

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ
ΕΡΓΑΣΙΑ:**

Ζητήματα Δικαιωμάτων των μειονοτήτων σε Ελλάδα και
Τουρκία υπό το φως της Συνθήκης της Λωζάνης και του
σύγχρονου Διεθνούς Δικαίου

ΚΟΥΤΑΓΙΑΡ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

Επιβλέπων καθηγητής:
ΠΕΡΡΑΚΗΣ ΣΤΕΛΙΟΣ

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΪΟΣ 2009

MET
Koy

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα πρώτα απ' όλα, να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου, που στάθηκε αρωγός και συμπαραστάτης σε αυτό το μακρύ και ενίοτε δύσβατο μονοπάτι της εκπόνησης της διπλωματικής διατριβής μου. Με την υπομονή και την κατανόηση του, μου έδινε κουράγιο να συνεχίσω.

Εν συνεχεία, θα ήθελα μέσα από την καρδιά μου, να ευχαριστήσω την πολύ καλή μου φίλη Εμπειρογνώμονα στη Α4 Διεύθυνση Τουρκίας του ΥΠΕΞ, Μαρία Βερβερίδου, διότι πέραν της επί της ουσίας εμπύχωσης της, μου παρέσχε και ό,τι υλικό χρειαζόμουν, που δε θα έβρισκα υπό άλλες συνθήκες, για την πραγματοποίηση αυτής της εργασίας.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου, που με στήριξαν, αυτό το διάστημα, και με στηρίζουν όλα αυτά τα χρόνια, υλικά και ηθικά. Ίσως, να μην ήμουν αυτό, που είμαι σήμερα, χωρίς αυτούς.

Τέλος, θα ήθελα, να ευχαριστήσω τους πραγματικούς φίλους και συμφοιτητές μου στο μεταπτυχιακό, που ήταν πάντα πλάι μου με οιονδήποτε τρόπο στήριξης και με μοναδική αλληλεγγύη. Πραγματικά, τους ευχαριστώ.

Αυτή την εργασία την αφιερώνω σε όσους αισθάνονται ξένοι στον ίδιο τους τον τόπο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με τη Σύμβαση της Λωζάνης της 30^{ης} Ιανουαρίου 1923 προβλέφθηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας, ενώ εξαιρούντο ρητώς οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης (στους Έλληνες της Πόλης συμπεριλαμβάνονται και οι κάτοικοι των νησιών Ίμβρος και Τένεδος με το Άρθρο 14 της Συνθήκης της Λωζάνης του 1923). Οι διατάξεις, τώρα, για την προστασία των μειονοτήτων αυτών (Μέρος Α', Τμήμα Γ' Άρθρα 38 - 45), που εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής περιελήφθησαν στο καθεαυτό κείμενο της Συνθήκης της Λωζάνης, που υπεγράφη τον Ιούλιο του 1923. Τα Άρθρα περί μειονοτήτων αναφέρονται διεξοδικά στις υποχρεώσεις, που ανέλαβε η Τουρκία έναντι της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης. Στο Άρθρο 45 της Συνθήκης (ρήτρα αμοιβαιότητας) ορίζεται, ότι όσα ισχύουν στα Άρθρα 38 έως 44 για τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης. Στο Άρθρο 45 της Συνθήκης ορίζεται, ότι όσα ισχύουν στα Άρθρα 38 έως 44 για τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης θα ισχύουν αντίστοιχα και για τους Μουσουλμάνους της Θράκης.

Τα Άρθρα αυτά, από το 38 έως το 44 καθιερώνουν, ειδικά για την εποχή τους «πλούσια» προστασία δικαιωμάτων των μειονοτήτων, όπως, ρήτρα απαγορεύσεως διακρίσεων λόγω εθνικότητας, γλώσσας, φυλής, θρησκεύματος, ενώ θεσπίζεται η ελευθερία της έκφρασης, η ελεύθερη μετακίνηση και μετεγκατάσταση, ισονομία και ισοπολιτεία μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων για άσκηση των αστικών και πολιτικών τους δικαιωμάτων, ελεύθερη χρήση της γλώσσας στην ιδιωτική ζωή και το εμπόριο, ελευθερία του συνέρχεσθαι, έκδοση τύπου στη γλώσσα της μειονότητας, υποχρέωση της διοίκησης να παρέχει τη δυνατότητα στους λαλούντες άλλη γλώσσα από την ελληνική, να κάνουν χρήση -προφορική μόνο- της γλώσσας τους ενώπιον των δικαστηρίων, θρησκευτική ελευθερία, θρησκευτική ελευθερία συνείδησης και θρησκευτικής λατρείας, εκπαίδευση «εν τη ίδια γλώσση» των μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών (χωρίς συγκεκριμένη αναφορά στην τουρκική), πρόβλεψη παραλλήλως για επίσημη διδασκαλία ελληνικής, ρύθμιση θεμάτων σχετικών με την προστασία ηθών και εθίμων μειονοτήτων και διαχείρισης θρησκευτικών και ευαγών τους ιδρυμάτων κλπ.

Από την άλλη πλευρά, το σύγχρονο διεθνές δίκαιο περιλαμβάνει πλειάδα νομικών ρυθμίσεων, είτε σε επίπεδο συμβάσεων είτε κειμένων διακηρυκτικού -

πολιτικού χαρακτήρα, που είναι ειδικά, για τις μειονότητες (βλ. λόγου χάρη Άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ, Διακηρύξεις ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ, Σύμβαση - Πλαίσιο για Εθνικές Μειονότητες, Χάρτης Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών, Διακήρυξη των ΗΕ για τις Εθνικές Μειονότητες κλπ) ή γενικότερα για ανθρώπινα δικαιώματα, που όμως, συμπεριλαμβάνουν και τις μειονότητες στην προστασία τους (βλ. λόγου χάρη Άρθρο 18 ΔΣΑΠΔ για τη θρησκευτική ελευθερία, Άρθρο 9 ΕΣΔΑ για θρησκευτική ελευθερία, Άρθρο 11 ΕΣΔΑ για την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, Άρθρο 1 Πρωτοκόλλου 1 ΕΣΔΑ για την προστασία του δικαιώματος στην ιδιοκτησία κλπ). Αυτά τα σύγχρονα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ιδιαίτερα τα μειονοτικά, σε συνδυασμό με τη Συνθήκη της Λωζάνης, (πρωταρχικό κείμενο αναφοράς) θέτουν το νομικό πλαίσιο προστασίας, της μουσουλμανικής μειονότητας σε Ελλάδα και των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων στην Τουρκία απέναντι στα αντίστοιχα κράτη.

Στην παρούσα εργασία, θα αποπειραθώ να αναδείξω στο Πρώτο Μέρος, Πρώτο Κεφάλαιο, το νομικό πλαίσιο της Συνθήκης της Λωζάνης από τη μία, ενώ στο Δεύτερο Κεφάλαιο αυτού, το νομικό πλαίσιο των σύγχρονων διεθνών προτύπων μειονοτικών δικαιωμάτων («γενικό πλαίσιο» και «ειδικό πλαίσιο» με ανάλυση συγκεκριμένων ειδικότερων δικαιωμάτων -Δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό, - Ελευθερία της Θρησκείας, -Δικαίωμα στην Εκπαίδευση (&γλωσσικά δικαιώματα στην εκπαίδευση). Εν συνεχεία, στο Δεύτερο Μέρος (Κεφάλαιο Τρίτο - Πέμπτο) θα κάνω αρχικά μια γενική επισκόπηση και ιστορική αναφορά σε παραβιάσεις δικαιωμάτων, που υφίστατο, μέχρι πρότινος, η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, ενώ στη συνέχεια θα αναπτύξω τα ειδικότερα δικαιώματα του αυτοπροσδιορισμού, της ελευθερίας της θρησκείας και του δικαιώματος στην εκπαίδευση, αναφορικά με την ιδιαίτερη νομική και πραγματική κατάσταση της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης σε σχέση με τη Συνθήκη της Λωζάνης και το σύγχρονο διεθνές δίκαιο των μειονοτήτων. Στο Τρίτο Μέρος (Κεφάλαιο Έκτο) θα κάνω αρχικά μία επισκόπηση, κυρίως, ιστορική, των παραβιάσεων των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας σε Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο σε σχέση με τη Συνθήκη της Λωζάνης, ενώ ακολούθως, θα εξετάσω όλες τις πολυποίκιλες πτυχές του δικαιώματος στην ελευθερία της θρησκείας των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων στην Τουρκία. Καταληκτικά, θα κάνω μία συγκριτική και συνθετική αποτίμηση των ζητημάτων δικαιωμάτων σε Ελλάδα και Τουρκία, αλλά και των δύο επιμέρους συστημάτων μειονοτικής προστασίας (Λωζάνη και σύγχρονο Διεθνές Δίκαιο).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.

Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΗΣ

Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης το 1923¹, συμφωνήθηκε η ανταλλαγή του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Τουρκίας με το μουσουλμανικό πληθυσμό της Ελλάδας². Εξαίρεση απετέλεσαν ο ελληνικός πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης (Κων/πολης)³ και ο μουσουλμανικός της Δυτικής Θράκης, οι οποίοι παρέμειναν στα εδάφη, στα οποία εγκαταβιούσαν.

1.1. Οι Διαπραγματεύσεις στη Λωζάνη το 1922 – 23

Κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης, η οποία έλαβε χώρα στο κάστρο Ουσί της Λωζάνης, ετέθη ως θέμα η υποχρεωτική ή εθελούσια ανταλλαγή των μειονοτικών πληθυσμών από Ελλάδα και Τουρκία. Όταν συζητήθηκε για πρώτη φορά το θέμα της ανταλλαγής των πληθυσμών στη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης, ο Βενιζέλος ζήτησε ρητώς την εξαίρεση των Ελλήνων της Κων/πολης, θεωρώντας, ότι τυχόν μετακίνησή τους θα δημιουργούσε πολιτική, κοινωνική και οικονομική καταστροφή, τη στιγμή που η Ελλάδα φιλοξενούσε ήδη ένα εκατομμύριο πρόσφυγες. Η αρχική τουρκική θέση απέναντι στο θέμα της ανταλλαγής των πληθυσμών ήταν, ότι έπρεπε να υπάρξει πλήρης απομάκρυνση όλων των Ελλήνων περιλαμβανομένων και των κατοίκων της Κων/πολης από την Τουρκία. Συμβιβαστικά, ο Λόρδος Curzon, ο οποίος

¹ LNTS, τεύχος 28, σ.11 επ., νομοθετικό διάταγμα 25.08.1923 (ΦΕΚ Α' 238, 1923) «Περί κυρώσεως της εν Λωζάνη συνολογηθείσης Συνθήκης περί Ειρήνης». Για το ελληνικό κείμενο των Συμφωνιών του Συστήματος της Λωζάνης βλ. Υπουργείο Εξωτερικών, *Πράξεις Υπογραφείσας εν Λωζάνη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24^η Ιουλίου 1923*, έκδ. Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1923. Τμήμα του κειμένου των Συμφωνιών της Λωζάνης, ειδικότερα μειονοτικού ενδιαφέροντος, περιλαμβάνεται στο: *Οι παραβιάσεις της Συνθήκης της Λωζάνης*, έκδοση του Συλλόγου Ιμβρίων – Κων/πολιτών – Τενεδίων και Ανατολικοθρακών Θράκης (β' έκδ.), Κομοτηνή, 1993, σελ. 9 - 18. Βλ. ακόμα τη συλλογή κειμένων Ιωάννου Κ. – Περράκη Στ., *Γενικό και Ειδικό Διεθνές Δίκαιο*, τόμ. Ι, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σ.565 επ.

² Ο Λόρδος Curzon, πρόεδρος της Συνδιάσκεψης και εκπρόσωπος της Αγγλίας στις διαπραγματεύσεις, είπε τα ακόλουθα, για τις προσπάθειες επίλυσης του μειονοτικού ζητήματος Ελλάδας και Τουρκίας μέσω της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών:

«Ο σκοπός της διάσκεψης αυτής είναι η προετοιμασία μιας λύσης για το μέλλον. Ο Λόρδος Curzon εκφράζει τη λύπη του για την πρόταση της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών. Η πρόταση αυτή αποτελεί εξαρχής ένα δρόμο προβληματικό. Η παγκόσμια κοινότητα θα υποφέρει εξαιτίας της πράξης αυτής για τα επόμενα εκατό χρόνια. Ο Λόρδος Curzon αισθάνεται απέχθεια για τη συγκεκριμένη πρόταση που υιοθετήθηκε». Τα λόγια αυτά, κατά τον Ayhan Aktar, που ειπώθηκαν περίπου 80 χρόνια πριν, για έναν περίεργο λόγο εξακολουθούν να παραμένουν επίκαιρα ακόμα και σήμερα. Βλ. Ayhan Aktar, «Το πρώτο έτος της ελληνοτουρκικής ανταλλαγής πληθυσμών: Σεπτέμβριος 1922 – Σεπτέμβριος 1923» στο Τσιτσελίκης Κ. – Χριστόπουλος Δ., (υπεύθ. σειράς), *Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών - Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης* τ. (συλλογ. έργο), εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2006, σελ. 115.

³ Στο εξής Κων/πολη(ς).

συμφωνούσε με τις απόψεις Βενιζέλου, πρότεινε να παραμείνει επ' αμοιβαιότητα⁴ προς τους Έλληνες της Κων/πολης ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Θράκης⁵. Τις πρώτες ημέρες των συζητήσεων για την ανταλλαγή των πληθυσμών οι Τούρκοι παρέμεναν σταθεροί στις απόψεις τους. Σε κάποια φάση, μάλιστα, ζήτησαν την εξαίρεση από την ανταλλαγή μόνο των μουσουλμάνων της Θράκης⁶. Τελικά, μπροστά στην αντίδραση όλων σχεδόν των εκπροσώπων των χωρών που συμμετείχαν στη Συνδιάσκεψη και στην απειλή αυτή να διαλυθεί, υποχρεώθηκαν να αναθεωρήσουν τις απόψεις τους. Στις 13 Δεκεμβρίου του 1922 αποδέχθηκαν την παραμονή των Ελλήνων της Κων/πολης και των Μουσουλμάνων της Θράκης⁷.

1.2. Οι σχετικές διατάξεις στη Σύμβαση και στη Συνθήκη της Λωζάνης του 1923⁸

Ως αποτέλεσμα αυτής της συμφωνίας υπεγράφη στις 30 Ιανουαρίου 1923 η Σύμβαση της Λωζάνης «περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών».

Άρθρον 1

Από 1^{ης} Μαΐου 1923 θέλει διενεργηθεί η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων, ελληνικού ορθόδοξου θρησκεύματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκεύματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών.

Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύνανται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσιν εκ νέου εν Τουρκία ή αντιστοίχως εν Ελλάδι, άνευ της αδείας της Τουρκικής Κυβερνήσεως ή αντιστοίχως της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

⁴ Η υπογράμμιση δική μας. Πράγματι, η αρχή της αμοιβαιότητας διαπνέει όλες τις διαπραγματεύσεις και την ίδια τη Συνθήκη της Λωζάνης, όπως φαίνεται παρακάτω και στα σχετικά άρθρα περί προστασίας των μειονοτήτων (άρθρα 37 – 45) και ειδικά το άρθρο 45 είναι η πεμπτουσία της αρχής αυτής. Περί αμοιβαιότητας και ελληνο - τουρκικών μειονοτήτων βλ. σχετικά Akgönlü S.(ed), *Reciprocity, Greek and Turkish Minorities, Law Religion and Politics*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul, 2008.

⁵ Στα mémoires του, ο ίδιος ο İsmet Paşa αναφέρει, πόσο πείστηκε να υποχωρήσει στην επιμονή του Ελευθέριου Βενιζέλου και του Λόρδου George Curzon σχετικά με την παραμονή του ελληνικού πληθυσμού στην Τουρκία, η οποία πήγαινε χεράκι χεράκι με την παραμονή του Πατριαρχείου. Βλ. Akgönlü S., "Sources of Reciprocity: Treaty of Lausanne" στο Akgönlü S. (ed), op.cit., σελ. 20. Σύμφωνα με τον Akgönlü S., το πραγματικό ζήτημα του τι ενδιέφερε περισσότερο την Ελλάδα και σε ένα βαθμό τις Δυτικές Δυνάμεις ήταν όχι η διατήρηση του ελληνικού πληθυσμού στην Τουρκία, αλλά η παραμονή του Πατριαρχείου στο Φανάρι.

⁶ Βλ. σχετική άποψη Rıza Nur, όπως αναφέρεται, σε Alexandris A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek – Turkish Relations 1918 – 1974*, έκδ. Center for Asia Minor Studies, Athens, 1983 (α' έκδ.), σελ. 86, υποσημ. 17.

⁷ Συρίγγος Α., *Σχέσεις Ελλάδος – Τουρκίας: Από τη Λωζάνη έως σήμερα*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών [Πανεπ. Σημειώσεις], Αθήνα, 2004, σελ. 161.

⁸ Βλ. supra, υποσημ. 1.

Άρθρον 2

Δεν θα περιληφθώσιν εις την εν τω πρώτω άρθρω προβλεπομένην ανταλλαγήν:

α) οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως·

β) οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.

Θέλουσιν θεωρηθή ως έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, πάντες οι Έλληνες οι εγκατεστημένοι ήδη πρό της 30^{ης} Οκτωβρίου 1918⁹, εν τη περιφερεία της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ως αυτή καθορίζεται δια του νόμου του 1912.

Θέλουσιν θεωρηθή ως μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης, πάντες οι Μουσουλμάνοι οι εγκατεστημένοι εν τη περιοχή ανατολικώς της μεθορίου γραμμής της καθορισθείσης τω 1913 δια της Συνθήκης του Βουκουρεστίου.

Οι Έλληνες κάτοικοι της Ίμβρου και της Τενέδου εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή βάσει του άρθρου 14 της Συνθήκης της Λωζάνης που ρητώς τους ενέτασσε στην ίδια κατηγορία με τους Έλληνες της Κων/πολης:

Άρθρον 14

Αι νήσοι Ίμβρος και Τένεδος, παραμένουσαι υπό την τουρκικήν κυριαρχίαν, θα απολαύωσιν ειδικής διοικητικής οργανώσεως, αποτελουμένης εκ τοπικών στοιχείων και παρεχούσης πάσαν εγγύησιν εις τον μη μουσουλμανικόν ιθαγενή πληθυσμόν δι' ό,τι αφορά εις την τοπικήν διοίκησιν και την προστασίαν των προσώπων και των περιουσιών. Η διατήρησις της τάξεως θα εξασφαλίζεται εν αυταίς δι' αστυνομίας στρατολογουμένης μεταξύ του ιθαγενούς πληθυσμού, τη φροντίδι της ως άνω προβλεπομένης τοπικής διοικήσεως υπό τας διαταγάς της οποίας θα διατελή.

Αι συνομολογηθείσαι ή συνομολογηθησόμεναι μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας συμφωνίαι, αι αφορώσαι την ανταλλαγήν των Ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, δεν θα εφαρμοσθώσιν εις τους κατοίκους των νήσων Ίμβρου και Τενέδου.

Πρέπει να επισημανθεί, ότι σύμφωνα με το άρθρο 2 της Συμβάσεως του Ιανουαρίου 1923, ως δυτική Θράκη θεωρήθηκε η περιοχή «ανατολικώς της μεθορίου

⁹ Με το άρθρο αυτό είχαν εξαιρεθεί από την ανταλλαγή όλοι οι Έλληνες το γένος (Τούρκοι και Έλληνες πολίτες) εγκατεστημένοι (*établis*) στην Κων/πολη πριν τον Οκτώβριο 1918. Όσοι ανήκαν σ' αυτή την κατηγορία χαρακτηρίστηκαν ως μη ανταλλάξιμοι *établis*. Ένα από τα πρώτα ζητήματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η Μεικτή Επιτροπή ήταν η σοβαρή διαφωνία της Αθήνας και της Άγκυρας στο θέμα της ερμηνείας του άρθρου 2 της Σύμβασης της Λωζάνης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών [Αλεξανδρής Α., «Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1923 – 1954» στο Αλεξανδρής Α., Βερέμης Θ., Καζάκος Π., Κουφουδάκης Β., Ροζάκης Α. Χ., Τσιτσόπουλος Γ., *Οι ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923 – 1987*, (συλλογ. έργο), εκδ. Γνώση (σε συνεργασία με το Ελληνικό Ίδρυμα Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής), Αθήνα, 1991, σελ. 44]. Διεξοδικότερη ανάλυση περί ερμηνείας του όρου “*établi*” από Ελλάδα και Τουρκία στο Μέρος Γ’ της παρούσης εργασίας.

γραμμής της καθορισθείσης τω 1913 δια της Συνθήκης του Βουκουρεστίου», δηλαδή η περιοχή μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου. Κατά τη διάρκεια της Συνδιασκέψεως, η τουρκική αντιπροσωπεία είχε επιχειρήσει, ανεπιτυχώς, να μετατοπίσει το όριο από το Νέστο στο Στρυμόνα. Στόχος της ήταν να υπάρξει κάποια εξισορρόπηση έναντι του αριθμού των 300.000 Ελλήνων, που ζούσαν στην Κων/πολη, με τους μουσουλμάνους της δυτικής Θράκης, που ήταν περίπου 100.000 άτομα¹⁰. Ειδικότερα, η μικρασιατική καταστροφή είχε οδηγήσει την πλειοψηφία του ελληνικού στοιχείου της Μικράς Ασίας στην Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά, παρέμενε έντονο το ελληνικό στοιχείο, κυρίως στην Κων/πολη, στον Πόντο και στην Καισάρεια. Ιδιαίτερα, ο ελληνικός πληθυσμός της Κων/πολης, σύμφωνα με βρετανικές εκτιμήσεις, ανερχόταν στα 300.000 άτομα περίπου το 1914 και αυξήθηκε στα 400.000 το 1922¹¹. Αντίστοιχα, το Μάρτιο του 1920 υπήρχαν 86.793 μουσουλμάνοι στη Δυτική Θράκη. Ο αριθμός, όμως, των μειονοτικών, που έλαβαν, τελικώς, έγγραφα μη ανταλλαξιμότητας από τη Μεικτή Επιτροπή Ανταλλαγής των Πληθυσμών μεταξύ 1923 και 1933 ήταν 106.000 σε αντίθεση με τους Έλληνες, που έλαβαν 111.200. Αυτό συνέβη, διότι επιτράπη σε μουσουλμάνους που είχαν εγκαταλείψει τη Δυτική Θράκη στην περίοδο 1913-1923 να επιστρέψουν στην περιοχή· ενώ για να μειωθεί ο αριθμός των Ελλήνων της Κων/πολης, και μετά από αίτημα της Τουρκίας, διάφορες κατηγορίες Ελλήνων συμπεριελήφθησαν στην ανταλλαγή με συνέπεια να μειωθεί σημαντικά ο αριθμός των ομογενών της παλαιάς οθωμανικής πρωτεύουσας. Αυτό έγινε προς χάριν, μιας εξισορρόπησης, όπως αναφέρουμε και παραπάνω, επί τη βάσει της *αρχής της πληθυσμιακής ισορροπίας των μειονοτήτων* (πάγιο αίτημα των Τούρκων στη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης)¹².

Οι διατάξεις για την προστασία των μειονοτήτων, που εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής, περιελήφθησαν στο καθαυτό κείμενο της Συνθήκης της Λωζάνης, που υπεγράφη τον Ιούλιο του 1923, στο ΜΕΡΟΣ Α', Τμήμα Γ' της Συνθήκης, το οποίο

¹⁰ Βλ. Συρίγος Α., *op.cit.*, σελ. 162.

¹¹ Alexandris Α., *op.cit.*, 1992 (β' έκδ.), σελ. 96. Ωστόσο, ο αριθμός αυτός - 400.000 - κατόπιν της μικρασιατικής καταστροφής, είχε μειωθεί σε 350.000 κατά τις ημέρες της Συνδιάσκεψης της Λωζάνης [βλ. Alexandris Α., *op.cit.*, 1983 (α' έκδ.), σελ. 82 - 87, 104]. Ας σημειωθεί, ότι σύμφωνα με απογραφή που διενήργησαν οι τουρκικές αρχές πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή και της οποίας τα αποτελέσματα δημοσιεύθηκαν το 1924, οι Έλληνες κάτοικοι της Κων/πολης αριθμούσαν 279.788 (βλ. Αλεξανδρής Α., «Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1923 - 1954», *op.cit.*, σελ. 38).

¹² Αλεξανδρής Α., *ibid.*, σελ. 38 - 39. Βλ. ακόμα "The Turks of Western Thrace - Greece", Human Rights Watch, Jan 1999, vol. 11, no. 1, 'Demographics', σελ. 8 - 9.

τιτλοφορείται: «Προστασία των μειονοτήτων»¹³. Τα άρθρα 37 – 45 περί μειονοτήτων, αναφέρονται διεξοδικά στις υποχρεώσεις που ανέλαβε η Τουρκία έναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, τουτέστιν, των Ελλήνων της Πόλης¹⁴. Στο άρθρο 45 της Συνθήκης ορίζεται, ότι όσα ισχύουν στα άρθρα 38 έως και 44 για τις μη μουσουλμανικές μειονότητες στην Τουρκία, θα ισχύουν αντιστοίχως και για τους Μουσουλμάνους της Θράκης.

ΤΜΗΜΑ Γ' ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ

Άρθρον 37

Η Τουρκία αναλαμβάνει την υποχρέωσιν όπως αι εν τοις άρθροις 38 – 44 περιεχόμεναι διατάξεις αναγνωρισθώσιν ως θεμελιώδεις νόμοι, όπως ουδείς νόμος ή κανονισμός ή επίσημός τις πράξις διατελώσιν εν αντιφάσει ή εν αντιθέσει προς τας διατάξεις ταύτας και όπως ουδείς νόμος ή κανονισμός ή επίσημός τις πράξις κατισχύωσιν αυτών.

Η σημασία αυτού του άρθρου έγκειται στο ότι υποδεικνύει τη σημασία των διατάξεων αυτών, 38 – 44, και των δικαιωμάτων που εισάγουν στην ελληνική και τουρκική έννομη τάξη, αντίστοιχα, αναγορεύοντάς τες σε «θεμελιώδεις νόμους», κανόνες δικαίου, δηλαδή, οι οποίοι, για να μεταβληθούν ή να καταργηθούν απαιτείται μεταγενέστερος κανόνας διεθνούς ή εσωτερικού δικαίου αυξημένης τυπικής ισχύος¹⁵.

¹³ Βλ. *supra*, υποσημ. 1.

¹⁴ Στο ίδιο καθεστώς με τους Έλληνες της Πόλης εμπίπτουν και άρα προστατεύονται και η μειονότητα της Ίμβρου και της Τενέδου – βάσει άρθρου 14 Συνθήκης Λωζάνης που τις τοποθετεί στην ίδια κατηγορία με την ελληνική μειονότητα της Κων/πολης από άποψη δικαιωμάτων και status μη ανταλλαξιμότητας – καθώς και οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι ως οι μόνες αναγνωρισμένες μαζί με τους Έλληνες ('Rum') «μη μουσουλμανικές μειονότητες» στην Τουρκία. Η Κυβέρνηση της Τουρκίας ερμήνευσε τη Συνθήκη της Λωζάνης ως παρέχουσα ειδικό προνομιακό νομικό μειονοτικό καθεστώς μόνο στις τρεις ανωτέρω ομάδες (Έλληνες, Αρμένιους, Εβραίους), παρότι το κείμενο της Συνθήκης αναφέρεται ευρέως σε «μη – μουσουλμανικές μειονότητες» χωρίς να αναφέρεται σε συγκεκριμένες ομάδες. Παρ' όλα αυτά, αυτή η αναγνώριση δεν επεκτείνεται σε θρησκευτικούς ηγετικούς θεσμούς: για παράδειγμα, το Οικουμενικό (ελληνορθόδοξο) και το Αρμένικο Πατριαρχείο συνεχίζουν να ζητούν νομική αναγνώριση του καθεστώτος τους, η απουσία του οποίου τους εμποδίζει από το να έχουν το δικαίωμα να κατέχουν και να μεταβιβάζουν περιουσία καθώς και να εκπαιδεύουν κληρικούς [Βλ. U.S. Department of State (Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor), "Turkey - International Religious Freedom Report 2007", Sept.14, 2007].

¹⁵ Βλ. Τσιτσελίκης Κ., *Το διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, [διδ. δι. διατριβή], εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996, σελ. 322.

Άρθρον 38

Η Τουρκική Κυβέρνησις αναλαμβάνει την υποχρέωσιν να παρέχῃ εἰς πάντας τοὺς κατοίκους τῆς Τουρκίας πλήρη καὶ ἀπόλυτον προστασίαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ἀδιακρίτως γεννήσεως, ἐθνικότητος, γλώσσης, φυλῆς ἢ θρησκείας.

Πάντες οἱ κάτοικοι τῆς Τουρκίας δικαιούνται νὰ πρεσβεύωσιν ἐλευθέρως, δημοσίᾳ τε καὶ κατ' ἰδίαν, πάσαν πίστιν, θρησκείαν ἢ δοξασίαν ὧν ἡ ἀσκήσις δὲν ἠθέλην εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴ δημοσίαν τάξιν καὶ τὰ χρηστὰ ἥθη.

Αἱ μὴ μουσουλμανικὲς μειονότητες θὰ ἀπολαύωσιν πλήρως τῆς ἐλευθερίας κυκλοφορίας καὶ μεταναστεύσεως, ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν τῶν ἐφαρμοζομένων, ἐφ' ὅλου ἢ μέρους τοῦ ἐδάφους, εἰς ἅπαντας τοὺς Τούρκους υπηκόους μέτρων, ἅτινα ἠθέλον τυχόν ληφθῆ ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως χάριν τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης καὶ τῆς τηρήσεως τῆς δημοσίας τάξεως.

Τὸ ἀρθρον 38 στὴν πρώτη παράγραφῳ καθιερώνει τὴ ρήτρα τῆς ἀπαγόρευσης ἀσκήσεως διακρίσεων λόγῳ τῆς ἐθνικότητος, τῆς γλώσσας, τῆς φυλῆς ἢ τοῦ θρησκευήματος.

Εἰκόσως, ἡ παράγραφος 2 τοῦ ἀρθρου αὐτοῦ ομοιάζει με τὴ γαλλικὴ ἀρχὴ τῆς ἐκκοσμίκευσης (σεκουλαρισμοῦ) σύμφωνα με τὸν Akgönül Samim. Ἀλλά, σύμφωνα πάλι με τὸν ἴδιο, ἡ ἰδέα τῆς ἐκκοσμίκευσης στὴν Τουρκικὴ Δημοκρατία ἀποστερεῖται τοῦ γαλλικοῦ νοήματος αὐτῆς ἢ μάλλον καλύπτει ἓνα ἰδιαίτερο «τουρκικὸ» νόημα¹⁶. Τὸ τουρκικὸ Σύνταγμα τοῦ 1982 «ιδρύει» τὴ χώρα ὡς ἓνα κοσμικὸ κράτος (secular state) καὶ παρέχει δικαίωμα ἐλευθερίας πίστεως, λατρείας, καὶ ἰδιωτικῆς διάδοσης θρησκευτικῶν ιδεῶν. Ωστόσο, ἄλλες συνταγματικὲς διατάξεις ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κοσμικοῦ κράτους περιορίζουν αὐτὰ τὰ δικαιώματα. Τὸ Σύνταγμα ἀπαγορεύει διάκριση ἐπὶ θρησκευτικῇ βάσει. Κεντρικοὶ θεσμοὶ τοῦ κράτους, συμπεριλαμβανομένης τῆς προεδρίας, τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, τοῦ δικαστικοῦ σώματος καὶ τῆς κρατικῆς γραφειοκρατίας ἔχουν παίξει τὸ ρόλο, ὁ ὁποῖος τοὺς ἀνατίθεται μέσω Συντάγματος, τῆς υπερασπίσεως τῆς παράδοσης τῆς χώρας ὡς κοσμικὸ κράτος, δια μέσου τῆς ἱστορίας τῆς τουρκικῆς δημοκρατίας. Σε μερικὲς περιπτώσεις, στοιχεῖα τοῦ κράτους ἔχουν ἐρθεῖ σὲ κόντρα με πολιτικὲς τῆς ἐκλεγμένης κυβέρνησης στὴ βάση τοῦ ὅτι αὐτὲς ἀπειλοῦσαν τὸ κοσμικὸ κράτος¹⁷. Ἐπιπλέον ἀνακύπτει ἓνα ζήτημα θρησκευτικῆς ἐλευθερίας στὴ Δυτικὴ Θράκη, με τὸν

¹⁶ Βλ. Akgönül S., op.cit., στὸ Akgönül S. (ed), σελ. 25 (βλ. καὶ υποσημ. 13 στὴν ἴδια σελ.: "In 1998, an Anglican priest living in Istanbul would say "Turkish secularism is a religion in its own right"...).

¹⁷ Βλ. U.S. Department of State (Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor), op.cit.

κεντρικό θρησκευτικό θεσμό - ηγέτη της μουσουλμανικής μειονότητας της, το «Μουφτή»¹⁸, [(ο οποίος έχει και δικαιοδοτικές αρμοδιότητες επί τη βάσει του ιερού μουσουλμανικού νόμου Shari'a (Σαρία)], ζήτημα, το οποίο αναλύουμε κατωτέρω σε ιδιαίτερο κεφάλαιο¹⁹. Σημαντικό, τέλος, είναι και το ότι δεν αναφέρεται ρητώς ποιά είναι η γλώσσα της οποίας θα γίνεται η ελεύθερη άσκηση της θρησκείας. Ως εκ τούτου στη μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη, μπορούν να είναι είτε τα τούρκικα, είτε τα πομακικά είτε τα αθιγγανικά.

Η τρίτη παράγραφος αφορά στην ελευθερία μετακινήσεως και εγκαταστάσεως της τουρκικής επικράτειας για τις μη μουσουλμανικές μειονότητες και σε οποιοδήποτε μέρος της ελληνικής επικράτειας εκτός της Θράκης για τους μουσουλμάνους. Η ελευθερία αυτή, σύμφωνα με την εν λόγω παράγραφο υπόκειται σε οποιαδήποτε μέτρα, τα οποία λαμβάνει το κράτος και δύνανται να επηρεάσουν ολόκληρο τον πληθυσμό. Αυτή η παράγραφος έμελλε μετέπειτα να παραβιασθεί σε διάφορες περιπτώσεις με την απαγόρευση, επί παραδείγματι, μελών της ελληνικής και αρμένικης κοινότητας και αργότερα εβραϊκής από το να ταξιδεύουν στην Ανατολία²⁰. Τα αντι - σημειτικά γεγονότα του 1934, που έλαβαν χώρα σε ορισμένες πόλεις στην Ανατολική Θράκη θα μπορούσαν να ερμηνευτούν από τη σκοπιά αυτών των περιορισμών μετακίνησης και μετεγκατάστασης. Αλλά και στην Ελλάδα η ελευθερία μετακίνησης ενθαρρύνθηκε στο πλαίσιο όχι τόσο δημοκρατικών ανησυχιών, αλλά μιας γενικής πολιτικής ομογενοποίησης²¹.

¹⁸ Στη Δυτική Θράκη λειτουργούν τρεις μουφτείες (Εάνθης, Κομοτηνής και Διδυμοτείχου) με αντίστοιχους τρεις επικεφαλής Μουφτίδες, για να εξυπηρετούνται οι ανάγκες όλου του μουσουλμανικού πληθυσμού.

¹⁹ Ο «Μουφτή» να μεν είναι θεσμός δικαστικά ανεξάρτητος, αλλά ορίζεται και συνεπώς ελέγχεται από την ελληνική κυβέρνηση (Νόμος 1920/1991). Βλ. αναλυτικότερα: Μέρος Β', Κεφάλαιο Τέταρτο: Ελευθερία άσκησης της θρησκείας.

²⁰ Βλ. Akgönül S., op.cit., στο Akgönül S. (ed), σελ. 25 και ιδιαίτερα υποσημ. 14: "In his book dedicated to the Jewish community in Turkey, Avner Levi (Levi A., *Türkiye Cumhuriyet' inde Yahudiler*, εκδ. İletişim, Istanbul, 1996, p. 56- 57) talks about the de facto restrictions, without the existence of an official document, or even a decree or law. According to this author, during the second half of the 1920s, there were some restrictions on residence: Greeks and Armenians were not allowed to settle in western Turkey, nor Jews in Aydin. Pertaining to movement, Avner Levi also mentions some restrictions: Before each journey, non - Muslims had to obtain authorization from the police by indicating in the smallest detail the modalities and aims of the journey. The author adds that these last restrictions did not concern Jews", "...In addition, the Armenians of Turkey, who were more prolific men of letters than the Greeks of Turkey, talk again and again about the difficulties of displacement".

²¹ Βλ. λ.χ. Άρθρο 19 Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας, το οποίο προέβλεπε, ότι «αλλογενής εγκαταλιπών το Ελληνικόν έδαφος άνευ προθέσεως παλιννοστήσεως δύναται να κηρυχθεί απολέσας την Ελληνικήν ιθαγένειαν» με απόφαση του υπουργού Εσωτερικών και σύμφωνη γνώμη του υπηρεσιακού Συμβουλίου Ιθαγένειας. Στην πράξη, η εφαρμογή του άρθρου 19 υπήρξε το βασίλειο της διοικητικής αυθαρεσίας. Τελικώς, καταργήθηκε το 1998 αν και τα προβλήματα των απολεσθέντων την ελληνική ιθαγένεια να «ξαναγίνουν» Έλληνες ακόμη υφίστανται. Εκτενέστερη ανάλυση περί του άρθρου 19 και

Άρθρον 39

Οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας υπήκοοι Τούρκοι θα απολαύωσι των αυτών αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων των και οι μουσουλμάνοι.

Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας, άνευ διακρίσεως θρησκειύματος, θα ώσιν ίσοι απέναντι του νόμου.

Η διαφορά θρησκείας, δοξασίας ή πίστεως δεν οφείλει να αποτελέσει κώλυμα δι' ουδένα Τούρκον υπήκοον ως προς την απόλαυσιν των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων και ιδία την παραδοχήν εις τας δημοσίας θέσεις, αξιώματα και τιμάς ή την εξάσκησιν των διαφόρων επαγγελμάτων και βιομηχανιών.

Ουδείς περιορισμός θέλει επιβληθή κατά της ελευθέρας χρήσεως παρά παντός Τούρκου υπηκόου οιασδήποτε γλώσσης, είτε εν ταις ιδιωτικαίς ή εμπορικαίς σχέσεσιν, είτε ως προς την θρησκείαν, τον τύπον και πάσης φύσεως δημοσιεύματα, είτε εν ταις δημοσίαις συναθροίσεσιν.

Παρά την ύπαρξιν της επισήμου γλώσσης, θα παρέχωνται αι προσήκουσαι ευκολίαι εις τους Τούρκους υπηκόους, τους λαλούντας γλώσσαν άλλην ή την τουρκικήν διά την προφορικήν χρήσιν της γλώσσης αυτών ενώπιον των δικαστηρίων.

Οι τρεις πρώτες παράγραφοι επιβεβαιώνουν την ισότητα όλων των πολιτών απέναντι στο νόμο (ισονομία) ανεξαρτήτως θρησκευτικών πεποιθήσεων (χριστιανοί – μουσουλμάνοι) για την άσκηση των αστικών και πολιτικών τους δικαιωμάτων, λόγου χάρη, στην πρόσβαση σε επαγγέλματα και αξιώματα του δημοσίου. De facto, οι παράγραφοι αυτοί παραβιάσθηκαν κατά τα πρώτα χρόνια της Τουρκικής Δημοκρατίας στην Τουρκία. Όχι μόνο εμποδίστηκε η πρόσβαση στο δημόσιο για τους μη μουσουλμάνους -παρόλο που δεν υπήρχε κείμενο, το οποίο ρητά να απαγόρευε κάτι τέτοιο²² - αλλά στις αρχές της δεκαετίας του '30, ένας νόμος, ο οποίος απαγόρευε την πρόσβαση των «ξένων» σε ορισμένα επαγγέλματα εφαρμόστηκε σε αρκετές περιπτώσεις σε μη μουσουλμάνους²³. Επίσης η τέταρτη και πέμπτη παράγραφος προστατεύουν την ελεύθερη χρήση της γλώσσας (ως εκ τούτου, μειονοτικής γλώσσας) στην ιδιωτική ζωή, στις δημόσιες συναθροίσεις, στο εμπόριο, στη θρησκεία και έκδοση τύπου στη μειονοτική γλώσσα. Η διοικητική μηχανή δεν είναι υποχρεωμένη να εκδίδει τις αποφάσεις της στη μειονοτική γλώσσα. Η μόνη

αυτής της κραυγαλέας εκ μέρους του ελληνικού κράτους παρανομίας και ρατσιστικής διάκρισης βλ. κατωτέρω, στο Μέρος Β', Εισαγωγικό Κεφάλαιο: «Ανιθαγενείς του "Άρθρου 19"», σελ. 118.

²² Βλ. Akgönül S., op.cit., στο Akgönül S. (ed), σελ. 27, υποσημ. 16, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται, ότι: "Nobody can defend that the Kurds had a discriminatory treatment concerning the official institutions...!Unfortunately, we can not say the same thing for our non – Muslim citizens".

²³ Νόμος υπ' αρ. 2007/1932. Βλ. και κατωτέρω Μέρος Γ'.

υποχρέωση της διοικήσεως, σύμφωνα με την πέμπτη παράγραφο του άρθρου είναι να παρέχει τη δυνατότητα στους λαλούντες άλλη γλώσσα από την ελληνική να κάνουν προφορική μόνο χρήση της γλώσσας τους ενώπιον των δικαστηρίων. Κάποια χρονική περίοδο μέσα στη δεκαετία του 1950 και ίσως και αργότερα, τα έγγραφα της Γενικής Διοικήσεως Θράκης που απευθύνονταν προς τους Μουσουλμάνους ήταν σε δύο γλώσσες, ελληνικά και τουρκικά. Σήμερα υπάρχουν στη Νομαρχία Ροδόπης ειδικοί διερμηνείς που μεταφράζουν μόνον στα τουρκικά. Η διοίκηση επιμένει να αποθαρρύνει τη χρήση της πομακικής και της ρωμανί (αθιγγανικής) γλώσσας. Σήμερα δεν υπάρχουν διερμηνείς στις δύο Νομαρχίες Ξάνθης και Ροδόπης και στα δικαστήρια, οι οποίοι να βοηθούν τους Πομάκους και Αθιγγάνους στη χρήση της γλώσσας τους²⁴. Όσον αφορά στις μη μουσουλμανικές μειονότητες στην Τουρκία το δικαίωμα της χρήσης των μειονοτικών γλωσσών στα δικαστήρια δε γινόταν σεβαστό²⁵, ενώ εμπόδια επίσημα -και μη- ετίθεντο και συνεχίζουν να τίθενται στη χρήση της γλώσσας στην καθημερινή ζωή. Μεταξύ αυτών οι αλληπάλληλες επονομαζόμενες εκστρατείες “*Vatandaş Türkçe Konuş*”²⁶, όπως επίσης και η απαγόρευση να κρατούνται οι λογαριασμοί μειονοτικών ιδρυμάτων και ξένων εταιρειών σε μειονοτικές ή γενικά ξένες γλώσσες.

Άρθρον 40

Οι Τούρκοι υπήκοοι, οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητες, θα απολαύωσι νομικώς και πραγματικώς της αυτής προστασίας και των αυτών εγγυήσεων των απολαύουσι και οι λοιποί Τούρκοι υπήκοοι. Θα έχωσιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστώσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίαις δαπάναις, παντός είδους φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα, σχολεία και λουτρά εκπαιδευτήρια, μετά του δικαιώματος να ποιώνται ελευθέρως εν αυτοίς χρήσιν της γλώσσης των και να τελώσιν ελευθέρως τα της θρησκείας των.

Το άρθρο αυτό καθιερώνει το δικαίωμα ίδρυσης, διεύθυνσης και εποπτείας με δαπάνες των ιδίων των μειονοτικών (ιδιωτική πρωτοβουλία), κάθε είδους φιλανθρωπικών, θρησκευτικών, κοινωφελών ιδρυμάτων ή σχολείων με το δικαίωμα

²⁴ Βλ. Συρίγος Α., *op.cit.*, σελ. 163, υποσημ. 410: Εδώ πρέπει να σημειώσουμε, ότι η μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη είναι μία, αλλά αποτελείται από τρεις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες, που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη φυλετική καταγωγή, τα ήθη κι έθιμα και τον τρόπο ζωής. Πιο συγκεκριμένα, διακρίνουμε τους Τουρκογενείς, τους Πομάκους και τους Αθιγγανούς (Ρομά).

²⁵ Βλ. Akgönlü S., *op.cit.*, στο Akgönlü S. (ed), σελ. 27.

²⁶ «Πολίτες, μιλάτε τουρκικά».

ελεύθερης άσκησης της θρησκείας και χρήση της γλώσσας τους ελευθέρως σε αυτά. Όσον αφορά στην ίδρυση και διοίκηση εκπαιδευτικών, θρησκευτικών και κοινωφελών ιδρυμάτων στις μη μουσουλμανικές μειονότητες, θα λέγαμε, ότι υπάρχουν ακόμα σημαντικοί περιορισμοί και σοβαρά προβλήματα σχετικά με τις μη μουσουλμανικές μειονότητες στην Τουρκία²⁷. Από την άλλη, τα τζαμιά στη Δυτική Θράκη λειτουργούν χωρίς κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα, ενώ τίθεται ένα ζήτημα που σχετίζεται με τη διοίκηση και διαχείριση των μουσουλμανικών βακουφίων²⁸.

Άρθρον 41

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα διαμένει σημαντική αναλογία υπηκόων μη μουσουλμάνων, η Τουρκική Κυβέρνησις θα παρέχη, ως προς την δημοσίαν εκπαίδευσιν, τας προσήκουσας ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικοίς σχολείοις παροχής, εν τη ιδία αυτών γλώσση, της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω Τούρκων υπηκόων. Η διάταξις αύτη δεν κωλύει την Τουρκικήν Κυβέρνησιν να καταστήση υποχρεωτικήν την διδασκαλίαν της τουρκικής γλώσσης εν τοις ειρημένοις σχολείοις.

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα υπάρχει σημαντική αναλογία Τούρκων υπηκόων ανηκόντων εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας, θέλει εξασφαλισθή εις τας μειονότητας ταύτας δικαία συμμετοχή εις την διάθεσιν των χρηματικών ποσών, άτινα τυχόν θα εχορηγούντο εκ του δημοσίου χρήματος υπό του προϋπολογισμού του Κράτους ή των δημοτικών και λοιπών προϋπολογισμών επί εκπαιδευτικώ, θρησκευτικώ ή φιλανθρωπικώ σκοπώ.

Τα ποσά ταύτα θα καταβάλλωνται εις τους αρμοδίους αντιπροσώπους των ενδιαφερομένων καθιδρυμάτων και οργανισμών.

Το άρθρο 41 αναφέρεται στη δημόσια εκπαίδευση. Στο πλαίσιο αυτής προβλέπει, ότι το κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση παροχής εκπαίδευσης στη μητρική γλώσσα των μουσουλμανόπαιδων της Θράκης και μη μουσουλμάνων της Τουρκίας, στα δημοτικά σχολεία, χωρίς, όμως, να υπάρχει αναφορά, ποιά γλώσσα είναι η μητρική²⁹. Στην Τουρκία από τη δεκαετία του 1930 ο αγώνας για ενοποίηση των γλωσσών ήταν η μεγαλύτερη ανησυχία και άρα η εφαρμογή αυτής της

²⁷ Βλ. επί παραδείγματι, το ζήτημα που ανακύπτει με τα μειονοτικά βακούφια στην Τουρκία, αλλά και σε μικρότερο βαθμό με τα μουσουλμανικά στη Θράκη. Τα ζητήματα αυτά αναλύονται κατωτέρω στο Μέρος Γ'.

²⁸ Συγκεκριμένα, υπάρχει ένα ζήτημα με την εκλογή των διαχειριστικών επιτροπών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, το οποίο πραγματεύεται ο τελευταίος περί μουσουλμανικών βακουφίων Νόμος 3647/2008.

²⁹ Έτσι, επί παραδείγματι, στη Δυτική Θράκη μπορεί να είναι σήμερα τα τουρκικά, θα μπορούσαν, όμως, να είναι και τα πομακά ή και τα αθιγγανικά.

παραγράφου παρακολούθησε³⁰. Επίσης, προβλέπεται και η δυνατότητα διδασκαλίας της επίσημης γλώσσας του κράτους. Η άσκηση του δικαιώματος στην εκπαίδευση στη μητρική γλώσσα συνδέεται με την αρχή της εδαφικότητας, προσδιορίζοντας την εφαρμογή του σε ορισμένες περιοχές της ελληνικής και τουρκικής επικράτειας. Συγκεκριμένα, βάσει της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 41, το ελληνικό και αντίστοιχα το τουρκικό κράτος αναλαμβάνουν την οργάνωση μειονοτικού εκπαιδευτικού συστήματος στις περιοχές, όπου «*διαμένει σημαντική αναλογία υπηκόων*». Επίσης, έχουν υποχρέωση παροχής μεριδίου επιχορηγήσεων από τον κρατικό προϋπολογισμό σε αυτά τα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ωστόσο, ούτε στην Ελλάδα ούτε στην Τουρκία οι μειονότητες δεν επωφελήθηκαν πλήρως, από το κράτος, από δημοτικά και άλλα κονδύλια, αντιθέτως επιβαρύνθηκαν επιπλέον³¹.

Άρθρον 42

Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα, όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων.

Τα μέτρα ταύτα θέλουσιν επεξεργασθή ειδικαί επιτροπαί, αποτελούμεναι εξ ίσου αριθμού αντιπροσώπων της Τουρκικής Κυβερνήσεως και μιας εκάστης των ενδιαφερομένων μειονοτήτων. Εν περιπτώσει διαφωνίας η Τουρκική Κυβέρνησις και το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών θέλουσι διορίσει, από κοινού, επιδισαιτητήν εκλεγόμενον μεταξύ των Ευρωπαίων νομομαθών.

Η Τουρκική κυβέρνησις υποχρεούται να παρέχη πάσαν προστασίαν εις τας εκκλησίας, συναγωγάς, νεκροταφεία και λοιπά θρησκευτικά καθιδρύματα των ειρημένων μειονοτήτων. Εις τα ευαγή καθιδρύματα ως και τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά

³⁰ Στην περίοδο 1925 - '26, στην Κων/πολη, τα περισσότερα μαθήματα μετατράπηκαν σε υποχρεωτικά στην τουρκική γλώσσα, ενώ με την εγκύκλιο 8459, που εκδόθηκε στις 18/12/1964 απαγορεύτηκε στους Έλληνες μαθητές η καθημερινή προσευχή στα μειονοτικά σχολεία και η χρήση της ελληνικής γλώσσας ακόμα και στα διαλείμματα των μαθημάτων τους [Βλ. Σύλλογος Κων/πολιτών, «1923 - 1998, 75 Χρόνια Παραβιάσεων της Συνθήκης της Λωζάνης από την Τουρκική Δημοκρατία», (Εκθεση προς Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων και Αιμύντης της Βουλής των Ελλήνων), Αθήνα, 1998, σελ. 5]. Επιπλέον, με το άρθρο 14 του Νόμου 1151/ 1927 απαγορεύτηκε η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα μειονοτικά σχολεία της Ίμβρου και Τενέδου. Το άρθρο αυτό αντικαταστάθηκε από το Νόμο 5713/1951 που την επέτρεπε σύμφωνα με τα ισχύοντα στα ομογενειακά σχολεία της Πόλης, αλλά αυτός αντικαταστάθηκε εκ νέου με το Νόμο 502/1964 που την απαγόρευσε ξανά.

³¹ Βλ. Akgönlü S., op.cit., στο Akgönlü S. (ed), σελ. 29 και Σύλλογος Κων/πολιτών, «1923 - 1998, 75 Χρόνια Παραβιάσεων της Συνθήκης της Λωζάνης από την Τουρκική Δημοκρατία», ibid., όπου αναφέρεται, ότι οι ομογενείς της Κων/πολης, στα χρόνια 1925 - '26, υποχρεώθηκαν να επαβαρυνθούν με το κόστος του διπλασιασμού των μισθών των τούρκων δασκάλων που δίδασκαν σε ελληνικά σχολεία, ενώ αντιμετώπισαν ταυτόχρονα την επιβολή ειδικού φόρου παιδείας, που επινοήθηκε για την αφαίμαξή τους.

καταστήματα των αυτών μειονοτήτων, των ήδη ευρισκομένων εν Τουρκία θα παρέχεται πάσα ευκολία και άδεια, η δε Τουρκική Κυβέρνησις, προκειμένου περί ιδρύσεως νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, ουδεμίαν θέλει αρνηθή εκ των αναγκαίων ευκολιών, αίτινες έχουσιν εξασφαλισθή εις τα λοιπά ιδιωτικά καθιδρύματα ομοίας φύσεως.

¹ Στο άρθρο 42 ρυθμίζονται θέματα σχετικά με την προστασία των ηθών και εθίμων των μειονοτήτων (ιδιαίτερα σχετικά με το ζήτημα της οικογενειακής δικαιοδοσίας). Θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι αυτό το άρθρο θεωρείται ένα απτό παράδειγμα του συστήματος προστασίας για τις μειονότητες από τις ξένες δυνάμεις. Μερικώς, οφείλεται σε αυτό το άρθρο το γεγονός ότι η «δυτικοποίηση» της νέας Τουρκίας ή τουλάχιστον η νομική της διάσταση επιταχύνθηκε. Το άρθρο αυτό προέβλεψε μια νομική διάσταση (ιδιωτική και οικογενειακή δικαιοδοσία) για τους μη - μουσουλμάνους. Η Τουρκία αναγκάστηκε να αποκηρύξει την οικογενειακή δικαιοδοσία, η οποία βασιζόταν στον Ισλαμικό Νόμο - *micelle* - και να υιοθετήσει ένα δυτικό αστικό κώδικα. Αυτός που επιλέχθηκε ήταν ο ελβετικός αστικός κώδικας, ο οποίος με ορισμένες προσαρμογές υιοθετήθηκε από το νέο κράτος το 1926³². Η συζήτηση εστιάζεται στην «εθελοντική» πράξη των μη - μουσουλμανικών κοινοτήτων να αποκηρύξουν το άρθρο 42 λίγο πριν την υιοθέτηση του εν λόγω αστικού κώδικα, ο οποίος τοποθετεί όλους τους Τούρκους πολίτες σε ίση βάση³³.

Στην Ελλάδα, σε σχέση με τους μουσουλμάνους της Θράκης, το οικογενειακό και ιδιωτικό δίκαιο ελέγχεται από τον Ιερό Ισλαμικό Νόμο (*Shari'a*). Οι Μουφτίδες έχουν το δικαίωμα να χορηγούν πιστοποιητικά γάμων, διαζυγίων, οικογενειακά επιδόματα κλπ υπό την προϋπόθεση, ότι αυτές οι αποφάσεις εγκρίνονται από αστικό δικαστήριο. Ωστόσο, προκύπτει ένα ζήτημα, από την ύπαρξη του γεγονότος του, ότι ο ιερός νόμος του Ισλάμ, η λεγόμενη *Shari'a*, είναι «απαρχαιωμένος» τρόπος λύσης των οικογενειακών και κληρονομικών υποθέσεων και ενάντια στη σύγχρονη έννοια του δικαίου (ελληνικό αστικό κώδικα) αλλά και σε διεθνή πρότυπα προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου (πχ. ΕΣΔΑ), γεγονός, το οποίο διαπιστώνουν και διεθνή και ευρωπαϊκά όργανα στις Εκθέσεις τους για την Ελλάδα³⁴.

³² Βλ. Μέκος Ζ., *Θράκη, Συνιστώσες του Μειονοτικού Προβλήματος*, εκδ. Ηρόδοτος/Δικηγορικός Σύλλογος Ροδόπης, Αθήνα - Κομοτηνή, 1995, σελ. 62.

³³ Βλ. Akgönlü S., *op.cit.*, στο Akgönlü S. (ed), σελ. 29 – 30.

³⁴ Βλ. κατωτέρω σχετική ανάλυση υπό το Μέρος Β', Κεφάλαιο 4: Ελευθερία άσκησης της θρησκείας.

Με την τρίτη παράγραφο του άρθρου 42 ρυθμίζονται διαχειριστικά ζητήματα των θρησκευτικών και ευαγών ιδρυμάτων των μειονοτήτων. Συγκεκριμένα οι κυβερνήσεις υποχρεούνται σε «πάσαν προστασίαν» και «πάσα ευκολία και άδεια» των θρησκευτικών και ευαγών καθιδρυμάτων³⁵.

Άρθρον 43

Οι εις τα μη μουσουλμανικάς μειονότητας ανήκοντες Τούρκοι υπήκοοι δεν θα ώσιν υποχρεωμένοι να εκτελώσι πράξεις αποτελούσας παράβασιν της πίστεως ή των θρησκευτικών των εθίμων, ούτε θα περιτίπτωσιν εις ανικανότητα τινα αρνούμενοι να παραστήσιν ενώπιον των δικαστηρίων ή να εκτελέσωσι νόμιμον τινα πράξιν κατά την ημέραν της εβδομαδιαίας των αναπαύσεως.

Ουχ' ήττον, η διάταξις αυτή δεν απαλλάσσει τους Τούρκους τούτους υπηκόους των υποχρεώσεων, αίτινες επιβάλλονται εις πάντας τους λουπούς Τούρκους υπηκόους προς τήρησιν της δημοσίας τάξεως.

Με το άρθρο 43 επιβεβαιώνεται το απαραβίαστο της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως και καθιερώνεται ξεχωριστή ημέρα αναπαύσεως για τους μουσουλμάνους, η Παρασκευή. Όχι μόνο οι μη Μουσουλμάνοι στην Τουρκία και οι Μουσουλμάνοι στην Ελλάδα ποτέ δεν πείστηκαν να συμπεριφερθούν ενάντια στις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, αλλά και όταν η Κυριακή έγινε η ημέρα της εβδομαδιαίας ξεκούρασης στην Τουρκία αντί για την Παρασκευή³⁶, η δεύτερη παράγραφος του άρθρου έχασε το νόημα υπάρξής της.

Άρθρον 44

Η Τουρκία παραδέχεται όπως αι διατάξεις των προηγουμένων άρθρων του Παρόντος Τμήματος, εφ' όσον αφορώσιν εις τους μη μουσουλμάνους υπηκόους της Τουρκίας, αποτελέσωσιν υποχρεώσεις διεθνούς συμφέροντος και τεθώσιν υπό την εγγύησιν της Κοινωνίας των Εθνών. Αι διατάξεις αύται δεν δύνανται να τροποποιηθώσιν άνευ της συγκαταθέσεως της πλειονηφίας του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών. Η Βρεττανική Αυτοκρατορία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Ιαπωνία υποχρεούνται διά της παρούσης Συνθήκης

³⁵ Βλ. και *supra*, σελ. 10 – 11 τα σχετικά περί βακουφίων και άλλων μειονοτικών ιδρυμάτων.

³⁶ Αυτό, είναι η αλήθεια, έγινε λίγο αργότερα, στις 27 Μαΐου 1935. Η Παρασκευή ήταν η γενικώς αποδεκτή ημέρα ξεκούρασης από το 1925 [Βλ. Akgönül S., *op.cit.*, στο Akgönül S. (ed), σελ. 31, υποσημ. 20].

να μη αρνηθώσι την συγκατάθεσιν αυτών εις πάσαν τροποποίησιν των ειρημένων άρθρων, την ήθελε κατά τους νομίμους τύπους αποφασίσει η πλειοψηφία του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών.

Η Τουρκία δέχεται όπως παν Μέλος του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών έχη το δικαίωμα να επισύρη την προσοχήν του Συμβουλίου επί πάσης παραβάσεως ή κινδύνου παραβάσεως οιασδήποτε των υποχρεώσεων τούτων και όπως το Συμβούλιον δύναται να ενεργή καθ' οιονδήποτε τρόπον και παρέχη οιασδήποτε οδηγίας κρινομένας καταλλήλους και αποτελεσματικάς εν τη περιστάσει.

Η Τουρκία δέχεται προς τούτοις, όπως, εν περιπτώσει διχογνωμίας επί νομικών ή πραγματικών ζητημάτων αφορώντων τα άρθρα ταύτα, μεταξύ της Τουρκικής Κυβερνήσεως και μιας οιασδήποτε των λοιπών υπογραψασών την παρούσαν Συνθήκην Δυνάμεων ή πάσης άλλης Δυνάμεως Μέλους του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, η τοιαύτη διχογνωμία θεωρηθή ως διεθνούς χαρακτήρος διαφορά κατά το γράμμα του άρθρου 14 του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών. Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται όπως πάσα τοιούτου είδους διαφορά, επί τη αιτήσει του ετέρου των Μερών, παραπέμπηται εις το Διαρκές Δικαστήριον Διεθνούς Δικαιοσύνης. Η απόφασις του Διαρκούς Δικαστηρίου θα η ανέκκλητος, θα έχη δε την ισχόν και το κύρος αποφάσεως εκδοθείσης δυνάμει του άρθρου 13 του Συμφώνου.

Το άρθρο 44 αποκαλύπτει πολλά για τα όσα σκέφτονταν οι εκπρόσωποι της Δύσης και της Τουρκίας στη Λωζάνη. Ο πρωταρχικός στόχος της τουρκικής αποστολής εκεί ήταν να αποκτήσει εδαφική, πολιτική και οικονομική ανεξαρτησία. Έτσι η οποιαδήποτε εξουσία όλης ή μέρους της Τουρκικής Δημοκρατίας από Δυτικές Δυνάμεις –οι οποίες θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν περισσότερο ή λιγότερο ως υπενθύμιση του οθωμανικού συστήματος- ήταν απορριπτέα. Στα πρότυπα των περισσότερων συνθηκών προστασίας των μειονοτήτων που συνομολογήθηκαν στην περίοδο του μεσοπολέμου, οι διατάξεις της συγκεκριμένης συνθήκης ετέθησαν υπό την εγγύηση της Κοινωνίας των Εθνών. Εκείνο τον καιρό η Τουρκία δεν ήταν ακόμα μέλος της Κοινωνίας των Εθνών. Οι αποικιακές δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία και Ιαπωνία) δεν ήταν σε θέση να αντιτεθούν σε μια αλλαγή σε αυτό το καθεστώς, που είχε ψηφιστεί από την πλειοψηφία των εκπροσώπων της Κοινωνίας των Εθνών. Τοιουτοτρόπως, βλέπουμε, ότι μια συμβιβαστική λύση σκιαγραφήθηκε, βάσει της οποίας οι Δυτικές Δυνάμεις απαγορεύτηκε να αναμειγνύονται στα εσωτερικά της Τουρκίας, ακόμη και σε μειονοτικά ζητήματα. Η Τουρκία δέχεται τη διεθνή τους φύση αποδεχόμενη, ότι για την παραβίαση της Συνθήκης στα θέματα αυτά δίνεται η

δυνατότητα προσφυγής στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης³⁷ (απόγονος του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης).

Άρθρον 45

Τα αναγνωρισθέντα διά των διατάξεων του παρόντος Τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητες, αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητας.

Λόγω της επιμονής της τουρκικής απόστολής, μια διάταξη αμοιβαιότητας συμπεριελήφθη στη Συνθήκη της Λωζάνης, παραχωρώντας τα ίδια δικαιώματα που δίδονται στους μη μουσουλμάνους της Τουρκίας και στους μουσουλμάνους της Θράκης³⁸. Σχετικά με το ποιές είναι αυτές οι μη μουσουλμανικές μειονότητες που προστατεύονται από τη Συνθήκη της Λωζάνης, ο καθηγητής Akgönül Samim αναφέρει³⁹, ότι η τουρκική αντιπροσωπεία στη Λωζάνη, η οποία έβλεπε την επιβολή αυτού του μειονοτικού καθεστώτος στην Τουρκία, κατά τι περισσότερο από εξευτελιστική από τις Δυτικές Δυνάμεις, επιβεβαίωσε, ότι οι μη Τούρκοι και οι μη σουνιτικές μουσουλμανικές κοινότητες, όπως οι Κούρδοι, οι Λάζοι και οι Μπεχτασίδες Τούρκοι θα παρέμεναν εκτός των κριτηρίων αυτού του καθεστώτος. Ως εκ τούτου, είναι λάθος, συνεχίζει ο ίδιος, να πούμε, ότι το εν λόγω καθεστώς συμπεριέλαβε όλες τις μη μουσουλμανικές κοινότητες στην Τουρκία. Κοινότητες, όπως οι Ασσυρο – Χαλδαίοι⁴⁰, οι οποίοι είναι συγκεντρωμένοι στα νοτιο – ανατολικά της Τουρκίας, δεν συμπεριελήφθησαν σε αυτό το καθεστώς κάτω από λίγο αδιευκρίνιστες συνθήκες. Υπάρχουν κι άλλες χριστιανικές κοινότητες – όπως οι Τούρκοι αθίγγανοι η ύπαρξη των οποίων είναι ελάχιστα γνωστή στην Τουρκία – οι οποίες δεν ωφελήθηκαν, από το καθεστώς της Λωζάνης, το οποίο αφορούσε μόνο την ελληνική, αρμένικη και εβραϊκή κοινότητα μόνο. Από την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, η οποία είχε «δημιουργήσει» την ελληνική μειονότητα στην Τουρκία και τη μουσουλμανική στην Ελλάδα, είχαν

³⁷ Βλ. Akgönül S., op.cit., στο Akgönül S. (ed), σελ. 32.

³⁸ Οι Τούρκοι αρχικώς επεδίωξαν η διάταξη του άρθρου 45, να αναφέρεται σε όλες ανεξαιρέτως τις μουσουλμανικές μειονότητες στα Βαλκάνια. Μπροστά στην απόλυτη αντίθεση των ευρωπαϊκών και κυρίως των βαλκανικών χωρών, υποχώρησαν (βλ. Memorandum by Forbes Adams on the Outstanding Points for discussion in the Minorities Sub – Commission, *Documents on British Foreign Policy, 1919 – 1939*, Vol. XVIII, London, 1972, No. 290, σελ. 409).

³⁹ Akgönül S., op.cit., στο Akgönül S. (ed), σελ. 33.

⁴⁰ Είναι δύσκολο να βρεθεί ένα ομοιόμορφο όνομα για αυτή την κοινότητα. Αναφέρονται ως Ασσύριοι, Χαλδαίοι, Νεστοριανοί, Σύριοι, Ιακωβίτες και Αραμαιοί και είναι διασκορπισμένοι σε πενήντα χώρες σε όλο τον κόσμο. Βλ. ibid., υποσημ. 22.

επέλθει έξι μήνες μέχρι την καθαυτή Συνθήκη της Λωζάνης και θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί, ότι αυτό το μειονοτικό καθεστώς αναφερόταν μόνο στους Έλληνες της Τουρκίας. Παρ' όλα αυτά, αφού ο όρος που χρησιμοποιείτο ήταν «μη μουσουλμάνοι της Τουρκίας», οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι, επίσης επωφελούντο από το καθεστώς αυτό, μαζί με τους Ελληνορθόδοξους. Απ' την άλλη πλευρά, το άρθρο 45, το οποίο θέτει τη νομική αμοιβαιότητα, αφορά, κατά τον Akgönül Samim μόνο τους Ελληνορθόδοξους. Άρα, διακρίνει το άρθρο 45, το οποίο θεωρεί ξεχωριστό και όχι επέκταση των υπολοίπων παραπάνω άρθρων⁴¹.

1.3. Η χρήση του όρου «μουσουλμανικές μειονότητες»

Στη Σύμβαση χρησιμοποιείται ο όρος «Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης». Η Τουρκία από την πρώτη στιγμή της Συνδιάσκεψης επέμεινε στη χρήση όρων συνδεδεμένων με το σύστημα των μιλλέτ (*millet*) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως οι όροι «μουσουλμάνοι» και «μουσουλμανικές μειονότητες». Εκ πρώτης όψεως ήταν περιέργο, ο εκπρόσωπος ενός κράτους, το οποίο διακήρυττε σε όλους τους τόνους κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης, ότι ήταν κοσμικό, να εμμένει σε οθωμανικούς εθνο – θρησκευτικούς όρους.

Ο λόγος της εμμονής οφειλόταν στο ότι κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης οι Τούρκοι επέμειναν, ότι όλοι οι Μουσουλμάνοι της Τουρκίας θα έπρεπε να θεωρούνται συλλήβδην ως Τούρκοι. Συνεπώς, όλες οι διατάξεις για την προστασία των μειονοτήτων θα έπρεπε να αναφέρονται αποκλειστικώς σε θρησκευτικές και όχι εθνικές μειονότητες και δε θα μπορούσαν να τις επικαλεσθούν οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Τουρκίας που δεν ήταν τουρκικής καταγωγής. Όπως αναφέρει σε σχετικό υπόμνημά του το 1922 ο Forbes Adam για τις τουρκικές απόψεις περί μουσουλμανικών εθνοτήτων στο τουρκικό κράτος:

«Οι Τούρκοι διατείνονται ότι όλοι οι Μουσουλμάνοι της Τουρκίας θα πρέπει να θεωρούνται από πλευράς προστασίας των μειονοτήτων ως Τούρκοι και ότι οι πραγματικές μειονότητες που πρέπει να προστατεύονται θα πρέπει να είναι οι θρησκευτικές μειονότητες. Αυτή η στάση είναι, βεβαίως, μάλλον παράλογη καθ' όσον η βάση των άλλων ευρωπαϊκών συμβάσεων για τις μειονότητες είναι η φυλή, η γλώσσα και η θρησκεία. Η τουρκική

---

⁴¹ Ibid., σελ. 33.

συμπεριφορά βάζει μαζί συλλήβδην τους Άραβες, τους Κούρδους, τους Κιρκάσιους και τους Τούρκους»⁴².

Επομένως, η χρήση του όρου «μουσουλμάνος» και κατ' επέκταση «μουσουλμανική μειονότητα» ξεπήδησε από την ανάγκη του τουρκικού κράτους να αποκτήσει ομοιογένεια στο εσωτερικό του μέσω της ισοπέδωσης των φυλετικών και γλωσσικών διαφορών όσων ήταν μουσουλμάνοι. Είναι επίσης χαρακτηριστικό, ότι αν και τα άρθρα αναφέρουν το θρήσκευμα ως κριτήριο, ο τίτλος της Σύμβασης της 30^{ης} Ιανουαρίου 1923 είναι «*περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*» και όχι περί «*ανταλλαγής των ελληνορθόδοξων και μουσουλμανικών πληθυσμών*». Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι η θρησκεία ήταν ένα αλάνθαστο κριτήριο. Στο άρθρο 1 της Σύμβασης του Ιανουαρίου του 1923 όμως, αναφέρεται ο όρος «ελληνικό ορθόδοξο θρήσκευμα» κατ' αντιδιαστολή προς το «μουσουλμανικό θρήσκευμα». Κατά τη διάρκεια των εργασιών της αρμόδιας Υποεπιτροπής στη Λωζάνη, ο Ιταλός εκπρόσωπος Montagna παρατήρησε, ότι θα ήταν πιο σωστή η χρήση του όρου «τουρκικό μουσουλμανικό θρήσκευμα» κατ' αντιστοιχία προς τον όρο «ελληνικό ορθόδοξο» που είχε ήδη γίνει αποδεκτό⁴³. Η τουρκική αντιπροσωπεία ουδόλως ενδιαφέρθηκε για την τροποποίηση του όρου μουσουλμάνος με την πρόσθεση του εθνικού χαρακτηριστικού τούρκος.

Αξίζει, τέλος, να επισημανθεί, ότι το ελληνικό κείμενο της συνθήκης της Λωζάνης, όπως κυκλοφόρησε το 1923 από το Εθνικό Τυπογραφείο αναφέρει τον όρο «μουσουλμανικές μειονότητες» στον πληθυντικό. Το πρωτότυπο γαλλικό και αγγλικό κείμενο, όμως, μιλούν για μία μουσουλμανική μειονότητα χρησιμοποιώντας τον όρο μόνο στον ενικό αριθμό, ως “la minorité musulmane”, “Moslem minority”, ενώ για τις μειονότητες στην Τουρκία πάντα αναφέρονται στον πληθυντικό, “minorités non – musulmanes” και “non – Moslem minorities”. Πιθανόν, ο όρος αποδίδεται στα ελληνικά στον πληθυντικό (μουσουλμανικές μειονότητες), αναφερόμενος στις επί μέρους μειονοτικές ομάδες, οι οποίες ήδη συνιστούσαν την ευρύτερη μουσουλμανική μειονότητα⁴⁴.

⁴² Memorandum by Forbes Adams on the Outstanding Points for discussion in the Minorities Sub – Commission, op.cit., σελ. 407.

⁴³ Το ενδιαφέρον του Montagna οφειλόταν στην παρουσία μουσουλμάνων αλβανικής καταγωγής στην Ήπειρο, των Τσάμηδων, οι οποίοι θα περιλαμβάνονταν και αυτοί στην υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών. Η ελληνική πλευρά έκανε διευκρινιστική δήλωση για τους συγκεκριμένους Αλβανούς μουσουλμάνους (Βλ. Συρίγος Ά., op.cit., σελ. 165, υποσημ. 412).

⁴⁴ Τσιτσελίκης Κ., op.cit., σελ. 320, υποσημ. 796.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.

ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

A. Η ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΟΥΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥΣ:

ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.A.1. Κοινωνία των Εθνών

Κείμενα σχετικά με μειονοτική προστασία χρονολογούνται πριν από την Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ). Πρόκειται κυρίως για διμερείς συνθήκες, οι οποίες είναι ιδιαίτερες εστιασμένες στις θρησκευτικές μειονότητες και στοχεύουν στην προστασία της ελεύθερης άσκησης της θρησκείας των μελών αυτών⁴⁵. Αλλά, περισσότερο από κάθε τι είναι το δίκτυο των ρυθμίσεων της Κοινωνίας των Εθνών, που ακολούθησε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αναφορικά με μειονότητες, οι οποίες διαφοροποιούνταν στη βάση της φυλής, της θρησκείας ή της γλώσσας, που έφερε το θέμα των μειονοτήτων στο προσκήνιο.

Το ίδιο το Σύμφωνο της ΚτΕ δεν περιλαμβάνει διατάξεις αναφορικά με μειονοτικά δικαιώματα. Οι διάφορες εδαφικές διευθετήσεις, που έλαβαν χώρα την επαύριον του Α' Παγκοσμίου Πολέμου συνεπάγονταν τη δημιουργία μειονοτήτων στα οριοθετημένα με καινούριο ή διαφορετικό τρόπο κράτη. Αυτό με τη σειρά του προκάλεσε ένα φόβο στα κράτη, που σχετιζόταν με το ότι αυτές οι ομάδες πληθυσμού θα συνιστούσαν έναν παράγοντα αστάθειας⁴⁶. Η ιδέα πίσω από τις διατάξεις για τη μειονοτική προστασία στις μειονοτικές συνθήκες, τις Συνθήκες Ειρήνης, τις ειδικές συμβάσεις και αρκετές μονομερείς διακηρύξεις της ΚτΕ⁴⁷ ήταν ακριβώς, ότι οι, κατ'

⁴⁵ Βλ. Henrard Kt., *Devising an Adequate System of Minority Protection (Individual Human Rights, Minority Rights and the Right to Self – Determination)*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague/Boston/London, 2000, σελ. 3.

⁴⁶ Ibid., σελ. 3 – 4.

⁴⁷ Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ρυθμίσεις, που έλαβαν χώρα υπό την αιγίδα της ΚτΕ πήραν τέσσερις μορφές: i) ειδικές μειονοτικές συνθήκες μεταξύ των κύριων συμμαχικών δυνάμεων από τη μία και την Πολωνία (Βερσαλλίες, 1919), την Τσεχοσλοβακία (Άγιος Γερμανός, 1919) και άλλες χώρες, από την άλλη, ii) ειδικά κεφάλαια στις Συνθήκες Ειρήνης με την Αυστρία (Άγιος Γερμανός, 1919), τη Βουλγαρία (Νεϊγύ, 1919), την Ουγγαρία (Τριανόν, 1920) και Τουρκία (Λωζάνη, 1923), iii) ειδικές συμβάσεις σχετιζόμενες με την Άνω Σιλεσία (Γενεύη, 1922) και το έδαφος του Μέμελ (Παρίσι, 1934) και iv) δηλώσεις που έγιναν ενώπιον της ΚτΕ από τη Φινλανδία (1921), την Αλβανία (1921), τη Λιθουανία (1922), τη Λετονία (1923), την Εσθονία (1923) και το Ιράκ (1923) ως προϋπόθεση για την εισδοχή τους στην ΚτΕ. [Βλ. Pentassuglia G., *Minorities in International Law (an introductory study)*, Council of Europe Pub., London, 2002, σελ. 28].

αυτόν τον τρόπο, εγκαθιδρυμένοι μηχανισμοί προστασίας των μειονοτήτων θα απέτρεπαν αυτές τις πληθυσμιακές ομάδες να εξελιχθούν σε παράγοντα αστάθειας.

Το Σύστημα μειονοτικής προστασίας της ΚτΕ χτίστηκε στη βάση αρκετών κειμένων, τα οποία ήταν μάλλον ανάλογα σε περιεχόμενο και είχαν τη Συνθήκη της Πολωνίας⁴⁸ σαν μοντέλο⁴⁹. Δεν υπήρχε, απολύτως καμμία προσπάθεια να διατυπωθούν, γενικώς δεσμευτικοί κανονισμοί για τη μειονοτική προστασία. Αντιθέτως, καθένα από αυτά τα κείμενα ρύθμιζαν την κατάσταση συγκεκριμένων κρατών και πληθυσμιακών ομάδων σε αυτά. Επομένως, τα αντίστοιχα κείμενα δεν ήταν πανομοιότυπα⁵⁰. Στο πλαίσιο των διακανονισμών αυτών υπό τη «σκέπη» της ΚτΕ, τέσσερις κύριοι τύποι διατάξεων διακρίνονται⁵¹:

- διατάξεις για την κτήση και την απώλεια εθνικότητας·
- διατάξεις, που αναγνώριζαν σε όλους τους πολίτες βασικά δικαιώματα στη ζωή, στην ελευθερία και στην ελεύθερη άσκηση κάθε δοξασίας, θρησκειώματος ή πίστης, που ήταν ασύμβατη με τη δημόσια τάξη ή ηθική·
- διατάξεις σύμφωνα με την ισότητα των πολιτών έναντι του νόμου (ισονομία) και ίση απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων· και
- διατάξεις, που έθεταν εγγυήσεις εις όφελος των «πολιτών που ανήκαν σε φυλετικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες» (βλ. λόγου χάρη, άρθρο 8 Μειονοτικής Πολωνικής Συνθήκης), τουτέστιν, ισότητα έναντι του νόμου και ισότητα στην πράξη με τους άλλους πολίτες, δικαίωμα εγκαθίδρυσης και λειτουργίας φιλανθρωπικών, θρησκευτικών, και κοινωνικών ιδρυμάτων, σχολείων και άλλων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, με τη συνακόλουθη γλώσσα και θρησκευτικές ελευθερίες, επαρκείς δυνατότητες για χρήση της μειονοτικής γλώσσας, είτε προφορικάς είτε γραπτώς ενώπιον των δικαστηρίων, επαρκείς δυνατότητες εξασφαλιζόμενης της διδασκαλίας μέσω αυτής της γλώσσας στη δημόσια πρωτοβάθμια εκπαίδευση στις πόλεις και τις περιφέρειες τηρώντας μία «λογική αναλογία» (ibid., άρθρο 9 Μειονοτικής Πολωνικής Συνθήκης) των μελών της μειονότητας, και «δίκαιο μερίδιο» (ibid.) κρατικών κεφαλαίων επ' ωφελεία των μειονοτήτων, που ζουν σε αυτές τις πόλεις και τις περιφέρειες για εκπαιδευτικούς, θρησκευτικούς ή φιλανθρωπικούς σκοπούς⁵².

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Βλ. Thornberry P., *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford University Press (Clarendon Paperbacks), Oxford, 1991, σελ. 42.

⁵⁰ Βλ. Hernard Kr., op.cit., σελ. 4 – 5.

⁵¹ Βλ. Pentassuglia G., op.cit., σελ. 27.

⁵² Οι υπογραμμίσεις δικές μας.

Η ΚτΕ θεσμοποίησε ένα *μηχανισμό διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων των μειονοτήτων*. Το Συμβούλιο της ΚτΕ και το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης (ΔΔΔΔ)⁵³ (πρόγονος του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης) ήταν οι δύο πυλώνες (πολιτικός και δικαστικός) του μηχανισμού της ΚτΕ. Ο μηχανισμός αυτός ετίθετο σε κίνηση, από ένα μέλος του Συμβουλίου της ΚτΕ, που επέσυρε την προσοχή του οργάνου επί της παραβίασής ή της απειλής παραβίασής των υποχρεώσεων, που είχαν αναληφθεί ως προς τις μειονότητες⁵⁴. Το Συμβούλιο μπορούσε να αναφέρει κάθε διακρατική διαφορά, που προέκυπτε από τη μη συμμόρφωση με τις συνθήκες, στο ΔΔΔΔ. Οι μειονότητες και τα κράτη, που δεν εκπροσωπούνταν στο Συμβούλιο της ΚτΕ, μπορούσαν να προσφύγουν στην ΚτΕ, αλλά όχι κατευθείαν στο ίδιο το Συμβούλιο. Αξιοσημείωτη εξαίρεση αποτέλεσαν οι απευθείας αναφορές (petitions) των ίδιων των μελών των μειονοτήτων στο Συμβούλιο⁵⁵. Το ΔΔΔΔ ήταν αρμόδιο να εξετάζει και να αποφασίζει επί διαφορών μεταξύ κρατών και να εκδίδει γνωμοδοτήσεις πάνω σε νομικά και πραγματικά ζητήματα, που προέκυπταν από τις μειονοτικές συνθήκες, αλλά δεν μπορούσαν οι

⁵³ Στο εξής ΛΛΛΛ.

⁵⁴ Βλ. Περράκης Στ., *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* (τόμ Α'), (β' έκδ. αναθεωρημένη με συμπλήρωμα), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σελ. 29.

⁵⁵ Αυτό συνέβη με τη Γερμανο – Πολωνική Συνθήκη της 15^{ης} Μαΐου 1922, σχετικά με την Άνω Σιλεσία, η οποία θεσμοθετούσε το δικαίωμα άμεσης ατομικής αναφοράς (petition) ατομικά ή συλλογικά στο Συμβούλιο της ΚτΕ (αλλά και στη Μεικτή Επιτροπή, η οποία δημιουργείτο υπό αυτή τη Συνθήκη, ενώπιον της οποίας οι αιτούντες αναφοράς μπορούσαν, επίσης, να εμφανιστούν για προφορικές ακροάσεις) (Βλ. Pentassiglia G., *op cit*, σελ. 29).

Ο Thomas Musgrave αναφέρει, αναλυτικότερα, ότι η Σύμβαση (στο Τμήμα ΙΙΙ επί διαδικαστικών ζητημάτων) προνόησε για τη δημιουργία μιας Μεικτής Επιτροπής, αποτελούμενης από δύο Πολωνούς, δύο Γερμανούς, κι έναν Πρόεδρο άλλης εθνικότητας. Η Επιτροπή θα προσπαθούσε, εν πρώτοις, να αποκαταστήσει ένα μειονοτικό αδίκημα μέσω συμφιλίωσης. Αν τούτο αποτύγχανε, ο Πρόεδρος θα λάμβανε μια απόφαση στην υπόθεση, παρέχοντας μια αιτιολογημένη γνώμη για αυτή. Το κράτος δεν ήταν υποχρεωμένο να εφαρμόσει την απόφαση του Προέδρου. Αν δεν εφάρμοζε την απόφαση το κράτος, ο προσφεύγων (petitioner) δικαιούτο να κάνει αναφορά (petition) στο Συμβούλιο της ΚτΕ, με προσφυγή στο ΔΔΔΔ για θέματα νομικού χαρακτήρα...σε αντίθεση με τις άλλες διμερείς μειονοτικές συνθήκες, που ήταν, επίσης υπό την εγγύηση της ΚτΕ, οι αναφορές (petitions), που γίνονταν υπό το καθεστώς της Συνθήκης αυτής, αποτελούσαν το πρώτο νομικό βήμα στο να αρχίσει η διαδικασία λήψης απόφασης από το Συμβούλιο, η οποία ήταν δεσμευτική για το εν λόγω κράτος. *Με άλλα λόγια, οι ασκούντες αναφορά (petitioners) κατείχαν locus standi ενώπιον του Συμβουλίου.* (Η υπογράμμιση δική μας) (Βλ. Musgrave Th., *Self Determination and National Minorities*, Clarendon Press, Oxford, 1997, σελ. 47 – 48).

Αξίζει να σημειωθεί, ότι παράλληλα με τη Μεικτή Επιτροπή λειτουργούσε το *Διαιτητικό Δικαστήριο της Άνω Σιλεσίας*, -ιδρυθέν κι αυτό με τη Συνθήκη της 15^{ης} Μαΐου 1922 μεταξύ Γερμανίας και Πολωνίας σχετικά με τα προβλήματα της Άνω Σιλεσίας- αποτελούμενο από ένα Γερμανό, έναν Πολωνό και ένα ουδέτερο δικαστή, το οποίο και είχε αρμοδιότητα να επалаμβάνεται των διαφορών, που θα προέκυπταν από την εφαρμογή μεταξύ άλλων, των *μειονοτικών διατάξεων της Συνθήκης*. Για το σκοπό αυτό, οι ιδιώτες (οι υπογραμμίσεις δικές μας), που θίγονταν στα δικαιώματα, τα οποία αντλούσαν απευθείας από τη Συνθήκη (κυρίως μειονοτικής υφής) μπορούσαν να προσφύγουν ενώπιον του Διαιτητικού Δικαστηρίου, ακόμα και εναντίον του Κράτους υπαγωγής τους [Βλ. Ιωάννου Κρ. – Περράκη Στ., *Εισαγωγή στη Διεθνή Δικαιοσύνη (Α. Γενική Θεωρία και θεσμικές εφαρμογές)*, (β' έκδ. αναθεωρημένη και συμπληρωμένη), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004, σελ. 89 -90.]

ιδιες μειονότητες να προσφύγουν σε αυτό⁵⁶, αφού δεν είχαν *locus standi*⁵⁷. Τελικά το ΔΔΔΔ έπαιξε ένα κυρίαρχο ρόλο, σχετικά με τη μειονοτική προστασία, στο πλαίσιο της ΚτΕ, εκδίδοντας έναν αριθμό γνωμοδοτήσεων, ενώ σε μία περίπτωση εξέδωσε απόφαση επί διακρατικής διαφοράς⁵⁸.

• Νομολογία ΔΔΔΔ

Το ΔΔΔΔ έδωσε τον ορισμό της έννοιας της «μειονότητας» στη γνωμοδότησή του της 31^{ης} Ιουλίου, 1930 σχετικά με τη μετανάστευση των ελληνο – βουλγαρικών κοινοτήτων⁵⁹:

Από παράδοση η «κοινότητα» είναι μια ομάδα ατόμων, που ζουν σε μία δεδομένη χώρα ή τοποθεσία, έχοντας μία φυλή, θρησκεία, γλώσσα και παραδόσεις δικές τους και ενωμένοι από αυτά τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της φυλής, θρησκείας, γλώσσας και παράδοσης σε μία συναίσθηση αλληλεγγύης, με απώτερο σκοπό να διατηρήσουν τις παραδόσεις τους, διατηρώντας τη μορφή της λατρείας τους, να εξασφαλίσουν τη διδασκαλία και την ανατροφή των τέκνων τους σε συμφωνία με το πνεύμα και τις παραδόσεις (τους) και να προσφέρουν αμοιβαία βοήθεια μεταξύ τους. Το ζήτημα εάν ή όχι μία συγκεκριμένη κοινότητα συμβαδίζει με την αντίληψη που περιγράφεται ανωτέρω είναι ένα ζήτημα πραγματικό. Η ύπαρξη των κοινοτήτων είναι ένα ζήτημα πραγματικό· δεν είναι ένα ζήτημα δικαίου.

Το ΔΔΔΔ φαίνεται να συμπεριλαμβάνει δύο βασικά στοιχεία στον ορισμό της έννοιας «μειονότητα». Πρώτον, σημειώνει έναν «αντικειμενικό» ορισμό μιας μειονότητας βασισμένο στην «ύπαρξη γεγονότων». Δεύτερον, επίσης παρέχει έναν «υποκειμενικό» ορισμό, βασισμένο στη «συναίσθηση των γεγονότων»⁶⁰. Η ομάδα μπορεί να «υπάρχει» σύμφωνα με «αντικειμενικά» κριτήρια, αλλά τα μέλη ή δε θεωρούν τους εαυτούς τους ως διαφορετικούς από τον υπόλοιπο πληθυσμό, είτε μπορεί να μην επιθυμούν να διατηρήσουν τα διακριτικά τους χαρακτηριστικά.

⁵⁶ Βλ. Pentassuglia G., *op.cit.*, σελ. 28.

⁵⁷ Βλ. Eide A., "The Framework Convention in Historical and Global Perspective" στο Weller M. (ed.), *The Rights of Minorities in Europe (A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities)*, Oxford University Press, Oxford, 2006, σελ. 35.

⁵⁸ Στην υπόθεση: «Δικαιώματα Μειονοτήτων στην Άνω Σιλεσία» (Minority Rights in Upper Silesia) [(γνωστή ως «Μειονοτικά Σχολεία» ("Minority Schools"))], PCIJ Series B, No. 15, 26th of April 1928.

⁵⁹ Βλ. «Ερμηνεία της Σύμβασης μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας αναφορικά με την Αμοιβαία Μετανάστευση» ("Interpretation of the Convention Between Greece and Bulgaria Respecting Reciprocal Emigration"), Series B, No. 17, PCIJ, (1930), στις σελ. 14 – 16, [επίσης, γνωστή, ως «Υπόθεση των Ελληνοβουλγαρικών Κοινοτήτων» ("Greek – Bulgarian Communities Case")]. Η υπόθεση των Ελληνοβουλγαρικών κοινοτήτων αναφέρεται στην αμοιβαία αποδημία ελληνικών και βουλγαρικών πληθυσμών, υπό τους όρους της Συνθήκης του Νεϊγό (υπογράφηκε στις 27.12.1919 μεταξύ των νικητριών δυνάμεων του Α' Παγκοσμίου Πολέμου απ' τη μία και τη Βουλγαρία, απ' την άλλη με τη συμμετοχή «τρίτων» χωρών ως συμμάχων και συμβαλλομένων δυνάμεων των πρώτων, μεταξύ των οποίων ήταν και η Ελλάδα).

⁶⁰ Thornberry P., *op.cit.*, σελ. 165.

Αναλόγως, κανείς θα μπορούσε να ισχυριστεί, ότι το «υποκειμενικό» κριτήριο είναι βασικό και ουσιώδες για την επίσημη αναγνώριση των μειονοτικών ομάδων.

Το ΔΔΔΔ δημιούργησε ένα ειδικό σύνολο κανόνων για τις μειονότητες. Τα κράτη πέρα από το να προσφέρουν νομικές εγγυήσεις για τα δικαιώματα των μειονοτήτων, θα έπρεπε να αναγνωρίσουν, ότι ορισμένες ομάδες του πληθυσμού τους διαφέρουν και επομένως χρειάζεται να εισάγουν την πραγματική ισότητα στο νομικό τους σύστημα, με σκοπό να «διευκολύνουν» τις ειδικές ανάγκες αυτών των ομάδων. Αυτό το είδος απόπειρας, για αναγνώριση διαφορετικών δικαιωμάτων για τις μειονότητες, δεν πρέπει να θεωρηθεί ως διάκριση, αλλά ως στοχεύον την πραγματική ισότητα.

Σχετικά με το ζήτημα, που αφορά στο ποιός θα μπορούσε να αξιώσει ιδιότητα μέλους σε μια μειονοτική ομάδα, το ΔΔΔΔ επέλεξε μια μάλλον φιλελεύθερη άποψη στην «Υπόθεση Πολωνικής Εθνικότητας»⁶¹. Το Δικαστήριο έλαβε υπόψη το σκοπό και το υπόβαθρο της Πολωνικής Συνθήκης για τις Μειονότητες (Polish Minorities Treaty) και το ενδιαφέρον ως προς την αποφυγή κάθε πιθανής διαμάχης και έντασης. Αυτό οφειλόταν κυρίως στη δημιουργία νεοσύστατων ανεξάρτητων κρατών και σαν αποτέλεσμα αρκετά άτομα βρήκαν εαυτούς σε κράτη, όπου η πλειοψηφία μιλούσε μια διαφορετική γλώσσα ή πίστευε σε μια διαφορετική θρησκεία.

Το Δικαστήριο κατέληξε, ότι κάθε πολίτης, που διέφερε από την πλειοψηφία του πληθυσμού στη φυλή, γλώσσα ή θρησκεία, θα έπρεπε να αξιώσει την ιδιότητα μέλους στη θρησκευτική, φυλετική ή γλωσσική μειονότητα, με την οποία μοιράζεται τα ίδια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά⁶². Λόγου χάρη, κάθε άτομο στην Πολωνία, το οποίο μιλούσε γερμανικά ως πρώτη γλώσσα, ανεξάρτητα από την εθνοτική ή την εθνική του καταγωγή θα μπορούσε να αξιώσει αναγνώριση ως μέλος της γερμανο - γλωσσικής μειονότητας. Το καθεστώς μιας μειονότητας είναι καθαρά ένα δημογραφικό θέμα και δε σχετίζεται με πολιτικές ή οικονομικές θεωρήσεις.

⁶¹ Βλ. «Γνωμοδότηση σε Ορισμένα Ερωτήματα που προκύπτουν από την Εφαρμογή του Άρθρου 4 της Πολωνικής Συνθήκης για τις Μειονότητες» ("Advisory Opinion on Certain Questions Arising Out of the Application of Article 4 of the Polish Minorities Treaty"), Series B, No. 7, PCII, (1923), [επίσης, αργότερα, γνωστή ως «Υπόθεση Πολωνικών Εθνικότητων» ("Polish Nationalities Case")].

⁶² Ibid., σελ. 13 - 16.

Στα «Δικαιώματα των Μειονοτήτων στην Άνω Σιλεσία» (“Rights of Minorities in Upper Silesia”), υπόθεση γνωστή ως «Μειονοτικά Σχολεία» (“Minority Schools”)⁶³ το Δικαστήριο υπεστήριξε, ότι ένα άτομο θα μπορούσε ελευθέρως να δηλώσει, εάν το παιδί του ανήκε σε μία εθνοτική, γλωσσική ή θρησκευτική μειονότητα. Αυτό επομένως, έδινε το δικαίωμα στο παιδί να παρακολουθήσει ένα μειονοτικό σχολείο, παρόλο, που τέτοιες δηλώσεις δεν περιόριζαν την απαίτηση πραγματικών αποδείξεων:

Οι δηλώσεις πρέπει να αποτυπώνουν, αυτό το οποίο ο συγγραφέας θεωρεί ως πραγματική θέση σε σχέση με το εν λόγω ζήτημα και το δικαίωμα της ελεύθερης δήλωσης για το ποιά είναι η γλώσσα του μαθητή ή του παιδιού, παρά το συμβιβασμό, όποτε είναι απαραίτητος, κατά την άσκηση κάποιας διακριτικής ευχέρειας στην εκτίμηση των καταστάσεων, δεν αποτελεί ένα απερίοριστο δικαίωμα επιλογής της γλώσσας, στην οποία η διδασκαλία θα μεταδοθεί ή το αντίστοιχο σχολείο⁶⁴.

Επιπλέον, το ΔΔΔΔ περιέγραψε τη διττή φύση των Μειονοτικών Συνθηκών: από τη μία, να επιβεβαιώσουμε την ισότητα για όλους (συμπεριλαμβανομένων των μελών των μειονοτήτων) έναντι του νόμου και από την άλλη, να διατηρήσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μειονοτήτων, εάν τα μέλη της μειονοτικής ομάδας επιθυμούσαν αυτό. Οι Μειονοτικές Συνθήκες, στο πλαίσιο της επιβολής στα κράτη ορισμένων θετικών υποχρεώσεων, συνήθως συμπεριελάμβαναν το δικαίωμα για γλωσσικές μειονότητες να χρησιμοποιούν ελεύθερα τη γλώσσα τους σε ιδιωτικά ιδρύματα και σχολεία.

Στην υπόθεση των «Μειονοτικών Σχολείων της Αλβανίας» (“Minority Schools in Albania”)⁶⁵, το ΔΔΔΔ εξέτασε την ισχύ ενός αλβανικού νόμου, που στόχευε στην κατάργηση όλων των ιδιωτικών σχολείων στη χώρα. Σύμφωνα με την ελληνική κυβέρνηση αυτό ήταν αντίθετο στο Άρθρο 5 της Συνθήκης για τις Αλβανικές Μειονότητες (Albanian Minorities Treaty), η οποία διασφάλιζε το δικαίωμα των μειονοτήτων να ιδρύουν και να διατηρούν τα δικά τους σχολεία. Η αλβανική κυβέρνηση ισχυρίστηκε, ότι ο νόμος μεταχειριζόταν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο την αλβανική πλειοψηφία και την ελληνόγλωσση μειονότητα, αφού κανένα ιδιωτικό σχολείο, όπου χρησιμοποιούνταν η αλβανική (Albanian –

⁶³ «Δικαιώματα Μειονοτήτων στην Άνω Σιλεσία» (“Minorities Rights in Upper Silesia”), Series A, Judgment No. 12, PCIJ, (1928).

⁶⁴ Ibid., σελ. 46.

⁶⁵ «Γνωμοδότηση σχετικά με τα Μειονοτικά Σχολεία στην Αλβανία» (“Advisory Opinion regarding Minority Schools in Albania”), Series A/B, No. 64, PCIJ, (1935).

language school) επιτρεπόταν να λειτουργήσει και, ότι το Άρθρο 5 εγγυόταν, μόνο, το ότι και οι δύο πλευρές θα «έχαιραν της ίδιας μεταχείρισης και της ίδιας ασφάλειας» και ως προς το νόμο και ως στην πράξη.

Το ΔΔΔΔ κατέληξε, ότι ακόλουθα με το Άρθρο 5 οι ελληνόγλωσσοι Αλβανοί έχαιραν ειδικών δικαιωμάτων μη διαθέσιμων σε άλλους Αλβανούς και ειδικότερα το δικαίωμα να λειτουργούν τα δικά τους ιδιωτικά σχολεία, όπου η γλώσσα διδασκαλίας θα ήταν τα ελληνικά. Αυτό, απαιτούνταν με σκοπό να επιβεβαιώσουν τη διατήρηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των μειονοτήτων. Τούτο, απλά σημαίνει, ότι θα έπρεπε να «επιτρέπονται» σε μέλη μειονοτικών ομάδων ορισμένα δικαιώματα ή ελευθερίες, τα οποία δεν απολάμβανε απαραιτήτως η πλειοψηφία, αφού συνήθως η θέση τους στην κοινωνία ως μειονότητα, τους καθιστούσε εύθραυστους στον υπόλοιπο πληθυσμό, ο οποίος συνιστά την πλειοψηφία.

Τα δημόσια σχολεία, που χρησιμοποιούσαν τα ελληνικά ως μέσο διδασκαλίας θα μπορούσαν να υπάρχουν και όντως υπήρχαν στην Αλβανία, αλλά, παρ' όλα αυτά, αυτά ήταν δημόσια σχολεία και ήταν υποκείμενα σε ευθύ και εξαντλητικό έλεγχο από την αλβανική κυβέρνηση. Οι ελληνόγλωσσοι αξιωματούχοι δεν είχαν, εντέλει, μεγάλη επιρροή στην ποιότητα και το περιεχόμενο της ελληνόγλωσσης διδασκαλίας. Το ΔΔΔΔ, φάνηκε να υιοθετεί τη θέση, ότι μέλη μιας μειονότητας, θα έπρεπε να δικαιοδοτούνται να ιδρύουν, διαχειρίζονται και να ελέγχουν τα δικά τους σχολεία και εκπαιδευτικά ιδρύματα, παρά το γεγονός, ότι ένα τέτοιο δικαίωμα μπορεί να αποστερηθεί στα μέλη της πλειοψηφίας.

Επιπρόσθετα, το ΔΔΔΔ περιέγραψε τους *βασικούς στόχους* των Μειονοτικών Συνθηκών, ως ακολούθως:

Η ιδέα πίσω από τις συνθήκες για την προστασία των μειονοτήτων είναι να εξασφαλίσουμε για ορισμένα στοιχεία ενσωματωμένα σε ένα Κράτος, ο πληθυσμός του οποίου διαφέρει από αυτά στη φυλή, γλώσσα ή θρησκεία τη δυνατότητα της ειρηνικής συμβίωσης με αυτό τον πληθυσμό και της φιλικής συνεργασίας με αυτόν, ενώ την ίδια στιγμή θα διατηρούν τα χαρακτηριστικά, τα οποία τα ξεχωρίζουν (ενν. τα στοιχεία) από την πλειοψηφία και θα ικανοποιούν τις επακόλουθες ιδιαίτερες ανάγκες τους⁶⁶.

Το ΔΔΔΔ εξήγησε περαιτέρω, ότι οι Μειονοτικές Συνθήκες ενσωμάτωσαν δύο στοιχεία με σκοπό να επιτύχουν αυτό το σκοπό:

⁶⁶ Ibid., σελ. 17. Βλ. επίσης και Pentassuglia G., op.cit., σελ. 28.

Το πρώτο είναι να εξασφαλίσουν, ότι οι πολίτες που ανήκουν σε εθνοτικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες θα πρέπει να τοποθετηθούν με κάθε σεβασμό σε μία βάση τέλειας ισότητας με τους υπόλοιπους πολίτες του Κράτους. Το δεύτερο είναι να εξασφαλίσουν για τα μειονοτικά στοιχεία κατάλληλα μέσα για τη διατήρηση των εθνοτικών τους ιδιαίτερων γνωρισμάτων, των παραδόσεών τους και των εθνικών τους χαρακτηριστικών. Αυτές οι δύο απαιτήσεις είναι πράγματι στενά αλληλένδετες, έτσι ώστε να μην μπορεί να υπάρξει πραγματική ισότητα μεταξύ μιας πλειοψηφίας και μιας μειοψηφίας, εάν η τελευταία αποστερείται των ιδρυμάτων της και συνεχώς υποχρεούται να αποκηρύξει αυτό το οποίο αποτελεί τη μεγάλη ουσία της ύπαρξής της ως μειονότητα⁶⁷.

Η πρώτη άποψη περιγράφεται ως «αρνητική» ισότητα απλώς υπό τον όρο, ότι τα μέλη μιας μειονοτικής ομάδας δεν υπόκεινται σε διακριτική μεταχείριση εξαιτίας του ευπαθούς καθεστώτος τους στην κοινωνία μιας πλειοψηφίας. Η δεύτερη άποψη περιγράφεται ως «θετική» ισότητα υπό τον όρο, ότι τα κράτη αναλαμβάνουν κάποια θετική δράση στο να βοηθούν τις μειονότητες να διατηρήσουν και να προστατεύσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, όπως τη γλώσσα τους, τον πολιτισμό και τη θρησκεία τους.

Τα κράτη πρέπει να αποδεχτούν τις θετικές υποχρεώσεις για να παράσχουν στους πολίτες, χρησιμοποιώντας μια γλώσσα άλλη από την επίσημη, κατάλληλες διευκολύνσεις για εφαρμογή της γλώσσας τους έναντι των δικαστηρίων. Επιπρόσθετα, στο πεδίο της εκπαίδευσης, τα κράτη πρέπει να επιβεβαιώσουν, ότι σε περιοχές, όπου μία σημαντική αναλογία κατοίκων ομιλεί μια γλώσσα άλλη από την επίσημη γλώσσα, η διδασκαλία στα παιδιά αυτών των κατοίκων, θα πρέπει να γίνει στη γλώσσα τους, παρ' όλα αυτά, αυτό δεν αποτρέπει τα κράτη από το να καταστήσουν υποχρεωτική την επίσημη γλώσσα.

Το ΔΔΔΔ επιπλέον εξέτασε τον τρόπο να επιτευχθεί «πραγματική ισότητα» για τις μειονότητες υπό τα καθιερωμένα άρθρα των Μειονοτικών Συνθηκών και Διακηρύξεων. Οι διατάξεις των Μειονοτικών Συνθηκών, προέβλεπαν για την «ίδια μεταχείριση σε νόμο και πράξη». Το ΔΔΔΔ τελικά κατέληξε, ότι:

Η ισότητα στο νόμο αποκλείει τη διάκριση κάθε είδους ενώ η ισότητα στην πράξη μπορεί να περιλαμβάνει την αναγκαιότητα διαφορετικής μεταχείρισης με σκοπό να επιτευχθεί ένα αποτέλεσμα, το οποίο καθιερώνει μια ισορροπία μεταξύ διαφορετικών καταστάσεων. Είναι εύκολο να φανταστούμε περιπτώσεις, στις οποίες η ισότητα μεταχείρισης της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας, των οποίων οι καταστάσεις και οι

⁶⁷ «Γνωμοδότηση σχετικά με τα Μειονοτικά Σχολεία στην Αλβανία» ("Advisory Opinion regarding Minority Schools in Albania"), *ibid.*, σελ. 17.

απαιτήσεις είναι διαφορετικές, θα κατέληγαν σε ανισότητα στην πράξη. Η ισότητα μεταξύ μελών της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας, πρέπει να είναι μια αποτελεσματική, αυθεντική ισότητα, πράγμα το οποίο είναι το νόημα αυτής της διάταξης⁶⁸.

Το ιδιαίτερο δικαίωμα στη διατήρηση και διαχείριση ξεχωριστών σχολείων ήταν μια σημαντική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης «στο νόμο και στην πράξη». Τα ιδιωτικά σχολεία ήταν ουσιώδη για την ελληνική μειονότητα. Η κατάργηση αυτών των ιδρυμάτων και η αντικατάστασή τους με δημόσια σχολεία θα αποστερούσε τη μειονότητα από τα ιδρύματα τα προσαρμοστέα στις ανάγκες της, οι οποίες θα καλύπτονταν από δημόσια σχολεία. Αναλόγως, το Δικαστήριο υποστήριξε, ότι: «Αντίθετα από τη δημιουργία ενός προνομίου υπέρ της μειονότητας, όπως η Αλβανική Κυβέρνηση ισχυρίζεται, αυτός ο όρος επιβεβαιώνει, ότι η πλειοψηφία δε θα επωφεληθεί μιας προνομιακής κατάστασης συγκρινόμενη με τη μειονότητα»⁶⁹.

Το Δικαστήριο, επομένως, απέρριψε το επιχείρημα της Αλβανικής Κυβέρνησης στην κατηγορία, ότι η κατάργηση των ιδιωτικών σχολείων ήταν νόμιμη υπό το φως της Διακήρυξης. Το Δικαστήριο αποφάσισε, ότι η ύπαρξη ιδιωτικών σχολείων ήταν *conditio sine qua non* για μια μειονότητα, εφ' όσον αυτό ήταν δυνατό να ικανοποιήσει τις ιδιαίτερες πολιτιστικές ανάγκες της μειονότητας.

Αυτή η απόφαση είναι γενικά βασισμένη στην αναγνώριση του δικαιώματος κάθε μειονότητας σε πλήρη ισότητα με την πλειοψηφία και τη διατήρηση της ξεχωριστής της ταυτότητας. Σύμφωνα με την άποψη του Δικαστηρίου, το δικαίωμα της μειονότητας να διοικεί τα δικά της σχολεία ήταν ένα, άνευ όρων δικαίωμα, το οποίο δε θα μπορούσε να αφαιρεθεί απλώς για να επιτευχθεί ένα ταυτόσημο αποτέλεσμα για όλα τα ιδιωτικά σχολεία. Με τον ίδιο τρόπο, κανείς θα μπορούσε να συμπεράνει, ότι η ικανότητα των μελών μιας γλωσσικής μειονότητας στην ελεύθερη χρήση της δικής της γλώσσας σε αρκετές περιστάσεις της καθημερινής ζωής είναι ουσιώδης για την προστασία και τη διατήρηση των πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους και της παράδοσης.

---

⁶⁸ Ibid., σελ. 19.

⁶⁹ Ibid., σελ. 20.

2.Α.2. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών(ΟΗΕ)

Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών δεν περιέχει συγκεκριμένη μειονοτική πρόβλεψη, η έμφαση δίνεται στα ανθρώπινα δικαιώματα γενικώς. Ακόμη, ο Χάρτης μπορεί να διαβαστεί ως περιλαμβάνων μειονοτικά δικαιώματα υπαινισσόμενος αυτά (ειδικότερα, ως μέρος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων). Γενικότερα, η συνεισφορά του ΟΗΕ δεν έγκειται μόνο σε ό,τι σχετίζεται ευθέως με μειονοτικά δικαιώματα, αλλά περιλαμβάνει και το σύνολο το σύνολο των νομικών ενασχολήσεων σε άλλους τομείς, οι οποίες προήγαγαν τα ανθρώπινα δικαιώματα, εν γένει, ιδιαίτερα δε την έννοια της μη διάκρισης και της ισότητας. Τότε είχε θεωρηθεί, ότι η γενική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κάλυπτε ικανοποιητικά και τα μέλη των μειονοτήτων. Η γενική φόρμουλα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χωρίς διάκριση ως προς τη φυλή, το φύλο, τη γλώσσα ή τη θρησκεία [Άρθρο 1 § 3 και Άρθρο 55 (γ.)] αντανakλούσε το κυρίαρχο μετα – πολεμικό πρότυπο, όπως επιβεβαιώθηκε, εμμέσως, από την ακόλουθη δουλειά των σχετικών οργάνων των Ηνωμένων Εθνών (ΗΕ)⁷⁰. Οι μνήμες του Πολέμου, κάθε άλλο παρά διευκόλυναν σχετικές συζητήσεις. Οι μειονότητες λογίζονταν ως ταραχοποιοί, υποκινητές αποσχιστικών τάσεων, συνεργάτες των δυνάμεων του Άξονα, κλπ. Η όλη ατμόσφαιρα ευνοούσε μάλλον την ανάγκη τιμωρίας τους, παρά προστασίας τους⁷¹.

Έτσι, ούτε η Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου περιέλαβε ειδική πρόνοια για τις μειονότητες. Συγκεκριμένα, η Υπο – Επιτροπή για την Πρόληψη της Διάκρισης και για την Προστασία των Μειονοτήτων⁷², η εγκαθιδρυμένη από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΑΔ), στην πρώτη της Συνεδρία το 1947 έδωσε έκφραση στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις μειονότητες, ήδη από το όνομά της. Καθώς η ονομασία της Υπο – Επιτροπής φαινόταν να υποδηλοί, ότι αυτός ο θεσμός θα έδινε ισοδύναμη σημασία στον αγώνα ενάντια στη διάκριση

⁷⁰ Pentassuglia G., op.cit., σελ. 30.

⁷¹ Το άρθρο 8 του Πρωτοκόλλου του Πότσδαμ (1945) προέβλεπε και τα εξής:

“The three governments having considered the question in all its aspects, recognize that the transfer of German populations, or elements thereof, remaining in Poland, Czechoslovakia and Hungary, will have to be undertaken. They agree that any transfers that take place should be effected in an orderly and humane manner”. Όπως αναφέρει ο Thornberry, op.cit., σελ. 115, οι μεταφορές πληθυσμών αντιμετωπίστηκαν ως ένα αναγκάιο και νόμιμο μέσο επιλύσεως των μειονοτικών προβλημάτων. Λεπτομέρειες για το ζήτημα αυτό, βλ. Thornberry P., op.cit., σελ. 113 – 117.

⁷² Η Υπο – Επιτροπή ιδρύθηκε το 1947 και είναι όργανο της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ (UN Human Rights Commission). Μετονομάστηκε σε «Υπο – Επιτροπή για την Προώθηση και την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» με την απόφαση του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου (ECOSOC) του ΟΗΕ 1999/256 της 27^{ης} Ιουλίου 1999. Σημειωτέον, ότι τα μέλη της είναι επιφανείς νομικοί, οι οποίοι εκλέγονται και δε θεωρούνται εκπρόσωποι των κυβερνήσεών τους.

από τη μία μεριά και στα μέτρα για την προστασία των μειονοτήτων από την άλλη, η πραγματικότητα αποδείχθηκε να είναι διαφορετική στο τέλος⁷³. Όταν η ΕΑΔ ξεκίνησε το έργο της πάνω στην Οικουμενική Διακήρυξη, το 1947, η Γενική Γραμματεία του ΟΗΕ παρουσίασε ένα προσχέδιο (draft), το οποίο περιελάμβανε μια πρόβλεψη, η οποία βασιζόταν σε προπολεμικές εμπειρίες με μειονότητες, αναγνωρίζοντας τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε συγκεκριμένες μειονότητες να διατηρούν τα σχολεία τους και τα θρησκευτικά και πολιτιστικά τους ιδρύματα και να έχουν πόρους διαθέσιμους για αυτό το σκοπό και να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους στον τύπο, στις δημόσιες συναντήσεις και στα δικαστήρια του Κράτους⁷⁴. Η Επιτροπή μετέφερε το προσχέδιο στην Υπο – Επιτροπή για την Πρόληψη της Διάκρισης και την Προστασία των Μειονοτήτων, της οποίας η εντολή ήταν να εξετάσει τι διατάξεις θα μπορούσαν να υιοθετηθούν για τον προσδιορισμό των αρχών, που θα εφαρμόζονταν στο πεδίο της πρόληψης των διακρίσεων βάσει φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας, στο πεδίο προστασίας των μειονοτήτων και στη διατύπωση συστάσεων στην Επιτροπή για επείγοντα προβλήματα σε αυτούς τους τομείς. Η Υπο – Επιτροπή στα 1947 πρότεινε το ακόλουθο προσχέδιο κείμενο για συμπερίληψη στην Οικουμενική Διακήρυξη:

«Στα κράτη που κατοικούνται από σαφώς προσδιορισμένες εθνικές, γλωσσικές ή άλλες ομάδες, οι οποίες είναι ξεκάθαρα διαχωρισμένες από τον υπόλοιπο πληθυσμό και οι οποίες θέλουν να τους χορηγηθούν διαφορετική μεταχείριση, τα πρόσωπα, που ανήκουν σε αυτές τις ομάδες θα έχουν το δικαίωμα, όσο είναι ευσυμβίβαστο με τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, να εγκαθιδρύουν και να διατηρούν τα δικά τους σχολεία και πολιτιστικά ή θρησκευτικά ιδρύματα και να χρησιμοποιούν τη δική τους γλώσσα και γραφή στον Τύπο, σε δημόσιες συναθροίσεις και έναντι των δικαστηρίων και άλλων αρχών του Κράτους, εάν έτσι επιλέγουν»⁷⁵.

Ωστόσο, η πλειοψηφία των μελών της ΕΑΔ και της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ ήταν αντίθετοι στη συμπερίληψη κάθε αναφοράς για την προστασία των μειονοτήτων στην Οικουμενική Διακήρυξη⁷⁶. Υποστηρίχθηκε, επίσης, ότι τα

⁷³ Βλ. Hilpold P., "UN Standard – Setting in the Field of Minority Rights", *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 14, 2007, pp. 181 – 205, σελ. 182.

⁷⁴ Άρθρο 46 του προσχεδίου της Γενικής Γραμματείας, στο E/CN.4/21 (1947), Annex A, 23.

⁷⁵ Ibid. ("Text Proposed by the Sub – Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities").

⁷⁶ Αρκετές προτάσεις για άρθρα σχετικά με τα δικαιώματα των μειονοτήτων ή των μελών τους παρουσιάστηκαν από τη Γενική Γραμματεία των ΗΕ και από τις αντιπροσωπείες της Δανίας, Γιουγκοσλαβίας, και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, αλλά η πλειοψηφία υποστήριξε, ότι δεν υπήρχε μεγάλη υποστήριξη για τη συμπερίληψη των δικαιωμάτων των μειονοτήτων ή των μελών τους στη λίστα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μεταξύ αυτών, η Πρόεδρος της Επιτροπής Eleanor Roosevelt (ΗΠΑ), η οποία υπερθεμάτισε εντόνως εναντίον της συμπερίληψης οποιασδήποτε τέτοιας διάταξης

οικουμενικά, ατομικά ανθρώπινα δικαιώματα που περιέχονταν στην Οικουμενική Διακήρυξη θα μπορούσαν, αυτά από μόνα τους, να παράσχουν την απαραίτητη προστασία των μειονοτήτων ως συνέπεια της αρχής, ότι ο καθένας, χωρίς διάκριση δικαιούτο σε κάθε δικαίωμα που περιεχόταν στη Διακήρυξη⁷⁷.

Η Γενική Συνέλευση, στα 1948, υιοθέτησε την Οικουμενική Διακήρυξη, όπου δε συμπεριλαμβάνονταν μειονοτικά δικαιώματα και έδωσε τη δική της δικαιολογία για αυτή την παράλειψη στην Απόφαση 217 Γ (ΙΙΙ)⁷⁸. Η Υπο – Επιτροπή αναγνώρισε τρία απαιτούμενά βήματα για να φέρει εις πέρας την «ενδελεχή μελέτη» (“thorough study”) που απαιτείτο από τη Γενική Συνέλευση στην ανωτέρω απόφαση: (α) ορισμό μειονότητας, (β) κωδικοποίηση, ανάλογα με τις απαιτούμενες κατηγορίες προστασίας και (γ) συλλογή πληροφοριών για την κατάσταση των μειονοτήτων.

Η Υπο – Επιτροπή, επίσης πρότεινε τη συμπερίληψη μιας ειδικής διάταξης για μειονοτικά δικαιώματα στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) του ΟΗΕ⁷⁹, το οποίο τότε διαμορφωνόταν, από την ΕΑΔ⁸⁰. Το προτεινόμενο κείμενο, το οποίο έγινε τελικά Άρθρο 27 του ΔΣΑΠΔ είναι το εξής:

(Βλ. Eide A., “International Cooperation for Group Accommodation through Minority Protection: A Review of Standard Setting and Institution Building at Regional and Global Levels”, *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 13, 2006, pp. 153 - 170, σελ. 158).

⁷⁷ Τυπότεσιν, η προστασία τους αυτή έγινε αντιληπτή μέσα από το γενικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων, τα οποία εξήγγειλε, όπως η μη διάκριση (άρθρο 2), η θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 18), η ελευθερία εκφράσεως και συνειδήσεως (άρθρο 19), η συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή (άρθρο 27), κλπ. (Βλ. *United Nations Action in the field of Human Rights*, United Nations, New York, 1994, σελ. 192). Αξίζει, πάντως, για ιστορικούς λόγους να παραθέσουμε τη σοβιετική πρόταση για ένα τέτοιο άρθρο: “Every people and every nationality within a state shall enjoy equal rights. State laws shall not permit any discrimination whatsoever in this regard. National minorities shall be guaranteed the right to use their native language and to possess their own national schools, libraries, museums and other cultural and educational institutions”. [Βλ. Capotorti F., *Study on the Rights of persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, United Nations, Study Series No. 5, New York, 1991, (UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1), σελ. 27]. Ενδιαφέρουσα είναι η εκτεταμένη αναφορά στη γλώσσα και τον πολιτισμό των μειονοτήτων, όπως και η σοβαρή παράλειψη για τα ζητήματα της θρησκείας.

⁷⁸ Resolution 217 C (ΙΙΙ), “Fate of Minorities”, 10.12.1948 (Βλ. *United Nations Action in the field of Human Rights*, *ibid.*):

“The General Assembly, considering that the United Nations cannot remain indifferent to the fate of minorities,

Considering that it is difficult to adopt a uniform solution for this complex and delicate question, which has special aspects in each State in which it arises,

Considering the universal character of the Declaration of Human Rights,

Decides not to deal in specific provisions with the question of minorities in the text of the Declaration, Refers to the Economic and Social Council the texts submitted...and requests the Council to ask the Commission on Human Rights and the Sub – Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities to make a thorough study of the problem of minorities, in order that the United Nations may be able to take effective measures for the protection of racial, national, religious or linguistic minorities”.

⁷⁹ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ΔΣΟΚΙ/ΜΑ), International Covenant on Civil and Political Rights (ΔΣΑΠΔ) and Optional Protocol to the International Covenant

«Τα άτομα που ανήκουν σε εθνοτικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες δε θα απαρνηθούν του δικαιώματος, σε από κοινού συμμετοχή με άλλα μέλη της ομάδας τους, να απολαύουν τη δική τους κουλτούρα, να ακολουθούν και να ασκούν τη δική τους πίστη ή να κάνουν χρήση της δικής τους γλώσσας»⁸¹.

Το Άρθρο 27 προσφέρει μια ειδικότερη προστασία -και δεν αρκείται στη μη διάκριση, όπως η Σύμβαση του ΟΗΕ κατά των Φυλετικών Διακρίσεων (1965)⁸²-, η

---

on Civil and Political Rights, General Assembly Resolution 2200 (XXI), UN, adopted at 21st Session, 16 December 1966, entered into force on 3 January 1976, in accordance with Article 27. Να σημειώσουμε εδώ, ότι η Ελλάδα προσχώρησε στο ΔΣΑΠΔ και στο Προαιρετικό Πρωτόκολλο αυτού, στις 5 Μαΐου 1997 και στο ΔΣΟΚΠΔ/ΜΔ στις 16 Μαΐου 1985, ενώ η Τουρκία επικύρωσε το ΔΣΑΠΔ και το ΔΣΟΚΠΔ/ΜΔ στις 23 Σεπτεμβρίου 2003 και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο του ΔΣΑΠΔ στις 24 Νοεμβρίου 2006, οπότε και οι δύο χώρες δεσμεύονται από αυτά (βλ. "Status of Treaties", στην ιστοσελίδα:

<http://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=4&subid=A&lang=en>).

⁸⁰ Sub – Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, "Report of the Sub – Commission (1950)", UN Doc. E/CN.4/358 (1950), paras. 39 – 41.

⁸¹ "Persons belonging to ethnic, religious or linguistic minorities shall not be denied the right, in community with other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practice their own religion or to use their own language". Αξίζει να σημειωθεί εδώ, ότι η πρόταση της ρωσικής αντιπροσωπείας να χρησιμοποιηθεί μόνο ο όρος «εθνική μειονότητα» (national minority) στο Άρθρο 27 (με αποκλεισμό των «εθνοτική, θρησκευτική ή γλωσσική μειονότητα») δεν έγινε αποδεκτή, επειδή η «εθνική μειονότητα» θα υπονοούσε ένα υψηλότερο κατώτατο όριο και θα απέκλειε, έτσι, την προστασία μειονοτήτων, οι οποίες δε θα συμπεριλαμβάνονταν στις «εθνικές μειονότητες» (βλ. Henrard Kr., op.cit., σελ. 53).

⁸² International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, General Assembly Resolution 2106 (XX), UN, adopted at 20th Session, 21 December 1965, entered into force on 4 January 1969, in accordance with Article 19. Η συγκεκριμένη Σύμβαση αποτελεί σημαντικότατο κείμενο για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων και ειδικότερα των μειονοτήτων. Βασικές αρχές, που διέπουν τη φιλοσοφία της Σύμβασης είναι: 1) Η κατάργηση οποιασδήποτε μορφής φυλετικής διάκρισης, γιατί η φυλετική ανωτερότητα – κατωτερότητα είναι επιστημονικά όχι αποδεκτή, ηθικά καταδικαστέα και κοινωνικά επικίνδυνη και 2) Οποιοσδήποτε διαχωρισμός των ανθρώπων με βάση τη φυλή, το χρώμα ή την εθνική προέλευση, αντίκειται προς τα ιδεώδη της ανθρώπινης κοινωνίας, διότι διαταράσσει την ασφαλή και αρμονική συμβίωση των πολιτών μέσα στο ίδιο κράτος και εμποδίζει την ανάπτυξη φιλικών και ειρηνικών σχέσεων μεταξύ των εθνών (βλ. προοίμιο της Σύμβασης). Σημαντικό είναι εδώ να αναφερθεί, ότι από την ανάγνωση του Αρθρου 1 της Σύμβασης, στο οποίο προσδιορίζεται τι είναι φυλετική διάκριση και τι δεν είναι, σε συνδυασμό με το Άρθρο 2, που αναφέρεται εξ ολοκλήρου στις υποχρεώσεις των κρατών – μελών, να καταργήσουν στην επικράτειά τους οποιαδήποτε μορφή φυλετικών διακρίσεων, προκύπτουν δύο σημαντικές διαπιστώσεις: Καταρχάς, η Σύμβαση δεν προστατεύει μόνο άτομα, αλλά αναφέρεται συχνά σε «φυλετικές ομάδες». Το σημαντικότερο, όμως, είναι, ότι δεν αρκείται στην αρνητική προστασία (απαγόρευση διακρίσεων) των φυλετικών ομάδων, αλλά υποχρεώνει τα κράτη να προχωρήσουν στη λήψη θετικών μέτρων προκειμένου ο σεβασμός και η άσκηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, μειονότητας και πλειονότητας να είναι του αυτού επιπέδου. Χαρακτηριστική είναι η παρ. 2 του Αρθρου 2 της Σύμβασης: «Τα κράτη – μέλη προβαίνουν στη λήψη ειδικών και συγκεκριμένων μέτρων στον κοινωνικό, οικονομικό και μορφωτικό τομέα για να εξασφαλίσουν επαρκή ανάπτυξη και προστασία στις φυλετικές ομάδες και ίση απόλαυση των θεμελιωδών ελευθεριών» (βλ. και Άρθρο 4 «...τα κράτη – μέλη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να εφαρμόσουν άμεσα και θετικά μέτρα για την εξάλειψη των διακρίσεων»). Η επιφύλαξη, που διατυπώνεται στην ίδια διάταξη -Άρθρο 2 παρ. 2- με τη φράση «εφόσον τούτο απαιτείτο από τις περιστάσεις», δε μειώνει την υποχρέωση των κρατών για παροχή θετικής προστασίας, γιατί η κρίση και αξιολόγηση των «περιστάσεων» ανατίθεται σε Επιτροπή, που η σύστασή της προβλέπεται από το Άρθρο 8 της Σύμβασης. (Να σημειωθεί εδώ, ότι και η Ελλάδα και η Τουρκία δεσμεύονται από τη Σύμβαση αυτή, καθώς η μεν πρώτη την έχει επικυρώσει στις 18 Ιουνίου 1970 και η δεύτερη στις 16 Σεπτεμβρίου 2002: βλ. "Status ICERD" στην ιστοσελίδα: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&lang=en).

οποία συνεπικουρείται και από τη γενική προστασία του Άρθρου 26⁸³. Το άρθρο αυτό είναι γενικό και εν μέρει ασαφές· δε διευκρινίζει ποιά είναι ακριβώς τα δικαιώματα των μελών των μειονοτήτων, ούτε το περιεχόμενο της προστασίας τους. Το ΔΣΑΠΔ, πάντως, προνοεί για μηχανισμό ελέγχου (περιοδικές εκθέσεις των κρατών για την εφαρμογή του) και για προαιρετικό μηχανισμό προσφυγών, την Επιτροπή ΔΣΑΠΔ (Human Rights Committee), η οποία έχει κρίνει μέχρι σήμερα πολλές υποθέσεις βάσει αυτού του άρθρου⁸⁴.

Σύμφωνα με το Γενικό Σχόλιο Νο. 23 (50) [(General Comment No. 23 (50)] της Επιτροπής ΔΣΑΠΔ η αναφορά στην «ύπαρξη» μιας μειονότητας σύμφωνα με τη φρασεολογία του Άρθρου 27 «δεν εξαρτάται από μια απόφαση του Κράτους μέρους, αλλά απαιτείται να εδραιωθεί βάσει αντικειμενικών κριτηρίων»⁸⁵. Ωστόσο, τα αντικειμενικά κριτήρια δεν οδηγούν σε κανέναν ορισμό μειονότητας· η παρατήρηση της Επιτροπής του Συμφώνου είναι, ότι τα άτομα, που είναι προγραμματισμένο να προστατευθούν, είναι εκείνα, τα οποία ανήκουν σε μια ομάδα, με την οποία μοιράζονται έναν κοινό πολιτισμό, μια θρησκεία και μία γλώσσα⁸⁶.

⁸³ Άρθρο 26 ΔΣΑΠΔ: «Όλα τα άτομα είναι ίσα απέναντι στο νόμο και δικαιούνται πέρα από κάθε διάκριση στην ίση προστασία του νόμου. Από αυτή την άποψη, ο νόμος θα απαγορεύει κάθε διάκριση και θα εγγυηθεί σε όλα τα άτομα ίση και αποτελεσματική προστασία ενάντια σε κάθε διάκριση βάσει φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικής ή άλλης άποψης, εθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, περιουσίας, γέννησης ή άλλης κατάστασης».

⁸⁴ Βλ. Διακοφωτάκης Γ., *Περί Μειονοτήτων -Κατά το Διεθνές Δίκαιο-*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 267. Επίσης αναφέρει ο Διακοφωτάκης, ότι στο πλαίσιο του ΟΗΕ, υπάρχουν τρεις μηχανισμοί προστασίας για τα μέλη των μειονοτήτων: α) εκείνη της Επιτροπής ΔΣΑΠΔ, β) εκείνη της Διαδικασίας 1503 του ECOSOC, ~~που αφορά~~ όμως, “gross and massive violations” των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και όχι ατομικές περιπτώσεις παραβιάσεων και γ) εκείνη της Επιτροπής ΟΗΕ για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων (Σύμβαση 1965) (βλ. supra, υποσημ. 82). Κατά τη γνώμη του συγγραφέα, λόγω και βάσει της γενικής ρήτρας μη διακρίσεως, όπως αυτή περιλαμβάνεται σε όλες τις Συμβάσεις προστασίας του ΟΗΕ, μηχανισμό προστασίας μπορούν να παράσχουν το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά Κοινωνικά και Πολιτιστικά/Μορφωτικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΠ/ΜΔ, βλ. supra, υποσημ. 79), αλλά και οι Συμβάσεις για τα δικαιώματα των Γυναικών, του Παιδιού, κατά των βασανιστηρίων, κλπ. (Βλ. Διακοφωτάκης Γ., *ibid.*, υποσημ. 101). Εμείς θα συμπληρώναμε και έναν τέταρτο μηχανισμό, τις «ειδικές διαδικασίες» (“special procedures”) στο πλαίσιο της πρώην ΕΑΔ, νυν Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΣΑΔ), οι οποίες ασχολούνται με προώθηση και προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων ανά θεματική ή ανά χώρα, έχοντας, θα λέγαμε, στο «οπλοστάσιό τους» Ειδικούς Εισηγητές και Ανεξάρτητους Εμπειρογνώμονες, όπως λόγου χάρι είναι ο θεσμός του «Ειδικού Εισηγητή για την εξάλειψη κάθε μορφής μη ανοχής και διάκρισης, η οποία βασίζεται στη θρησκεία ή στις πεποιθήσεις» και του «Ανεξάρτητου Εμπειρογνώμονα για τα Μειονοτικά Θέματα» (Βλ. κατωτέρω σελ. 43).

⁸⁵ General Comment No. 23 (50), “The Rights of Minorities”, (Art. 27), Human Rights Committee, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, (Fiftieth session), UN, 8.04.1994, ([http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/fb7fb12c2fb8bb21c12563ed004df111?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/fb7fb12c2fb8bb21c12563ed004df111?Opendocument)), para. 5.2. Η αναφορά στην «ύπαρξη» των μειονοτήτων μέσα σε ένα Κράτος προέρχεται από μία πρόταση της Χιλής να αντικαταστήσουν την απαίτηση οι μειονότητες «να έχουν επί μακρόν εγκατασταθεί» σε ένα κράτος με τη φράση «μέσα στο οποίο υπάρχουν»: E/CN.4/SR.371, p. 6. Αυτό υποδηλώνει, ότι η Χιλή έβλεπε το θέμα της «ύπαρξης» ως περιοριστικό το πεδίου του άρθρου.

⁸⁶ *Ibid.*, para. 5.1.

Το Άρθρο 27 κατοχυρώνει ένα αυτοτελές και απαιτητό δικαίωμα για το σεβασμό και την ελευθερία εκδήλωσης των μειονοτικών χαρακτηριστικών. Όμως, σύμφωνα με τον Asbjørn Eide, αυτή συνιστά μια ουσιαδώς πιο «αδύναμη» διάταξη, σε σχέση με αυτή, την οποία η Υπο – Επιτροπή σχεδίαζε αρχικά, από δύο απόψεις. Πρώτον, το δικαίωμα κατοχυρώνεται σε άτομα⁸⁷, όχι ομάδες και δεύτερον, η διατύπωση του άρθρου υπονοεί μια καθαρά παθητική υποχρέωση για τα κράτη⁸⁸, ή όπως αναφέρει ο Διακοφωτάκης «δε δημιουργεί αγωγήμα δικαιώματα, αλλά γενικής φύσεως υποχρεώσεις για τα κράτη»⁸⁹.

Εντούτοις, το δικαίωμα να μην κατοχυρώνεται για άτομα που ανήκουν σε μειονότητες, αλλά προνοεί, ότι τα άτομα αυτά θα απολαμβάνουν τα δικαιώματα του άρθρου, από κοινού (*in community*), με άλλα μέλη της ομάδας. Αξίζει εδώ, να σημειωθεί, ότι στη θεωρία, υπάρχει μια αξιοσημείωτη ποικιλία στην έμφαση, που δίδεται είτε στην ατομική είτε στη συλλογική διάσταση του Άρθρου 27. Κάποιοι συγγραφείς περιορίζονται στην αναφορά, ότι και οι δύο διαστάσεις προστατεύονται σε αυτό το άρθρο, άλλοι υπογραμμίζουν, ότι αυτό το άρθρο δεν εγγυάται (πραγματικά) συλλογικά δικαιώματα σε μειονότητες εμποδίζοντας έτσι μια πλήρη αναγνώριση της μειονοτικής ομάδας ως υποκείμενο δικαίου⁹⁰. ενώ άλλοι συγγραφείς είναι μάλλον θετικοί στην ανάλυσή τους, στο βαθμό, τον οποίο το Άρθρο 27 θα μπορούσε να αναγνωρίσει τις μειονότητες ως συλλογικές οντότητες, χωρίς αυτό,

⁸⁷ Σε αντίθεση με τα *travaux préparatoires* που αρχικά αναφέρονταν σε αυτές καθ' αυτές τις «μειονότητες» και όχι σε «άτομα ανήκοντα...σε μειονότητες» [Βλ. Sub – Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, “Report of the Sub – Commission (1950)”, *op.cit.*, paras. 39 – 42.],

⁸⁸ Βλ. Eide A., “International Cooperation for Group Accommodation through Minority Protection: A Review of Standard Setting and Institution Building at Regional and Global Levels”, *op.cit.*, σελ. 159 και Eide A., “The Framework Convention in Historical and Global Perspective”, *op.cit.*, in Weller M.(ed.), σελ. 41. Σύμφωνα με τον Asbjørn Eide, (στο “International Cooperation for Group Accommodation through Minority Protection: A Review of Standard Setting and Institution Building at Regional and Global Levels” και στο “The Framework Convention in Historical and Global Perspective”, *ibid.*), η Υπο – Επιτροπή έκανε πολυάριθμες άλλες προτάσεις, αλλά αυτές είτε αγνοήθηκαν είτε απορρίφθηκαν από την ΕΑΔ και το ECOSOC τα οποία απέρριψαν προτάσεις όπως για συλλογή πληροφοριών και ενδιάμεσα μέτρα προστασίας. Απέφυγαν αυτά τα θέματα με το να αιτούν περισσότερη δουλειά για τον ορισμό των μειονοτήτων, στο οποίο η Υπο – Επιτροπή απάντησε, το 1954, σημειώνοντας, ότι είχε παρουσιάσει επανειλημμένως προτάσεις για ορισμούς τους οποίους ούτε η ΕΑΔ ούτε το ECOSOC είχαν σχολιάσει. Να σημειωθεί εδώ, ότι στα 1950 το ECOSOC είχε παύσει εντελώς την Υπο – Επιτροπή. Αποκαταστάθηκε το 1951 μετά από επιμονή της Γενικής Συνέλευσης, αλλά ήταν προσεκτική και απέφυγε μειονοτικά θέματα για πολλά χρόνια. Ήταν φανερό, ότι δεν υπήρχε η πολιτική βούληση κι έτσι η Υπο – Επιτροπή επικεντρώθηκε στην πρόληψη των διακρίσεων, έως ότου ήρθε η υιοθέτηση του Άρθρου 27 του ΔΣΑΠΔ και άλλαξε κάπως η κατάσταση.

⁸⁹ Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*

⁹⁰ Βλ. Henrard Kr., *op.cit.*, σελ. 173 και υποσημ. 87, 88.

όμως, να συνεπάγεται συλλογικά δικαιώματα⁹¹. Σημαντική είναι η θέση της Επιτροπής του Συμφώνου σχετικά με το θέμα αυτό. Συγκεκριμένα, σε αρκετές από τις θέσεις της, υπό τη διαδικασία των «ατομικών αναφορών» (individual complaints) φαίνεται να δέχεται περισσότερο ή λιγότερο σαφώς, ότι το Άρθρο 27 έχει ένα διττό σημείο σύγκλισης, συλλογικό και ατομικό⁹². Έτσι, επί παραδείγματι, στην Υπόθεση Lovelace v. Canada⁹³, ενώπιον της Επιτροπής του ΔΣΑΠΔ, ατομικά και συλλογικά στοιχεία του δικαιώματος αναγνωρίζονται και τίθενται στη ζυγαριά, που συμπεριλαμβάνει την ανάγκη «διατήρησης της ταυτότητας της φυλής». Η σπουδαιότητα της ομάδας, λαμβάνεται υπόψη, ρητώς, στη διαδικασία στάθμισης των αντίστοιχων συμφερόντων (συλλογικό – ατομικό) στην υπόθεση αυτή. Η Επιτροπή εδώ, υπογραμμίζει, ότι παρά τη σπουδαιότητα διατήρησης της ταυτότητας ορισμένων ινδιάνικων φυλών, δε θα δικαιολογούσε κανενός είδους περιορισμό στα δικαιώματα των μελών αυτής της φυλής⁹⁴. Το Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής στο Άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ περαιτέρω υπογραμμίζει τη διττή εστίαση του άρθρου σε αυτό το θέμα. Η αναγκαιότητα προστασίας επαρκώς, της μίας και ξεχωριστής ταυτότητας των μειονοτήτων τονίζεται ιδιαίτερα και η αναφορά στη μειονοτική ταυτότητα μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μία αναγνώριση της συλλογικής διάστασης:

Παρά το ότι τα δικαιώματα που προστατεύονται στο Άρθρο 27 είναι ατομικά δικαιώματα, εξαρτώνται με τη σειρά τους από την ικανότητα της μειονοτικής ομάδας να διατηρήσει τον πολιτισμό, τη γλώσσα ή τη θρησκεία της⁹⁵...

⁹¹ Βλ. επί παραδείγματι, Capotorti F., "Are Minorities entitled to Collective International Rights?" στο Dinstein Y., (ed.), *The Protection of Minorities and Human Rights*, Nijhoff, Dordrecht, 1992, σελ. 508, όπου φαίνεται να υιοθετεί μια πιο ισορροπημένη θέση από ό,τι παλαιότερα, στο ότι φαίνεται να αξιολογεί τη συλλογική διάσταση του Άρθρου 27 πιο ευρέως κι έτσι, πιο θετικά: «φαίνεται δικαιολογημένο να συμπεράνουμε, ότι μια σωστή σύνθεση αυτού του κανόνα πρέπει να βασίζεται στην ιδέα της διπλής επίδρασης – προστασία της ομάδας και των μελών ατομικά. Το Άρθρο 27 επηρεάζει το διεθνές καθεστώς των μειονοτήτων ως συλλογικές οντότητες ενώ την ίδια στιγμή παράγει έναν αριθμό συνεπειών στο ατομικό επίπεδο των μελών των μειονοτήτων».

⁹² Βλ. Henrard Kr., op.cit., σελ. 173.

⁹³ "Sandra Lovelace v. Canada", Communication No. R.6/24 29 December 1977, UN Doc. Supplement No 40 (A/36/40) at 166 (1981), Human Rights Committee, 30 July 1981.

⁹⁴ Ibid., para. 17.

⁹⁵ General Comment No. 23 (50), op.cit., para. 6.2. Ο Iain Currie δίνει την ακόλουθη ανάλυση της δήλωσης της Επιτροπής στο Γενικό Σχόλιο της στο Άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ: «Το δικαίωμα ενός μέλους μιας πολιτιστικής ή γλωσσικής κοινότητας δεν μπορεί εποικοδομητικά να ασκηθεί μόνο του. Η απόλαυση του πολιτισμού και της χρήσης της γλώσσας προϋποθέτουν την ύπαρξη μιας κοινότητας ατόμων με παρόμοια δικαιώματα....Οι πράξεις της απόλαυσης του πολιτισμού, της ομιλίας μιας γλώσσας ή της άσκησης λατρείας, μιας θρησκείας είναι δυνατά να λάβουν χώρα, μόνο, από κοινού με άλλους. Ο πολιτισμός, η θρησκεία και η γλώσσα είναι, ουσιαστικά, κοινά αγαθά. Είναι τα μέσα έκφρασης μιας κοινής αίσθησης της ταυτότητας, αξιών και παραδόσεων. Επομένως ένα ατομικό δικαίωμα απόλαυσης του πολιτισμού προϋποθέτει την ύπαρξη μιας κοινότητας, η οποία συνεχίζει αυτό τον ιδιαίτερο πολιτισμό. Παρομοίως, ένα δικαίωμα χρήσης μιας γλώσσας υπονοεί την ύπαρξη μιας κοινότητας από εταίρους χρήστες αυτής της γλώσσας. Το ατομικό δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, θα τεθεί εν αμφιβόλω, αν επέλθει κάποια βλάβη στην πολιτιστική κοινότητα στην

Επιπλέον, αναφορικά με την «παθητική υποχρέωση για τα κράτη», οι Thornberry⁹⁶ και Capotorti⁹⁷ συμπεραίνουν, ότι τα κράτη πρέπει να παρέχουν «θετική δράση» για εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες. Τα κράτη πρέπει να παράσχουν τα μέσα για να εξασφαλίσουν την πραγματική επιβίωση και διατήρηση των χαρακτηριστικών τους διαμέσου κατάλληλης χρηματικής βοήθειας και ενός νομικού πλαισίου για ιδρύματα και δραστηριότητες ζωτικά για τα μειονοτικά συμφέροντα. Αν τα κράτη δεν λάμβαναν δράση να επιλαμβάνονται των ανισοτήτων μεταξύ των ευπαθών ομάδων και των ισχυρών πλειοψηφιών, δε θα «εξασφάλιζαν» ούτε θα «σέβονταν» το Άρθρο 27⁹⁸. Ο Capotorti ισχυρίζεται, ότι το δικαίωμα το εγγυημένο στα μέλη μιας μειονοτικής ομάδας, για να απολαύσουν τον πολιτισμό τους θα έχανε αρκετά της αποτελεσματικότητάς του, εάν δεν απαιτείτο ενίσχυση από τα κράτη. Ειδικότερα, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι αρχές της μη – διάκρισης και της ισότητας ή οι συνταγματικές εγγυήσεις της ελευθερίας της έκφρασης και του συνεταιρίζεσθαι δεν επαρκούν για την αποτελεσματική εφαρμογή των μειονοτικών δικαιωμάτων. Τις περισσότερες φορές, απαιτείται θετική δράση για την αποτελεσματική εφαρμογή του Άρθρου 27⁹⁹. Επομένως, σύμφωνα με τον Capotorti το Άρθρο 27 πρέπει να εφαρμοστεί με σκοπό να εγγυηθεί τη διατήρηση και την ανάπτυξη της γλώσσας, της θρησκείας και του πολιτισμού των μειονοτήτων, συμπεριλαμβανομένης, αν είναι αναγκαίο, της ενεργής υποστήριξης και παρέμβασης του κράτους.

Άλλοι διαφωνούν με αυτή την άποψη και θεωρούν, ότι η φρασεολογία του Άρθρου 27 έχει έναν πιο περιορισμένο στόχο. Απαιτεί μόνο από τα κράτη να μην επεμβαίνουν στις ιδιωτικές δραστηριότητες της κοινότητας, όσον αφορά στη γλώσσα, θρησκεία, πολιτισμό¹⁰⁰. Ωστόσο, η Επιτροπή του ΔΣΑΠΔ επιβεβαίωσε εμμέσως, ότι ο χαρακτήρας της μη – επέμβασης του Άρθρου 27, είναι ένα minimum μέτρο

οποία συμμετέχει αυτό το άτομο» (Curie I., "Minority Rights: Culture, Education and Language" in Chaskalson et al (eds.), *Constitutional Law of South Africa*, Juta, Kenwyn, 1999, loose – leaf («τετράδιο»), pp. 35.1-35.35, σελ. 35.13.

⁹⁶ Thornberry P., op.cit., σελ. 178 – 186.

⁹⁷ Capotorti F., *Study on the Rights of persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* op.cit., σελ. 36 – 37.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Βλ. την «Υπόθεση των Μειονοτικών Σχολείων στην Αλβανία», supra, υποσημ. 68, όπου το ΔΔΔΔ υποστήριξε, ότι χρειάζεται να ληφθούν ιδιαίτερα μέτρα με σκοπό να επιτευχθεί η πραγματική ισότητα ανάμεσα στα μέλη μιας μειονότητας και τον υπόλοιπο πληθυσμό.

¹⁰⁰ Βλ. supra, σελ. 33 τις απόψεις του Eide A. και του Διακοφωτάκη Γ.

προστασίας μειονοτήτων¹⁰¹. Η Επιτροπή του Συμφώνου συμπέρανε, ότι οι κρατικές αρχές με τη νομοθεσία τους παρενέβαιναν στην πολιτιστική ζωή και τη χρήση της γλώσσας των αυτοχθόνων που αποτελούσαν γλωσσικές ή εθνοτικές μειονότητες:

Παρότι το Άρθρο 27 εκφράζεται με αρνητικούς όρους, αυτό το άρθρο αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός «δικαιώματος» και απαιτεί, ότι αυτό δε θα απαρνηθεί (ενν. στις μειονότητες). Επομένως, ένα κράτος μέρος υπόκειται στην υποχρέωση να επιβεβαιώσει, ότι η ύπαρξη και η άσκηση αυτού του δικαιώματος προστατεύονται ενάντια στην άρνησή τους ή στη βία. Θετικά μέτρα προστασίας απαιτούνται, επομένως, όχι μόνο ενάντια σε αυτές τις πράξεις του κράτους μέρους, ούτως ή άλλως, μέσω των νομοθετικών, δικαστικών ή διοικητικών του αρχών, αλλά επίσης και εναντίον ενεργειών άλλων ατόμων μέσα στο κράτος μέρους¹⁰².

Στην πραγματικότητα οι αναφορές σε «θετικά μέτρα» και «ειδικές υποχρεώσεις» σημαίνουν, ότι ένα κράτος πρέπει πάντα να κάνει τα κατάλληλα βήματα για την προστασία του δικαιώματος μιας μειονότητας για χρήση της γλώσσας της. Αναλόγως, θετικά μέτρα από τα κράτη είναι αναγκαία για να προστατεύσουν την ταυτότητα μιας μειονότητας και τα δικαιώματα των μελών της να απολαμβάνουν και να αναπτύσσουν τον πολιτισμό, τη γλώσσα τους και να εξασκούν το θρήσκευμά τους. Σύμφωνα με την Επιτροπή ΔΣΑΠΔ, τέτοια θετικά μέτρα πρέπει να σέβονται τις διατάξεις των Άρθρων 2 § 1 και 26 του ΔΣΑΠΔ και τα δύο, όσον αφορά τη μεταχείριση μεταξύ διαφορετικών μειονοτήτων και τη μεταχείριση μεταξύ ατόμων, που ανήκουν σε μια μειονότητα και της πλειοψηφίας του πληθυσμού. Μια σύννομη διαφοροποίηση υπό το ΔΣΑΠΔ πρέπει να βασίζεται σε λογικά και αντικειμενικά κριτήρια¹⁰³.

Στα 1971 η Υπο-Επιτροπή διόρισε το μέλος της Francesco Capotorti, ιταλό νομικό, ως Ειδικό Εισηγητή για να αναλάβει να διεκπεραιώσει μια μελέτη στις επιδράσεις του Άρθρου 27 του ΔΣΑΠΔ¹⁰⁴, η οποία ολοκληρώθηκε το 1977. Αρχίζοντας την εργασία του ο Εισηγητής έκρινε σκόπιμο να υιοθετήσει έναν προσωρινό ορισμό της μειονότητας, τον οποίο και υπέβαλε, ως υπόθεση εργασίας, στην κρίση και το σχολιασμό των κρατών – μελών του ΟΗΕ αλλά και άλλων διεθνών οργανισμών. Ο ορισμός αυτός έχει ως εξής:

¹⁰¹ Βλ. "Sandra Lovelace v. Canada", *op.cit.*

¹⁰² General Comment No. 23 (50), *op.cit.*, para. 6.1.

¹⁰³ *Ibid.*, para. 6.2.

¹⁰⁴ Capotorti F., *The Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, E/CN.4/Sub.2/384 and Add.1 – 6 (1977) (η πρώτη έκδοση αυτής της μελέτης).

«Για τους σκοπούς της μελέτης, εθνοτική, θρησκευτική ή γλωσσική μειονότητα είναι μια ομάδα, η οποία είναι αριθμητικά μικρότερη από το υπόλοιπο του πληθυσμού του Κράτους, στο οποίο ανήκει, και έχει πολιτιστικά, φυσικά ή ιστορικά χαρακτηριστικά, θρησκεία ή γλώσσα διαφορετικές από εκείνες του υπόλοιπου πληθυσμού»¹⁰⁵.

Ο προσωρινός αυτός ορισμός θέτει κάποιες νέες παραμέτρους στον μέχρι τότε προβληματισμό για την έννοια του όρου. Κατ' αρχάς, δεν αναφέρονται οι παραδόσεις της μειονότητας, αφού θεωρείται, ότι καλύπτεται από τα χαρακτηριστικά αυτής. Δεύτερον, δε γίνεται καμμία διάκριση μεταξύ κρατουσών και μη κρατουσών μειονοτήτων. Τρίτον, παραδόξως πώς δε διευκρινίζεται, εάν τα μέλη της ομάδας είναι και πολίτες του κράτους. Τέταρτον, δεν αναφέρεται, εάν η μειονότητα επιθυμεί να διατηρήσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Τέλος, εισάγονται, για πρώτη φορά οι έννοιες «πολιτιστικά, φυσικά ή ιστορικά» χαρακτηριστικά¹⁰⁶.

Ο ορισμός αυτός προκάλεσε πολλές κριτικές για την «ευρύτητα και την ασάφειά του». Μεταξύ των κυριότερων σχολίων των διαφόρων κρατών συγκαταλέγονται, για πρώτη φορά, και εκείνα, τα οποία προσπαθούν να διευκρινίσουν, αλλά και να πείσουν, ότι η έννοια της μειονότητας δεν περιλαμβάνει ούτε τους μετανάστες εργάτες ούτε τους αυτόχθονες πληθυσμούς. Δηλαδή δεν καταβάλλεται προσπάθεια να διερευνηθεί τι είναι μειονότητα, όπως είναι το ζητούμενο και όπως έπραξε στο παρελθόν η Υπο – Επιτροπή, αλλά επιχειρείται να ορισθεί, μάλλον άκαιρα, τι δεν είναι. Ενδεικτικό και της ανησυχίας, που προκλήθηκε είναι και το γεγονός, ότι πολλοί εκπρόσωποι λατινοαμερικανικών κρατών και άλλοι από αφρικανικές χώρες θεώρησαν, ότι οι μειονότητες είναι ένα καθαρά ευρωπαϊκό φαινόμενο και ότι ως τέτοιο θα πρέπει να αντιμετωπίζεται¹⁰⁷.

Μελετώντας, λοιπόν, επί έξι ολόκληρα χρόνια, διεθνείς συνθήκες και εθνικές πρακτικές όλων των κρατών της υφελίου, ο Εισηγητής κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η έννοια της μειονότητας οριοθετείται από τέσσερα αντικειμενικά και ένα υποκειμενικό κριτήριο, τα οποία είναι τα εξής¹⁰⁸: α) η ύπαρξη μίας μειονότητας είναι

¹⁰⁵ “For the purposes of the study, an ethnic, religious or linguistic minority is a group numerically smaller than the rest of the population of the State to which it belongs and possessing cultural, physical or historical characteristics, a religion or a language different from those of the rest of the population” (Βλ. Capotorti F., *Study on the Rights of persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, op.cit., σελ. 7).

¹⁰⁶ Διακοφωτάκης Γ., op.cit., σελ. 65 – 66.

¹⁰⁷ Capotorti F., op.cit., σελ. 7 – 12.

¹⁰⁸ Ibid., σελ. 96.

ένα πραγματικό ζήτημα (*a question of fact*)¹⁰⁹, β) ο αριθμός των μελών μιας μειονότητας είναι καθοριστικός για την αναγνώρισή της ως μειονότητας, αλλά και για το βαθμό προστασίας της, γ) η μειονότητα δεν πρέπει να είναι σε κρατούσα θέση, δ) τα μέλη της μειονότητας πρέπει να είναι πολίτες του κράτους στο οποίο ζουν¹¹⁰ και ε) ως υποκειμενικό κριτήριο λογίζεται η υποκειμενική θέληση των μελών μιας μειονότητας να διατηρήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους με αλληλεγγύη¹¹¹.

Υπό το φως, λοιπόν, αυτών των διαπιστώσεων και πάντοτε «στο πλαίσιο του Άρθρου 27 ΔΣΑΠΔ», ο Εισηγητής καταλήγει να προτείνει τον ακόλουθο ορισμό:

«Μειονότητα είναι μια ομάδα αριθμητικά κατώτερη του υπόλοιπου πληθυσμού ενός κράτους, σε μη κρατούσα θέση, της οποίας τα μέλη - όντας πολίτες του Κράτους - έχουν εθνοτικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά διαφορετικά από εκείνα του υπόλοιπου πληθυσμού και επιδεικνύουν, έστω και σιωπηρά, ένα αίσθημα αλληλεγγύης, με στόχο τη διατήρηση του πολιτισμού, των παραδόσεων, της θρησκείας ή της γλώσσας τους.»¹¹²

Το 1979 ξεκίνησαν εργασίες για την υλοποίηση μιας διακήρυξης για μειονοτικά δικαιώματα, παρόλο που υπήρχε ήδη η πρόταση από τη μελέτη του Caprotti¹¹³ το 1977. Στα 1989 πραγματικά ξανάρχισε το ενδιαφέρον για αυτήν και μόλις το 1992 υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των ΗΕ. Η Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και

¹⁰⁹ Βλ. *supra*, σελ. 22 – 23, τη νομολογία του ΔΔΔΔ, στην «Υπόθεση των Ελληνο –Βουλγαρικών Κοινοτήτων», της 31^{ης} Ιουλίου 1930, όπου για πρώτη φορά υποστηρίχθηκε μέσω του Δικαστηρίου, ότι η ύπαρξη κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών σε μία ομάδα του πληθυσμού ενός κράτους είναι ζήτημα πραγματικό, το οποίο δεν εξαρτάται από τη νομοθεσία αυτού του κράτους, ούτε εμπίπτει στη σφαίρα των ρυθμίσεων του δικαίου. Βλ. και *supra*, σελ. 32 και υποσημ. 85, το Γενικό Σχόλιο Νο. 23 (50) Επιτροπής ΔΣΑΠΔ, στην παρ. 5.2, όπου αναφέρεται, ότι η «ύπαρξη» μιας μειονότητας «δεν εξαρτάται από μια απόφαση του Κράτους μέρους, αλλά απαιτείται να εδραιωθεί βάσει αντικειμενικών κριτηρίων».

¹¹⁰ Αναγνωρίζεται, έτσι, ότι η έννοια της μειονότητας δεν αφορά αλλοδαπούς, οι οποίοι ζουν προσωρινά ή μόνιμα σε μία χώρα, ούτε τους μετανάστες εργάτες από άλλες χώρες. Ωστόσο, η Επιτροπή ΔΣΑΠΔ στο Γενικό Σχόλιο της, Νο. 23 (50) φαίνεται, ότι έχει αντίθετη γνώμη από τον Caprotti, αφού δε θεωρεί, ότι πρέπει οι μειονότητες να είναι πολίτες ή ιθαγενείς του κράτους ή ακόμη και μόνιμοι κάτοικοι [Βλ. General Comment No. 23 (50), *op.cit.*, para. 5.1. : “...the individuals designed to be protected need not be citizens of the State party.”, “A State party may not, therefore, restrict the rights under article 27 to its citizens alone.” και para. 5.2. : “Just as they need not be nationals or citizens, they need not be permanent residents.”, “Thus, migrant workers or even visitors in a State party constituting such minorities are entitled not to be denied the exercise of those rights.”].

¹¹¹ Κατά τον Εισηγητή αυτή η κοινή θέληση τεκμαίρεται και από το γεγονός, ότι μια δεδομένη ομάδα πληθυσμού κατάφερε να διατηρήσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της για ικανό χρονικό διάστημα (“...over a period of time”, Βλ. Caprotti F., *op.cit.*, σελ. 96). Διευκρινίζεται, πάντως, ότι το κριτήριο αυτό δεν μπορεί να νοηθεί ή να εκληφθεί ως προϋπόθεση εφαρμογής του Άρθρου 27.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ *Ibid.*, para. 617.

Γλωσσικές Μειονότητες¹¹⁴ απετέλεσε ορόσημο για την κωδικοποιητική διαδικασία των διεθνών μειονοτικών δικαιωμάτων. Παρόλο, που συχνά κατακρίνεται ως ανεπαρκής και συνοπτική, διότι περιλαμβάνει μόνο 9 άρθρα, δεν αποτελεί αποκλειστικά ένα ερμηνευτικό εργαλείο, σε σχέση με το Άρθρο 27 του ΔΣΑΠΔ, αλλά αναπτύσσει το μειονοτικό δίκαιο των ΗΕ περαιτέρω, πολλαπλώς¹¹⁵. Συγκεκριμένα, η Διακήρυξη είναι, σύμφωνα με το προοίμιό της, μόνο εμπνευσμένη από το Άρθρο 27 και όχι «βασισμένη» σε αυτή τη διάταξη. Επομένως, αυτό το Άρθρο δεν περιορίζει την έκτασή της, αλλά (αυτή) «χτίζει» πάνω στο σύνολο των διεθνών, πολυμερών και ακόμη διμερών κειμένων άπτοντας -αμέσως ή εμμέσως- μειονοτικών δικαιωμάτων¹¹⁶.

Επίσης, η Διακήρυξη λαμβάνει μια, αποφασιστικά, θετική στάση απέναντι στην πολυπολιτισμικότητα. Περιέχει, όχι μόνο μια πρόσκληση για ανεκτικότητα, όπως το Άρθρο 27 («άτομα που ανήκουν σε μειονότητες δε θα στερηθούν του δικαιώματος...»), αλλά αποδίδει θετικά δικαιώματα («έχουν το δικαίωμα»)¹¹⁷. Σύμφωνα με το Άρθρο 1 αυτής της Διακήρυξης, «Τα κράτη θα προστατεύουν την εθνική ή εθνοτική, πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική ταυτότητα των μειονοτήτων [...] και θα ενθαρρύνουν τις συνθήκες προώθησης αυτής της ταυτότητας». Σε αντίθεση με το Άρθρο 27, η Διακήρυξη δεν αφήνει καμμία αμφιβολία ως προς την ύπαρξη τέτοιων υποχρεώσεων και απαιτεί ακόμα και «την προώθηση της μειονοτικής ταυτότητας».

Ενώ τα γλωσσικά¹¹⁸ και τα μορφωτικά δικαιώματα¹¹⁹ είναι κάπως αδύναμα διατυπωμένα, η Διακήρυξη προσκαλεί τα κράτη να «θεωρήσουν κατάλληλα μέτρα, έτσι ώστε τα άτομα που ανήκουν στις μειονότητες, να μπορούν να συμμετέχουν πλήρως στην οικονομική πρόοδο και ανάπτυξη στη χώρα τους»¹²⁰.

¹¹⁴ UN Declaration on the Rights of Persons belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, General Assembly Resolution 47/135, UN, adopted at 47th Session, 18 December 1992, UN Doc. A/RES/47/135,

(<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/076/55/IMG/N9307655.pdf?OpenElement>).

¹¹⁵ Hilpold P., op.cit., σελ. 186.

¹¹⁶ Βλ. Thornberry P., "The UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities: Background, Analysis, Observations, and an Update", στο Phillips A. and Rosas A. (eds.), *Universal Minority Rights*, Åbo Akademi - Minority Rights Group, Turku - Åbo, London, 1995, σελ. 37.

¹¹⁷ Βλ. Thornberry P., "An Unfinished Story of Minority Rights", in Biró A. M. και Kovács P. (eds.), *Diversity in Action*, LGI/OSI, Budapest, 2001, σελ. 45.

¹¹⁸ Βλ. Άρθρο 4 παρ. 3 της Διακήρυξης.

¹¹⁹ Βλ. Άρθρο 4 παρ. 4, ibid.

¹²⁰ Βλ. Άρθρο 4 παρ. 5, ibid.

Σημαντικά είναι επίσης, το Άρθρο 2 παρ. 4 και Άρθρο 2 παρ. 5 της Διακήρυξης, τα οποία εγγυώνται στα πρόσωπα, που ανήκουν σε μειονότητες το «δικαίωμα να εγκαθιδρύουν και να διατηρούν τις δικές τους ενώσεις» και αντίστοιχα, το «δικαίωμα να εγκαθιδρύουν και να διατηρούν χωρίς καμμία διάκριση, ελεύθερες και ειρηνικές επαφές με άλλα μέλη από την ομάδα τους και με άτομα, που ανήκουν σε άλλες μειονότητες, καθώς επίσης και επαφές πέρα από τα σύνορα με πολίτες άλλων κρατών με τους οποίους συνδέονται με εθνικούς ή εθνοτικούς, θρησκευτικούς ή γλωσσικούς δεσμούς». Και τα δύο αυτά δικαιώματα είναι ουσιώδη για την ενίσχυση της ομάδας σε πολιτιστικό και πολιτικό επίπεδο. Άξιο αναφοράς είναι και το Άρθρο 3 παρ. 2, σύμφωνα με το οποίο «κανένα μειονέκτημα δε θα προκύψει για ένα άτομο, που ανήκει σε μειονότητα, ως συνέπεια της άσκησης ή της μη - άσκησης των δικαιωμάτων, που παρατίθενται στην παρούσα Διακήρυξη».

Ενδιαφέρον είναι να παρατηρήσουμε, ότι η Διακήρυξη δεν ακολουθεί επακριβώς τη φρασεολογία του Άρθρου 27, αλλά διευρύνει το πεδίο εφαρμογής του και στις εθνικές μειονότητες. Επιπλέον, ότι αναφέρεται τόσο σε μέλη μειονοτήτων όσο και σε μειονότητες, πράγμα που τροφοδοτεί τη συζήτηση περί ατομικών ή και συλλογικών δικαιωμάτων.

Τελικά το κείμενό της, όπως αναφέρθηκε, μπορεί να θεωρείται ανεπαρκές ή ελλιπές σε σχέση με τα αντίστοιχα, κείμενα της ΔΑΣΕ¹²¹, από τα οποία φαίνεται να είναι επηρεασμένο και σίγουρα μη - δεσμευτικό. Αποτελεί, όμως, το αποτέλεσμα πολυετών διεθνών, και όχι μόνο ευρωπαϊκών, συμβιβασμών σε αυτό τον τομέα. Ο Thornberry πιστεύει, ότι συνιστά ένα οικουμενικό πρότυπο (universal standard)¹²², ενώ ο Bokatala I. Υποστηρίζει, ότι η προστασία είναι ελλιπής και περιορισμένη, καθόσον, μεταξύ άλλων, δεν καθιερώνεται μηχανισμός προστασίας¹²³. Ωστόσο, μπορούμε να πούμε, ότι εκφράζει τις αντιλήψεις και τις πρακτικές του ΟΗΕ σε αυτόν τον τομέα, αφού είναι το πλαίσιο αναφοράς μέσα στο σύστημα των Ηνωμένων Εθνών, όταν ανακύπτουν ζητήματα σχετικά με μειονότητες¹²⁴. ενώ μεγάλη είναι η

¹²¹ Βλ. κατωτέρω.

¹²² Thornberry P., "The UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities: Background, Analysis, Observations, and an Update", op.cit., σελ. 62.

¹²³ Bokatala I., "La Déclaration des Nations Unies sur les Droits des Personnes appartenant à des minorités nationales ou ethniques, religieuses et linguistiques, RGDIP, 1993, pp. 745 - 765, σελ. 762 και 765. Εδώ, όμως, δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι πρόκειται περί διακήρυξης, οπότε η ύπαρξη μηχανισμού προστασίας θα ήταν λίγο άστοχο να θεσμοθετηθεί.

¹²⁴ Βλ. Thio L., *Managing Babel: The International Legal Protection of Minorities in the Twentieth Century*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston, 2005, σελ. 121 και επ.

αποδοχή του από τα κράτη¹²⁵. Γεγονός, είναι, τέλος, ότι παρέχει κάποιες κατευθύνσεις, που δύσκολα μπορούν να αγνοηθούν σήμερα..

Αξίζει εδώ να αναφερθούμε στη Διακήρυξη της Βιέννης του 1993¹²⁶, η οποία κάνει αναφορά στα «Άτομα που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες», «επιβεβαιώνοντας την υποχρέωση των κρατών να εξασφαλίσουν, ότι τα άτομα, που ανήκουν σε μειονότητες θα μπορούν να ασκούν πλήρως και αποτελεσματικά όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα και θεμελιώδεις ελευθερίες...σύμφωνα με τη Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες». Επίσης, η Παγκόσμια Συνδιάσκεψη υπό την αιγίδα, της οποίας υιοθετήθηκε η Διακήρυξη της Βιέννης, «καλεί την ΕΑΔ να εξετάσει τρόπους και μέσα αποτελεσματικής προώθησης και προστασίας των δικαιωμάτων των ατόμων, που ανήκουν σε μειονότητες, όπως διατυπώνονται στη Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες». Κατά τον ίδιο τρόπο η Παγκόσμια αυτή Συνδιάσκεψη «παροτρύνει τα Κράτη και τη διεθνή κοινότητα να προωθήσουν και να προστατεύσουν τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές Μειονότητες σύμφωνα με τη Διακήρυξη...».

Σε αυτό το πεδίο, μειονοτικής προστασίας στο πλαίσιο του ΟΗΕ, αξίζει να σταθούμε στη συνεισφορά του Καθηγητή Asbjørn Eide, που αξίζει ιδιαίτερης προσοχής. Στα 1989 η Υπο - Επιτροπή εμπιστεύτηκε στον Καθηγητή Eide την προετοιμασία μιας έκθεσης σχετικά με την εμπειρία των κρατών, όσον αφορά ειρηνικές και δημιουργικές λύσεις σε προβλήματα, αφορούν τις μειονότητες¹²⁷. Αυτή η έκθεση ολοκληρώθηκε σε διάφορα στάδια μέσα σε τρία χρόνια. Η τελική έκθεση, το αποτέλεσμα μιας στενής αλληλεπίδρασης με τα κράτη, παρουσιάστηκε στην Υπο - Επιτροπή το 1993¹²⁸. Αποφεύγοντας τα προβλήματα, τα οποία είχαν προκαλέσει δυσκολίες στο παρελθόν, η μελέτη αυτή δεν έψαχνε να υιοθετήσει έναν ορισμό για μειονότητες και δεν εστίαζε στις παραβιάσεις από τα κράτη, αλλά σε παραδείγματα

¹²⁵ Στην πραγματικότητα, αφού αυτή η Διακήρυξη έγινε αποδεκτή με consensus από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, θεωρείται, ότι εκφράζει τη μεγάλη στήριξη της διεθνούς κοινότητας των κρατών.

¹²⁶ Vienna Declaration and Programme of Action, adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993, UN, (<http://www2.ohchr.org/english/law/vienna.htm>).

¹²⁷ Resolution 1989/44 of 1 September 1989.

¹²⁸ Eide A., "Possible ways and means of facilitating the peaceful and constructive solution of problems involving minorities", UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1993/34.

πολιτικών, οι οποίες ήταν πρόσφορες σε συνθήκες για την ύπαρξη και διατήρηση της ταυτότητας των μειονοτήτων, ενώ επέτρεπαν την ενσωμάτωσή τους στην ευρύτερη κοινωνία¹²⁹.

Η μελέτη αυτή και η υιοθέτηση της Διακήρυξης των ΗΕ για τις Μειονότητες του 1992, προκάλεσαν την εγκαθίδρυση, από μέρους της ΕΑΔ και ειδικότερα της Υπο - Επιτροπής (τότε ήταν ακόμη Υπο - Επιτροπή για την Πρόληψη της Διάκρισης και Προστασίας των Μειονοτήτων, το όνομα το οποίο είχε από της ιδρύσεώς της το 1947¹³⁰), της Ομάδας Εργασίας των ΗΕ για τις Μειονότητες (UN Working Group on Minorities), η οποία ξεκίνησε τις εργασίες της το 1995. Η εντολή της ήταν α) να αξιολογήσει την προώθηση και την πρακτική υλοποίηση της Διακήρυξης του 1992, β) να εξετάσει λύσεις για προβλήματα, που σχετίζονται με μειονότητες, συμπεριλαμβανομένης της προώθησης της αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ μειονοτήτων και κυβερνήσεων και γ) να συστήσει περαιτέρω μέτρα κατάλληλα για την προώθηση και την προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές, εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες¹³¹.

Η Ομάδα Εργασίας για τις Μειονότητες μπορεί καλύτερα να περιγραφεί ως ένα ανοιχτό forum για συζητήσεις τρεχουσών εξελίξεων ανά τον κόσμο, σχετικά με τη μεταχείριση των μειονοτήτων και ως ένα συλλογικό think - tank εξερευνώντας περαιτέρω μέτρα για την καλύτερη εφαρμογή των μειονοτικών δικαιωμάτων. Με την εγκαθίδρυση της Ομάδας Εργασίας δόθηκε το δικαίωμα στις μειονότητες να μεταφέρουν σε ένα διεθνές forum τα παράπονά τους και τις ανησυχίες τους και είναι αυτή η λειτουργία της ως forum και ως think - tank, η οποία έχει χαρακτηρίσει τις εργασίες της. Έδωσε τη δυνατότητα διαλόγου με τις κυβερνήσεις, με την Ομάδα Εργασίας να είναι ο μεσάζων. Έχει μια σημαντική λειτουργία, στο να επιλαμβάνεται θεμάτων υψηλής ευαισθησίας, σχετικά με την ειρηνική και εποικοδομητική

¹²⁹ Βλ. Eide A., "International Cooperation for Group Accommodation through Minority Protection: A Review of Standard Setting and Institution Building at Regional and Global Levels", op.cit., σελ. 164.

¹³⁰ Βλ. supra, υποσημ. 72.

¹³¹ Prevention of discrimination and protection of minorities, Sub - Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities Resolution 1994/4, UN, adopted at 19 August 1994, para. 6 και Rights of persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities, Commission on Human Rights Resolution 1995/24, UN, adopted at 3 March 1995, para. 9. Βλ. και Eide A., "The role of the UN Working Group on Minorities", in *Minority Issues Handbook: Mechanisms for the Implementation of Minority Rights*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2004.

αφομοίωση της μειονοτικής ομάδας και τον πλουραλισμό εντός των κρατών. Η κανονιστική της βάση είναι η Διακήρυξη των ΗΕ του 1992¹³².

Αυτό το οποίο κάνει την Ομάδα Εργασίας σχεδόν μοναδική στο σύστημα των ΗΕ, είναι ότι έχει υιοθετήσει μία πολύ ευέλικτη προσέγγιση με σκοπό να ενθαρρύνει την ευρεία συμμετοχή στις συνόδους της, ιδιαιτέρως από το γεγονός του ανοίγματός της σε εκπροσώπους μειονοτήτων και ΜΚΟ, που σχετίζονται με μειονοτικά θέματα. Η Ομάδα Εργασίας εγκαθιδρύθηκε για την εξερεύνηση εποικοδομητικών μεθόδων για να επληφθεί καταστάσεων σχετικών με μειονότητες, βασιζόμενη πάνω στις κατευθυντήριες γραμμές της Διακήρυξης του 1992 των ΗΕ για τις Μειονότητες. Δεν είναι ούτε ένα σώμα ελέγχου (monitoring body) βάσει της επίσημης έννοιας της λέξης, ούτε ένας μηχανισμός διαχείρισης παραπόνων. Τα μειονοτικά θέματα είναι ακόμα αρκετά ευαίσθητα στο διεθνές επίπεδο, έτσι ώστε τέτοιες λειτουργίες να είναι εφικτές: οι περιφερειακοί μηχανισμοί στην Ευρώπη έχουν μακράν ξεπεράσει τα ΗΕ σε αυτά τα θέματα¹³³.

Στη Διακήρυξη της Χιλιετίας (Millennium Declaration), τα κράτη αποφάσισαν «να ενδυναμώσουν την ικανότητα όλων των χωρών να εφαρμόσουν τις αρχές και πρακτικές της δημοκρατίας και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των μειονοτικών δικαιωμάτων»¹³⁴.

Η Έκθεση του 2004 του Σώματος (Panel) Υψηλού επιπέδου για Απειλές, Προκλήσεις και Αλλαγή¹³⁵ και το κείμενο από το Αποτέλεσμα της Παγκόσμιας Συνάντησης Κορυφής (World Summit Outcome)¹³⁶, και τα δύο, αναγνωρίζουν τη μειονοτική προστασία ως μείζονα παράγοντα κοινωνικής ασφάλειας και πολιτικής σταθερότητας, για προσαρμογή στη διαφορετικότητα και ενίσχυση της δημοκρατίας

¹³² Βλ. Eide A., "International Cooperation for Group Accommodation through Minority Protection: A Review of Standard Setting and Institution Building at Regional and Global Levels", op.cit., σελ. 166 - 167.

¹³³ Ibid., σελ. 167. Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση περί της Ομάδας Εργασίας των ΗΕ για τις Μειονότητες και του έργου αυτής βλ. inter alia: Hilpold P., op.cit., σελ. 198 - 200, Hadden T., "The United Nations Working Group on Minorities", International Journal on Minority and Group Rights, Vol. 14, 2007, pp. 285 - 297, σελ. 286 - 291.

¹³⁴ Millennium Declaration, General Assembly Resolution A/RES/55/2, UN, adopted at 55th Session, 2 September 2000, para. 25.

¹³⁵ A more secure world: our shared responsibility. Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change (Follow - up to the Outcome of the Millennium Summit), General Assembly Resolution A/RES/59/565, UN, adopted at 59th Session, 2 December 2004.

¹³⁶ 2005 World Summit Outcome, General Assembly Resolution A/RES/60/1, UN, adopted at 60th Session, 24 October 2005.

καθώς και σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα¹³⁷. Συγκεκριμένα, στο κείμενο του World Summit Outcome «η προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες συνεισφέρουν στην πολιτική και κοινωνική σταθερότητα και ειρήνη και εμπλουτίζουν την πολιτιστική διαφορετικότητα και κληρονομιά της κοινωνίας»¹³⁸.

“”””

Η ίδρυση ενός Ανεξάρτητου Εμπειρογνώμονα στα Μειονοτικά Θέματα¹³⁹ στη βάση μιας εντολής (mandate), στο πλαίσιο του μηχανισμού των «ειδικών διαδικασιών» (special procedures¹⁴⁰), το 2005, μπορεί να ειπωθεί ως η τελευταία επιβεβαίωση αυτής της ενισχυμένης δέσμευσης των ΗΕ για το σκοπό του «αγώνα» για τις μειονότητες. Με το να εφιστά την προσοχή στα πιο επείγοντα προβλήματα, που επηρεάζουν τις μειονότητες, με τη συνεισφορά της στο να διαλαμβάνεται τα μειονοτικά ζητήματα ως επικρατούντα θέματα στα ΗΕ και σε άλλα πολυμερή fora και με το να προκαλεί ανάσχεση στα πιο κρίσιμα θέματα, μπορεί να παίξει ένα σπουδαίο ρόλο στην περαιτέρω θέσπιση προτύπων και στο να διευκρινίσει τα υπάρχοντα πρότυπα¹⁴¹.

Εν ολίγοις, ο ΟΗΕ ασχολήθηκε με τις μειονότητες περισσότερο μέσα από γενικής φύσεως κείμενα και θυγατρικούς οργανισμούς, παρά ευθέως, με τη θέσπιση μέτρων προστασίας, ανάλογων εκείνων του ΣτΕ ή της ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ. Όμως, είναι ο πρώτος μεταπολεμικός οργανισμός, που έθεσε το πρόβλημα και σε αυτόν ανήκει

¹³⁷ Βλ. Pentassuglia G., “Reform the UN Human Rights Machinery: What Does the Future Hold for the Protection of Minorities and Indigenous Peoples?”, International Journal on Minority and Group Rights, Vol. 14, 2007, pp. 127 - 139, σελ. 130.

¹³⁸ 2005 World Summit Outcome, op.cit., para. 130.

¹³⁹ Στην Απόφαση της, “Rights of persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities, Human Rights Resolution 2005/79”, η ΕΑΔ ζήτησε από την Υπατο Αρμοστή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΟΗΕ, (Luise Arbour), να διορίσει έναν ανεξάρτητο εμπειρογνώμονα για τα μειονοτικά θέματα για μια περίοδο δύο ετών. Έτσι, στις 29 Ιουλίου 2005 η Gay McDougall, από τις ΗΠΑ, διορίστηκε στη θέση αυτή -αρχικά για δύο έτη, όπως προβλέφθηκε - και συνεχίζει έως σήμερα να θητεύει σε αυτήν. Η εντολή (mandate) του Ανεξάρτητου Εμπειρογνώμονα, σύμφωνα με αυτή την Απόφαση ήταν: (α) Η προώθηση της εφαρμογής της Διακήρυξης για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες, μέσω συμπερίληψης διαβουλεύσεων με Κυβερνήσεις, λαμβάνοντας υπόψη υπάρχοντα διεθνή πρότυπα και εθνική νομοθεσία που αφορά μειονότητες· (β) Να εξακριβώσει τις καλύτερες πρακτικές και δυνατότητες για τεχνική συνεργασία από το Γραφείο του Υπατου Αρμοστή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των ΗΕ μετά από αίτηση των Κυβερνήσεων· (γ) Η εφαρμογή μίας προοπτικής βάσει φύλου στη δουλειά του / της· (δ) Η στενή συνεργασία, με την αποφυγή της ποστικής αντιγραφής, με υπάρχοντα σχετικά όργανα των ΗΕ, εντολές, μηχανισμούς, καθώς επίσης περιφερειακούς οργανισμούς· (ε) Να λάβει υπόψη τις απόψεις μη - κυβερνητικών οργανώσεων σε θέματα, που άπτονται της εντολής του / της. Αυτή η εντολή θα επιτευχθεί με ετήσιες εκθέσεις (annual reports) και επισκέψεις ανά χώρα (country visits).

¹⁴⁰ Βλ. supra, σελ. 32, υποσημ. 84.

¹⁴¹ Βλ. Hilpold P., op.cit, σελ. 204.

σχεδόν αποκλειστικό προνόμιο εκπονήσεως πολύ σημαντικών και εμπειρισματομένων μελετών για τα μειονοτικά ζητήματα. Οι μελέτες αυτές έθεσαν τις βάσεις της προστασίας και καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τις σύγχρονες αντιλήψεις για το ζήτημα αυτό¹⁴².

2.A.3. ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ¹⁴³

Η ΔΑΣΕ δημιουργήθηκε με την υπογραφή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι το 1975. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της «Διαδικασίας του Ελσίνκι» ήταν η εφαρμογή της πολλαπλής διάστασης της προσέγγισης της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Η προστασία των μειονοτήτων, επίσης, έχει αντιμετωπιστεί θαρραλέα σε συνδυασμό με ταυτόσημες ανησυχίες για εσωτερική και διεθνή σταθερότητα¹⁴⁴.

Ο ρόλος της ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ μπορεί να συνοψισθεί σε τρία σημεία: διαμόρφωση και υιοθέτηση δεσμεύσεων· εφαρμογή δεσμεύσεων· πρόληψη συγκρούσεων. Στη ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ κανονικά δεν υιοθετούνται νομικά δεσμευτικοί κανόνες¹⁴⁵. Οι διατάξεις είναι, όμως, πολιτικά και ηθικά δεσμευτικές. Εμπίπτουν δηλαδή στην κατηγορία του *soft law*. Αυτό συμβαίνει, μεταξύ άλλων, γιατί οι αποφάσεις, υιοθετούνται με συναίνεση (*consensus*), δηλαδή εφόσον κανένα από τα συμμετέχοντα κράτη δεν προβάλλει αντίρρηση. Όταν οι δεσμεύσεις υιοθετηθούν (εννοείται με συναίνεση), καμμία χώρα δεν έχει το περιθώριο να υποστηρίξει, ότι οι δεσμεύσεις της επιβλήθηκαν, ούτε νομιμοποιείται να τις παραβιάζει. Είναι πολιτικά και ηθικά δέσμιο των αναληφθεισών υποχρεώσεων¹⁴⁶.

¹⁴² Βλ. Διακοφωτάκης, *op.cit.*, σελ. 269.

¹⁴³ Η Διάσκεψη Κορυφής της Βουδαπέστης (Δεκέμβριος 1994) αποφάσισε τη μετονομασία της από Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ) σε Οργανισμό (ΟΑΣΕ). Η απόφαση αυτή ισχύει από την 1^η Ιανουαρίου 1995.

¹⁴⁴ Pentassuglia G., *Minorities in International Law (an introductory study)*, *op.cit.*, σελ. 139.

¹⁴⁵ Με ορισμένες εξαιρέσεις, όπως είναι η Συμφωνία για τα Συμβατικά Όπλα του 1991 και η Συμφωνία του 1992 για το διαιτητικό δικαστήριο και το μηχανισμό συνδιαλλαγής.

¹⁴⁶ Ηρακλείδης Α., «Ο ΟΑΣΕ και η Προστασία των Μειονοτήτων» στο Μπρεδήμας Α. - Σισιλιάνος Λ.-Α. (υπεύθ.έκδ.), *Η Προστασία των Μειονοτήτων - Η Σύμβαση πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης*, [Πρακτικά Συνεδρίου που οργάνωσαν το ΙΜΔΑ και το Συμβούλιο της Ευρώπης (9 - 10 Μαΐου 1996)], εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1997, σελ. 39. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί, ότι υπάρχει μια εξαίρεση στον κανόνα της συναίνεσης, η οποία υιοθετήθηκε τον Ιανουάριο του 1992, που είναι γνωστή ως «συναίνεση πλην ενός». Σε περίπτωση που κριθεί, ότι μια χώρα παραβιάζει κατάφωρα και συστηματικά τα ανθρώπινα δικαιώματα ("clear, gross and uncorrected violations") δύναται να ληφθεί σχετική καταδικαστική απόφαση χωρίς τη συναίνεσή της (Βλ. Ηρακλείδης Α., *ibid.*).

• ΚΕΙΜΕΝΑ της ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ που προστατεύουν τις μειονότητες.

1. Τελική Πράξη του Ελσίνκι 1975¹⁴⁷

Η Ανθρώπινη Διάσταση της ΔΑΣΕ¹⁴⁸ αναφέρεται σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών, αλλά και σε συναφή ζητήματα ανθρωπιστικού χαρακτήρα, θέματα δηλαδή, που στην Τελική Πράξη του Ελσίνκι υπάγονται στο πρώτο και τρίτο «κάνιστρο» (basket)¹⁴⁹. Στο πρώτο «κάνιστρο», η έβδομη αρχή (Principle VII), τέταρτη παράγραφος, αναφέρεται στην προστασία των μελών των εθνικών μειονοτήτων, εφ' όσον, όμως, υπάρχουν τέτοιες μειονότητες στο έδαφος του Κράτους. Η προστασία αυτή εξαντλείται στην υποχρέωση σεβασμού του δικαιώματος ισότητας ενώπιον του νόμου και της πραγματικής απόλαυσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ατόμων αυτών¹⁵⁰.

2. Καταληκτικό κείμενο της Μαδρίτης 1983¹⁵¹ και της Συνάντησης της Βιέννης 1986 - 1989¹⁵²

Μετά την υιοθέτηση της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι, συμφωνήθηκε να συγκληθεί μια σειρά διπλωματικών «follow - up συναντήσεων», που στόχευαν στην προώθηση της «Διαδικασίας του Ελσίνκι». Η follow - up συνάντηση της Μαδρίτης, η οποία διεξήχθη στη Μαδρίτη από το 1980 - 1983, δεν παρήγαγε καμμία πρόοδο σχετικά με τα μειονοτικά θέματα. Στο πρώτο μέρος του Καταληκτικού Κειμένου, στο κεφάλαιο, που αφιερώνεται στην ασφάλεια στην Ευρώπη, επανέλαβε μόνο τη δέσμευση στο σεβασμό και την πραγματική απόλαυση των δικαιωμάτων των ατόμων,

¹⁴⁷ “Final Act of the Conference on Security and Co - operation in Europe”, CSCE, Helsinki, 1 August 1979, (http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf).

¹⁴⁸ Ο όρος «Ανθρώπινη Διάσταση» χρησιμοποιήθηκε επίσημα για πρώτη φορά στο καταληκτικό κείμενο της Συνάντησης της Βιέννης.

¹⁴⁹ Τα θέματα της Τελικής Πράξης είναι χωρισμένα σε τρεις ομάδες, που ονομάζονται «κάνιστρα» (baskets). Το πρώτο περιλαμβάνει δέκα αρχές, καθώς επίσης και θέματα ασφαλείας στην Ευρώπη. Το δεύτερο «κάνιστρο» αφορά στη συνεργασία στον οικονομικό, επιστημονικό και τεχνολογικό τομέα, καθώς επίσης και στον τομέα περιβάλλοντος, ενώ έχει και θέματα ασφαλείας και συνεργασίας στη Μεσόγειο. Το τρίτο κάνιστρο περιέχει θέματα «συνεργασίας» σε ανθρωπιστικούς και άλλους τομείς.

¹⁵⁰ Βονδικάκη - Τελαλιάν Μ., «Η ανθρώπινη διάσταση της ΔΑΣΕ» στο Περράκης Στ., (επιμ.έκδ.), *Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1993, σελ. 245.

¹⁵¹ “Concluding Document of the Madrid Meeting 1980 of Representatives of the Participating States of the Conference on Security and Co - operation in Europe, Held on the Basis of the Provisions of the Final Act Relating to the Follow - up to the Conference”, CSCE, Madrid, 6 September 1983, (<http://www.fas.org/nuke/control/osce/text/MADRI83E.htm>).

¹⁵² “Concluding Document of the Vienna Meeting 1986 of Representatives of the Participating States of the Conference on Security and Co - operation in Europe, held on the Basis of the Provisions of the Final Act Relating to the Follow - up to the Conference”, CSCE, Vienna, 1989, (<http://www.fas.org/nuke/control/osce/text/VIENN89E.htm>).

που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες καθώς επίσης και την προστασία των νομίμων συμφερόντων τους, όπως παρέχονται στην Τελική Πράξη. Η επικρατούσα θέση των κρατών ήταν να αποφύγουν καινοτόμο γλώσσα στο θέμα¹⁵³.

Η τρίτη follow - up Συνάντηση της ΔΑΣΕ έλαβε μέρος στη Βιέννη και διήρκεσε τρία χρόνια (1986 - 1989), σε μια εποχή, που ο Ψυχρός Πόλεμος ερχόταν σταδιακά σε ένα τέλος. Σε αυτήν καθιερώθηκε για πρώτη φορά ένας μηχανισμός για τον έλεγχο της εφαρμογής των διατάξεων της Ανθρώπινης Διάστασης (Μηχανισμός Ανθρώπινης Διάστασης - CDH), συχνά αναφερόμενος ως «Μηχανισμός της Βιέννης» (Vienna Mechanism)¹⁵⁴. Είχαμε μερικά βήματα μπροστά στο πεδίο των μειονοτικών δικαιωμάτων. Στο πρώτο μέρος, στα θέματα τα σχετικά με την ασφάλεια στην Ευρώπη, το κείμενο αναλύει, κατά γράμμα, μια ξεκάθαρη δέσμευση ως προς την υιοθέτηση όλων των αναγκαίων μέτρων («νομοθετικών, διοικητικών, δικαστικών και άλλων») για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων και ως προς την εφαρμογή των σχετικών διεθνών κειμένων, από τα οποία τα συμμετέχοντα κράτη μπορεί να δεσμεύονται. Επιπλέον, καθορίζει εκ νέου την προστασία των μειονοτικών μελών ενάντια στη διάκριση και διατυπώνει μία δέσμευση για την προστασία και δημιουργία των συνθηκών για την προώθηση της εθνοτικής, πολιτιστικής, γλωσσικής και θρησκευτικής ταυτότητας των εθνικών μειονοτήτων στο έδαφός τους. «Νέες» διατάξεις μπορεί να βρεθούν στο τρίτο μέρος, οι οποίες αφορούν συνεργασία στο ανθρωπιστικό και άλλα πεδία, ιδίως, όσον αφορά διασυνοριακές επαφές, πρόσβαση σε -και διάδοση- πληροφοριών στη μητρική γλώσσα, καθώς επίσης και διατήρηση, ανάπτυξη και μετάδοση του μειονοτικού πολιτισμού. Η περιστασιακή χρήση της έκφρασης «στο έδαφός τους» δεν αντιπροσωπεύει μια αλλαγή επί της ουσίας, αν συγκριθεί με το «στο έδαφος του οποίου υπάρχουν εθνικές μειονότητες»¹⁵⁵.

3. Κείμενο της Διάσκεψης της Κοπεγχάγης του 1990¹⁵⁶

Ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του Καταληκτικού Κειμένου της Βιέννης ήταν η δημιουργία μιας σειράς συναντήσεων (των επονομαζόμενων «η Διάσκεψη» ή «η Ανθρώπινη Διάσταση»), εστιασμένες σε θέματα ανθρωπίνων

¹⁵³ Pentassuglia G., op.cit., σελ. 141.

¹⁵⁴ Wright J., "The OSCE and the Protection of Minority Rights", Human Rights Quarterly, No. 1, Feb. 1996, pp. 190 - 205, σελ. 198 - 199.

¹⁵⁵ Pentassuglia G., op.cit., σελ. 141 - 142.

¹⁵⁶ "Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE", CSCE, Copenhagen, 5 - 29 June 1990, (http://www.osce.org/documents/odihr/1990/06/13992_en.pdf) .

δικαιωμάτων. Βαθιά επηρεασμένο από το μετα - πολεμικό πολιτικό σκηνικό, το Καταληκτικό Κείμενο, που υιοθετήθηκε στη δεύτερη συνάντηση της Ανθρώπινης Διάστασης, η οποία διεξήχθη στην Κοπεγχάγη το 1990 άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή στην ανάπτυξη των προτύπων, μειονοτικών δικαιωμάτων, στο διεθνές επίπεδο. Θεσπίζεται για πρώτη φορά μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ένα σύνολο δικαιωμάτων για τα μέλη των εθνικών μειονοτήτων, που αποτελεί ένα είδος διακήρυξης για τα δικαιώματα των ομάδων αυτών και το οποίο αποτελεί πλέον σημείο αναφοράς των περιφερειακών οργανισμών [Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣτΕ)] και πηγή για την άντληση αρχών και κατευθυντήριων οδηγιών, προκειμένου να εκπονηθούν συμβατικά -και άλλα- κείμενα για την προστασία των μειονοτήτων σαν νομικές πλέον υποχρεώσεις¹⁵⁷. Η Διακήρυξη των ΗΕ του 1992 για τις Μειονότητες¹⁵⁸ καθώς και η Σύμβαση Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες του Συμβουλίου της Ευρώπης και ο Χάρτης Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών (τα οποία θα αναλύσουμε κατωτέρω), επηρεάστηκαν από το Κείμενο της Κοπεγχάγης ως μία από τις βασικές τους πηγές έμπνευσης. Οι διατάξεις της Κοπεγχάγης έχουν, επίσης, ενσωματωθεί ως νομικές υποχρεώσεις σε σημαντικές διμερείς συνθήκες, όπως είναι η βασική Συνθήκη του 1995 μεταξύ Ουγγαρίας και Σλοβακίας¹⁵⁹. Κάποιες από αυτές έχουν αναπτυχθεί ακόμα και σε διεθνές εθνικό δίκαιο¹⁶⁰.

Το Κείμενο στο Τέταρτο Κεφάλαιο (IV), το οποίο είναι αφιερωμένο στις μειονότητες, εστιάζει την προσοχή του στο βαθύ σύνδεσμο μεταξύ μειονοτικών δικαιωμάτων και δημοκρατίας και στο ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στην προώθηση της ανοχής, πολιτιστικής διαφορετικότητας και στην απάντηση ερωτημάτων σχετιζόμενων με εθνικές μειονότητες. Επιπλέον, «επιβεβαιώνει», ότι τα μειονοτικά δικαιώματα είναι μέρος των «οικουμενικά αναγνωρισμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων»¹⁶¹ και υποδεικνύει, αυτά, ως κρίσιμο παράγοντα ειρήνης και σταθερότητας.

Οι σχετικές ρυθμίσεις στο Τέταρτο Κεφάλαιο, αναφέρονται στην προστασία των μελών της μειονότητας, αλλά και της ίδιας της εθνικής μειονότητας ως

¹⁵⁷ Βονδικάκη - Τελαλιάν Μ., *op.cit.*, σελ. 250.

¹⁵⁸ Βλ. *supra*, σελ. 38 - 41.

¹⁵⁹ Pentassuglia G., *op.cit.*, σελ. 142.

¹⁶⁰ Hofmann R., "Minorities: Addendum 1995" στο Macalister - Smith P., (ed.) *Encyclopedia of public international law*, Vol. III, Elsevier Science B.V., Amsterdam, 1997, pp. 420 - 424., σελ. 420 - 421.

¹⁶¹ "Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE", *op.cit.*, para. 30 (3).

υποκείμενου δικαιωμάτων. Η προστασία αυτή εκτείνεται πέραν της γνωστής απαγόρευσης για μη διάκριση στη μεταχείριση και συνίσταται στην υποχρέωση λήψης μέτρων για τη διατήρηση και ανάπτυξη των ιδιαιτεροτήτων της μειονότητας. Οι αρχικές παρατηρήσεις, ήταν πολύ προωθημένες και προέβλεπαν συλλογικά δικαιώματα, ιδίως για συμμετοχή της μειονότητας σε όλα τα επίπεδα της δημόσιας ζωής του τόπου, δικαιώματα αυτονομίας, αλλά και προτάσεις για νέους μηχανισμούς ελέγχου, που στηρίζονταν στη συμμετοχή τρίτου μέρους (υποχρεωτική ή μη). Τελικά οι διατάξεις που υιοθετήθηκαν έχουν ως εξής¹⁶²:

- Πλήρης ισότητα ενώπιον του νόμου¹⁶³. Όσον αφορά την ισότητα των δικαιωμάτων με τους άλλους υπηκόους του κράτους, η ρύθμιση είναι πιο χαλαρή, διότι προβλέπει, ότι τα κράτη «θα υιοθετήσουν» μέτρα για να διασφαλίσουν την ισότητα αυτή¹⁶⁴.
- Προβλέπεται, ότι τα άτομα αυτά μπορούν να αυτοπροσδιορίζονται, δηλαδή να επιλέγουν ελεύθερα την ταυτότητά τους ως μέλη μιας εθνικής μειονότητας, χωρίς η επιλογή αυτή να συνεπάγεται μειονεκτήματα¹⁶⁵. Η διάταξη αυτή αποτελεί την πεμπτουσία της προστασίας, που περιέχει το Κείμενο της Κοπεγχάγης στα μέλη των εθνικών μειονοτήτων.
- Μη διάκριση στη μεταχείριση, ανάπτυξη της θρησκευτικής, πολιτιστικής και εθνικής ταυτότητάς τους¹⁶⁶.
- Χρήση της μητρικής γλώσσας ιδιωτικά και δημόσια¹⁶⁷.
- Σύσταση και διατήρηση από τα μέλη της μειονότητας εκπαιδευτικών, πολιτιστικών και θρησκευτικών ιδρυμάτων, οργανισμών και ενώσεων¹⁶⁸.
- Τα ιδρύματα και οι ενώσεις αυτές μπορούν να ζητήσουν χρηματοδότηση ή άλλη οικονομική συνεισφορά από το κράτος, εφ' όσον, όμως, το επιτρέπει η εσωτερική νομοθεσία του κράτους αυτού.
- Θρησκευτική ελευθερία και ελευθερία ασκήσεως λατρείας, επίσης διδασκαλία στη μειονοτική γλώσσα των θρησκευτικών¹⁶⁹.

¹⁶² Βονδικάκη - Τελαλιάν Μ., *op.cit.*, σελ. 251 - 252.

¹⁶³ "Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE", *op.cit.*, para. 31 (1).

¹⁶⁴ *Ibid.*, para. 31 (2).

¹⁶⁵ *Ibid.*, para. 32.

¹⁶⁶ *Ibid.*, para. 32 (2).

¹⁶⁷ *Ibid.*, para. 32 (1).

¹⁶⁸ *Ibid.*, para. 32 (2).

¹⁶⁹ *Ibid.*

- Ανεμπόδιστες επαφές μέσα στη χώρα, αλλά και έξω από αυτή με πολίτες άλλης χώρας, με τους οποίους έχουν κοινά εθνικά, πολιτιστικά, γλωσσικά και θρησκευτικά στοιχεία¹⁷⁰.
- Διάδοση και ανταλλαγή πληροφοριών στη γλώσσα της μειονότητας και πρόσβαση στις πληροφορίες αυτές¹⁷¹.
- Σύσταση και διατήρηση ενώσεων ή οργανισμών¹⁷².
- Όσον αφορά στην εκμάθηση της μειονοτικής γλώσσας ή τη διδασκαλία των μαθημάτων στη γλώσσα αυτή, στο κείμενο δεν προβλέπονται τέτοια δικαιώματα και η σχετική ρύθμιση ορίζει απλώς, ότι τα κράτη θα προσπαθήσουν να διασφαλίσουν στα μέλη της μειονότητας τη δυνατότητα εκμάθησης της γλώσσας τους ή της διδασκαλίας στη γλώσσα αυτή, καθώς επίσης και τη χρήση της γλώσσας αυτής, όταν αναφέρονται στις δημόσιες αρχές, στο μέτρο, όμως, του δυνατού και σύμφωνα με την ισχύουσα εθνική νομοθεσία. Είναι φανερό, ότι η διάταξη περιέχει τόσες ασφαλιστικές δικλείδες, που ουσιαστικά αποδυναμώνεται η σχετική υποχρέωση¹⁷³.
- Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε, ότι μια από τις πιο σημαντικές διατάξεις, που αφορά τα μέλη της μειονότητας είναι και η *παράγραφος 2 του Άρθρου 32*, σύμφωνα με την οποία, τα μέλη αυτά προστατεύονται έναντι κάθε προσπάθειας αφομοίωσης παρά τη θέλησή τους.

Εξάλλου και η ίδια η *εθνική μειονότητα* αναγνωρίζεται ως *φορέας δικαιωμάτων*¹⁷⁴, όσον αφορά το δικαίωμα προστασίας της εθνικής, πολιτιστικής, γλωσσικής και θρησκευτικής ταυτότητάς της, αλλά και τη δημιουργία κατάλληλων προϋποθέσεων για την προώθηση της ταυτότητας αυτής. Σημειώνεται, ότι στην ίδια παράγραφο διευκρινίζεται, ότι η προστασία της ταυτότητας της εθνικής μειονότητας αναφέρεται στις μειονότητες, που βρίσκονται στο έδαφος του κράτους.

Επίσης, η *παράγραφος 37* του Κειμένου, διασφαλίζει την εδαφική ακεραιότητα και εθνική ανεξαρτησία των κρατών. Πράγματι, ρητά ορίζεται, ότι οι υποχρεώσεις περί μειονοτήτων δεν παρέχουν δικαίωμα για πράξεις ή δραστηριότητες αντίθετες με τις αρχές και τους σκοπούς του Χάρτη ΗΕ και με άλλες διατάξεις

¹⁷⁰ Ibid., para. 32 (4).

¹⁷¹ Ibid., para. 32 (5).

¹⁷² Ibid., para. 32 (6).

¹⁷³ Βονδικάκη - Τελολιάν Μ., *op.cit.*, σελ. 252 - 253.

¹⁷⁴ "Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE", *op.cit.*, para. 33.

διεθνούς δικαίου ή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι, συμπεριλαμβανομένης και της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας¹⁷⁵.

Τέλος, όσον αφορά το θέμα της αυτονομίας, η σχετική παράγραφος την αναφέρει σαν ένα από τα μέσα για την επίτευξη της προστασίας της ταυτότητας των εθνικών μειονοτήτων και όχι σαν δικαίωμα των τελευταίων. Πράγματι, αναφέρεται, ότι τα Κράτη θα λάβουν υπόψη τους προσπάθειες που έχουν γίνει από ορισμένα κράτη για τη δημιουργία συνθηκών, που επιτρέπουν την ανάπτυξη της εθνικής, πολιτιστικής, γλωσσικής και θρησκευτικής ταυτότητας ορισμένων εθνικών μειονοτήτων, με την παραχώρηση αυτοδιοίκησης και αυτονομίας και οι οποίες ανταποκρίνονται στην ειδική ιστορική και εδαφική κατάσταση των μειονοτήτων¹⁷⁶.

4. Χάρτα των Παρισίων του 1990 για μια Νέα Ευρώπη¹⁷⁷ και Εκθεση Συνάντησης Εμπειρογνομόνων στη Γενεύη 1991¹⁷⁸

Η Χάρτα των Παρισίων υιοθετήθηκε στη Διάσκεψη Κορυφής στο Παρίσι (Νοέμβριος 1990) και θεωρείται κείμενο σταθμός στην πορεία της ΔΑΣΕ. Το κείμενο αυτό επισφραγίζει επίσημα το τέλος της εποχής της αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο συνασπισμών και της διαίρεσης της Ευρώπης, θέτει δε τα θεμέλια για μια «νέα εποχή δημοκρατίας, ειρήνης και ενότητας». Η Χάρτα επιβεβαιώνει τις δεσμεύσεις της Κοπεγχάγης ως βάση για την Ανθρώπινη Διάσταση¹⁷⁹. Η Χάρτα αφιερώνει ορισμένες σημαντικές παραγράφους στην Ανθρώπινη Διάσταση στο κεφάλαιο «Οδηγίες για το μέλλον». Κατ' αρχάς, εξαγγέλλεται η υπόσχεση των Αρχηγών των Κρατών να εφαρμόζουν πλήρως τις διατάξεις της Ανθρώπινης Διάστασης.

Επίσης, γίνεται εκτενής αναφορά στις εθνικές μειονότητες, όπου τα Κράτη αναλαμβάνουν να βελτιώσουν την κατάσταση αυτών και επαναβεβαιώνουν την πεποίθησή τους, ότι οι φιλικές σχέσεις των λαών, η ειρήνη, η δικαιοσύνη, η σταθερότητα και η δημοκρατία απαιτούν την προστασία της εθνικής, γλωσσικής, πολιτιστικής και θρησκευτικής ταυτότητας των εθνικών μειονοτήτων και τη δημιουργία συνθηκών για την ανάπτυξή της.

¹⁷⁵ Βλ. και Wright J., op.cit., σελ. 197.

¹⁷⁶ Ibid., para. 35 (2).

¹⁷⁷ "Charter of Paris for a New Europe", CSCE, Paris, 19 - 21 November 1990, (http://www.osce.org/documents/inocs/1990/11/4045_en.pdf).

¹⁷⁸ "Report of the Conference on Security and Cooperation in Europe Meeting of Experts on National Minorities", CSCE, Geneva, 19 July 1991, (<http://www.religlaw.org/interdocs/docs/csceintgexpnatmin1991.htm>).

¹⁷⁹ Στο κείμενο αυτό, η Ανθρώπινη Διάσταση κατατάσσεται πρώτη επί συνόλου οκτώ ενότητων - κατευθυντηρίων γραμμών για το μέλλον.

Στο Παρίσι συμφωνείται η πραγματοποίηση Συναντήσεως Εμπειρογνομόνων για τις εθνικές μειονότητες στη Γενεύη¹⁸⁰. Εδώ, πλέον, δεν τίθεται ζήτημα δικαιωμάτων, αλλά θεωρητικής θεμελίωσης της προστασίας των μειονοτήτων και αναγωγής των δικαιωμάτων τους σε τμήμα των οικουμενικών. Έτσι, το 1991, συνήλθαν οι Εμπειρογνώμονες στη Γενεύη με αποκλειστικό αντικείμενο, για πρώτη φορά στην ιστορία της ΔΑΣΕ, τη συζήτηση των θεμάτων των εθνικών μειονοτήτων. Η συνάντηση αυτή συνέπεσε και με την έναρξη της Γιουγκοσλαβικής κρίσης και κινδύνευσε να μην καταλήξει στην υιοθέτηση κειμένου εξ αιτίας των ακραίων απόψεων, τις οποίες προωθούσαν μερικά κράτη, όπως επί παραδείγματι, την καθιέρωση ενισχυμένων συλλογικών δικαιωμάτων στις μειονότητες, κυρίως σχετικά με τη δυνατότητα εκπροσώπησής τους σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, καθώς επίσης και δυνατότητα εκπαίδευσης στη μειονοτική γλώσσα (με δικαίωμα έναντι του κράτους για σχετική χρηματοδότηση), δικαιώματος αυτονομίας κλπ., θέσεις στις οποίες παρέμεναν αμετακίνητα αυτά τα κράτη με σκοπό την παράλυση της ομάδας εργασίας. Τελικά επικράτησαν μετριοπαθέστερες τάσεις την τελευταία στιγμή. Τελικά καταρτίστηκε σχέδιο κειμένου, το οποίο υιοθετήθηκε από την Ολομέλεια. Το κείμενο επαναλαμβάνει ουσιαστικά στα περισσότερα σημεία το κείμενο της Κοπεγχάγης, σε ορισμένα, όμως θέματα η επανάληψη αυτή αποσαφηνίζει και ενισχύει τις σχετικές ρυθμίσεις¹⁸¹.

Η Έκθεση της Γενεύης αναγορεύει τα θέματα των μειονοτήτων σε «ζητήματα διεθνούς ενδιαφέροντος των κρατών»¹⁸² καταρρίπτοντας, έτσι την αντίληψη, ότι είναι ζητήματα εσωτερικής δικαιοδοσίας, για τα οποία δεν επιτρέπεται παρέμβαση τρίτων, και τις ίδιες τις μειονότητες σε «παράγοντα εμπλουτισμού των κρατών και των κοινωνιών τους»¹⁸³. Αναφέρεται, επίσης, στην ανάγκη λήψεως ειδικών μέτρων για την προστασία της ταυτότητας των μειονοτήτων, «λαμβάνομένων υπ' όψιν των ιστορικών και εδαφικών συνθηκών» και εξαίρει τα αποτελέσματα, που είχε η θέσπιση μέτρων αυτονομίας και αποκέντρωσης σε κάποια κράτη, προσφέροντας μάλιστα και συγκεκριμένα παραδείγματα¹⁸⁴, ενώ ολόκληρο τμήμα της

¹⁸⁰ Βλ. το τμήμα της Χάρτας για την Ανθρώπινη Διάσταση, "Charter of Paris for a New Europe", *op.cit.*, σελ. 7 και "Report of the Conference on Security and Cooperation in Europe Meeting of Experts on National Minorities", *op.cit.*

¹⁸¹ Βονδικάκη - Τελολιάν Μ., *op.cit.*, σελ. 255.

¹⁸² Βλ. "Report of the Conference on Security and Cooperation in Europe Meeting of Experts on National Minorities", *op.cit.*, Τίτλος II, παρ. 3.

¹⁸³ *Ibid.*, Τίτλος I, παρ. 6.

¹⁸⁴ *Ibid.*, Τίτλος IV, παρ. 6 και 7.

είναι αφιερωμένο στη διασυννοριακή επικοινωνία και την ελεύθερη πληροφόρηση¹⁸⁵. Περιέχει, ακόμα, μία διάταξη, η οποία δε συναντάται σε άλλα κείμενα και δε γίνεται εύκολα αντιληπτή. Τα κράτη σημειώνουν, ότι «κάθε εθνοτική, πολιτιστική, γλωσσική ή θρησκευτική διαφορά δεν οδηγεί απαραίτητα στη δημιουργία εθνικών μειονοτήτων¹⁸⁶. Εδώ ο Διακοφωτάκης, υποθέτει, ότι η διάταξη αυτή ενισχύει το δικαίωμα κάθε ατόμου να δηλώνει ελεύθερα τι είναι και τι μεταχείριση επιθυμεί να έχει¹⁸⁷. Τέλος η Έκθεση δεν εισηγείται μηχανισμό προστασίας, αλλά προτρέπει στην εξέταση του όλου θέματος, βάσει της μέχρι εκείνο το σημείο εμπειρίας¹⁸⁸ και προνοεί για την ενημέρωση του Γραφείου Ελευθέρων Εκλογών¹⁸⁹, όποτε γίνονται εκλογές, ακόμα και σε τοπικό επίπεδο, καθώς και για την παρουσία παρατηρητών¹⁹⁰. Αυτή η διάταξη, είναι η πρώτη ρητή διασύνδεση των εθνικών μειονοτήτων με το Μηχανισμό CHD.

5. Κείμενο Μόσχας της Διάσκεψης για την Ανθρώπινη Διάσταση του 1991¹⁹¹

Η τρίτη και τελευταία Συνάντηση της Μόσχας δεν ασχολήθηκε με τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Το Κείμενο δεν περιέχει νέες ρυθμίσεις ουσιαστικού περιεχομένου, κάτι που ήταν αναμενόμενο, εφόσον το κείμενο της Κοπεγχάγης θεωρήθηκε, ότι καλύπτει εξαντλητικά τα θέματα της Ανθρώπινης Διάστασης. Έτσι, η μεγαλύτερη έμφαση δόθηκε στο θέμα της αποτελεσματικότερης εφαρμογής των ήδη υπάρχουσών ρυθμίσεων με τη δημιουργία ενός μηχανισμού που θα είχε και στοιχεία υποχρεωτικής συμμετοχής τρίτου¹⁹², προνοώντας, ότι «η εφαρμογή των νέων και επηρξημένων μηχανισμών και διαδικασιών της ΔΑΣΕ θα συμβάλλει στην περαιτέρω προστασία και προαγωγή των δικαιωμάτων των προσώπων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες»¹⁹³.

¹⁸⁵ Ibid., Τίτλος VII.

¹⁸⁶ Ibid., Τίτλος II, παρ. 5.

¹⁸⁷ Διακοφωτάκης Γ., op.cit., σελ. 278.

¹⁸⁸ Βλ. "Report of the Conference on Security and Cooperation in Europe Meeting of Experts on National Minorities", op.cit., Τίτλος VIII, παρ. 2, όπου αναφέρεται, ότι οι μηχανισμοί της ΔΑΣΕ, μπορούν να είναι χρήσιμοι. (Οι μηχανισμοί δεν είναι άλλοι από τα προβλεπόμενα στα Κείμενα της Βιέννης και της Κοπεγχάγης, βλ. supra, σελ. 46 - 47).

¹⁸⁹ Το Γραφείο Ελευθέρων Εκλογών (Office of Free Elections) ιδρύθηκε με τη Χάρτα των Παρισίων.

¹⁹⁰ Βλ. "Report of the Conference on Security and Cooperation in Europe Meeting of Experts on National Minorities", op.cit., Τίτλος III, παρ. 5.

¹⁹¹ "Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE", CSCE, Moscow, 10 Sept. - 4 Oct. 1991,

(http://www.osce.org/documents/odihr/1991/10/13995_en.pdf).

¹⁹² Δηλαδή, αναθεωρείται και ενισχύεται ο Μηχανισμός CHD, βλ., ibid., παρ. 1 - 17.

¹⁹³ Ibid., παρ. 37.

6. Κείμενο του Ελσίνκι του 1992¹⁹⁴

Στη Διάσκεψη Κορυφής του Ελσίνκι (1992) υιοθετήθηκε το Κείμενο του Ελσίνκι, στο οποίο επαναβεβαιώνονται οι κοινές αρχές, που συνδέουν τα Κράτη της ΔΑΣΕ, μεταξύ των οποίων είναι και ο σεβασμός των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Το Κείμενο του Ελσίνκι δεν προβλέπει νέες ουσιαστικές διατάξεις για την Ανθρώπινη Διάσταση, όμως, υπάρχουν ορισμένες νέες ρυθμίσεις που αξίζει να μνημονευθούν. Έτσι, ενισχύεται η συμμετοχή των μειονοτήτων στη δημόσια ζωή του τόπου και τονίζεται, ότι τα Κράτη θα εντείνουν την προσπάθειά τους να διασφαλίσουν τη συμμετοχή αυτή, ιδίως μέσω πολιτικών κομμάτων και ενώσεων. Επίσης, τα Κράτη αναλαμβάνουν να απέχουν από ενέργειες που αποσκοπούν στην εγκατάσταση ατόμων, με σκοπό την εθνολογική αλλοίωση ορισμένης περιοχής, μέσα στην επικράτειά τους¹⁹⁵.

Επίσης, στο πλαίσιο της έγκαιρης προειδοποίησης αποφασίσθηκε η καθιέρωση του θεσμού του Υπατου Αρμοστή για τις Εθνικές Μειονότητες (High Commissioner on National Minorities - HCNM), ο οποίος επεμβαίνει για την πρόληψη των συγκρούσεων, που έχουν σχέση με προβλήματα μειονοτήτων και παρέχει εγκαίρως πληροφορίες και συμβουλές στη ΔΑΣΕ για πιθανή δράση, προκειμένου να μην κλιμακωθεί σε διένεξη, η υπάρχουσα ένταση¹⁹⁶.

Καταλήγοντας, θα λέγαμε, ότι η ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ ανταπεξήλθε με επιτυχία στις προκλήσεις και τους κινδύνους των ετών 1989 - 1991, ενώ κατέστησε σαφές, ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι εσωτερική υπόθεση, στη διάρκεια της μεγαλύτερης μεταπολεμικής κρίσης στην Ευρώπη. Τα μετέτρεψε σε αντικείμενο διαλόγου, ενώ παράλληλα, ανέπτυξε την προστασία των μειονοτήτων με σειρά από κείμενα, πρωτοβουλίες και ειδικές αποστολές. Τα μειονοτικά προβλήματα, τα αντιμετώπισε υπό διττή μορφή: α) ως ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και β) ως εν δυνάμει κίνδυνο για την ευρωπαϊκή ασφάλεια και ειρήνη¹⁹⁷. Το γεγονός, ότι οι διατάξεις, στο πλαίσιο της ΔΑΣΕ δεν είναι νομικές και δεν έχουν νομικές συνέπειες δε σημαίνει, ότι δε δημιουργούν δεσμεύσεις. Το κράτος οφείλει να εκπληρώσει τις

¹⁹⁴ “Helsinki Document 1992, The Challenges of Change”, CSCE, Helsinki, 9 - 10 July 1992, (http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/4046_en.pdf).

¹⁹⁵ Ibid., Τίτλος VI, παρ. 23 - 28.

¹⁹⁶ Για μια εκτενή ανάλυση του ρόλου του Υπατου Αρμοστή για τις Εθνικές Μειονότητες βλ. inter alia: Eide A. and Letschert R., “Institutional Developments in the United Nations and at the Regional Level”, International Journal on Minority and Group Rights, Vol. 14, 2007, pp. 299 - 332, σελ. 311 - 312 και Βονδικάκη - Τελαλιάν Μ., op.cit., σελ. 275 - 278.

¹⁹⁷ Διακοφωτάκης, op.cit., σελ. 283.

διατάξεις μιας πολιτικής συμφωνίας, σύμφωνα με τη νομική υποχρέωση να πράττει με καλή πίστη¹⁹⁸. Τελικά, ο βαθμός δέσμευσης εξαρτάται, κατά πολύ, και από την ύπαρξη σοβαρού και συστηματικού ελέγχου της εφαρμογής των σχετικών υποχρεώσεων. Η ενίσχυση του μηχανισμού της Ανθρώπινης Διάστασης με νέα στοιχεία (*Εμπειρογνώμονες, Εισηγητές*) καθιστά πλέον φανερό, ότι οι διατάξεις ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ κάθε άλλο παρά μη δεσμευτικές είναι.

2.Α.4. Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣτΕ)

Μεταπολεμικά το ΣτΕ καταγράφεται ως ο πρώτος οργανισμός, που μερίμνησε για τη δημιουργία κοινών αξιών στη Γηραιά Ήπειρο. Γρήγορα κατέστη ένα *forum* χρήσιμο συζητήσεως και διαλόγου, στο οποίο εξετίθεντο οι ευρωπαϊκές ανησυχίες και, βεβαίως, ο προβληματισμός για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το 1950 θέσπισε την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η οποία αποτελεί την πρώτη διεθνή Σύμβαση καταγραφής και προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών σε παγκόσμιο επίπεδο. Είναι το πρώτο νομικό κείμενο, που καθιέρωσε μηχανισμό ελέγχου και προστασίας, υποβάλλοντας την κρατική πολιτική και πρακτική, εντός ενός πλαισίου. Η Σύμβαση αυτή καθιέρωσε ένα Δικαστήριο, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), η νομολογία του οποίου βοήθησε πολλαπλώς, επιβεβαιώνοντας τις διατάξεις της ΕΣΔΑ, ερμηνεύοντας διφορούμενες έννοιες και καθοδηγώντας τα κράτη στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών.

Για τις μειονότητες, η ΕΣΔΑ δεν προέβλεψε κάποια δικαιώματα. Ακολουθώντας την πεπατημένη της Οικουμενικής Διακήρυξης προτίμησε να καθιερώσει μια ουσιαστική ρήτρα μη διακρίσεως, στην οποία καταγράφεται και «το ανήκειν σε μία εθνική μειονότητα» (Άρθρο 14 ΕΣΔΑ)¹⁹⁹. Άρθρα ανάλογα των 26²⁰⁰ και 27 του ΔΣΑΠΔ δεν υπάρχουν στο κείμενό της. Η προστασία περιορίζεται στη μη

¹⁹⁸ Εξάλλου, η μη συμμόρφωση σε υποχρεώσεις πολιτικής ή ηθικής φύσεως έχει επιζήμιες συνέπειες στο παραβιάζον Κράτος, που μεταφράζονται είτε σε απώλεια της αξιοπιστίας του Κράτους αυτού, είτε σε επιδείνωση των σχέσεών του με άλλα κράτη (Βλ. Βονδικάκη - Τελαλιάν Μ., *op.cit.*, σελ. 265).

¹⁹⁹ Το Άρθρο αυτό έχει ως εξής: «Η απόλαυση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, που αναγνωρίζονται στην παρούσα Σύμβαση, πρέπει να εξασφαλίζεται χωρίς καμιά διάκριση, ιδιαίτερα φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, συμμετοχής σε μία εθνική μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή οποιασδήποτε άλλης καταστάσεως».

²⁰⁰ Βλ., *supra*, υποσημ. 83.

διάκριση για τα δικαιώματα, που εξαγγέλλει και, βεβαίως, η ρήτρα αυτή δεν αφορά μόνο τις μειονότητες. Δεν μπορεί μάλιστα, να εκληφθεί ούτε ως γενική ούτε και ως αυτοδικαίως απαιτητή. Πρέπει δηλαδή, να προσβάλλεται κάποιο από τα κύρια δικαιώματα της ΕΣΔΑ, για να τεθεί σε εφαρμογή η προστασία κατά των διακρίσεων. Όπως είτε και η Επιτροπή σε νομολογία της: «*Η Σύμβαση δεν αναγνωρίζει δικαιώματα σε (γλωσσική) μειονότητα ως τέτοια. Η προστασία των μελών της περιορίζεται στο δικαίωμα να μην γίνονται διακρίσεις σε βάρος τους κατά την απόλαυση των αναγνωρισμένων δικαιωμάτων από τη Σύμβαση, λόγω του ότι ανήκουν στη μειονότητα*»²⁰¹ - η πάγια αυτή θέση εκφράζει, αδιαμφισβήτητα, το γράμμα και το πνεύμα της ΕΣΔΑ. Επίσης, το ΕΔΔΑ εκτός του, ότι θεωρεί ως διάκριση οποιαδήποτε διαφορετική μεταχείριση, το Άρθρο 14 σύμφωνα με τη νομολογία του δικαστηρίου καλύπτει και την έμμεση διάκριση: «*το δικαίωμα της μη διάκρισης στην απόλαυση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, που προβλέπει η ΕΣΔΑ παραβιάζεται επίσης, όταν τα κράτη χωρίς λόγο αποτυγχάνουν να μεταχειριστούν διαφορετικά, άτομα που βιώνουν διαφορετικές καταστάσεις*». Καθίσταται, τελικά, σαφές από την αρχή, ότι η Σύμβαση δεν έχει σχεδιαστεί για να ικανοποιήσει ανάγκες και να κατοχυρώσει δικαιώματα μειονοτικών ομάδων. Αποτελεί ένα σύστημα αφιερωμένο στην προστασία του ατόμου - τα δικαιώματα, ως εκ τούτου, των ανθρώπων που (επικαλούνται πως) ανήκουν σε μειονότητες δεν ερμηνεύονται ως μειονοτικά, αλλά απλά ως ανθρώπινα (και στο βαθμό που καλύπτονται από το υπάρχον νομικό οπλοστάσιο)²⁰².

Σημαντικό και σχετικό είναι, να αναφερθεί εδώ και το Πρωτόκολλο Νο. 12²⁰³, το οποίο έχει τεθεί σε ισχύ από το 2005 κατά της οποιασδήποτε μορφής διάκρισης. Αυτό το Πρωτόκολλο δεν απευθύνεται άμεσα στις ανάγκες της μειονότητας. Στο προοίμιο, ακόμα, επιβεβαιώνεται η ιδέα, που πρώτα αναπτύχθηκε

²⁰¹ «Χ κ. Αυστρίας» (“X v. Austria”), (No. 8142/78), ΕυρΕΔΑ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), 10 Οκτωβρίου 1979.

²⁰² Ζακούλα Χ. Μ., «Το Δικαστήριο του Στρασβούργου αντιμέτωπο με τις σύγχρονες εξελίξεις και προκλήσεις στο χώρο της μειονοτικής προστασίας» [-συνεπυγμένη- μεταπτυχιακή εργασία, που υποστηρίχθηκε επιτυχώς στον Τομέα Διεθνών Σπουδών, Νομικής Αθηνών], ΤοΣ(ύνταγμα), τεύχος 2, 2002 στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/theoria/item.php?id=572#s*.

²⁰³ “Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, CoE, CETS No. 177, Rome, 4.XI.2000, (<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/177.htm>). Σημειωτέον, πως ούτε η Ελλάδα ούτε η Τουρκία έχουν επικυρώσει το, εν λόγω, Πρωτόκολλο: Βλ. “Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms - Chart of Signatures and Ratifications”, *ibid.*, entry into force: 01.04.2005, (<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=177&CM=8&DF=3/30/2009&CL=ENG>)

στο Δικαστήριο του Στρασβούργου, ότι η διαφορά στη μεταχείριση δε συνιστά διάκριση, όταν έχει μια αντικειμενική και εύλογη δικαιολογία. Η Επεξηγηματική Έκθεση του Πρωτοκόλλου, αποσαφηνίζει, ότι αυτό, δε διατηρεί, *per se*, ένα καθήκον υιοθέτησης μέτρων σχεδιασμένων για επίτευξη ισότητας στην πράξη²⁰⁴. Επιπλέον, το Πρωτόκολλο περιέχει μια γενική απαγόρευση διάκρισης, η οποία εκτείνεται πέραν του σκοπού εφαρμογής του Άρθρου 14 της ΕΣΔΑ. Το Άρθρο 1, πράγματι, απαγορεύει τη διάκριση υπό οποιαδήποτε βάση σχετικά με «συσχετισμό με μια εθνική μειονότητα» στην απόλαυση «κάθε δικαιώματος που διατυπώνεται από το νόμο», τη στιγμή που το Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ μόνο απαγορεύει τη διάκριση στην απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που διατυπώνονται στην ΕΣΔΑ. Όπως φαίνεται στη σχετική Επεξηγηματική Έκθεση, το Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου 12 είναι συγκρίσιμο με το Άρθρο 26 του ΔΣΠΑΔ, όπως ερμηνεύεται από την Επιτροπή του Συμφώνου στο Γενικό Σχόλιο υπ' αρ. 18 για τη μη διάκριση²⁰⁵. Η Επεξηγηματική Έκθεση σημειώνει, ότι η υποχρέωση υπό το Άρθρο 1 «για εξασφάλιση» της απόλαυσης κάθε δικαιώματος, που διακηρύσσεται από το νόμο, μπορεί να συνεπάγεται «οριζόντιες επιδράσεις», τουτέστιν, μεταξύ ιδιώτες - μέρη, στη δημόσια σφαίρα, για τα οποία το κράτος έχει μια συγκεκριμένη υπευθυνότητα. Το Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου 12 δεν τροποποιεί ή καταργεί το Άρθρο 14 ΕΣΔΑ, το οποίο θα συνεχίσει να εφαρμόζεται, επίσης, σε κράτη μέρη του Πρωτοκόλλου, παρ' όλο, που τέτοιες προβλέψεις, μερικώς, αλληλεπικαλύπτονται. Σύμφωνα με τον Pentassuglia G., το Πρωτόκολλο 12, μπορεί σίγουρα να συνεισφέρει στην προσφορά αποτελεσματικής προστασίας, μεταξύ άλλων, μειονοτικών μελών ενάντια στη διάκριση, ιδιαίτερα στην, προς ανατολές, επέκταση της «επίβλεψης» της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, καταλήγει, ότι δεν απομακρύνεται η ανάγκη για ένα μηχανισμό, αποκλειστικά εστιασμένο στις μειονότητες²⁰⁶.

-Συστάσεις Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης (ΚΣ)

²⁰⁴ “Explanatory Report of the Protocol No.12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”,

(<http://www.humanrights.coe.int/Prot12/Protocol%2012%20and%20Exp%20Rep.htm>), para. 16.

²⁰⁵ General Comment No. 18, “Non - discrimination”, (Art. 26), Human Rights Committee, CCPR, (Thirty - seventh session), UN, 10.11.1989,

([http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/3888b0541f8501c9c12563ed004b8d0e?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/3888b0541f8501c9c12563ed004b8d0e?Opendocument)), para. 12.

²⁰⁶ Pentassuglia G., *op.cit.*, σελ. 127.

Ένα από τα συστατικά όργανα του ΣτΕ, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση ανέκαθεν διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στα μειονοτικά ζητήματα των χωρών στο ΣτΕ, επιδεικνύοντας πάντα μεγάλη ευαισθησία στο θέμα.

Με τη Σύσταση 1134(1990), η ΚΣ αναγνωρίζει, ότι τα μειονοτικά ζητήματα επανήλθαν στο προσκήνιο, ως «έκφραση του πολιτιστικού πλούτου της Ευρώπης», αλλά και ως «αποτέλεσμα των αλλαγών προς τη δημοκρατία των κρατών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης»²⁰⁷. Ζητά, λοιπόν, από το Συμβούλιο Υπουργών είτε τη θέσπιση ενός Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ, είτε την επεξεργασία μιας Συμβάσεως, η οποία να αφορά ειδικά της μειονότητες²⁰⁸.

Ακολουθεί η Σύσταση 1177(1992), που ζητά από το Συμβούλιο Υπουργών να μεριμνήσει για τη δημιουργία ενός κατάλληλου οργάνου, συνδεδεμένου με ανώτατες διεθνείς και εθνικές αρχές, του οποίου η αποστολή θα είναι τριπλής μορφής: α) να εξετάζει και να καταγράφει την κατάσταση των μειονοτήτων στα ευρωπαϊκά κράτη, β) να συμβουλεύει και να προλαμβάνει τα προβλήματα μεταξύ πλειοψηφίας και μειονοτήτων, και γ) να διαλέγεται και να μεσολαβεί σε περίπτωση συγκρούσεως²⁰⁹.

Εν συνεχεία υιοθετείται η Σύσταση 1201(1993)²¹⁰, η οποία σηματοδοτεί το απόγειο των προσπαθειών της ΚΣ για την προστασία των μειονοτήτων. Αυτή προτείνει την υιοθέτηση *Πρόσθετου Πρωτοκόλλου* στην ΕΣΔΑ, με αποκλειστικό αντικείμενο τις μειονότητες και παρουσιάζει ένα ολοκληρωμένο σχέδιο, το οποίο μάλιστα περιέχει και *ορισμό*²¹¹ των εθνικών μειονοτήτων. Επίσης, προβλέπει δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού και δικαίωμα διδασκαλίας της μειονοτικής γλώσσας και στα δημόσια σχολεία. Τέλος, δικαιώματα διασυνοριακής επικοινωνίας αλλά και

²⁰⁷ Βλ. Recommendation 1134(1990) on the rights of minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 1 October 1990, (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta90/EREC1134.htm>), στην οποία μεταξύ άλλων ζητείται και η θέσπιση μιας γενικής ρήτρας μη διακρίσεως στην ΕΣΔΑ.

²⁰⁸ Ibid., para. 17.

²⁰⁹ Recommendation 1177(1992) on the rights of minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 5 February 1992, (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta92/EREC1177.htm>).

²¹⁰ Recommendation 1201(1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights, Parliamentary Assembly, CoE, 1 February 1993, (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta93/EREC1201.htm>). Το κείμενο του σχεδίου πρωτοκόλλου οφείλεται σε πρωτοβουλία του γάλλου βουλευτή Worms, ο οποίος και το εκτόνησε στην πρώτη μορφή του. Εξ ου και η προσωνυμία «Σχέδιο Worms» [Βλ. Commission des Affaires Juridiques et des Droits de l' Homme, "Protection des droits des minorités: Proposition d' un Protocole à la Convention des Droits de l' Homme", Rapporteur: M. Worms, AS/Jur (44) 23, 23 Octobre 1992].

²¹¹ Άρθρο 1 Σύστασης.

μέτρα αυτονομίας²¹². Αυτή η πρόταση, όμως, δεν είχε καμμία συνέχεια και υπερκεράσθηκε πολύ γρήγορα, από άλλες σκέψεις και αποφάσεις.

Άλλες Συστάσεις για τις μειονότητες εκ μέρους της ΚΣ είναι η 1255 (1995)²¹³, η οποία, *inter alia*, επιβεβαιώνει τις αρχές της Σύστασης 1201 και ωθεί την Επιτροπή Υπουργών να ξεκινήσει εργασία για ένα Πρωτόκολλο στην ΕΣΔΑ στο πολιτιστικό πεδίο, επιβεβαιώνοντας ατομικά δικαιώματα, ιδιαιτέρως για άτομα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, η 1285 (1996)²¹⁴ η 1300 (1996)²¹⁵ και η 1492 (2001)²¹⁶, η οποία *inter alia*, επανεπιβεβαίωσε την ανάγκη για ένα επιπρόσθετο Πρωτόκολλο στην ΕΣΔΑ για τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων, εμπνευσμένη από τη Σύσταση 1201, συμπεριλαμβανομένου του ορισμού της εθνικής μειονότητας.

- Επιτροπή Βενετίας

Η Επιτροπή Βενετίας για τη Δημοκρατία μέσω του Δικαίου (European Commission for Democracy through Law), ιδρύθηκε στις αρχές του 1990 κατόπιν πρωτοβουλίας της Ιταλίας. Η συστατική της πράξη είναι μια μερική συμφωνία (Accord Partiel) του Συμβουλίου της Ευρώπης²¹⁷. Η Επιτροπή Βενετίας συνέστησε μια Ομάδα Εργασίας (με Εισηγητή τον Ελβετό Malinverni), για το θέμα της *προστασίας των μειονοτήτων*, η οποία σε ελάχιστο χρονικό διάστημα εκπόνησε ένα πλήρες Σχέδιο Σύμβασης²¹⁸ για το θέμα αυτό. Ενώ την ίδια χρονιά υποβλήθηκε και Σχέδιο Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ, το οποίο εγγυείτο την προστασία εθνικών ομάδων,

²¹² Άρθρα 2 - 11, *ibid*. Σημειωτέον, ότι προβλέπεται και το δικαίωμα αναγραφής και επίσημης αναγνώρισης των ονομάτων των μελών των μειονοτήτων στη μητρική τους γλώσσα (Άρθρο 7 παρ. 2) καθώς και η αναγνώριση ειδικού καθεστώτος σε περιοχές, όπου οι μειονότητες είναι πλειοψηφούσες (Άρθρο 11).

²¹³ Recommendation 1134(1990) on the protection of the rights of minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 31 January 1995,

(<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta95/EREC1255.htm>).

²¹⁴ Recommendation 1285(1996) on the rights of national minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 23 January 1996, (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta96/EREC1285.htm>).

²¹⁵ Recommendation 1300(1996) on the protection of the rights of minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 25 June 1996,

(<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta96/EREC1300.htm>).

²¹⁶ Recommendation 1492(2001), Rights of national minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 23 January 2001, (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta01/EREC1492.htm>).

²¹⁷ Οι συμφωνίες της μορφής αυτής επιτρέπουν στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, που ενδιαφέρονται για μια συγκεκριμένη δραστηριότητα, να μετέχουν στη σχετική ρύθμιση, αναλαμβάνοντας και το σύνολο της απαιτούμενης δαπάνης (Βλ. Οικονομίδης Κ., «Η Επιτροπή της Βενετίας για τη Δημοκρατία μέσω του Δικαίου και το Σχέδιο Σύμβασης για την Προστασία των Μειονοτήτων στο Περράκης Στ., (επιμ.έκδ.), *Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων*, *op.cit.*, σελ. 219.

²¹⁸ Βλ. σχετικά: Malinverni G., "The draft convention for the protection of minorities: the proposal of the European Commission for Democracy through Law", *Human Rights Law Journal*, vol. 12, 1991, pp. 265 - 269.

από την Επιτροπή Νομικών Υποθέσεων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Committee on Legal Affairs and Human Rights) της ΚΣ (ιδιαίτερος το Άρθρο 11 αυτού) και το οποίο λίγο αργότερα (1992) εκλήθη να εξετάσει η Επιτροπή Βενετίας²¹⁹. Καμμία πρόταση δεν υιοθετήθηκε από την ΚΣ ή την Επιτροπή Υπουργών²²⁰. Παρ' όλα αυτά και τα δύο κείμενα, ιδιαίτερα το Σχέδιο Επιτροπής της Βενετίας προσφέρει χρήσιμες ενδείξεις πιθανών συνολικών λύσεων για μειονοτικά ζητήματα. Παρ' όλο, που η έμφαση είναι στην ατομική προσέγγιση, ιδιαίτερος, όσον αφορά στη συμμετοχή στα πολιτικά και στις επαφές με διοικητικές και δικαστικές αρχές. Πέρα από τον ορισμό της μειονότητας, ο οποίος βρίσκεται σε αρμονία με τον ορισμό του Carotorti²²¹ το Σχέδιο Σύμβασης της Επιτροπής Βενετίας αποτυπώνει αληθινά συλλογικά δικαιώματα, ήτοι το δικαίωμα των μειονοτήτων να προστατεύονται ενάντια σε κάθε ενέργεια ικανή να απειλήσει την ύπαρξή τους καθώς και το δικαίωμα σεβασμού, διατήρησης και ανάπτυξης της εθνικής, θρησκευτικής ή γλωσσικής ταυτότητάς τους²²². Επιπρόσθετα, αυτό το Σχέδιο κρίνεται ενδιαφέρον, όσον αφορά στη χρήση της μειονοτικής γλώσσας στις δημόσιες αρχές και σχετικά με εκπαιδευτικά δικαιώματα στα Άρθρα 8 και 9, παρά το ότι χρησιμοποιείται, θα λέγαμε, μια πιο προσεκτική γλώσσα. Το Σχέδιο περιέχει πλήρεις διατάξεις για το μηχανισμό προστασίας των δικαιωμάτων των μειονοτήτων (Άρθρα 18 - 30).

Η Επιτροπή Βενετίας έχει παραμείνει ενεργά δεσμευμένη στην αποσαφήνιση και την προώθηση είτε μειονοτικών προτύπων (για παράδειγμα, μέσω *εξέτασης* και *συμβουλευτικής* σε προσχέδια εθνικής νομοθεσίας, που αφορούν στην προστασία μειονοτήτων) είτε διατάξεων που θίγουν τα δικαιώματα των μειονοτήτων²²³, ενώ έχει προβεί στη σύνταξη πολλών γνώμων ή μελετών σχετικά με τις εθνικές μειονότητες²²⁴, μετά από *επίσκεψη* στην εκάστοτε χώρα και *συνάντηση* και *διαβούλευση* με σχετικές εθνικές αρχές με σκοπό να εξοικειωθεί με τη σχετιζόμενη κατάσταση και να προτείνει πραγματοποιήσιμες λύσεις. Επίσης, έχει ασχοληθεί συστηματικά με το ζήτημα του ορισμού των μειονοτήτων. Το 2001 υιοθέτησε μια

²¹⁹ Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DHMIN), "Activities of the Council of Europe in the Field of the Protection of National Minorities", DHMIN(2005)003, CoE, Strasbourg, 15 April 2005, σελ. 39.

²²⁰ Pentassuglia G., *op.cit.*, σελ. 129.

²²¹ Άρθρο 1 Σχεδίου Σύμβασης Βενετίας. (Βλ. σχετικά Οικονομίδης Κ., *op.cit.*, σελ. 222), ενώ για τον ορισμό του Carotorti, βλ. *supra*, σελ. 37.

²²² Άρθρο 3 Σχεδίου Σύμβασης Βενετίας, Οικονομίδης Κ., *ibid.*, σελ. 225.

²²³ Pentassuglia G., *op.cit.*, σελ. 129.

²²⁴ Λόγου χάρι, μελέτες για εκλογικά standards, εκλογικά συστήματα ενώ υιοθέτησε κείμενο σχετικά με «τον εκλογικό νόμο και τις εθνικές μειονότητες» (Electoral law and national minorities).

έκθεση περί της «προνομιακής μεταχείρισης των εθνικών μειονοτήτων από τα κράτη» και το 2002 διεξήγαγε συνέδριο στην Αθήνα με θέμα «την προστασία των εθνικών μειονοτήτων από τα κράτη»²²⁵.

- Η Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI)

Η Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας είναι ένα ανεξάρτητο όργανο ελέγχου, ειδικευμένο σε σχετικά ζητήματα με τη μάχη κατά του ρατσισμού και των κοινωνικών διακρίσεων στα κράτη - μέλη του Οργανισμού. Η ECRI είναι ένας μηχανισμός, που ιδρύθηκε κατά την Α' σύνοδο των Αρχηγών Κρατών και Κυβερνήσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης²²⁶ και ως εκ τούτου μη συμβατικό και αυτό, όπως η Επιτροπή Βενετίας.

Η Ευρωπαϊκή Σύνοδος κατά του Ρατσισμού, που διεξήχθη στο Στρασβούργο τον Οκτώβριο του 2000 ζήτησε την ενίσχυση της δράσης της ECRI. Τον Ιούνιο του 2002, η Επιτροπή Υπουργών υιοθέτησε ένα νέο καταστατικό για την ECRI, θεμελιώνοντας το ρόλο της ως ένα ανεξάρτητο σώμα ελέγχου σε θέματα ρατσισμού και φυλετικών διακρίσεων. Η Τρίτη σύνοδος των αρχηγών Κρατών και Κυβερνήσεων των μελών του ΣτΕ, που διεξήχθη στις 16 - 17 Μαΐου 2005 στη Βαρσοβία, αποφάσισε να εντείνει τη μάχη κατά του ρατσισμού, των διακρίσεων και κάθε μορφής μισαλλοδοξίας, δίνοντας στην ECRI τα μέσα, να διεκπεραιώσει το έργο της, μέσω στενής συνεργασίας με τις εθνικές αρχές και τους θεσμούς, όπως και με την κοινωνία των πολιτών²²⁷.

Ο σκοπός της ECRI είναι η μάχη κατά του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού και της μισαλλοδοξίας στον ευρωπαϊκό χώρο και από την προοπτική της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η δράση της ECRI καλύπτει όλα τα απαραίτητα μέτρα κατά της βίας, της διάκρισης και της προκατάληψης, που αντιμετωπίζουν άτομα ή ομάδες ατόμων, κυρίως λόγω φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, εθνικότητας και εθνικής ή ηθικής καταγωγής²²⁸.

Ο τρόπος δράσης της Επιτροπής περιλαμβάνει τριών ειδών δραστηριότητες συμπληρωματικές μεταξύ τους: α) μια προσέγγιση χώρα προς χώρα (pays - par -

²²⁵ Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DHMIN), op.cit., σελ. 39.

²²⁶ Η απόφαση για την ίδρυση της ECRI περιέχεται στη Διακήρυξη της Βιέννης, που υιοθετήθηκε κατά την Α' Σύνοδο στις 9 Οκτωβρίου 1993.

²²⁷ Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DHMIN), op.cit., σελ. 36.

²²⁸ Ibid.

pays), β) εργασίες σε ζητήματα γενικού χαρακτήρα και γ) τις σχέσεις με την κοινωνία των πολιτών. Σχετικά με την, προσέγγιση χώρα προς χώρα, αυτή λαμβάνει χώρα σε τέσσερις / πέντε κύκλους, καλύπτοντας δέκα / δώδεκα χώρες κάθε χρόνο. Οι εκθέσεις της Επιτροπής διαπιστώνουν, αν οι αρχικές συστάσεις, που είχαν αναφερθεί στις προηγούμενες εκθέσεις έχουν εφαρμοστεί και αν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα ενώ, ακόμα, εξετάζουν εις βάθος ειδικά ζητήματα για κάθε κράτος ξεχωριστά. Προκειμένου να αποκτήσει η Επιτροπή μια λεπτομερή και ολοκληρωμένη εικόνα για την κατάσταση σε κάθε κράτος, οργανώνεται μια επίσκεψη στο κράτος από τους εισηγητές της ECRI πριν από την προετοιμασία της έκθεσης²²⁹. Σχετικά με τις εργασίες σε ζητήματα γενικού χαρακτήρα, αυτές παίρνουν γενικά τη μορφή *πολιτικών συστάσεων*, που απευθύνονται στις κυβερνήσεις των κρατών - μελών και προτείνουν κατευθυντήριες γραμμές στους αρμόδιους για την ανάπτυξη των εθνικών πολιτικών²³⁰.

Τέλος, αξίζει εδώ να αναφέρουμε άλλη μια πλευρά του έργου της ECRI, που αφορά στη διεύρυνση της αρχής της μη διάκρισης (Άρθρο 14 ΕΣΔΑ) με την υιοθέτηση του Πρωτοκόλλου Νο. 12²³¹.

- Ο Επίτροπος Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Commissioner for Human Rights)

Ο Επίτροπος Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΔτΑ) του ΣτΕ είναι ένας ανεξάρτητος θεσμός του ΣτΕ, με αρμοδιότητες, που αφορούν στην προώθηση της κατανόησης και σεβασμού των ΔτΑ για τα μέλη του ΣτΕ.

Το κίνητρο για τη θεσμοθέτηση του οργάνου, ελήφθη από τις εθνικές κυβερνήσεις των Κρατών - μελών του ΣτΕ και τους επικεφαλής αυτών, κατά τη δεύτερη διάσκεψη στο Στρασβούργο στις 10 - 11 Οκτωβρίου 1997. Στις 7 Μαΐου

²²⁹ Ibid., σελ. 36 - 37.

²³⁰ Η ECRI έχει υιοθετήσει αρκετές συστάσεις γενικής πολιτικής, για θέματα, όπως, επί παραδείγματι: Σύσταση Γενικής Πολιτικής Νο 5 περί της «Καταπολέμησης του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας κατά των Μουσουλμάνων». Αυτή η σύσταση προτείνει την υιοθέτηση ενός αριθμού ειδικών μέτρων για την καταπολέμηση του ρατσισμού, της μισαλλοδοξίας και των διακρίσεων εις βάρος των μουσουλμανικών κοινοτήτων, καθώς και μέτρων κατά των εθνικών στερεοτύπων, της προκατάληψης και των πράξεων διάκρισης. Επιπλέον, στις 29 Ιουνίου 2007, η ECRI υιοθέτησε τη Σύσταση Νο. 11 σχετικά με τη μάχη κατά του ρατσισμού και των φυλετικών διακρίσεων στις πράξεις των αστυνομικών αρχών. Στόχος της σύστασης είναι να βοηθήσει την αστυνομία να προωθήσει την ασφάλεια και τα δικαιώματα του ανθρώπου. Η εν λόγω σύσταση επικεντρώνεται κυρίως στα ζητήματα ρατσιστικών διακρίσεων, από την αστυνομία, σε βάρος συνήθως μειονοτικών ομάδων.

²³¹ Κατόπιν πρότασης της ECRI, τα αρμόδια όργανα του ΣτΕ συνέταξαν το συμπληρωματικό Πρωτόκολλο Νο. 12 στην ΕΣΔΑ, το οποίο διευρύνει σε γενικές γραμμές το σκοπό της εφαρμογής του Άρθρου 14, καταρτίζοντας μια λίστα μορφών διακρίσεων. Το Πρωτόκολλο Νο. 12 τέθηκε σε ισχύ την 1^η Απριλίου 2005. Βλ. και *supra*, σελ. 56 - 57.

1999, η Επιτροπή Υπουργών του ΣτΕ, υιοθέτησε την υπ' αριθμ. 99/50 Απόφασή της, αναφορικά με τη σύσταση του Γραφείου του Επιτρόπου του ΣτΕ για τα ΔτΑ²³². Σύμφωνα με την εν λόγω απόφαση, ο Επίτροπος εκλέγεται από την ΚΣ του ΣτΕ, με τυπική ψηφοφορία και επίτευξη πλειοψηφίας επί των ψηφισάντων, ανάμεσα σε τρεις (3) υποψηφίους, που προτείνει η Επιτροπή Υπουργών²³³. Η θητεία του Επιτρόπου ορίζεται εξαετής και μη ανανεώσιμη²³⁴.

Οι θεμελιώδεις στόχοι του Επιτρόπου του ΣτΕ για τα ΔτΑ, αναλύονται στην Απόφαση 99/50 της Επιτροπής Υπουργών²³⁵. Στο πεδίο της προστασίας των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, ο σχετικά νεοσύστατος αυτός θεσμός, έχει επιδείξει σημαντικό έργο. Μέσα από τη συντονισμένη δράση του θεσμού και τις δυναμικές προσωπικότητες των εκάστοτε Επιτρόπων έχουν γίνει σημαντικά βήματα για την προώθηση των μειονοτικών ζητημάτων. Ο Επίτροπος δεν είναι ένα δικαστικό σώμα. Στη διεκπεραίωση της εντολής του, έχει αναλάβει να κάνει επίσημες επισκέψεις (με συνακόλουθες εκθέσεις) και σεμινάρια, ενώ υιοθετεί και γνώμες (opinions) και υποβάλλει συστάσεις (recommendations).

Στο πλαίσιο των επίσημων επισκέψεών του, ο Επίτροπος ζητά να ενημερωθεί για την κατάσταση των μειονοτήτων και καταπαάνεται με το θέμα της πρόσβασης των εθνικών μειονοτήτων, σε θέματα, μεταξύ άλλων, εκπαίδευσης, υγείας, εργασίας, θρησκευτικών ελευθεριών. Η κατάσταση, σχετικά με την κτήση της ιθαγένειας μειονοτικών ομάδων σε ορισμένες χώρες, εξετάζεται, επίσης, από τον Επίτροπο²³⁶.

²³² Βλ. “On the Council of Europe Commissioner of Human Rights”, Resolution 99/50, adopted by the Committee of Ministers at its 104th Session, CoE, 7 May 1999, (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=458513&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679>).

²³³ Βλ. ibid., Άρθρο 9: “Article 9. 1. The Commissioner shall be elected by the Parliamentary Assembly by a majority of votes cast from a list of three candidates drawn up by the Committee of Ministers. 2. Member States may submit candidatures by letter addressed to the Secretary General. Candidates must be nationals of a member State of the Council of Europe”.

²³⁴ Βλ. ibid., Άρθρο 11: “Article 11 The Commissioner shall be elected for a non - renewable term of office of six years”.

²³⁵ Ibid., Άρθρα 3, 4, 5, 8. Συνοπτικά, θα λέγαμε, ότι προωθεί την εκπαίδευση και την ενημέρωση για τα ανθρώπινα δικαιώματα στα Κράτη μέλη· αναγνωρίζει πιθανές ανεπάρκειες στο νόμο και στην πρακτική των Κρατών μελών, με σκοπό τη συμμόρφωση με τα ανθρώπινα δικαιώματα και την αρωγή στην προώθηση της αποτελεσματικής παρατήρησης και πλήρης απόλαυσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως περιλαμβάνονται στα διάφορα όργανα και θεσμούς του ΣτΕ. Επιπλέον, διευκολύνει τις δραστηριότητες εθνικών επιτρόπων ή παρόμοιων εθνικών θεσμών στα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ υποβάλλει, όποτε κρίνει απαραίτητο, για συγκεκριμένο ζήτημα, εκθέσεις (reports) στην ΚΣ ή την Επιτροπή Υπουργών.

²³⁶ Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DHMIN), op.cit., σελ. 34.

Πρώτος Επίτροπος, διορίστηκε ο Πορτογάλος Alvaro Gil Robles από την 15.11.1999 έως και την 31.03.2006, ενώ τον διαδέχθηκε από την 01.04.2006, στη θέση του αυτή, ο εν ενεργεία -σήμερα- Επίτροπος ΔτΑ του ΣτΕ, ο Σουηδός Thomas Hammarberg.

-Ευρωπαϊκός Χάρτης για τις Περιφερειακές και Μειονοτικές Γλώσσες (EXPIMIΓ)

Όσον αφορά στην προστασία και προαγωγή των περιφερειακών και μειονοτικών γλωσσών η προβληματική έχει ήδη ξεκινήσει στις αρχές της δεκαετίας του 1980, τόσο στην ΚΣ όσο και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο²³⁷ με τη μορφή Συστάσεων και Αποφάσεων. Στη συνέχεια, το 1988, η *Μόνιμη Διάσκεψη Τοπικών και Περιφερειακών Αρχών* της Ευρώπης προέβη στη σύνταξη ενός τελικού σχεδίου, που παρουσίασε στην Επιτροπή Υπουργών προς υιοθέτηση. Την εποχή εκείνη γινόταν ακόμη λόγος για μορφή Συστάσεως. Η Επιτροπή, όμως, προτίμησε να παραπέμψει το θέμα σε *ad hoc* Επιτροπή Εμπειρογνομόνων (Comité Ad Hoc sur les Langues Régionales, Ad Hoc Committee on Regional Languages - CAHLR), η οποία άρχισε να εργάζεται το 1989 και περάτωσε τις εργασίες της το 1992. Τον Ιούνιο του 1992, η Επιτροπή Υπουργών υιοθέτησε την πρόταση των Εμπειρογνομόνων, που έλαβε τελικά τη μορφή Ευρωπαϊκού Χάρτη για τις Περιφερειακές και Μειονοτικές Γλώσσες (EXPIMIΓ)²³⁸. Ο EXPIMIΓ υπογράφηκε στις 5.11.1992 και τέθηκε σε ισχύ την 01.3.1998. Έχει επικυρωθεί από 24 κράτη²³⁹.

Το κείμενο αυτό αποτελεί το πρώτο νομικώς δεσμευτικό κείμενο για τα δικαιώματα και δη τα γλωσσικά, των μειονοτήτων παρά το γεγονός, ότι δεν αποσκοπεί αμέσως σε δικαιώματα υπέρ των μελών τους. Αυτό και μόνο αρκεί για να αποδεικνύει τη σπουδαιότητά του καθώς και την ιστορική σημασία του, στην προστασία των μειονοτήτων εν γένει. Προσεγγίζει το αντικείμενό του από δύο πλευρές: εκείνη του πολιτιστικού πλούτου της Ευρώπης, μέρος του οποίου είναι και οι γλώσσες και, ως εκ τούτου, πρέπει να διατηρηθούν, και εκείνη της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Στόχος του είναι να προστατεύσει εκείνες τις γλώσσες, οι οποίες κινδυνεύουν να εξαφανισθούν, λόγω αχρησίας ή λόγω περιορισμένης

²³⁷ Βλ. κατωτέρω περί Ευρωπαϊκής Ένωσης.

²³⁸ "European Charter for Regional or Minority Languages", CETS No. 148, CoE, Strasbourg, 5.XI.1992, (<http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm>). Για το κείμενο του EXPIMIΓ στα ελληνικά βλ. Greek Version: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_gre.pdf.

²³⁹ Η Ελλάδα και η Τουρκία δεν έχουν υπογράψει ούτε επικυρώσει τον EXPIMIΓ [Βλ. "European Charter for Regional or Minority Languages - Chart of Signatures and Ratifications", *ibid.*, (<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=8&DF=&CL=ENG>)].

χρήσης²⁴⁰. Οι περιφερειακές ή μειονοτικές γλώσσες αντιμετωπίζονται ως απειλούμενο με εξαφάνιση τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης και, για το λόγο αυτό, γίνεται προσπάθεια, μέσω των χρηστών τους για την προστασία τους²⁴¹.

Σκοπός του Χάρτη είναι η προστασία και η προώθηση των μειονοτικών γλωσσών στην Ευρώπη. Στο Άρθρο 1 δίνεται ο ορισμός των γλωσσών, που καλύπτονται από το Χάρτη: «οι γλώσσες εκείνες, που παραδοσιακά ομιλούνταν σε μια δεδομένη περιοχή ενός κράτους από πληθυσμό μικρότερο του κράτους και που διαφέρουν από την επίσημη γλώσσα του κράτους». Από το Άρθρο 1 εξαιρούνται οι γλώσσες των μεταναστών καθώς και οι διαφορετικές διάλεκτοι της επίσημης γλώσσας του κράτους.

Στο Β' μέρος του Χάρτη, Άρθρο 7 (το οποίο καλύπτει το σύνολο του Β' Μέρους του Χάρτη) προσδιορίζονται οι σκοποί και οι αρχές, που πρέπει να ακολουθεί η πολιτική των κρατών αναφορικά με τις μειονοτικές γλώσσες και όχι διατάξεις νομικά εκτελεστές. Η ερμηνεία αυτή είναι αληθής, όσον αφορά την παρ. 1 (α - ε) του Άρθρου 7. Όμως, θα πρέπει να τονίσουμε, ότι το Άρθρο 7 περιλαμβάνει και διατάξεις, οι οποίες παρά το γεγονός, ότι τιτλοφορούνται ως αρχές, είναι υποχρεώσεις εκτελεστού χαρακτήρα (παρ. 2 - 4), όπως ακριβώς και οι διατάξεις του Γ' Μέρους²⁴². Στην πρώτη κατηγορία των κατευθυντήριων αρχών εντάσσονται οι διατάξεις για την αναγνώριση των περιφερειακών ή μειονοτικών γλωσσών ως πολιτιστικών αξιών, για το σεβασμό της γεωγραφικής περιοχής κάθε γλώσσας, για τη θέσπιση θετικών μέτρων με σκοπό τη διασφάλιση των γλωσσών, για τη χρήση τους

²⁴⁰ Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*, σελ. 291.

²⁴¹ Βλ. παρ. 2 και 3 του Προοιμίου (Preamble) του Χάρτη. Εδώ διαπιστώνεται και μία διαφορά μεταξύ του Προοιμίου του Χάρτη και της Επεξηγηματικής Έκθεσης αυτού. Το Προίμιο κάνει λόγο για απαράγραπτο δικαίωμα (inalienable right) χρήσεως των μειονοτικών γλωσσών, γεγονός, το οποίο λογικά συνεπάγεται την αναγνώριση γλωσσικών δικαιωμάτων. Όπως, όμως, αναφέρεται στην Επεξηγηματική Έκθεση, "The Charter sets out to protect and promote regional or minority languages, not linguistic minorities" και "...its aim is not to stipulate the rights of ethnic and/or cultural minority groups, but to protect and promote regional or minority languages as such" [Βλ. "European Charter for Regional or Minority Languages - Explanatory Report", *op.cit.*, παρ. 11 και παρ. 17]. Δηλαδή, τα γλωσσικά δικαιώματα, που εξαγγέλλει ο Χάρτης είναι μέσο για την επίτευξη των σκοπών του, οι οποίοι αφορούν τη διατήρηση γλωσσών και όχι γλωσσικών μειονοτήτων. Κατά το Διακοφωτάκη (Βλ. Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*, σελ. 292), το σχήμα είναι οξύμωρο, αλλά σε κάθε περίπτωση, «κοντά στο βασιλικό ποτίζεται κι η γλάστρα», πράγμα, το οποίο αναγνωρίζεται ρητώς στην Έκθεση ("European Charter for Regional or Minority Languages - Explanatory Report", *ibid.*, παρ. 11). Για το ιστορικό και μια ανάλυση του Χάρτη, βλ. Κωφός Ε., «Ο Χάρτης των Περιφερειακών ή Μειονοτικών Γλωσσών του Συμβουλίου της Ευρώπης» στο Περράκης Στ., (επιμ.έκδ.), *Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων*, *op.cit.*, σελ. 229 επ., όπως και Τσιτσελίκης Κ., *Το διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, *op.cit.*, σελ. 181 επ., όπου ο συγγραφέας κάνει και κριτική των αδυναμιών του Χάρτη.

²⁴² Βλ. Κωφός Ε., *ibid.*, σελ. 238.

στο δημόσιο και ιδιωτικό βίο, για την ανάπτυξη δεσμών μεταξύ χρηστών της ίδιας γλώσσας, που ζουν σε διάφορες περιοχές της χώρας, για επικοινωνία με ανάλογους χρήστες πέραν των συνόρων και, τέλος, για την εξασφάλιση κατάλληλων συνθηκών διδασκαλίας της γλώσσας σε διάφορα, κατά περίπτωση, επίπεδα. Στη δεύτερη κατηγορία, των εκτελεστών διατάξεων, ανήκει η διάταξη για την εξάλειψη διακρίσεων (Άρθρο 7 παρ. 2), η οποία υιοθετεί και θέσεις «θετικής δράσης» υπέρ των περιφερειακών ή μειονοτικών γλωσσών. Εδώ μνημονεύεται ρητά, η υποχρέωση, που αναλαμβάνουν τα συμβαλλόμενα μέρη να απαλείψουν «κάθε αδικαιολόγητη διάκριση, εξαίρεση, περιορισμό ή προτίμηση αναφορικά με τις εν λόγω γλώσσες». Για την αποτελεσματικότερη εκτέλεση των υποχρεώσεών τους, τα κράτη καλούνται να συστήσουν συμβουλευτικά σώματα, που σύμφωνα με την Επεξηγηματική Έκθεση, θα ήταν σκόπιμο να μεριμνούν για τα συμφέροντα της κάθε γλώσσας χωριστά²⁴³.

Στο Γ' Μέρος, σε όλους τους τομείς, ακολουθείται το σύστημα των πολλαπλών εναλλακτικών επιλογών. Το κράτος είναι υποχρεωμένο, να επιλέξει οπωσδήποτε τρεις παραγράφους ή υποπαραγράφους από τα άρθρα περί Εκπαίδευσης (Άρθρο 8) και Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων (Άρθρο 12) και μία από τα άρθρα περί Δικαστικών Αρχών (Άρθρο 9), Διοικητικών Αρχών και Δημοσίων Οργανισμών (Άρθρο 10), Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (Άρθρο 11) και Οικονομικής και Κοινωνικής Ζωής (Άρθρο 13).

Στο Δ' Μέρος, προβλέπεται ο έλεγχος για την εφαρμογή των διατάξεων του Χάρτη, ο οποίος πραγματοποιείται από μια ανεξάρτητη Επιτροπή Εμπειρογνομόνων, αποτελούμενη από ένα μέλος από κάθε κράτος και υποδεικνύεται από την Επιτροπή Υπουργών. Κάθε κράτος συντάσσει μια έκθεση τον πρώτο χρόνο από την επικύρωση και έπειτα περιοδικά κάθε τρία χρόνια, όπου παρουσιάζονται τα μέτρα, που έχουν ληφθεί από την πλευρά των κρατών αναφορικά με την εκπλήρωση των υποχρεώσεων, που απορρέουν από το Χάρτη. Η Επιτροπή εξετάζει τις εκθέσεις και οργανώνει τη δράση της, συντάσσοντας εκθέσεις προς την Επιτροπή Υπουργών στην οποία, εφόσον κριθεί αναγκαίο, περιλαμβάνονται προτάσεις για την έκδοση συστάσεων από την Επιτροπή Υπουργών προς τα κράτη μέλη· ενώ παράλληλα οργανώνει Σεμινάρια σε αυτά με την υποστήριξη πολλών ΜΚΟ. Κάθε δυο χρόνια, ο Γενικός Γραμματέας του ΣτΕ συντάσσει και αυτός μια έκθεση σχετικά με την εφαρμογή του Χάρτη²⁴⁴.

²⁴³ “European Charter for Regional or Minority Languages - Explanatory Report”, op.cit., παρ. 75.

²⁴⁴ “European Charter for Regional or Minority Languages”, op.cit., Μέρος Δ', Άρθρα 15 - 17.

Ανακεφαλαιώνοντας, πρόκειται περί ενός συμβατικού κειμένου, προγραμματικού μάλλον χαρακτήρα, με το οποίο τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν σειρά υποχρεώσεων ευρύτατου φάσματος. Πράγματι, οι σχετικές δεσμεύσεις δεν αφορούν μόνο τη χρήση των περιφερειακών ή μειονοτικών γλωσσών στις ιδιωτικές σχέσεις, αλλά και τη δημόσια χρήση τους, καθώς και τη χρήση στις σχέσεις των ενδιαφερομένων με τις διοικητικές αρχές και τις δημόσιες υπηρεσίες, τη δικαιοσύνη, τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, τους οικονομικούς και κοινωνικούς φορείς, όπως επίσης και την εκμάθηση των γλωσσών αυτών στο πλαίσιο του κρατικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ωστόσο, όπως αναφέρει ρητά η Επεξηγηματική Έκθεση, στόχος του Χάρτη, δεν είναι η προστασία των γλωσσικών μειονοτήτων αυτών καθ' εαυτών και ακόμη λιγότερο η αναγνώριση συλλογικών δικαιωμάτων στις μειονότητες, αλλά η διατήρηση της ευρωπαϊκής πολιτιστικής και ιστορικής κληρονομιάς, όπως εκφράζεται μέσα από γλώσσες, οι οποίες κινδυνεύουν να εξαφανισθούν²⁴⁵.

- Σύμβαση - Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες

Στη Διάσκεψη Κορυφής του ΣτΕ (Βιέννη, Οκτώβριος 1993), με την υιοθέτηση της Διακήρυξης της Βιέννης της 9^{ης} Οκτωβρίου 1993, και *inter alia*, οι Ευρωπαίοι ηγέτες επιφόρτισαν την Επιτροπή Υπουργών να μεριμνήσει για τη σύνταξη μιας Σύμβασης - Πλαισίου, που να προβλέπει τις αρχές της μειονοτικής προστασίας. Σύμφωνα με τη Διακήρυξη, τα Κράτη μέλη έπρεπε να εξασφαλίσουν «την προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, στο πλαίσιο του κράτους δικαίου, και του σεβασμού της εδαφικής ακεραιότητας και της εθνικής κυριαρχίας των κρατών»²⁴⁶. Με τη φράση αυτή οι Ευρωπαίοι ηγέτες επαναβεβαιώνουν τους άξονες, στους οποίους βασίζεται, κατά την παραδοσιακή αντίληψη, η προστασία των μειονοτήτων: ατομικά δικαιώματα - δικαιοκρατικές εγγυήσεις - εδαφική ακεραιότητα και εθνική κυριαρχία²⁴⁷. Η Σύμβαση - Πλαίσιο για

²⁴⁵ Βλ. "European Charter for Regional or Minority Languages - Explanatory Report", op.cit., παρ. 10 επ., αλλά και παρ. 2, 3 και 7 του Προοιμίου της Σύμβασης.

²⁴⁶ Vienna Declaration, Committee of Ministers, CoE, adopted at 9 October 1993, (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=621771&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>), Appendix II: National Minorities.

²⁴⁷ Σισιλιάνος Λ. Α., «Η Προστασία των Μειονοτήτων στην Ευρώπη: Συλλογικές Όψεις Ατομικών Δικαιωμάτων» στο Μπρεδέμας Α. - Σισιλιάνος Λ. Α., (διεύθ. έκδ.), *Η Προστασία των Μειονοτήτων: Η Σύμβαση - πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, (Πρακτικά Συνεδρίου που οργάνωσαν το ΙΜΔΑ και το Συμβούλιο της Ευρώπης, 9 - 10 Μαΐου 1996)*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1997, σελ. 112.

τις Εθνικές Μειονότητες του 1995²⁴⁸ θεμελιώνεται στις αρχές αυτές, οι οποίες εξασφαλίζονται τόσο στο Προοίμιο όσο και σε σειρά άρθρων της. Η εκπόνηση της Σύμβασης - Πλαίσιο ανετέθη σε μία Επιτροπή Νομικών (των 32 τότε κρατών - μελών του ΣτΕ), που ανέλαβε το έργο της το Νοέμβριο 1993 (Comité Ad Hoc pour la protection des Minorités Nationales, Ad Hoc Committee for the Protection of National Minorities - CAHMIN). Ένα χρόνο μετά, το κείμενο ήταν έτοιμο και υιοθετήθηκε στις 10.11.1994 από την Επιτροπή Υπουργών· ενώ την 01.02.1995 ξεκινά η διαδικασία για την υπογραφή της. Σε ισχύ τέθηκε τρία χρόνια αργότερα την 01.02.1998. Πρόκειται για μοναδικό κείμενο, που προσφέρει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση του ζητήματος των εθνικών μειονοτήτων και για την πρώτη διεθνή συμφωνία για τις μειονότητες, που είναι νομικώς δεσμευτική.

Η Σύμβαση αυτή αναφέρεται σε γενικές αρχές, και όχι επιμέρους διατάξεις, εξ ου και το πρόθεμα «πλαίσιο», τονίζοντας, ότι τα μειονοτικά δικαιώματα είναι αναπόσπαστο τμήμα της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου²⁴⁹. Πέρα από το Προοίμιο, η Σύμβαση - Πλαίσιο αποτελείται από 32 άρθρα και διαιρείται σε 5 Τμήματα (Sections)²⁵⁰. Η φύση των δικαιωμάτων, που αναγνωρίζει η Σύμβαση αυτή δε φαίνεται να δημιουργεί ερωτήματα. Πράγματι, το Τμήμα II της Σύμβασης (Άρθρα 4 - 19) αναφέρεται συστηματικά σε δικαιώματα ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες. Εξ άλλου, η Επεξηγηματική Έκθεση δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφιβολίας ή αμφισβήτησης γύρω από τη νομική φύση των αναγνωριζόμενων δικαιωμάτων:

²⁴⁸ Framework Convention for the Protection of National Minorities, CETS No. 157, CoE, Strasbourg, 1.II.1995, (<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Htm/157.htm>).

²⁴⁹ Όπως αναφέρει η Επεξηγηματική Έκθεση, η Σύμβαση αυτή καλείται «Σύμβαση - Πλαίσιο», διότι λόγω των ποικίλων καταστάσεων των μειονοτήτων και των πολλών και διαφορετικών προβλημάτων τους, κρίθηκε σκόπιμο, όπως το κείμενό της περιλάβει «κυρίως διατάξεις προγραμματικής υφής (programme - type), που τα μέρη αναλαμβάνουν να ακολουθήσουν» [Βλ. Framework Convention for the Protection of National Minorities - Explanatory Report, op.cit., παρ. 11]. Οι διατάξεις αυτής της υφής (προγραμματικής) αφήνουν στα ενδιαφερόμενα κράτη ένα περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στην εφαρμογή των αντικειμενικών στόχων (της σύμβασης), με σκοπό να δώσουν στα κράτη τη δυνατότητα να λάβουν υπόψη τις ιδιαίτερες περιστάσεις (που ισχύουν στα εκάστοτε κράτη). Αυτό είναι, που διαφοροποιεί μια σύμβαση - πλαίσιο από μία κανονική σύμβαση. Η λέξη «Πλαίσιο» μπορεί, μεταξύ άλλων, να αναφέρεται στον αντικειμενικό στόχο μιας σύμβασης να ρυθμίσει πρότυπα (νόρμες) προσδιορίζοντας ένα πρόγραμμα δράσης για κράτη χωρίς να δημιουργεί υποκειμενικά δικαιώματα για άτομα και αφήνοντας στα κράτη ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης, όσον αφορά στα μέσα τα αναγκαία, για να εφαρμοστεί η σύμβαση (Βλ. Eide A. and Letschert, *"Institutional Developments in the United Nations and at Regional Level"*, op.cit., σελ. 311).

²⁵⁰ Για ένα λεπτομερή και ολοκληρωμένο κατ' άρθρο σχολιασμό της Σύμβασης - Πλαίσιο, βλ. *inter alia*, Weller M.(ed.), *The Rights of Minorities in Europe (A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities)*, op.cit.

«Η εφαρμογή των αρχών, που θέτει η παρούσα Σύμβαση - πλαίσιο, θα πραγματοποιηθεί μέσω εθνικών νομοθεσιών και κατάλληλων κυβερνητικών πολιτικών. Η Σύμβαση δε συνεπάγεται την αναγνώριση κανενός συλλογικού δικαιώματος. Αποσκοπεί στη διασφάλιση της προστασίας των προσώπων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, τα οποία μπορούν να ασκούν τα δικαιώματά τους ατομικά ή από κοινού με άλλα (Άρθρο 3 παρ. 2 Σύμβασης - Πλαίσιο). Από την άποψη αυτή, η Σύμβαση - Πλαίσιο ακολουθεί την προσέγγιση κειμένων, που έχουν υιοθετηθεί από άλλους διεθνείς οργανισμούς (...). Η άσκηση από κοινού των δικαιωμάτων και ελευθεριών διαφέρει από την έννοια των συλλογικών δικαιωμάτων. Η λέξη “άλλα” [πρόσωπα] νοείται με την ευρύτερη δυνατή σημασία, καλύπτοντας τα πρόσωπα, που ανήκουν στην ίδια εθνική μειονότητα, σε άλλη εθνική μειονότητα ή στην πλειονότητα»²⁵¹.

Η Σύμβαση - Πλαίσιο, περιέχει διάταξη περί θετικών μέτρων. Αφού εξαγγέλλει την αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου (Άρθρο 4 παρ. 1) ορίζει, ότι (Άρθρο 4 παρ. 2):

«Τα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση, εάν παραστεί ανάγκη, να υιοθετήσουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να προάγουν μία πλήρη και πραγματική ισότητα, σε όλους τους τομείς της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής, μεταξύ των προσώπων, που ανήκουν σε μια εθνική μειονότητα και εκείνων, που ανήκουν σε μια πλειονότητα. Προς το σκοπό αυτό, τα Κράτη λαμβάνουν υπόψη τους τις ιδιαίτερες συνθήκες των προσώπων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες».

Αυτή η διάταξη, είναι ελλυτής, στο μέτρο, που δεν αναφέρεται ευθέως στην ισότητα ευκαιριών, αλλά και δε διευκρινίζει, ότι τα «ειδικά μέτρα»²⁵² έχουν κατά τεκμήριο προσωρινό χαρακτήρα και πρέπει να αρθούν εφ' όσον επιτευχθεί ο σκοπός, για τον οποίο λαμβάνονται²⁵³. Η Επεξηγηματική Έκθεση συμπληρώνει τα κενά αυτά, υπογραμμίζοντας συγχρόνως, ότι τα θετικά μέτρα είναι «κατάλληλα» όταν συνάδουν προς την αρχή της αναλογικότητας, «προκειμένου να αποφευχθούν τόσο η παραβίαση των δικαιωμάτων τρίτων, όσο και οι διακρίσεις σε βάρος άλλων

²⁵¹ Framework Convention for the Protection of National Minorities - Explanatory Report, op.cit., παρ. 13 και 37. Βλ. επίσης, παρ. 31. Οι παράγραφοι αυτοί αποτυπώνουν με ακρίβεια το συμπέρασμα, που συνάγεται από την έρευνα του συνόλου των κειμένων, συμβατικών και μη, τα οποία έχουν υιοθετηθεί τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών, που έχουν κατ' εξοχήν ασχοληθεί με θέματα μειονοτήτων, δηλαδή, του ΟΗΕ, της ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης, τονίζοντας συγχρόνως την αλληλεπίδραση των κειμένων αυτών. Προκύπτει, επομένως, ότι οι θεωρητικές απόψεις περί συλλογικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων, αντικατοπτρίζουν μεν τη σημαντική τάση αναβάθμισης της μειονοτικής προστασίας, δε βρίσκουν, όμως, επαρκές έρεισμα στην έως σήμερα διεθνή πρακτική, όπως αποκρυσταλλώνεται στα πρόσφατα κείμενα, τα οποία αποτελούν προϊόν διακυβερνητικής διαπραγμάτευσης (Βλ. Σισιλιάνος Λ. Α., op.cit., σελ. 113).

²⁵² Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται στην Επεξηγηματική Έκθεση της Σύμβασης - πλαισίου (Βλ. Framework Convention for the Protection of National Minorities - Explanatory Report, ibid., παρ. 39).

²⁵³ Βλ. Σισιλιάνος Λ. Α., op.cit., σελ. 118 - 119.

προσώπων»²⁵⁴. Τελικά, φαίνεται, ότι παγιώνεται η αντίληψη σύμφωνα με την οποία, η αποτελεσματική προστασία των μειονοτήτων δε συνεπάγεται για το Κράτος, απλώς και μόνο υποχρεώσεις αποχής, αλλά και υποχρεώσεις προς *θετική ενέργεια* και μάλιστα τη *λήψη μέτρων*, που κατατείνουν τόσο στην ενίσχυση της αρχής της ισότητας, όσο και στη διατήρηση και ανάπτυξη της μειονοτικής ταυτότητας²⁵⁵.

Το Μέρος Ι της Σύμβασης εμπεριέχει τις γενικές αρχές για την προστασία των μειονοτήτων και των ατόμων, που ανήκουν σε αυτές ως αναπόσπαστο κομμάτι των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Παράλληλα, εγκαθιδρύει την αρχή, σύμφωνα με την οποία κάθε άτομο, που ανήκει σε μια μειονότητα επιλέγει, εάν επιθυμεί να του συμπεριφέρονται σαν τέτοιο ή όχι. Να σημειωθεί, ότι από την επιλογή του ατόμου δεν προκύπτουν μειονεκτήματα ή άλλου είδους «κυρώσεις»²⁵⁶. Πρόκειται, σύμφωνα με το Σισιλιάνο, για τη ρήτρα *opt out*, η οποία αποτελεί αντίβαρο στην προστασία μιας μειονοτικής ταυτότητας. Το άτομο, με άλλα λόγια, δε θα πρέπει απαραίτητα να ταυτισθεί με την ομάδα, στην οποία ανήκει «φυσιολογικά», με βάση, δηλαδή, τα λεγόμενα αντικειμενικά κριτήρια προσδιορισμού των μειονοτήτων. Το Άρθρο 3 παρ. 1 της Σύμβασης, κατοχυρώνει, λοιπόν, το λεγόμενο *δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού*, το οποίο απαντάται και σε άλλα διεθνή κείμενα²⁵⁷.

Στο Δεύτερο Τμήμα της Σύμβασης (Άρθρα 4 - 19) αναφέρονται συγκεκριμένες αρχές για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων: η αρχή της μη διάκρισης, η προώθηση της αποτελεσματικής ισότητας, των όρων διατήρησης της πολιτισμικής, θρησκευτικής, γλωσσικής ταυτότητας και των παραδόσεων, η αρχή της ελευθερίας της έκφρασης, της σκέψης, της θρησκευτικής συνείδησης, η αρχή της ελεύθερης πρόσβασης και χρήσης των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, η προστασία των γλωσσικών ελευθεριών (χρήση των μειονοτικών γλωσσών σε ιδιωτικούς και δημόσιους χώρους, του ονόματος καθώς και διατήρηση τοπωνυμίων στη μειονοτική γλώσσα), αρχή της ελεύθερης εκπαίδευσης (εκμάθηση μειονοτικών γλωσσών και

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Σισιλιάνος Λ. Α., *op.cit.*, σελ. 119. Βλ. Άρθρο 5 Σύμβασης Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες:

1. The Parties undertake to promote the conditions necessary for persons belonging to national minorities to maintain and develop their culture, and to preserve the essential elements of their identity, namely their religion, language, traditions and cultural heritage.

2. Without prejudice to measures taken in pursuance of their general integration policy, the Parties shall refrain from policies or practices aimed at assimilation of persons belonging to national minorities against their will and shall protect these persons from any action aimed at such assimilation.

²⁵⁶ *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, *op.cit.*, Άρθρο 3 παρ. 1.

²⁵⁷ Σισιλιάνος Λ. Α., *op.cit.*, σελ. 120 - 121. Βλ. επί παραδείγματι, στο Κείμενο της Διάσκεψης της Κοπεγχάγης του 1990, (*supra*, σελ. 49), την παρ. 32 καθώς και τη Διακήρυξη του ΟΗΕ του 1992, (*supra*, σελ. 40), το Άρθρο 3 παρ. 2.

ελευθερία στην ίδρυση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων), την ανάπτυξη των σχέσεων με άλλους λαούς εκτός συνόρων, τη συμμετοχή στη δημόσια ζωή, την απαγόρευση του προσηλυτισμού κ.ά.

Το Τμήμα ΙΙΙ εμπεριέχει σημαντικούς κανόνες, που αφορούν στην εφαρμογή της Σύμβασης - πλαισίου, λόγου χάρη, ότι οι μειονότητες δεν έχουν δικαίωμα στην αυτοδιάθεση και την απόσχιση, ότι απαγορεύεται τα άτομα, που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες να φέρονται κατά του κράτους φιλοξενίας κ.ά.

Στο Τμήμα ΙV της Σύμβασης παρουσιάζονται και αναλύονται οι μηχανισμοί ελέγχου της Σύμβασης, ενώ στο Τμήμα V περιλαμβάνονται γενικές διατάξεις της Σύμβασης για ζητήματα σχετικά με υπογραφή, επικύρωση, μέλη κ.ά. Ο έλεγχος της Σύμβασης επαφίεται στην Επιτροπή Υπουργών²⁵⁸, ενώ βοηθητικό ρόλο ασκεί η Συμβουλευτική Επιτροπή για τις Εθνικές Μειονότητες²⁵⁹.

Τέλος, η Σύμβαση - Πλαίσιο δεν εμπεριέχει ορισμό για τις εθνικές μειονότητες. Η Ελλάδα έχει υπογράψει, αλλά δεν έχει επικυρώσει τη Σύμβαση - πλαίσιο, ενώ η Τουρκία ούτε την έχει υπογράψει ούτε την έχει επικυρώσει²⁶⁰.

- Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης - Ευρωπαϊκή Επιτροπή κοινωνικών δικαιωμάτων²⁶¹

Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης παραθέτει ένα κατάλογο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και εγκαθιδρύει ένα μηχανισμό ελέγχου του σεβασμού των δικαιωμάτων, που προστατεύει από τα κράτη μέλη. Το αρχικό κείμενο του 1961

²⁵⁸ Η Επιτροπή Υπουργών προχώρησε στην υιοθέτηση της Απόφασης 97 (17.09.1997) αναφορικά με τους κανόνες, βάσει των οποίων θα ελέγχεται η εφαρμογή της Σύμβασης - πλαίσιο σύμφωνα με τα Άρθρα 24, 25 της Σύμβασης.

²⁵⁹ Η Συμβουλευτική Επιτροπή για τις Εθνικές Μειονότητες είναι επιφορτισμένη με τον έλεγχο της εφαρμογής της Σύμβασης - Πλαισίου για τις εθνικές μειονότητες. Λειτουργεί συμβουλευτικά στην Επιτροπή Υπουργών του ΣτΕ, όπως φανερώνει και το όνομά της. Το σύστημα βασίζεται στις εκθέσεις, που υποβάλλουν τα κράτη μέλη στη Συμβουλευτική Επιτροπή. Στις εκθέσεις περιγράφονται λεπτομερώς όλα τα νομικά και μη μέτρα, που έχουν ληφθεί από την πλευρά των κρατών στο πλαίσιο της εφαρμογής της Σύμβασης - Πλαισίου και της εναρμόνισής της με την εσωτερική έννομη τάξη. Τα κράτη οφείλουν να υποβάλλουν την πρώτη έκθεση ένα χρόνο μετά την επικύρωση της Σύμβασης και στη συνέχεια υποχρεούνται να υποβάλλουν μια έκθεση περιοδικά κάθε πέντε χρόνια. Μνεία αξίζει να γίνει και στη μέθοδο *fact finding* με επισκέψεις στα κράτη (*country visits*). Οι επισκέψεις αυτές πραγματοποιούνται από ad hoc ειδικές ομάδες της Συμβουλευτικής Επιτροπής. Για περισσότερες λεπτομέρειες για το σύστημα ελέγχου της Σύμβασης - Πλαίσιο και τη Συμβουλευτική Επιτροπή βλ. Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DHMIN), op.cit., σελ. 5 - 7.

²⁶⁰ Βλ. "Framework Convention for the Protection of National Minorities - Chart of Signatures and Ratifications", CETS No. 157, CoE, Strasbourg, 1.II.1995,
(<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=157&CM=&DF=&CL=ENG>).

²⁶¹ Βλ. European Social Charter, CETS No. 035, CoE, Turin, 18.X.1961,
(<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/035.htm>) και European Social Charter (revised), CETS No. 163, CoE, Strasbourg, 3.V.1996,
(<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm>).

αντικατέστησε ο αναθεωρημένος Χάρτης του 1996, που τέθηκε σε ισχύ το 1999. Στα προστατευόμενα κοινωνικά δικαιώματα ενέχονται και τα δικαιώματα των μειονοτήτων ως μια υποκατηγορία εντός της ευρύτερης κατηγορίας. Έτσι, επί παραδείγματι, σημαντικό για την προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων είναι το Άρθρο 17 του Χάρτη, το οποίο αναφέρεται στην ίση πρόσβαση στην εκπαίδευση για όλα τα παιδιά, συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών, που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων συστάθηκε από τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, ως όργανο ελέγχου της εφαρμογής του. Πιο συγκεκριμένα, αποστολή της είναι όχι μόνο ο έλεγχος των κρατών ως προς την εφαρμογή των αρχών του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, αλλά και η εναρμόνιση του εσωτερικού δικαίου με τις διατάξεις του. Στο πλαίσιο των υποχρεώσεών τους, τα κράτη - μέρη, οφείλουν να διατυπώνουν εκθέσεις σχετικά με τη νομική και συνάμα πρακτική εφαρμογή ή όχι των διατάξεων του Χάρτη στο εσωτερικό τους. Στη συνέχεια η Επιτροπή μελετάει τις εκθέσεις, τις ελέγχει και αν είναι απαραίτητο προβαίνει στη διατύπωση συστάσεων προς τα κράτη. Σε περίπτωση μη συμμόρφωσης από την πλευρά των κρατών στις αποφάσεις της Επιτροπής, το θέμα παραπέμπεται στην Επιτροπή Υπουργών, η οποία και απαιτεί από τα κράτη τη συμμόρφωσή τους²⁶².

Σημαντικό βήμα στην ενίσχυση του θεσμού αποτέλεσε το συμπληρωματικό στο Χάρτη Πρωτόκολλο, που τέθηκε σε ισχύ το 1998²⁶³. Σύμφωνα με το Πρωτόκολλο, καταγγελίες για παραβιάσεις των διατάξεων του Χάρτη στην Επιτροπή, μπορούν να διατυπώσουν και ΜΚΟ, σύλλογοι, σωματεία κ.ά., εγκαινιάζοντας έτσι ένα σύστημα συλλογικών καταγγελιών²⁶⁴.

- Το σύστημα Monitoring στο ΣτΕ - Επιτροπή Monitoring

Στους κόλπους του ΣτΕ λειτουργεί ένα μοναδικό σύστημα monitoring των υποχρεώσεων και των δεσμεύσεων των κρατών μελών με βασικό θιασώτη την ΚΣ του Οργανισμού και άρα και των δεσμεύσεων έναντι των μειονοτήτων. Η πρωτοβουλία αυτή ξεκίνησε από το 1993, με μια σειρά πράξεων της ΚΣ, για την

²⁶² Βλ. Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DHMIN), op.cit., σελ. 14.

²⁶³ Additional Protocol to the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints, CETS No. 158, CoE, Strasbourg, 9.XI.1995, (<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/158.htm>).

²⁶⁴ Βλ. Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DHMIN), op.cit., σελ. 15.

ενίσχυση της διαδικασίας monitoring, η οποία συνοδεύτηκε και από τη σχετική διαδικασία, που εγκαθίδρυσε η Επιτροπή Υπουργών το 1994 (Declaration, 10 November 1994).

Στις 25.04.1997 με την Απόφαση 1115²⁶⁵ η ΚΣ εγκαινιάζει ένα νέο μηχανισμό monitoring αναφορικά με το σεβασμό των υποχρεώσεων και δεσμεύσεων όλων των κρατών - μελών του ΣτΕ, ιδρύοντας για το σκοπό αυτό μια Επιτροπή Monitoring. Η διαδικασία, που εγκαθίδρυσε η Απόφαση 1115 (1997) υπέστη στη συνέχεια τροποποιήσεις με την Απόφαση 1431 (2005) στις 18.03.2005 και την Απόφαση 1515 (2006) στις 29 Ιουνίου 2006.

Η Επιτροπή Monitoring είναι υπεύθυνη για να διαπιστώνει την υλοποίηση των υποχρεώσεων των κρατών - μελών του ΣτΕ, που προκύπτουν από την εφαρμογή του Καταστατικού του ΣτΕ, της ΕΣΔΑ και εν γένει όλων των Συμβάσεων του Οργανισμού, στις οποίες είναι μέρη καθώς και από τις αποφάσεις των οργάνων του ΣτΕ²⁶⁶. Η μη συμμόρφωση των κρατών συνεπάγεται κυρώσεις εις βάρος τους²⁶⁷ και σε περίπτωση μη εναρμόνισης των κρατών στις επιβληθείσες κυρώσεις, η Επιτροπή Υπουργών μπορεί να λάβει μέτρα σύμφωνα με τα Άρθρα 8 και 9 του Καταστατικού ΣτΕ.

2.A.5. Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ)

Η αλήθεια είναι, ότι η Ένωση ελάχιστα ασχολήθηκε με τα προβλήματα των μειονοτήτων *per se*. Δε θέσπισε κανόνες συμπεριφοράς ούτε τα όργανά της έχουν κάποια ειδική εντολή να ασχολούνται με αυτά. Στο κοινοτικό πλαίσιο, θεωρείται, ότι η ΕΣΔΑ καθώς και άλλα κείμενα, όπως ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (1989), στο πλαίσιο της ΕΕ, είναι αρκετά για να παράσχουν την απαιτούμενη προστασία. Ο βασικότερος λόγος, που η ΕΕ ασχολήθηκε ελάχιστα με αυτά τα θέματα είναι και το γεγονός, ότι η διαδικασία ολοκλήρωσης ήταν πρωταρχικά οικονομική. Όπως ισχυρίζεται και ο Gabriel Toggenburg, σε έναν υπερεθνικό οργανισμό, όπως είναι η

²⁶⁵ Resolution 1115 (1997), Setting up of an Assembly committee on the honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe (Monitoring Committee), Parliamentary Assembly, EU, 29 January 1997, (http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta97/ERES1115.htm#P1_25).

²⁶⁶ Ibid., παρ. 5, 13 και 14.

²⁶⁷ Ibid., παρ. 12.

ΕΕ, μια αρχική δέσμευση σε μειονοτικά θέματα φαίνεται να είναι, πολιτικά μιλώντας περισσότερο δύσκολη από ότι σε ένα διεθνές παραδοσιακό πλαίσιο²⁶⁸.

- Εσωτερικές Σχέσεις:

Στο εσωτερικό πεδίο της ΕΕ (δηλαδή στις σχέσεις μεταξύ των μελών αυτής), η προστασία των ατόμων, που ανήκουν σε μειονότητες είναι μέρος της πολιτικής της ΕΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Έτσι, σε πρώτη φάση διακρίνουμε το Άρθρο 6 παρ. 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), το οποίο αναφερόμενο στο Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ, λέει, ότι η Κοινότητα θα πρέπει να σέβεται τις θεμελιώδη δικαιώματα, τα εγγυημένα, από την ΕΣΔΑ και προερχόμενα από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, ως γενικές αρχές του Ευρωπαϊκού Δικαίου²⁶⁹.

Μέχρι τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (η οποία υπογράφηκε στις 2 Οκτωβρίου 1997 και μπήκε σε ισχύ την 1^η Μαΐου 1999), δεν υπήρχε μια διάταξη σε Συνθήκη, για την προστασία των μειονοτήτων (πέραν από κάποια ένδειξη στις Συνθήκες Προσχώρησης του Ην.Βασιλείου και της Αυστρίας, της Σουηδίας, της Φινλανδίας, της Νορβηγίας). Η Συνθήκη του Άμστερνταμ εισήγαγε ένα νέο Άρθρο 13 (πρώην Άρθρο 6α) στη Συνθήκη Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΣΕΚ), το οποίο δίνει τη δυνατότητα στο Συμβούλιο, κάτω από ορισμένες συνθήκες, να λάβει κατάλληλη δράση για να πολεμήσει τη διάκριση, που βασίζεται, μεταξύ άλλων, στη φυλή, στην εθνική καταγωγή ή στη θρησκεία²⁷⁰. Αυτό σηματοδοτεί μια πρόοδο σε σύγκριση με το Άρθρο 12 (πρώην Άρθρο 6), το οποίο περιορίζει την απαγορευμένη διαφοροποίηση στη βάση της εθνικότητας²⁷¹.

²⁶⁸ Toggenburg G., "A Rough Orientation Through a Delicate Relationship: The European Union's Endeavours for (its) Minorities", *European Integration online Papers (EIoP)*, Vol. 4, No. 16, 2000, pp. 1 -30, (<http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-016a.htm>), σελ. 2.

²⁶⁹ Eide A. and Letschert R., "Institutional Developments in the United Nations and at the Regional Level", *op.cit.*, σελ. 313.

²⁷⁰ Το νέο Άρθρο 13 έχει ως εξής: "Without prejudice to the other provisions of this Treaty and within its limits of the powers conferred by it upon the Community, the Council, acting unanimously on a proposal from the Commission and after consulting the European Parliament, may take appropriate action to combat discrimination based on sex, racial or ethnic origin, religion or belief, disability, age or sexual orientation".

²⁷¹ Pentassuglia G., *Minorities in International Law (an introductory study)*, *op.cit.*, σελ. 149.

Αξίζει να αναφέρουμε εδώ και τη Race Directive του Συμβουλίου, της 29^{ης} Ιουνίου 2000²⁷². Η Οδηγία αυτή εφαρμόζει μια ευρεία αντίληψη της διάκρισης, στο επίπεδο, που σε αυτήν εμπίπτουν, όχι μόνο άμεσες και έμμεσες διακρίσεις, αλλά και η έννοια του «διωγμού» (harassment). Ο διωγμός θα θεωρείται ως διάκριση, όταν «μία ανεπιθύμητη συμπεριφορά, που σχετίζεται με εθνοτική ή εθνική καταγωγή λάβει χώρα με σκοπό ή επίπτωση 'βιασμού' της αξιοπρέπειας ενός ατόμου και δημιουργίας ενός εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή προσβλητικού περιβάλλοντος»²⁷³.

Επιπλέον, ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει και στον Ευρωπαϊκό Χάρτη Θεμελιωδών Ελευθεριών²⁷⁴, ο οποίος προκηρύχθηκε επίσημα κατά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας, στις 7 Δεκεμβρίου 2000. Ο Χάρτης περαιτέρω αναπτύσσει την προσέγγιση της μη - διάκρισης, αφού περιλαμβάνει μια διάταξη για την ισονομία (Άρθρο 20) και μια γενική ρήτρα, η οποία απαγορεύει τη διάκριση (Άρθρο 21, παρ. 1) - της οποίας το πεδίο εφαρμογής φτάνει πέρα από το περιορισμένο, για παράδειγμα, Άρθρο 14 ΕΣΔΑ - η οποία απευθύνεται στα όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης καθώς και στα κράτη μέλη, μόνο όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης (Άρθρο 51).

Εάν και κατά πόσο η ΕΕ θα έπρεπε να απευθύνει την προστασία των μειονοτήτων σε πιο περίοπτη θέση συζητήθηκε έντονα, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, οι οποίες κατέληξαν τελικώς στην εισαγωγή μιας αναφοράς σε μειονοτικά δικαιώματα στο Άρθρο I-2 του Συντάγματος²⁷⁵.

Σημαντική είναι και η δράση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Μάλιστα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αναγνωρίζεται ως το όργανο, το οποίο έχει επιδείξει το πιο

²⁷² Council Directive 2000/43/EC, Implementing the Principle of Equal Treatment Between Persons Irrespective of Racial or Ethnic Origin Council Directive, EU, 29 June 2000.

²⁷³ Ibid., Άρθρο 2 παρ. 3.

²⁷⁴ Βλ. Χάρτης Θεμελιωδών Ελευθεριών της ΕΕ, 2000/C 364/01, ΕΕ, 18 Δεκεμβρίου 2000. Ο Χάρτης με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας, θα λάβει ισχύ κειμένου νομικώς δεσμευτικού.

²⁷⁵ Το Άρθρο είχε ως εξής: "The Union is founded on the values of respect for human dignity, liberty, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities. These values are common to the Member States in a society in which pluralism, non - discrimination, tolerance, justice, solidarity and equality between women and men prevail." Αυτό το Άρθρο μεταφέρθηκε αυτούσιο, ως «παρεμβαλλόμενο Άρθρο 1α» στη Συνθήκη της Λισσαβόνας, η οποία αντικατέστησε το «αποθανόν» Ευρωπαϊκό Σύνταγμα και αναμένεται να ισχύσει με την επικύρωση από τα 27 Κράτη μέλη. Έως τώρα 23 Κράτη μέλη το έχουν επικυρώσει [Βλ. «Τροποποιήσεις οι οποίες επιφέρονται στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και στη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», C306/10, ΕΕ, 17.12.2007, (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:0010:0041:EL:PDF>)].

έντονο ενδιαφέρον στα μειονοτικά θέματα. Το Κοινοβούλιο λέει, ότι «δίνει ιδιαίτερη σημασία στη συμμετοχή πολιτιστικών, εθνοτικών και εθνικών μειονοτήτων στη διαδικασία λήψης και κοινωνικών και πολιτικών αποφάσεων» και, ότι το ίδιο το Κοινοβούλιο «αντιπροσωπεύει την πολιτιστική ποικιλομορφία της Ευρώπης»²⁷⁶.

Έτσι, το 1981 η Απόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για ένα Κοινοτικό Χάρτη Περιφερειακών Γλωσσών και Πολιτισμών και για ένα Χάρτη Δικαιωμάτων των Εθνικών Μειονοτήτων, η Απόφαση του 1983 για Μέτρα υπέρ Γλωσσικών και Πολιτιστικών Μειονοτήτων, η Απόφαση του 1987 για τις Γλώσσες και Πολιτισμούς των Περιφερειακών και Εθνικών (Μειονοτήτων) στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα καθώς και Συστάσεις στα Κράτη Μέρη στα πεδία της εκπαίδευσης, των μέσων μαζικής επικοινωνίας, της πολιτιστικής υποδομής, της οικονομικής και κοινωνικής ζωής καθώς επίσης και στο πεδίο της κρατικής διοίκησης και δικαιοσύνης, η Απόφαση 1994 για Γλωσσικές Μειονότητες στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα είναι όλα δείγματα του έργου αυτού²⁷⁷. ενώ σε κείμενα που αντιμετωπίζει πολιτική ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διασυνοριακή συνεργασία, αναθεώρηση συνθήκης ή ρατσισμό το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο συχνά αναφέρει τη μειονοτική συνείδηση ως ένα σημαντικό στόχο. Το ίδιο ισχύει και για Αποφάσεις αυτού, στις οποίες σχολιάζεται η πολιτική κατάσταση ορισμένων χωρών²⁷⁸.

Επίσης, αξίζει να αναφερθεί η ίδρυση, μετά από αίτημα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, το 1982, ενός μη - κερδοσκοπικού οργανισμού, του Ευρωπαϊκού Γραφείου για Λιγότερο Χρησιμοποιούμενες Γλώσσες (European Bureau For Lesser Used Languages). Αυτός ο Οργανισμός εκπροσωπεί τα 50 εκατομμύρια πολίτες της ΕΕ, οι οποίοι μιλούν περισσότερες από τριάντα διαφορετικές γλώσσες. Σκοπός του

²⁷⁶ Toggenburg G., op.cit., σελ. 3.

²⁷⁷ Ibid., σελ. 3 - 4.

²⁷⁸ Βλέπουμε έτσι, στη "Resolution on human rights in the world in 1997 and 1998 and European Union human rights policy" το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο "notes that many of the most violent conflicts around the world in recent years have involved problems relates to minorities...Will draw up a definition of minority rights in order to lend greater weight to its policy...Calls for a redoubling of international efforts to end large scale discrimination against religious, national, linguistic or ethnic minorities and to help resolve inter-ethnic conflicts...", ενώ στο ίδιο πλαίσιο, το Κοινοβούλιο χρησιμοποιεί μια ευρεία αντίληψη της μειονότητας, εφ' όσον αναφέρει στην Απόφαση "Resolution on respect for human rights in the European Union" 1997, ότι η προσχώρηση στην ΕΕ δε νοείται, για κράτη «τα οποία δε σέβονται τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και καλεί την Επιτροπή και το Συμβούλιο να δώσουν ιδιαίτερη έμφαση στα δικαιώματα των μειονοτήτων (εθνικών, γλωσσικών, θρησκευτικών, ομοφυλοφιλικών κλπ) στον καρό των διαπραγματεύσεων για διεύρυνση».

είναι να προωθεί και να υπερασπίζεται αυτές τις περιφερειακές ή μειονοτικές γλώσσες και τα γλωσσικά δικαιώματα, των ομιλούντων αυτών²⁷⁹.

Επιπλέον, ένας αριθμός μελετών έχει δημοσιευθεί από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, όπως, το 1984, όταν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε μια μελέτη για την κατάσταση των λιγότερο χρησιμοποιούμενων γλωσσών στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και το 1990 μια μελέτη για την κατάσταση των γλωσσικών μειονοτήτων σε Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία, ενώ το 1996 δημοσίευσε την έκθεση "Euromosais" σχετικά με «*Την παραγωγή και αναπαραγωγή των ομάδων μειονοτικών γλωσσών στην ΕΕ*».

Αλλά και το Συμβούλιο της ΕΕ έχει δηλώσει αναφορικά με την αντίληψη της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και το συσχετισμό της με την προστασία των μειονοτήτων, ότι «*η Ευρώπη, η οποία χαρακτηρίζεται από αλληλεγγύη και ένα πλούσιο πολιτιστικό μείγμα θεμελιώνεται στο σεβασμό για τη διαφορετικότητα και στην ανεκτικότητα. Όλα τα Κράτη Μέλη...αγωνίζονται συνεχώς να χτίσουν και να διατηρήσουν μια Ευρώπη, που βασίζεται στην...ποικιλομορφία των πολιτισμών και των γλωσσών της, μια Ευρώπη, όπου...τα δικαιώματα των Μειονοτήτων προστατεύονται*»²⁸⁰.

- Εξωτερικές Σχέσεις:

Αναφορικά με τις εξωτερικές σχέσεις της Ένωσης (εξωτερικό πεδίο), σε σχέση με τις χώρες εκτός ΕΕ, η ΕΕ στοχεύει στην ενίσχυση και ενδυνάμωση της οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και του σεβασμού για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις δημοκρατικές αξίες και το δίκαιο. Η ΕΕ έχει θέσει σε κίνηση αρκετά προγράμματα συνεργασίας, που στοχεύουν να βοηθήσουν στην πολιτική και οικονομική μεταμόρφωση, ιδιαίτερα, αναφορικά με την περιοχή της Μεσογείου, Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και Βαλκάνια. Η Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας περιλαμβάνει, επίσης, δραστηριότητες στο πεδίο της πρόβλεψης

²⁷⁹ Στα 1982, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καθιέρωσε το B3 - 1006 προϋπολογισμό, ο οποίος παρέχει κεφάλαια για χρηματοδότηση μέτρων, που στηρίζουν τις λιγότερο χρησιμοποιούμενες περιφερειακές ή μειονοτικές γλώσσες. Αυτή η θέση ανανεώνεται κάθε χρόνο και το ποσό έχει αυξηθεί σταδιακά από 100.000 ECU το 1983 σε 4.000.000 ECU το 1995 - 1996. Η «υποστήριξη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για μέτρα, που προωθούν και διασφαλίζουν τις περιφερειακές ή μειονοτικές γλώσσες» του 1999 παρείχε 2.250.000 ECU (Βλ. Toggenburg G., op.cit., σελ. 6).

²⁸⁰ "Declaration by the Council and the representatives of the Governments of the Member States... on respecting diversity and combating racism and xenophobia" (Toggenburg G., ibid., σελ. 8 και υποσημ. 61).

συγκρούσεων ή σε μετα - συγκρουσιακές καταστάσεις²⁸¹. Έτσι, επί παραδειγματικήν ένδειξη, η Ένωση πρότεινε στα ευρωπαϊκά κράτη τη σύναψη του Συμφώνου Σταβ (1995). Η πρωτοβουλία αυτή θεωρήθηκε ως ενέργεια προληπτικής διπλωματίας, η οποία απέβλεπε στην αποφυγή των συγκρούσεων και την προετοιμασία εισδοχής των νέων ανατολικών κρατών στην Ενωμένη Ευρώπη. Κύριο στόχο της είχε την επίλυση των μειονοτικών προβλημάτων μεταξύ όμορων κρατών, ούτως ώστε αυτά να προσεγγίσουν το ευρωπαϊκό κεκτημένο χωρίς τα προβλήματα του παρελθόντος²⁸².

Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στις μειονότητες στο πλαίσιο της διεύρυνσης της ΕΕ. Τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης, που ορίστηκαν το 1993 για χώρες, οι οποίες επιθυμούν να μπουν στην ΕΕ, εστιάζουν, ιδιαιτέρως, στην «προστασία των μειονοτήτων». Τα Κριτήρια καθορίζουν, ότι *inter alia*, «η ιδιότητα μέλους απαιτεί, ότι η υποψήφια χώρα έχει πετύχει σταθερότητα στους θεσμούς, εγγυώντας τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το σεβασμό και την προστασία για τις μειονότητες». Οι «καταγραφές» των υποψήφιων χωρών σχετικά με τη συμπεριφορά έναντι των μειονοτήτων αποτιμώνται σε ετήσιες εκθέσεις, που παρουσιάζονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στο Συμβούλιο²⁸³.

B. ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ:

ΕΙΔΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.B.1. Δικαίωμα Αυτοπροσδιορισμού

«Το ανήκειν σε μια εθνική μειονότητα είναι ζήτημα ατομικής επιλογής κάθε προσώπου και κανένα μειονέκτημα δεν μπορεί να ανακύψει από την άσκηση αυτής της επιλογής» (ΔΑΣΕ/Κοπεγχάγης, παρ. 32).

²⁸¹ Eide A. and Letschert R., *op.cit.*, σελ. 313.

²⁸² Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*, σελ. 301. Κατά τη γνώμη του συγγραφέα, η πρωτοβουλία αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί επιτυχής· ωστόσο, συνεχίζει, είναι η μόνη ευρωπαϊκή δράση με κύριο αντικείμενο τις μειονότητες. Η πατρότητα, μάλιστα, της ιδέας του Συμφώνου Σταθερότητας ανήκει στο Γάλλο Πρωθυπουργό Balladur E. Η γαλλική πρόταση υπεβλήθη επισήμως στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης (Ιούνιος 1993) με στόχο την επίλυση των προβλημάτων μεταξύ των πρώην ανατολικών χωρών και την προετοιμασία εισδοχής τους στην ΕΕ.

²⁸³ Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο παίζει, επίσης, κάποιο ρόλο στη διαδικασία της διεύρυνσης. Έχει διορίσει έναν εισηγητή για κάθε υποψήφια χώρα, ο οποίος εκπονεί μία έκθεση στη βάση των τακτικών εκθέσεων της Επιτροπής και των ευρημάτων της (βλ. Eide A. and Letschert R., *op.cit.*, σελ. 313, υποσημ. 42).

«Κάθε πρόσωπο, που ανήκει σε μια εθνική μειονότητα, θα έχει το δικαίωμα να επιλέγει ελεύθερα [κατά πόσον επιθυμεί] να αντιμετωπίζεται ή να μην αντιμετωπίζεται ως τέτοιο [δηλαδή ως μέλος μειονότητας], και κανένα μειονέκτημα δε θα προκύψει από αυτή την επιλογή ή από την άσκηση των δικαιωμάτων, που συνδέονται με αυτή την επιλογή» [Σύμβαση Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες (ΣΠ), Άρθρο 3 παρ. 1].

Κατά τη Μ. Τελαλιάν, η διάταξη αυτή αποτελεί την πεμπτουσία της προστασίας, που περιέχει το Κείμενο της Κοπεγχάγης στα μέλη των εθνικών μειονοτήτων²⁸⁴. Βάσει του κειμένου αυτού δεν μπορούν τα κράτη να αποφαινόμενοι, για την ύπαρξη μειονοτήτων, αλλά τα πρόσωπα, που ανήκουν σε αυτές. Ο αυτοπροσδιορισμός είναι ένα κεφαλαιώδους σημασίας δικαίωμα, του οποίου η χρήση προσδιορίζει τόσο τη μεταχείριση του ατόμου, όσο και τα εξ αυτής απορρέοντα δικαιώματα. Η αναγνώρισή του, λοιπόν, επισφραγίζει μια μακρά πορεία με στόχο την κατοχύρωση των μειονοτικών δικαιωμάτων. Πρέπει, επίσης, να λογίζεται ως προαπαιτούμενο της προστασίας, διότι α) αν τα άτομα δε δηλώσουν μειονοτικοί, τότε δεν υφίσταται μειονότητα και β) το είδος του αυτοπροσδιορισμού (εθνοτικού, γλωσσικού ή θρησκευτικού) καθορίζει και το ακριβές περιεχόμενο των ειδικών δικαιωμάτων²⁸⁵.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα κείμενα, το δικαίωμα αυτό ασκείται ελεύθερα, χωρίς έξωθεν πιέσεις, καταναγκασμούς ή παρεμβάσεις του κράτους. Είναι καθαρά ζήτημα ατομικής επιλογής και κανένα μειονέκτημα, ποινή ή άλλη διακριτική μεταχείριση δεν μπορεί να προκύψει από αυτή την επιλογή. Η πρόνοια αυτή αποσκοπεί στην *de facto* ελεύθερη άσκηση αυτού του δικαιώματος και είναι σημαντική, στο μέτρο, που εμποδίζει τη δια της τεθλασμένης επιβολή κυρώσεων ή άλλων μέτρων εις βάρος, όσων δηλώνουν μειονοτικοί. Έτσι, βάσει αυτών των προβλέψεων, μπορούμε να θεωρήσουμε, ότι το δικαίωμα αυτό επιτρέπει α) σε ένα μειονοτικό να δηλώνει ελεύθερα, ότι ανήκει σε μια μειονότητα και β) σε ένα μειονοτικό να δηλώνει ελεύθερα, ότι δεν επιθυμεί να ανήκει σε μια μειονότητα. Στην πρώτη περίπτωση, η ελεύθερα διατυπωθείσα αυτή δήλωση συνεπάγεται την εφαρμογή κάποιων μειονοτικών δικαιωμάτων στον ενδιαφερόμενο. Στη δεύτερη ενέχει περισσότερο το χαρακτήρα αρνήσεως συμμετοχής σε μια μειονότητα και την προστασία της, παρά την αμφισβήτηση *per se* των μειονοτικών χαρακτηριστικών του ατόμου²⁸⁶.

²⁸⁴ Βλ. Βονδικάκη - Τελαλιάν Μ., *op.cit.*, σελ. 252.

²⁸⁵ Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*, σελ. 315.

²⁸⁶ *Ibid.*, σελ. 316.

Αν, λοιπόν, το δικαίωμα αυτό επαφίεται στην αυστηρώς προσωπική δήλωση κάθε ατόμου, που διατυπώνεται ελεύθερα, τίθενται κάποια ζητήματα: α) κατά πόσο η δήλωση αυτή διατυπώνεται απολύτως ελεύθερα βάσει του βουλευτικού στοιχείου της προσωπικότητας ενός εκάστου ή πρέπει να ανταποκρίνεται και στην πραγματικότητα, και β) κατά πόσο αυτή η δήλωση υπόκειται σε έλεγχο από το κράτος ή μπορεί, έστω, να αμφισβητηθεί από κάποιες δημόσιες αρχές. Εν προκειμένω, η Επεξηγηματική Έκθεση της ΣΠ προβλέπει τα εξής:

«Η παράγραφος 1 εγγυάται πρωτίστως σε κάθε άτομο, που ανήκει σε μία εθνική μειονότητα, την ελευθερία επιλογής, ώστε να το αντιμετωπίζουν ή να μην το αντιμετωπίζουν ως τέτοιο. Η διάταξη αυτή επιτρέπει σε κάθε πρόσωπο να αποφασίσει αν επιθυμεί ή όχι να ενταχθεί στην προστασία, που απορρέει από τις αρχές της ΣΠ.

Αυτή η παράγραφος, δεν υπονοεί το δικαίωμα ενός ατόμου να επιλέγει αυθαίρετα να ανήκει σε οποιαδήποτε εθνική μειονότητα. Η υποκειμενική επιλογή του ατόμου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με αντικειμενικά κριτήρια, που σχετίζονται με την ταυτότητά του»²⁸⁷.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η Έκθεση απαντά στα ερωτήματά μας, θεωρώντας, ότι η ελεύθερη δήλωση κάθε ατόμου δε συνεπάγεται και την απεριόριστη ελευθερία επιλογής. Χρειάζεται, δηλαδή, να συνεπικουρείται και από κάποια αντικειμενικά μειονοτικά χαρακτηριστικά, τα οποία εν πολλοίς προσδιορίζουν την ακριβή φύση της. Παραμένει, βεβαίως, πάντοτε το ζήτημα των ερμαφρόδιτων καταστάσεων, όπου αυτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά δεν είναι εύκολα διακριτά και, ως εκ τούτου, ελλοχεύουν μεγάλοι κίνδυνοι αυθαιρεσιών. Επίσης, η διάταξη αυτή της ΣΠ θεωρεί μάλλον δεδομένο το ανήκειν σε μία μειονότητα²⁸⁸ αφήνοντας την επιλογή στην αντιμετώπιση και τα συνακόλουθα δικαιώματα. Ίσως η διαπίστωση αυτή να δίνει λαβή για υποθέσεις, που τείνουν στην αμφισβήτηση της υπάρξεώς του μέσα στο κείμενο της ΣΠ. Ωστόσο, κατά τη γνώμη του Διακοφωτάκη «η διάταξη είναι αρκούντως σαφής, εις ό μέτρο προϋποθέτει τον οικεία βουλήσει αυτοπροσδιορισμό των μελών των μειονοτήτων, που τεκμαίρεται με την ελεύθερη έκφραση της επιλογής μεταχειρίσεως και πρέπει οπωσδήποτε να συναρτάται προς αντικειμενικά στοιχεία. Η βούληση αυτή επιτρέπει σε κάθε άτομο να δηλώσει τι είναι και πώς επιθυμεί να το

²⁸⁷ Framework Convention for the Protection of National Minorities - Explanatory Report, op.cit., παρ. 34 - 35.

²⁸⁸ Σε αντίθεση με το Κείμενο της Κοπεγχάγης, που ξεκινά με την ελεύθερη επιλογή του ανήκειν σε μια μειονότητα, κατοχυρώνοντας, κατ' αυτό τον τρόπο κατηγορηματικά, τον αυτοπροσδιορισμό.

αντιμετωπίζουν. Αρκεί, βεβαίως, να συντρέχουν και κάποια αντικειμενικά στοιχεία...Από την άλλη πλευρά, κανείς δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει σε μία μειονότητα, όταν ο ίδιος δεν το επιθυμεί»²⁸⁹.

Αξίζει εδώ, να αναφερθούμε σε μια σχετική απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου, βάσει της οποίας, κρίθηκε μια υπόθεση με αντικείμενο το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού και το δικαίωμα των μειονοτικών γονέων να εγγράφουν τα παιδιά τους σε μειονοτικά σχολεία²⁹⁰. Ως προς τον αυτοπροσδιορισμό, το Δικαστήριο απεφάνθη ως ακολούθως:

«Το Άρθρο 74 έχει ως εξής: “Το ζήτημα κατά πόσον ένα άτομο ανήκει ή όχι σε μια φυλετική, γλωσσική ή θρησκευτική μειονότητα, δεν μπορεί να επαληθευθεί ή να αμφισβητηθεί από τις αρχές”...Πρέπει πρωτίστως, να σημειωθεί, ότι το άρθρο δεν προβλέπει ρητώς, ότι η δήλωση του ίδιου του προσώπου είναι εκείνη, που αποφασίζει για το ανήκειν σε μία μειονότητα, ούτε και ότι αυτή η δήλωση πρέπει να είναι μια δήλωση βουλήσεως και μόνο και όχι δήλωση, που αποδίδει αυτό, που το πρόσωπο θεωρεί ως πραγματική κατάσταση. Η απαγόρευση επαλήθευσης ή αμφισβήτησης, που περιέχει αυτό το άρθρο, γίνεται εύκολα αντιληπτή, ακόμα κι αν απορρίψουμε την ερμηνεία, που υποστηρίζει η Γερμανία (ότι, δηλαδή, πρόκειται για ένα ζήτημα βουλήσεως και μόνο -υποκειμενική αρχή-).

Βάσιμα, μπορούμε να πιστέψουμε, ότι στις συνθήκες, που επικρατούν στην Άνω Σιλεσία, υφίσταται μεγάλη ποικιλία περιπτώσεων, κατά τις οποίες το ανήκειν σε μια

²⁸⁹ Διακοφωτάκης, op.cit., σελ. 317.

²⁹⁰ «Δικαιώματα Μειονοτήτων στην Άνω Σιλεσία» (“Minorities Rights in Upper Silesia”), supra, σελ. 24. Το πρόβλημα δημιουργήθηκε, όταν οι πολωνικές αρχές απαγόρευσαν σε Γερμανούς μειονοτικούς, να εγγράφουν τα παιδιά τους στα μειονοτικά σχολεία της Άνω Σιλεσίας, δικαίωμα, που απέρρεε από τις διατάξεις της Γερμανοπολωνικής Σύμβασης της Γενεύης για την Άνω Σιλεσία (15 Μαΐου 1922). Μετά από πολλές πολωνοδίες, το ζήτημα κατέληξε στο Δικαστήριο, όπου η μεν Γερμανία υποστήριξε, ότι, σύμφωνα με τη Σύμβαση αυτή, κάθε άτομο έχει την απόλυτη ελευθερία (unfettered liberty) να δηλώνει, σύμφωνα με τη συνειδήσή του και με δική του ευθύνη, ότι ανήκει ή δεν ανήκει σε μία φυλετική, γλωσσική ή θρησκευτική μειονότητα και να επιλέγει τη γλώσσα διδασκαλίας και το αντίστοιχο σχολείο για το μαθητή ή το παιδί, για την εκπαίδευση του οποίου είναι νομικά υπεύθυνο. Επίσης, ότι αυτή η δήλωση δεν υπόκειται σε καμία επαλήθευση, διαμάχη, πίεση ή εμπόδιο οποιασδήποτε μορφής από τις αρχές...[«Δικαιώματα Μειονοτήτων στην Άνω Σιλεσία» (“Minorities Rights in Upper Silesia”), ibid., σελ. 5] και ότι ακόμα κι αν το παιδί γνωρίζει μόνο πολωνικά, πρέπει να έχει το δικαίωμα εγγραφής σε μειονοτικό σχολείο, αφού η σχετική απόφαση ανήκει στη βούληση των γονέων, όποια κι αν είναι η γλώσσα του παιδιού (ibid., σελ. 19). Η δε Πολωνία υποστήριξε, ότι να μεν υφίσταται δικαίωμα επιλογής των ενηλίκων, κατά τα προεκτεθέντα, αλλά και, ότι ως προς τη γλώσσα διδασκαλίας των παιδιών, οι γονείς ή οι κηδεμόνες τους έχουν το δικαίωμα να δηλώσουν τη γλώσσα του παιδιού και όχι δικαίωμα επιλογής της γλώσσας, στην οποία θα διδαχθεί ένας μαθητής (ibid., σελ. 7). Τέλος, ότι η δήλωση των γονέων δεν απαλλάσσεται από τον έλεγχο των αρχών (ibid., σελ. 21). Κρίσιμα για την εξέλιξη της υπόθεσης ήταν, inter alia, και το Άρθρο 131 παρ.1 της Σύμβασης αυτής: “In order to determine the language of a pupil or a child, account shall only be taken of the verbal or written statement of the person legally responsible for the education of the pupil or the child. This statement may not be verified or disputed by the educational authorities”. Βλ. πλήρες κείμενο των επίμαχων και άλλων άρθρων, ibid., σελ. 75 και επ. Οι ισχυρισμοί της πολωνικής κυβέρνησης, η οποία έθεσε και ζήτημα αναρμοδιότητας του Δικαστηρίου, δεν έγιναν τελικά δεκτοί με αποτέλεσμα να δικαιοθούν πλήρως οι θέσεις της Γερμανίας.

μειονότητα, ιδιαίτερα φυλής ή γλώσσας, δεν προκύπτει σαφώς από τα πραγματικά περιστατικά. Μια τέτοια αβεβαιότητα θα μπορούσε, για παράδειγμα, να υφίσταται ως προς τη γλώσσα, εκεί, όπου ένα άτομο δε μιλά ούτε γερμανικά ούτε πολωνικά, ή πάλι γνωρίζει και χρησιμοποιεί πολλές γλώσσες, και ως προς τη φυλή, στις περιπτώσεις μικτών γάμων (mixed marriages). Αν οι αρχές ήθελαν να προβούν στην επαλήθευση ή την αμφισβήτηση του περιεχομένου της δηλώσεως του ίδιου του ατόμου, είναι ελάχιστα πιθανόν, ότι σε τέτοιες περιπτώσεις, θα μπορούσαν να φθάσουν σε ένα αποτέλεσμα, που να ανταποκρίνεται περισσότερο στην αλήθεια. Επιπλέον τέτοια διαδικασία εκ μέρους των αρχών θα προσελάμβανε εύκολα χαρακτήρα καταπιεστικού μέτρου, που θα πυροδοτούσε τα πολιτικά πάθη...

Κατά το Δικαστήριο, η απαγόρευση επαλήθευσης και αμφισβήτησης δεν αποσκοπεί στην υποκατάσταση από μία νέα αρχή αυτού, που από την ίδια τη φύση των πραγμάτων και τις προβλέψεις των Μειονοτικών Συνθηκών προσδιορίζει τη συμμετοχή σε μία φυλετική, γλωσσική ή θρησκευτική μειονότητα, αλλά στην αποφυγή των μειονεκτημάτων - ιδιαίτερα μεγάλων στην Άνω Σιλεσία -, που θα προέκυπταν από μία επαλήθευση ή μια αμφισβήτηση εκ μέρους των αρχών αυτής...

Πρέπει να αναγνωρισθεί, ότι η απαγόρευση οποιασδήποτε επαλήθευσης ή αμφισβήτησης εκ μέρους των αρχών, μπορεί να έχει ως συνέπεια, ορισμένα άτομα, που στην πραγματικότητα δεν αποτελούν μέρος της μειονότητας, να πρέπει να είναι σεβαστά σαν να ήταν. Αυτή, κατά το Δικαστήριο, είναι μια συνέπεια, που τα Συμβαλλόμενα Μέρη απεδέχθησαν για να αποφύγουν τα κατά πολύ σοβαρότερα μειονεκτήματα, που θα προέκυπταν από την επαλήθευση ή την αμφισβήτηση των αρχών. Εάν, μια δήλωση, η οποία αντίκειται πλήρως στα πραγματικά περιστατικά, πρέπει να θεωρηθεί ως μη σύμφωνη με τη Σύμβαση της Γενεύης, αυτό δε συνεπάγεται, ότι η απαγόρευση επαλήθευσης ή αμφισβήτησης παύει να υφίσταται σε αυτές τις περιπτώσεις, όπως φαίνεται να υποστηρίζει η Πολωνική Κυβέρνηση. Η απαγόρευση, που νοείται με απόλυτους όρους, δεν μπορεί να υπόκειται σε κανένα περιορισμό. Αλλά δεν πρέπει να συναχθεί από αυτό, ότι η ανωτέρω ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία η δήλωση πρέπει να ανταποκρίνεται κατ' αρχήν σε πραγματικά γεγονότα, είναι για το λόγο αυτό άνευ αξίας. Απλώς είναι επίσης σημαντικό να διαπιστωθεί ποιά είναι η κατάσταση κατά νόμον»²⁹¹.

Κατά το Διακοφωτάκη, τρία τινά προκύπτουν από την ερμηνεία του Δικαστηρίου. Πρώτον, ότι ο καθοριστικός παράγοντας για τη συμμετοχή ενός ατόμου σε μια μειονότητα είναι η ίδια του η βούληση, η οποία εκφράζεται ελεύθερα,

²⁹¹ «Δικαιώματα Μειονοτήτων στην Άνω Σιλεσία» ("Minorities Rights in Upper Silesia"), ibid., σελ. 34 - 35 (οι υπογραμμίσεις δικές μας).

προφορικά ή γραπτά, με τη μορφή δήλωσης ενώπιον, προφανώς, των αρμόδιων αρχών. Δεύτερον, η βούληση του ατόμου με την οποία εκφράζεται η συμμετοχή του σε μία μειονότητα, πρέπει να ανταποκρίνεται σε πραγματικά περιστατικά και τρίτον, ακόμα κι αν υφίστανται βάσιμες υποψίες, ότι η βούληση ενός ατόμου, να ανήκει σε μια μειονότητα, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αυτή η βούληση πρέπει να είναι σεβαστή από τις αρχές του κράτους²⁹².

Μια ακόμα ενδιαφέρουσα, για το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού, δικανική υπόθεση είναι η Sandra Lovelace κατά του Καναδά²⁹³, που έκρινε η Επιτροπή ΔΣΑΠΔ. Η Sandra Lovelace ήταν Ινδιάνη της φυλής Maliseet, η οποία από γεννήσεώς ζούσε με τους γονείς της σε ινδιάνικο καταυλισμό. Όταν παντρεύτηκε έναν μη Ινδιάνο αναγκάστηκε, βάσει της νομοθεσίας, να εγκαταλείψει τον καταυλισμό. Μετά από λίγα χρόνια, όταν έλαβε διαζύγιο, ζήτησε να επιστρέψει και να ζήσει εκεί με τα παιδιά της. Επικαλούμενες διάφορους λόγους, που αφορούν το νόμο περί Ινδιάνων (Indian Act) οι αρμόδιες αρχές του Καναδά δεν το επέτρεψαν, προβάλλοντας ως ουσιαστικό επιχείρημα την απώλεια του καθεστώτος του Ινδιάνου (Indian status). Η Lovelace επικαλέστηκε τότε ενώπιον της Επιτροπής πολλές παραβιάσεις διαφόρων άρθρων του ΔΣΑΠΔ. Η Επιτροπή συγκράτησε εκείνη του Άρθρου 27 και δεν ασχολήθηκε με τυχόν άλλες. Εξέφρασε, μάλιστα, μεταξύ άλλων, και της εξής απόψεις (views):

«Πρέπει να εξετασθεί κατά πόσον η S. Lovelace λόγω του ότι απώλεσε το νόμιμο δικαίωμα να κατοικήσει στον καταυλισμό Tobique, δεν έχει εξ αυτού του γεγονότος, το δικαίωμα, που εγγυάται το Άρθρο 27 στα μέλη των μειονοτήτων, να απολαμβάνουν το δικό τους πολιτισμό και να χρησιμοποιούν τη δική τους γλώσσα από κοινού με τα άλλα μέλη της ομάδας.

Τα δικαιώματα του Άρθρου 27 πρέπει να εξασφαλίζονται σε μέλη μειονοτήτων. Σήμερα η S. Lovelace δε θεωρείται Ινδιάνη από την καναδική νομοθεσία. Ωστόσο, ο νόμος περί Ινδιάνων πραγματεύεται μια σειρά από προνόμια, τα οποία, όπως ελέχθη ανωτέρω δεν εμπίπτουν ως τέτοια στο πεδίο του Συμφώνου. Ως εκ τούτου, η προστασία του νόμου περί Ινδιάνων πρέπει να διακρίνεται από εκείνη του Άρθρου 27. Πρόσωπα, τα οποία γεννήθηκαν και μεγάλωσαν σε ένα καταυλισμό, που διατήρησαν δεσμούς με την ομάδα τους και επιθυμούν να διατηρήσουν αυτούς τους δεσμούς, πρέπει λογικά να θεωρούνται, ότι ανήκουν

²⁹² Διακοφωτάκης, *op.cit.*, σελ. 320.

²⁹³ Βλ. *supra*, σελ. 34 ("Sandra Lovelace v. Canada", Communication No. R.6/24 29 December 1977, *op.cit.*). Εδώ πρέπει να σημειωθεί, ότι η υπόθεση αυτή αναφέρεται στην παρούσα εργασία «καταχρηστικά» για την εξέταση του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού, καθώς αφορά αυτόχθονες πληθυσμούς.

σε αυτή τη μειονότητα στο πλαίσιο των προβλέψεων του Συμφώνου. Εφ' όσον, η S. Lovelace είναι από εθνοτικής άποψης Ινδιάνα Maliseet και έχει απουσιάσει από τον καταυλισμό για λίγα χρόνια, κατά τη διάρκεια του γάμου της, έχει κατά τη γνώμη της Επιτροπής, κάθε δικαίωμα να θεωρείται ως 'ανήκουσα' σε αυτή τη μειονότητα και να απαιτήσει τα οφέλη του Άρθρου 27 του Συμφώνου....

Όποια κι αν είναι τα πλεονεκτήματα του νόμου περί Ινδιάνων σε άλλα πεδία, η άρνηση του δικαιώματος κατοικίας σε ένα καταυλισμό δε φαίνεται στην Επιτροπή λογική ή απαραίτητη για τη διατήρηση της ταυτότητας της φυλής. Συνεπώς η Επιτροπή καταλήγει, ότι η μη αναγνώριση του γεγονότος, ότι ανήκει σε αυτή τη φυλή συνιστά μια αδικαιολόγητη άρνηση των δικαιωμάτων της κατά το Άρθρο 27 του Συμφώνου....»²⁹⁴.

Η υπόθεση αυτή αποτελεί μια τυπική περίπτωση του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού. Υπάρχουν αντικειμενικά στοιχεία, που στοιχειοθετούν το δικαίωμα του προσώπου, να ανήκει σε μια μειονότητα, όπως επίσης, και η εκπεφρασμένη επί τούτου βούλησή του. Πρόκειται, λοιπόν, για μια από κάθε πλευρά καθαρή περίπτωση αρνήσεως του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού και των μειονοτικών δικαιωμάτων, που απορρέουν από αυτή την επιλογή. Εντέλει, το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού είναι ένα ουσιαστικό και θεμελιώδες μειονοτικό δικαίωμα, που ασκείται από τα μέλη των μειονοτήτων²⁹⁵.

Αναφορικά με τη «συλλογική» διάσταση του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού για τις μειονότητες και κατά πόσον αυτή υφίσταται, αρκεί να ανατρέξουμε στην Επεξηγηματική Έκθεση της Σύμβασης - Πλαίσιο για τις μειονότητες, όπου ρητά αναφέρεται στο Άρθρο 13, ότι δεν υπονοείται η αναγνώριση συλλογικών δικαιωμάτων για τις μειονότητες, παρά μόνο η από κοινού με τα λοιπά μέλη της ομάδας άσκησης των μειονοτικών δικαιωμάτων²⁹⁶ αλλά και στο Άρθρο 27 του ΔΣΑΠΔ, όπου το δικαίωμα αναγνωρίζεται σε «άτομα» με «από κοινού συμμετοχή με άλλα μέλη της ομάδας τους»²⁹⁷. Κατά το Διακοφωτάκη, «...Είναι φυσικό αυτά τα δικαιώματα (που συνεισφέρουν έμπρακτα στην υλοποίηση όλων εκείνων, που

²⁹⁴ Ibid., para. 13.2 - 17.

²⁹⁵ Διακοφωτάκης, op.cit., σελ. 323.

²⁹⁶ Βλ. Framework Convention for the Protection of National Minorities - Explanatory Report, op.cit., παρ. 13 ("...It does not imply the recognition of collective rights."), αλλά και παρ. 37 για τη διάκριση της έννοιας της άσκησης των μειονοτικών δικαιωμάτων «από κοινού» με τα άλλα μέλη της κοινότητας από την έννοια των συλλογικών δικαιωμάτων. Βλ. επίσης supra, σελ. 68 - 69 και ιδιαίτερα υποσημ. 251.

²⁹⁷ Βλ. και supra, σελ. 33- 34, τη σχετική ανάλυση περί «συλλογικής διάστασης» του Άρθρου 27.

συγκροτούν την προστασία και προαγωγή της μειονοτικής ταυτότητας, όπως το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού) να έχουν και μια συλλογική πτυχή (πχ. ίδρυση συλλόγων) ή να έχουν έναν αμιγώς συλλογικό χαρακτήρα (τοπωνύμια στη μειονοτική γλώσσα). Αυτά, όμως, κατά τη γνώμη μας, δε συνιστούν κι άλλα τεκμήρια συλλογικών δικαιωμάτων, αλλά απορρέουν από τη συλλογική διάσταση της ταυτότητας, βάσει της οποίας ορίζονται άλλωστε»²⁹⁸. Το διεθνές δίκαιο δεν αναγνωρίζει σήμερα συλλογικά δικαιώματα στις μειονότητες. Η κρατούσα θεωρία και πρακτική δέχεται, ότι τα μειονοτικά είναι ατομικά δικαιώματα και, ότι ως τέτοια αναγνωρίζονται από το δίκαιο. Ακόμη κι αν κατά πλάσμα δικαίου υποθεθεί, ότι σήμερα υφίστανται συλλογικά μειονοτικά δικαιώματα, θα είναι εξαιρετικά δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να αναγνωρισθούν επαρκώς, οι φορείς αυτών των δικαιωμάτων, το ακριβές αντικείμενό τους και ο τρόπος κατοχύρωσής της προστασίας. Επίσης, θα δημιουργηθούν σοβαρά προβλήματα, τόσο ως προς τη λειτουργία της έννομης τάξης των κρατών, όσο και ως προς τα μέλη των μειονοτήτων, που επιθυμούν την ισοπολιτεία ή την εγκράτεια απλώς²⁹⁹.

2.B.2. Ελευθερία άσκησης της θρησκείας

«Τα άτομα που ανήκουν σε εθνοτικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες δε θα απαρνηθούν του δικαίωματος, σε από κοινού συμμετοχή με άλλα μέλη της ομάδας τους... να ακολουθούν και να ασκούν τη δική τους πίστη...»

(ΔΣΑΠΔ, Άρθρο 27).

«2.1. Τα άτομα που ανήκουν σε εθνικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες..έχουν το δικαίωμα να...ακολουθούν και να ασκούν τη θρησκεία τους...ιδιωτικά και δημόσια, ελεύθερα και χωρίς παρέμβαση καμμιάς μορφής διάκρισης»,

2.4. Τα άτομα που ανήκουν σε μειονότητες έχουν το δικαίωμα να ιδρύουν και να διατηρούν τα ιδρύματά τους»³⁰⁰,

2.5. Τα άτομα που ανήκουν σε μειονότητες έχουν το δικαίωμα να ιδρύουν και να διατηρούν, χωρίς καμμιά διάκριση ελεύθερες και ειρηνικές επαφές με άλλα μέλη της ομάδας τους και με άτομα, που ανήκουν σε άλλες μειονότητες, καθώς επίσης και επαφές πέρα από τα σύνορα, με πολίτες από άλλα Κράτη, με τα οποία σχετίζονται με...θρησκευτικούς..δεσμούς»

(Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες, ΟΗΕ, Άρθρα 2.1, 2.4, 2.5).

«Τα Μέρη αναλαμβάνουν να αναγνωρίζουν, ότι κάθε πρόσωπο, που ανήκει σε μία εθνική μειονότητα, έχει το δικαίωμα να εκδηλώνει τη θρησκεία ή την πεποίθησή του και να ιδρύει θρησκευτικά ιδρύματα, οργανώσεις ή συλλόγους»

(ΣΠ, Άρθρο 8).

«1. Όλοι έχουν το δικαίωμα ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας· αυτό το δικαίωμα περιλαμβάνει την ελευθερία αλλαγής της θρησκείας ή πεποίθησης, και την

²⁹⁸ Βλ. Διακοφωτάκης, *op.cit.*, σελ. 543.

²⁹⁹ *Ibid.*, σελ. 552- 553.

³⁰⁰ Άρα συνάγουμε, ότι εννοούνται εμμέσως και η ίδρυση και διατήρηση θρησκευτικών ιδρυμάτων.

ελευθερία (να είναι) είτε μόνος είτε από κοινού με άλλους και δημοσίως ή ιδιωτικά, και να διαδηλώνει τη θρησκεία του ή την πίστη του στη λατρεία, στη διδασκαλία, στην πρακτική και στην παρατήρηση.

2. Η ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας ή πεποιθήσης υπόκειται, μόνο σε αυτούς τους περιορισμούς, όπως ακριβώς περιγράφονται από το νόμο και είναι απαραίτητοι σε μια δημοκρατική κοινωνία για τα συμφέροντα της δημόσιας ασφάλειας, για την προστασία της δημόσιας τάξης, υγείας ή ηθικής ή για την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων»

(ΕΣΔΑ, Άρθρο 9).

«16. Με σκοπό την εξασφάλιση της ελευθερίας του ατόμου να πρεσβεύει και να ασκεί θρησκεία ή πεποιθήσεις, τα Συμμετέχοντα Κράτη, μεταξύ άλλων,

.....
16.3. Θα χορηγούν, μετά από αίτημά τους, σε κοινότητες πιστών, που ασκούν ή προτίθενται να ασκήσουν την πίστη τους εντός του συνταγματικού πλαισίου των κρατών τους, αναγνώριση του καθεστώτος, που προβλέπεται γι' αυτές στις χώρες τους.

16.4. Θα σέβονται το δικαίωμα των θρησκευτικών αυτών κοινοτήτων,

- να ορίζουν και να διατηρούν ελεύθερα προσιτούς χώρους λατρείας ή συνάθροισης.

- να επιλέγουν, να διορίζουν και να αντικαθιστούν το προσωπικό τους σύμφωνα με τις ανάγκες και τους κανονισμούς τους καθώς και με κάθε ελεύθερα αποδεκτή συμφωνία μεταξύ αυτών και του κράτους τους.

- να ζητούν και να δέχονται εθελοντικές οικονομικές ή άλλες εισφορές.

.....
16.10. Θα επιτρέπουν σε δόγματα, ιδρύματα και οργανώσεις να παράγουν, εισάγουν και διαδίδουν θρησκευτικές εκδόσεις και υλικό.»

(ΔΑΣΕ/Βιέννης, Αρχές 16 - 16.10).

«[Τα πρόσωπα, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες] έχουν το δικαίωμα να πρεσβεύουν και να λατρεύουν τη θρησκεία τους, περιλαμβανομένων και της αγοράς, κατοχής και χρήσεως θρησκευτικών αντικειμένων, και να ασκούν εκπαιδευτικές δραστηριότητες θρησκευτικού περιεχομένου στη μητρική τους γλώσσα»

(ΔΑΣΕ/Κοπεγχάγης, παρ. 32.3).

Τα θρησκευτικά δικαιώματα φαίνεται να υπολείπονται σημαντικά τόσο ως προς τη σημασία, η οποία τους αποδίδεται, όσο και ως προς τη θέση τους στην ιεραρχία των μειονοτικών δικαιωμάτων. Άλλως δεν εξηγείται η περιορισμένη αναφορά των κειμένων προστασίας σε αυτά και οι στοιχειώδεις προβλέψεις τους. Υπάρχει, βέβαια, η ολοένα και επικρατέστερη στην Ευρώπη αντίληψη, κατά την οποία, τα ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας ανάγονται στην απόλυτη σφαίρα του ιδιωτικού και, συνεπώς, το κράτος ελάχιστα πρέπει να ασχολείται με αυτά, αρκούμενο σε ρόλο τοποτηρητή και εγγυητή των δικαιωμάτων και των ελευθεριών. Η προσέγγιση αυτή, αν όντως είναι η αιτία αυτής της πλημμελούς αναφοράς, αγνοεί εξ ολοκλήρου την πρόσφατη ιστορία της Ευρώπης και όσα συμβαίνουν ακόμη και σήμερα σε πολλά μέρη του πλανήτη³⁰¹. Δεδομένου, ότι νομικές απαγορεύσεις αναφορικά με την ελευθερία της θρησκείας δε θα επαρκούσαν για να «ελαφρύνουν» την πίεση από τη θρησκεία της πλειοψηφίας, οι μειονότητες, ευλόγως χρήζουν

³⁰¹ Διακοφωτάκης, *op.cit.*, σελ. 387.

πρόσθετης θετικής προστασίας (η υπογράμμιση δική μας), ενάντια στη διάχυτη επίδραση των θρησκευτικών αξιών της πλειοψηφίας³⁰².

Αναφορικά με τα διεθνή πρότυπα, σχετικά με το δικαίωμα εκδήλωσης της θρησκείας και της πεποίθησης (πίστης) συναντούμε το Άρθρο 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου³⁰³, το οποίο αργότερα αναπτύχθηκε στο Άρθρο 18 του ΔΣΑΠΔ³⁰⁴ και στα κείμενα περιφερειακών οργανισμών το Άρθρο 9 της ΕΣΔΑ και το Άρθρο 10 του Ευρωπαϊκού Χάρτη Θεμελιωδών Ελευθεριών στην ΕΕ³⁰⁵. Εδώ αξίζει να αναφερθεί, ότι από την άποψη της προστασίας της μειονοτικής θρησκευτικής ταυτότητας αυτά τα κείμενα ξεκάθαρα αναγνωρίζουν και προστατεύουν την «κοινοτική» διάσταση της θρησκευτικής ζωής. Ενώ η θρησκεία μπορεί να είναι ένα, ιδιαιτέρως, ιδιωτικό θέμα, η άσκηση της λατρείας αυτής, από πιστούς της ίδιας πίστης είναι ουσιώδης για την ύπαρξη της. Κατ' αυτό τον τρόπο, τα κείμενα τονίζουν, ότι το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία «είτε ατομικά είτε από κοινού με άλλους» να εκδηλώνει κάποιος τη θρησκεία του, ιδιαίτερα μέσω λατρείας, παρατήρησης, πρακτικής και διδασκαλίας. Η ουσιαστική προστασία, που προσφέρεται από την ελευθερία της θρησκείας ενισχύεται σε αυτά τα κείμενα από ρήτρες μη - διάκρισης και από διατάξεις, οι οποίες εγγυώνται την ισονομία και την

³⁰² Henrard Kr., *Devising an Adequate System of Minority Protection (Individual Human Rights, Minority Rights and the Right to Self-Determination)*, op.cit., σελ. 251.

³⁰³ Article 18 UDHR (βλ. supra, σελ. 28) : "Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief, and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in teaching, practice, worship and observance".

³⁰⁴ Article 18 ICCPR (βλ. *International Covenant on Civil and Political Rights*, supra, σελ. 30 - 31, υποσημ. 79) : "1. Everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion. This right shall include freedom to have or to adopt a religion or belief of his choice, and freedom, either individually or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in worship, observance, practice and teaching.

2. No one shall be subject to coercion which would impair his freedom to have or to adopt a religion or belief of his choice.

3. Freedom to manifest one's religion or beliefs may be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary to protect public safety, order, health, or morals or the fundamental rights and freedoms of others.

4. The States Parties to the present Covenant undertake to have respect for the liberty of parents and, when applicable, legal guardians to ensure the religious and moral education of their children in conformity with their own convictions".

³⁰⁵ Βλ. supra, σελ. 75, υποσημ. 274. Το Άρθρο 10 του Χάρτη έχει ως εξής:

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκευματος ή πεποιθήσεων, καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκευματος ή των πεποιθήσεών του, ατομικά ή συλλογικά, δημόσια ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές.

2. Το δικαίωμα αντίρρησης συνειδήσεως αναγνωρίζεται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή του.

ιση προστασία απέναντι στο νόμο, που απαγορεύει κάθε διάκριση επί τη βάσει της «θρησκείας»³⁰⁶.

Η Διακήρυξη των ΗΕ του 1981 για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Μισσαλοδοξίας που βασίζεται στη Θρησκεία ή Πεποίθηση (Πίστη)³⁰⁷, παρά το ότι είναι μη δεσμευτικό κείμενο αποτυπώνει πολλές από τις αρχές, που αρθρώνονται στο ΔΣΑΠΔ και στα Άρθρα της, 2, 3 και 4 συνδέει τις κανονιστικές διατάξεις μη διάκρισης με την προστασία της θρησκείας και της πεποίθησης (πίστης). Θα λέγαμε, ότι η πιο εκτεταμένη προστασία θρησκευτικών ελευθεριών είναι αυτή, που συναντάται στα πολιτικώς δεσμευτικά κείμενα του ΟΑΣΕ. Πιο συγκεκριμένα, το Καταληκτικό Κείμενο της (Follow - up) Συνάντησης της Βιέννης της ΔΑΣΕ του 1989³⁰⁸ εκθέτει λεπτομερώς μια λίστα δεσμεύσεων εγγυώντας την ελευθερία της θρησκείας, αλλά ακόμα σημαντικότερο, από την άποψη της μειονοτικής προστασίας, στην παράγραφο 16 εγγυάται, επίσης, τα δικαιώματα, που συνδέονται με την κοινοτική εκδήλωση της θρησκείας και διατυπώνει τα δικαιώματα, τα οποία απολαμβάνουν οι «θρησκευτικές κοινότητες». Εν περιλήψει, παρά το ότι τα διεθνή πρότυπα, που αναφέρονται στην ελευθερία της θρησκείας είναι καταρχάς εστιασμένα στην ίση αντιμετώπιση των ατομικών οντοτήτων, παραχωρώντας προστασία στην κοινοτική διάσταση της εκδήλωσης της θρησκείας, παρέχουν σημαντική προστασία, για την ύπαρξη και διατήρηση της μειονότητας ως συνόλου³⁰⁹. Η συλλογική διάσταση της εκδήλωσης της θρησκείας ή της πίστης τονίζεται και μέσω της συμπερίληψης του δικαιώματος ίδρυσης θρησκευτικών ενώσεων, οργανώσεων και ιδρυμάτων. Είναι ξεκάθαρο, ότι προστατεύοντας τη συλλογική άσκηση της πίστης είναι θεμελιώδες στην αναπαραγωγή της ταυτότητας της ομάδας και στην ύπαρξή της. Είναι αξιοσημείωτο, ότι η Επεξηγηματική Έκθεση της ΣΠ διατείνεται, ότι οι εγγυήσεις στη ΣΠ δεν υπονοούν την αναγνώριση συλλογικών δικαιωμάτων³¹⁰. Από αυτή την άποψη, τα δικαιώματα ατόμων μιας εθνικής μειονότητας, όπως περιλαμβάνονται στο Άρθρο 8 ΣΠ θα μπορούσαν να εννοηθούν ως οδηγός για την προστασία μιας

³⁰⁶ Βλ. Άρθρα 2 παρ. 1, 26 ΔΣΑΠΔ, Άρθρο 14 ΕΣΔΑ και στο Πρωτόκολλο Νο. 12 στην ΕΣΔΑ (βλ. *supra*, σελ. 56, υποσημ. 203), το Άρθρο 2.

³⁰⁷ UN Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, General Assembly Resolution 36/55, UN, adopted at 36th Session, 25 November 1981, UN Doc. A/RES/36/55, (<http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/406/81/IMG/NR040681.pdf?OpenElement>).

³⁰⁸ Βλ., *supra*, σελ. 46 - 47 και υποσημ. 152.

³⁰⁹ Machnyikova Z., "Article 8" στο Weller M.(ed.), *The Rights of Minorities in Europe (A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities)*, op.cit., σελ. 228.

³¹⁰ Βλ. *supra*, σελ. 84 και υποσημ. 296.

μειονοτικής ομάδας. Εδώ είναι σημαντικό να πούμε, ότι το Άρθρο 25 της ΕΣΔΑ επιτρέπει σε ομάδες και ενώσεις, να ζητήσουν επανόρθωση - αποζημίωση, υπό το Άρθρο 9 ΕΣΔΑ, το οποίο φαίνεται ως ένα ατομικό δικαίωμα. Η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει επιβεβαιώσει, ότι ομάδες και ενώσεις απολαύουν της προστασίας του Αρθρου 9³¹¹.

Κοινές θρησκευτικές πεποιθήσεις, παράδοση και πρακτική είναι συχνά η ουσία μιας διακριτής μειονοτικής ταυτότητας. Επιτρέποντας στα μέλη της ομάδας να διατηρήσουν κοινή συνείδηση μέσω της άσκησης της πίστης τους είναι θεμελιώδες για τη διατήρηση και την ύπαρξη της ταυτότητας της ομάδας. Έτσι, η προστασία του δικαιώματος στην λατρεία και άσκηση της θρησκείας είναι ιδιαίτερης σημασίας για τα μέλη μιας μειονότητας. Αυτό πιστοποιείται, κιάλας, στο Άρθρο 27 του ΔΣΑΠΔ το οποίο επιβεβαιώνει, ότι «σε αυτά τα Κράτη, στα οποία υπάρχουν εθνοτικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες, τα άτομα, που ανήκουν σε αυτές τις μειονότητες δε θα απαρνηθούν του δικαιώματος, από κοινού με άλλα μέλη της ομάδας τους... να ακολουθούν και να ασκούν τη θρησκεία τους...». Ενώ το Άρθρο 27 θέτει το βασικό οικουμενικό πρότυπο στο πεδίο των μειονοτικών δικαιωμάτων, το Άρθρο 3 παρ. 1 της Διακήρυξης των ΗΕ για τις Μειονότητες³¹² προβλέπει ένα πιο συγκεκριμένο πρότυπο, υπονοώντας θετική δράση με τη χρήση της πιο θετικής έκφρασης «να έχουν το δικαίωμα», να ακολουθούν και να ασκούν τη θρησκεία τους ελεύθερα και χωρίς παρείσφρηση καμμίας διάκρισης. Επιπρόσθετα, όπως ο Asbjørn Eide δηλώνει στο Σχολιασμό του στη Διακήρυξη των ΗΕ για τις Μειονότητες, «οι λέξεις ελεύθερα και χωρίς παρέμβαση ή καμμία μορφή διάκρισης... δηλούν, ότι δεν είναι επαρκές το Κράτος να απέχει από παρέμβαση ή διάκριση. Πρέπει, επίσης, να επιβεβαιώσει, ότι άτομα και οργανώσεις της ευρύτερης κοινωνίας δεν παρεμβαίνουν ή δεν ασκούν διακρίσεις»³¹³.

Αναφορικά με τις υποχρεώσεις, που αποτυπώνονται στο Άρθρο 8 της Σύμβασης - Πλαίσιο για τις Μειονότητες, οι προβλέψεις του 1990 της ΔΑΣΕ (Κείμενο Κοπεγχάγης) έχουν την πιο μεγάλη συνάφεια καθώς χρησίμευσαν ως πρότυπο στην ανάπτυξη των διατάξεων της Σύμβασης - Πλαισίου. Όπως εξηγεί η

³¹¹ Βλ. για παράδειγμα, inter alia, την απόφαση του ΕΔΔΑ: «Μητροπολιτική Εκκλησία Βεσσαραβίας και Άλλοι κ. Μολδαβίας» ("Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova"), ΕΔΔΑ, (No. 45701/99), Απόφαση της 13.12.2001, παρ. 1.

³¹² Βλ. supra, σελ. 38.

³¹³ Eide A., "Commentary to the UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious, and Linguistic Minorities", UN Doc. E/CN.4/Sub.2/AC.5/2001/2.

Επεξηγηματική Έκθεση στην ερμηνεία της Σύμβασης - Πλαισίου³¹⁴, το Άρθρο 8 συνδυάζει αρκετά στοιχεία από τις παραγράφους 32 παρ. 2, 32 παρ. 3 και 32 παρ. 6 του Κειμένου της Κοπεγχάγης³¹⁵. Υπό αυτές τις διατάξεις, ο σκοπός των υποχρεώσεων των κρατών μερών θα συμπεριελάμβανε την επιβεβαίωση των δικαιωμάτων των ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες: να ακολουθούν και να ασκούν τη θρησκεία τους, συμπεριλαμβανομένης της κτήσης, κατοχής και χρήσης θρησκευτικών μέσων· να διεξάγουν δραστηριότητες θρησκευτικής εκπαίδευσης στη μητρική τους γλώσσα· και να ιδρύουν και να διατηρούν τα θρησκευτικά τους ιδρύματα. Σε αυτό το τελευταίο, τα άτομα τα ανήκοντα σε μειονότητες μπορούν να αναζητούν οικονομική βοήθεια και άλλες συνεισφορές, καθώς επίσης και δημόσια βοήθεια σε συμφωνία με την εθνική νομοθεσία, καθώς και να συμμετέχουν σε διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις³¹⁶.

Πέρα από την υποχρέωση του Άρθρου 8, οριζόντια προστασία διατυπώνεται ρητά στο Άρθρο 6 παρ. 2 της Σύμβασης - Πλαίσιο για τις Μειονότητες, το οποίο απαιτεί από τα μέρη «να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα για να προστατέψουν τα άτομα, τα οποία μπορεί να υπόκεινται σε απειλές ή πράξεις διάκρισης, εχθρότητα ή βία ως αποτέλεσμα της...θρησκευτικής τους ταυτότητας». Η άποψη, ότι οι νομικές υποχρεώσεις του κράτους υπό το Άρθρο 8 απαιτούν την υιοθέτηση κατανοητής νομοθεσίας, που προβλέπει προστασία ενάντια στη θρησκευτική διάκριση υποστηρίχθηκε, επίσης, από την Επιτροπή Υπουργών³¹⁷. Ενώ τα οριζόντια μέτρα, που εξασφαλίζουν την προστασία των ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες ενάντια στην ανάμειξη ιδιωτών στις θρησκευτικές τους δραστηριότητες είναι ένα απαραίτητο μέρος των υποχρεώσεων υπό το Άρθρο 8, η κύρια αρμοδιότητα των μερών είναι να επιβεβαιώσουν, ότι οι μειονότητες δύνανται να ακολουθήσουν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και έθιμα, να ιδρύσουν τόπους λατρείας και θρησκευτικά ιδρύματα και να οργανώσουν τις εσωτερικές θρησκευτικές υποθέσεις τους. Αυτό μπορεί να έχει ως απαίτηση να ληφθούν μέτρα για να εξασφαλιστεί, ότι το νομοθετικό πλαίσιο επιτρέπει στις μειονοτικές κοινότητες να

³¹⁴ Βλ. Framework Convention for the Protection of National Minorities - Explanatory Report, op.cit., Article 8, παρ. 54.

³¹⁵ Για το περιεχόμενο των άρθρων αυτών βλ. supra, σελ. 49, 50 και 86.

³¹⁶ Machnyikova Z., op.cit., σελ. 233.

³¹⁷ Βλ. Resolution ResCMN (2002) 9 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by the United Kingdom, Committee of Ministers, CoE, adopted at 799th meeting, 2002, Art. 3 (1).

ασκούν τη θρησκεία τους και να διεξάγουν τις (θρησκευτικές) εκδηλώσεις τους μέσω οργανισμών και ενώσεων³¹⁸.

Αναφορικά με περιορισμούς στην άσκηση της ελευθερίας της θρησκείας, το περιεχόμενο του Άρθρου 8 της Σύμβασης - Πλαίσιο για τις Μειονότητες δεν προβλέπει κανέναν περιορισμό στην εκδήλωση μίας θρησκείας ή πίστης, σε αντίθεση με την ΕΣΔΑ και το ΔΣΑΠΔ³¹⁹. Τελικά οι περιορισμοί ενσωματώθηκαν διαμέσου του Άρθρου 19 της ΣΠ³²⁰, υπό το φως της οποίας το Άρθρο 7, το οποίο εγγυάται την ελευθερία της θρησκείας γενικά και το Άρθρο 8 ειδικότερα, πρέπει να γίνονται αντιληπτά ως εναρμονισμένα με τις αντίστοιχες διατάξεις της ΕΣΔΑ, που σχετίζονται με περιορισμούς. Επιπλέον, όπως είδαμε ανωτέρω, η Επεξηγηματική Έκθεση δηλώνει, ότι το Άρθρο 8 «συνδυάζει στοιχεία από τις παραγράφους 32 παρ. 2, 32 παρ. 3 και 32 παρ. 6 του Κειμένου της Κοπεγχάγης»³²¹. Σε αυτό το πλαίσιο, η παράγραφος 9 παρ. 4 του Κειμένου της Κοπεγχάγης επιτρέπει περιορισμούς στην άσκηση της ελευθερίας της εκδήλωσης μιας θρησκείας ή πίστης. Αυτοί οι περιορισμοί πρέπει να υπαγορεύονται από το νόμο και να είναι συνεπείς με τα διεθνή πρότυπα. Εν ολίγοις, η εκδήλωση της θρησκείας ή της πίστης, στο Άρθρο 8 της ΣΠ, υπόκειται στους περιορισμούς, που παρατηρούνται στις διατάξεις, που ρυθμίζουν την ελευθερία της θρησκείας σε άλλα διεθνή κείμενα, *inter alia*, στο Άρθρο 9 παρ. 2 της ΕΣΔΑ³²². Σχετικά με την εφαρμογή του Άρθρου 8 ΣΠ, η νομολογία του ΕΔΔΑ είναι

³¹⁸ Machnyikova Z., *op.cit.*, σελ. 238.

³¹⁹ Βλ. Άρθρο 9 παρ. 2 ΕΣΔΑ και Άρθρο 18 παρ. 3 ΔΣΑΠΔ. Είναι, πάντως, αξιοσημείωτο, ότι ένας αριθμός προσχεδίων των *travaux préparatoires* προέβλεπαν περιορισμούς, οι οποίοι δε συμπεριελήφθησαν στο τελικό κείμενο (Βλ. Steering Committee for Human Rights (CDDH), "Final Activity Report of the CDDH for the Attention of the Committee of Ministers", CDDH (93) 22, 1993, Άρθρο 11 (β), το οποίο ορίζει σαφώς ότι: «Η ελευθερία να εκδηλώνει κάποιος τη θρησκεία ή τα πιστεύω του θα υπόκειται σε τέτοιους μόνο περιορισμούς, οι οποίοι υπαγορεύονται σαφώς από το νόμο και είναι απαραίτητοι σε μια δημοκρατική κοινωνία για τα συμφέροντα της δημόσιας ασφάλειας, για την προστασία της δημόσιας τάξης, της υγείας ή ηθικής ή για την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων». Βλ. επίσης CAHMIN, "Proposal concerning the Preliminary Draft Framework Convention for the Protection of National Minorities", CAHMIN (94) 14 Rev., 1994, Article 7 bis.

³²⁰ Article 19 Framework Convention for the Protection of National Minorities:

(para.) 88. This article provides for the possibility of limitations, restrictions or derogations. When the undertakings included in this framework Convention have an equivalent in other international legal instruments, in particular the ECHR, only the limitations, restrictions or derogations provided for in those instruments are allowed. When the undertakings set forth in this framework Convention have no equivalent in other international legal instruments, the only limitations, restrictions or derogations allowed are those which, included in other legal instruments (such as the ECHR) in respect of different undertakings, are relevant.

³²¹ Βλ. *supra*, 89 - 90 και υποσημ. 315.

³²² Βλ. Άρθρο 19 ΣΠ. (Για το Άρθρο 9 παρ. 2 βλ. *supra*, σελ. 86). Για μια μεγαλύτερη ανάλυση των περιορισμών της ελευθερίας της θρησκείας βλ., *inter alia*, Κτιστάκης Γ., *Θρησκευτική Ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2004, σελ. 110 - 165.

πολύ διδακτική, ειδικότερα, όσον αφορά στο περιθώριο εκτίμησης των κρατών στην αποτίμηση της αναγκαιότητας ανάμειξης³²³. Η σταθερή πρακτική του Δικαστηρίου απαιτεί, ότι ο περιορισμός πρέπει «να υπαγορεύεται από το νόμο»· πρέπει να ακολουθεί ένα από τα απαριθμημένα δημόσια συμφέροντα· και ο περιορισμός πρέπει να είναι «αναγκαίος στη δημοκρατική κοινωνία». Στη διατύπωση της σημαντικότητας της ελευθερίας της θρησκείας, το Δικαστήριο τόνισε, ότι «[αυτό είναι] ένα από τα πιο ζωτικά στοιχεία, που επιχειρούν να διαμορφώσουν την ταυτότητα των πιστών και την αντίληψη ζωής τους, αλλά είναι, επίσης, ένα πολύτιμο προσόν για αθεϊστές, αγνωστικιστές και αδιάφορους. Ο πλουραλισμός αδιαχώριστος από τη δημοκρατική κοινωνία, ο οποίος κατακτήθηκε με αγώνες ανά τους αιώνες, εξαρτάται από αυτό»³²⁴. Σε αυτό το πλαίσιο, το Δικαστήριο υποστήριξε, ότι σε δημοκρατικές κοινωνίες, στις οποίες συνυπάρχουν αρκετές θρησκείες μέσα στον ίδιο πληθυσμό, μπορεί να είναι απαραίτητο να μπουν περιορισμοί σε αυτή την ελευθερία, με σκοπό να συμφιλιωθούν τα συμφέροντα των διαφόρων ομάδων και να διασφαλιστεί, ότι οι πεποιθήσεις όλων είναι σεβαστές³²⁵. Όσον αφορά στο περιθώριο εκτίμησης στην οριοθέτηση, του τι είναι αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία, το Δικαστήριο έδωσε έμφαση στην ανάγκη να εξασφαλιστεί αληθινός θρησκευτικός πλουραλισμός. Επομένως, στην εκτίμηση, εάν ένας περιορισμός είναι ανάλογος με τον επιδιωκόμενο σκοπό, που επιδιώκεται, υποστήριξε, ότι θα έπρεπε να εφαρμοστεί «πολύ αυστηρή εξονυχιστική έρευνα»³²⁶.

Όσον αφορά, ειδικότερα, το δικαίωμα ίδρυσης θρησκευτικών ιδρυμάτων, οργανισμών και ενώσεων, πολλές πτυχές της θρησκευτικής ζωής έχουν μια διάσταση συλλογική και ως τέτοιες καλύπτονται από το δικαίωμα ίδρυσης ενώσεων (freedom of association), όπως ανέφερε ρητά το ΕΔΔΑ³²⁷. Πράγματι, ο σκοπός των

³²³ Βλ. «Μανουσάκης κ. Ελλάδα» ("Manoussakis v. Greece"), ΕΔΔΑ, (No. 18748/91), Απόφαση της 26.09.1996, παρ. 37 - 44.

³²⁴ «Κοκκινάκης κ. Ελλάδα» ("Kokkinakis v. Greece"), ΕΔΔΑ, (No. 14307/88), Απόφαση της 25.05.1993, παρ. 31.

³²⁵ Ibid., παρ. 33.

³²⁶ «Μανουσάκης κ. Ελλάδα» ("Manoussakis v. Greece"), op.cit., παρ. 44 και General Comment No. 22 (48), "Freedom of Thought, Conscience or Religion", (Art. 18), CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, Human Rights Committee, (Forty - eighth session), 30.07.1993, (<http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/comments.htm>), para. 8.

³²⁷ Για παράδειγμα στην υπόθεση "Hasan and Tchaush v. Bulgaria", ΕΔΔΑ, (No. 30985/96), Απόφαση της 26.10.2000, παρ. 62 το δικαστήριο τόνισε, ότι: "Where the organization of the religious community is at issue, Article 9 of the Convention must be interpreted in the light of Article 11, which safeguards associative life against unjustified State interference. Seen in this perspective the believers' right to freedom of religion encompasses the expectation that the community will be allowed to function

σχεδιαστών του Άρθρου 8 ΣΠ ήταν να προβλέψουν ειδική προστασία σε αυτή τη συλλογική διάσταση, έτσι ώστε να υπάρχει μια στενή σύνδεση μεταξύ θρησκευτικά παρακινούμενης ένωσης και θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών, οι οποίες είναι συχνά η ουσία της ταυτότητας μιας μειονοτικής ομάδας. Απ' αυτή την πλευρά αυτή, το Άρθρο 8 ρητά δεσμεύει τα μέρη, να αναγνωρίσουν το δικαίωμα να ιδρύουν θρησκευτικά ιδρύματα, οργανισμούς και ενώσεις. Πράγματι, όπως τονίζεται από τη Γνωμοδότηση του ΔΔΔΔ στην Υπόθεση των Μειονοτικών Σχολείων στην Αλβανία³²⁸ είναι ταυτόσημο για μια μειονότητα να έχει τα δικά της ιδρύματα με σκοπό να διατηρήσει την ταυτότητά της. Το Δικαστήριο αναγνώρισε, ότι «δε θα υπήρχε πραγματική ισότητα μεταξύ μιας πλειοψηφίας και μιας μειοψηφίας, εάν η τελευταία αποστερείτο τα ιδρύματά της και συνεχώς υποχρεούτο να απαρνηθεί, αυτό το οποίο συνιστά τη μεγάλη ουσία της υπόστασης μιας μειονότητας»³²⁹.

Άτομα, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες και οι οργανωτικές δομές τους είναι επομένως ικανά να ασκούν τη λατρεία τους μαζί, να συναθροίζονται σε σύνδεση με τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις τους ή να οργανώνονται για θρησκευτικούς σκοπούς χωρίς να υπόκεινται σε επίσημη αναγνώριση από το κράτος³³⁰. Παρόλο, που από τη μια μεριά δεν απαιτείται για τα θρησκευτικά ιδρύματα, οργανισμούς και ενώσεις επίσημη κρατική αναγνώριση για να λειτουργήσουν, από την άλλη, πρακτικώς η απόλαυση των βασικών θρησκευτικών δικαιωμάτων συχνά εξαρτάται στην πρόσβαση της θρησκευτικής κοινότητας σε κατάλληλες νομικές δομές διαμέσου των οποίων οργανώνουν τις υποθέσεις τους. Τα κράτη, επομένως, είναι υπεύθυνα να διασφαλίζουν, ότι οι κοινότητες των μειονοτήτων θα δύνανται να ασκούν τα δικαιώματά, που πηγάζουν από την ελευθερία της θρησκείας μέσω των νομικών οντοτήτων τους.

---

peacefully, free from arbitrary State intervention. Indeed, the autonomous existence of religious communities is indispensable for pluralism in a democratic society and is thus an issue at the very heart of the protection which Article 9 affords. It directly concerns not only the organization of the community as such but also the effective enjoyment of the right to freedom of religion by all its active members. Were the organizational life of the community not protected by Article 9 of the Convention, all other aspects of the individual's freedom of religion would become vulnerable". Βλ. επίσης, «Μητροπολιτική Εκκλησία Βεσσαραβίας και Άλλοι κ. Μολδαβίας» ("Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova"), op.cit., παρ. 118.

³²⁸ Βλ. «Γνωμοδότηση σχετικά με τα Μειονοτικά Σχολεία στην Αλβανία» ("Advisory Opinion regarding Minority Schools in Albania"), supra, σελ. 24.

³²⁹ Ibid., σελ. 17.

³³⁰ Machnyikova Z., op.cit., σελ. 253.

¹ Με άλλα λόγια, τα κράτη έχουν μια θετική υποχρέωση να καταστήσουν διαθέσιμο το καθεστώς νομικής προσωπικότητας σε μειονότητες, οι οποίες επιθυμούν να θρησκευούνται³³¹. Έτσι, θετικά μέτρα από τη μεριά των κρατών επικαλούνται στο Άρθρο 5 της ΣΠ, η οποία απαιτεί από τα κράτη, να προωθήσουν τις αναγκαίες συνθήκες για τα άτομα ανήκοντα σε εθνικές μειονότητες, για να «διατηρήσουν τα ουσιαστικά στοιχεία της ταυτότητάς τους, δηλαδή τη θρησκεία τους». Ανάλογα, η νομολογία του ΕΔΔΑ επιβεβαιώνει, ότι τα άτομα θα έπρεπε να μπορούν να συνιστούν μια νομική οντότητα, με σκοπό να δράσουν συλλογικά σε ένα πεδίο αμοιβαίου ενδιαφέροντος³³². Σε πιο γενικούς όρους, το Άρθρο 4 παρ. 2 της Διακήρυξης των ΗΕ για τις Μειονότητες απαιτεί από τα κράτη να λάβει μέτρα για να δημιουργήσει ευνοϊκές συνθήκες, ώστε να καταστήσει τα άτομα ικανά να ανήκουν σε μειονότητες για να αναπτύξουν τη θρησκεία τους. Το Καταληκτικό Κείμενο της Βιέννης είναι πιο συγκεκριμένο. Η παρ. 16 (3) δεσμεύει ξεκάθαρα τα συμμετέχοντα κράτη «[να] χορηγούν, μετά από αίτημά τους, σε κοινότητες πιστών, που ασκούν ή προτίθενται να ασκήσουν την πίστη τους εντός του συνταγματικού πλαισίου των κρατών τους, αναγνώριση του καθεστώτος, που προβλέπεται γι' αυτές στις χώρες τους». Το Άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ θα έπρεπε, επίσης, να αναφερθεί εδώ, καθότι απαιτεί, ότι τα άτομα, που ανήκουν σε εθνικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες δεν απαρνούνται του δικαιώματος, από κοινού με άλλα μέλη της ομάδας τους, να ακολουθούν και να ασκούν τη θρησκεία τους. Στην πραγματικότητα, αν ένα κράτος απαρνείται νομικό καθεστώς σε θρησκευτικούς οργανισμούς παραβιάζει το Άρθρο 9 ΕΣΔΑ, ακόμη και στην απουσία ειδικότερης μειονοτικής προστασίας ή διατάξεων μη - διάκρισης.

Στην υπόθεση Εκκλησία της Βεσσαραβίας και Άλλοι κ. Μολδαβίας, η νομοθεσία του κράτους όριζε σαφώς, ότι μόνο αναγνωρισμένες θρησκείες από μια κυβερνητική απόφαση θα μπορούσαν να ασκούσαν τη θρησκεία τους στη Μολδαβία και μόνο τέτοια θρησκευόμενα θα είχαν νομική προσωπικότητα. Το Δικαστήριο σημείωσε, σχετικά, ότι «στην απουσία αναγνώρισης η αιτούσα Εκκλησία ούτε μπορεί να οργανωθεί η ίδια ούτε να λειτουργήσει. Απουσιάζοντας η νομική προσωπικότητα, δεν μπορεί να κινήσει νομικές διαδικασίες να προστατέψει τα περιουσιακά στοιχεία της, τα οποία είναι απαραίτητα για λατρεία, ενώ τα μέλη της δεν μπορούν να συναντηθούν,

³³¹ Ibid., σελ. 254.

³³² Βλ. την υπόθεση ορόσημο, «Σιδιρόπουλος και Άλλοι κ. Ελλάδα» (“Sidiropoulos and Others v. Greece”), ΕΔΔΑ, (No. 26695/95), Απόφαση της 10.07.1998, παρ. 40.

για να διεξάγουν θρησκευτικές δραστηριότητες, χωρίς να αντιβαίνουν ως προς τη νομοθεσία για τα θρησκευόμενα»³³³. Καταλήγοντας, το Δικαστήριο υπεστήριξε, ότι η άρνηση αναγνώρισης της εκκλησίας των αιτούντων είχε συνέπειες για την ελευθερία θρησκείας αυτών, τέτοια, που δε θεωρείτο συμβατή με το Άρθρο 9 ΕΣΔΑ³³⁴.

Το ΕΔΔΑ δεν έχει απευθύνει άμεσα το ερώτημα, εάν η νομοθεσία, που απαιτεί την προηγούμενη εξουσιοδότηση των θρησκευτικών οργανώσεων είναι ασυμβίβαστη με το Άρθρο 9 ΕΣΔΑ *per se*³³⁵. Στην υπόθεση Καθολική Εκκλησία Χανίων κ. Ελλάδα, το ζήτημα της κτήσης και διατήρησης νομικής προσωπικότητας αμφισβητήθηκε. Παρόλο, που η υπόθεση περιλάμβανε ιδιαίτερα γεγονότα, παρέχει, ωστόσο, κάποιον προσανατολισμό στο θέμα της υποχρεωτικής εγγραφής, σαν προϋπόθεση, για απόκτηση νομικής προσωπικότητας. Η εν λόγω εκκλησία είχε λειτουργήσει στη χώρα για πολλά χρόνια χωρίς καμμία επίσημη εγγραφή και είχε χρησιμοποιήσει και μεταφέρει ελεύθερα, κινητή και ακίνητη περιουσία, σύναπτε συμβόλαια και λάμβανε μέρος σε συμβολαιογραφικές συναλλαγές. Απολάμβανε, επίσης, φορολογικών απαλλαγών, που παρέχονταν σε φιλανθρωπικά ιδρύματα. Με άλλα λόγια, η νομική της προσωπικότητα ήταν ξεκάθαρα αναγνωρισμένη και δεν είχε αμφισβητηθεί ποτέ από τις αρχές. Όταν η εκκλησία προσπαθούσε να φέρει τους γείτονές της στο δικαστήριο για την καταστροφή ενός τοίχου της, υποστηρίχθηκε, ότι η εκκλησία δεν είχε νομική προσωπικότητα, επειδή δεν ήταν επίσημως εγγεγραμμένη και επομένως, δεν είχε το δικαίωμα να εγείρει νομικές διαδικασίες. Το Δικαστήριο, υπό το φως του Άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, δεν έκανε δεκτό τον ισχυρισμό της Κυβέρνησης, ότι η αιτούσα εκκλησία έπρεπε να έχει φέρει εις πέρας τις απαιτούμενες (νομικές) διατυπώσεις για να αποκτήσει τον ένα ή τον άλλο τύπο νομικής προσωπικότητας, που προβλέπεται για αυτό στον Αστικό Κώδικα, καθώς δεν υπήρχε καμμία υποψία, ότι μια μέρα θα αποστερείτο της πρόσβασης σε ένα δικαστήριο, με σκοπό να υπερασπιστεί τα αστικά της δικαιώματα³³⁶. Είναι, λοιπόν, δυνατό, να ισχυριστεί κανείς, ότι ένα ίδρυμα, μπορεί να απολαύει νομικής προσωπικότητας, ακόμη και χωρίς να συμμορφωθεί με διαδικασίες - διατυπώσεις, που απαιτούνται για την εγγραφή - καταχώριση θρησκευτικών ιδρυμάτων.

³³³ «Μητροπολιτική Εκκλησία Βεσσαραβίας και Άλλοι κ. Μολδαβίας» ("Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova"), *op.cit.*, παρ. 129.

³³⁴ *Ibid.*, παρ. 130.

³³⁵ Βλ. «Μανουσάκης κ. Ελλάδα» ("Manoussakis v. Greece"), *op.cit.*, παρ. 6.

³³⁶ Βλ. «Καθολική Εκκλησία Χανίων κ. Ελλάδα» ("Canea Catholic Church v. Greece"), ΕΔΔΑ, (No. 25528/94), Απόφαση της 16.12.1997, παρ. 39 - 47.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο του δικαιώματος διατήρησης θρησκευτικών ιδρυμάτων είναι το δικαίωμα στην ειρηνική απόλαυση της ιδιοκτησίας³³⁷. Από αυτή την άποψη, η ιδιοποίηση της εκκλησιαστικής περιουσίας χωρίς αιτιολογήσεις δημοσίου συμφέροντος και αποζημίωση, θα συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος της απόλαυσης της ιδιοκτησίας.

2.B.3(α). Δικαίωμα στην Εκπαίδευση (& γλωσσικά δικαιώματα στην εκπαίδευση)

«(β)...και κανένα πρόσωπο ή ομάδα προσώπων δε θα πρέπει να εξαναγκάζεται να διδάσκεται θρησκευτικά μαθήματα, που αντίκεινται στην πεποίθησή του(ς).

(γ) [Τα κράτη συμφωνούν ότι] είναι σημαντικό να αναγνωρισθεί στα μέλη των εθνικών μειονοτήτων το δικαίωμα να ασκούν τις δικές τους εκπαιδευτικές δραστηριότητες, περιλαμβανομένων και της διαχείρισεως σχολείων και, αναλόγως της εκπαιδευτικής πολιτικής κάθε κράτους, της χρήσεως ή της διδασκαλίας της δικής τους γλώσσας, με την προϋπόθεση, πάντως:

(i) ότι το δικαίωμα αυτό δεν ασκείται κατά τρόπον ώστε να εμποδίζει τα μέλη αυτών των μειονοτήτων να κατανοήσουν τον πολιτισμό και τη γλώσσα της κοινότητας ως συνόλου και να συμμετέχουν στις δραστηριότητές της, ή να ζημιώνει την εθνική κυριαρχία,

(ii) ότι το επίπεδο της εκπαιδεύσεως δεν είναι κατώτερο από το γενικό επίπεδο, που έχει οριστεί ή γίνει αποδεκτό από τις αρμόδιες αρχές, και

(iii) η εγγραφή σε τέτοια σχολεία είναι προαιρετική»

(Σύμβαση ΟΥΝΕΣΚΟ³³⁸, Άρθρο 5).

«ε. η διδασκαλία της θρησκείας ή πεποιθήσεως σε τόπους κατάλληλους για αυτούς τους σκοπούς»

(Διακήρυξη για την Εξάλειψη όλων των μορφών Μισαλλοδοξίας, που βασίζεται στη Θρησκεία ή Πεποίθηση, ΟΗΕ³³⁹).

«32.3. ....και να ασκούν εκπαιδευτικές δραστηριότητες θρησκευτικού περιεχομένου στη μητρική τους γλώσσα.

.....

34. Τα συμμετέχοντα Κράτη θα προσπαθούν να εξασφαλίζουν, ότι τα πρόσωπα, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, πέραν της ανάγκης εκμάθησης της επίσημης γλώσσας ή γλωσσών του ενδιαφερομένου Κράτους, έχουν κατάλληλες ευκαιρίες για διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας ή στη μητρική τους γλώσσα.

³³⁷ Βλ. Πρωτόκολλο Νο. 1, Άρθρο 1 στην ΕΣΔΑ, το οποίο εγγυάται, ότι «Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο δικαιοδοτείται στην ειρηνική απόλαυση των περιουσιακών του στοιχείων. Κανένας δε θα αποστερηθεί των περιουσιακών του στοιχείων με την εξαίρεση του δημοσίου συμφέροντος και θα υπόκειται στις προβλεπόμενες προϋποθέσεις του νόμου, για αυτό και στις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου».

³³⁸ Convention against Discrimination in Education, UNESCO, eleventh session, Paris, 14 Dec. 1960, (<http://www.unesco.org/education/pdf/DISCRIM.E.PDF>). Ούτε η Ελλάδα ούτε η Τουρκία έχουν υπογράψει - επικυρώσει τη Σύμβαση αυτή [(βλ. http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=27481&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html: "Status of ratifications: Convention against Discrimination in Education (1960)"]].

³³⁹ UN Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, βλ. *supra*, υποσημ. 307.

Στο πλαίσιο της διδασκαλίας της ιστορίας και του πολιτισμού στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, [τα Κράτη] θα λαμβάνουν επίσης υπ' όψιν την ιστορία και τον πολιτισμό των εθνικών μειονοτήτων»

(ΔΑΣΕ/Κοπεγχάγης).

«.....

- για τα πρόσωπα, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, πρόβλεψη ικανοποιητικών τύπων και επιπέδων εκπαίδευσης στη μητρική τους γλώσσα, λαμβανομένων σοβαρά υπ' όψιν του αριθμού, των σχημάτων γεωγραφικής κατανομής και των πολιτιστικών παραδόσεων των εθνικών μειονοτήτων.

- χρηματοδότηση της διδασκαλίας των μειονοτικών γλωσσών για το πλατύ κοινό (general public), καθώς και συμπερίληψη των μειονοτικών γλωσσών στα παιδαγωγικά (teacher - training) ιδρύματα, ιδιαίτερα σε περιοχές, που κατοικούνται από εθνικές μειονότητες.

- σε περιπτώσεις, που η εκπαίδευση σε κάποιο αντικείμενο δεν προσφέρεται στην επικράτεια τους στη μειονοτική γλώσσα σε όλα τα επίπεδα, η λήψη των κατάλληλων μέτρων για την ανεύρεση τρόπων αναγνώρισης των διπλωμάτων, που εκδίδονται στο εξωτερικό για ένα κύκλο σπουδών σε αυτή τη γλώσσα»

(ΔΑΣΕ/Γενεύης, IV, παρ. 7).

«Τα Κράτη πρέπει να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα, ώστε, όπου αυτό είναι δυνατόν, τα πρόσωπα, που ανήκουν σε μειονότητες, να έχουν ικανοποιητικές ευκαιρίες να διδαχθούν τη μητρική τους γλώσσα ή να έχουν εκπαίδευση στη μητρική τους γλώσσα.

Όπου είναι αναγκαίο, τα Κράτη θα πρέπει να λαμβάνουν μέτρα στον εκπαιδευτικό τομέα, με σκοπό να ενθαρρύνουν τη γνώση της ιστορίας, των παραδόσεων, της γλώσσας και του πολιτισμού των μειονοτήτων, που υπάρχουν στην επικράτεια τους. Τα πρόσωπα, που ανήκουν σε μειονότητες, θα πρέπει να έχουν ικανοποιητικές ευκαιρίες να αποκτήσουν γνώσεις για την κοινωνία ως σύνολο»

(Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες, ΟΗΕ, Άρθρα 4.3 και 4.4)

«Στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών συστημάτων τους, τα Μέρη θα αναγνωρίσουν, ότι τα πρόσωπα, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, έχουν το δικαίωμα ιδρύσεως και διαχείρισεως των δικών τους ιδιωτικών ιδρυμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης (training).

Η άσκηση αυτού του δικαιώματος δε συνεπάγεται καμμία οικονομική υποχρέωση για τα Μέρη»

(ΣΠ, Άρθρο 13).

«Τα Μέρη αναλαμβάνουν να αναγνωρίζουν, ότι κάθε άτομο, που ανήκει σε μια εθνική μειονότητα, έχει το δικαίωμα, να διδαχθεί τη δική του μειονοτική γλώσσα.

Σε περιοχές, που κατοικούνται παραδοσιακά ή σε σημαντικό αριθμό από πρόσωπα, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, αν υπάρχει επαρκής ζήτηση, τα Μέρη θα προσπαθούν να εξασφαλίζουν, όσο το δυνατόν περισσότερο, και μέσα στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών συστημάτων τους, ότι τα πρόσωπα, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, έχουν ικανοποιητικές ευκαιρίες να διδαχθούν τη μειονοτική γλώσσα ή να διδαχθούν σε αυτήν.

Η παράγραφος 2 αυτού του Άρθρου θα εφαρμόζεται χωρίς καμμία συνέπεια για τη γνώση της επίσημης γλώσσας ή τη διδασκαλία στη γλώσσα αυτή»

(ΣΠ, Άρθρο 14).

«1. Ως προς την εκπαίδευση, τα Μέρη αναλαμβάνουν, μέσα στην εδαφική έκταση, στην οποία τέτοιες γλώσσες χρησιμοποιούνται σύμφωνα με την κατάσταση κάθε γλώσσας, και χωρίς να προκαταλαμβάνεται η διδασκαλία της επίσημης (ων) γλώσσας (ών) του Κράτους:

α i. να προσφέρουν προσχολική εκπαίδευση στις αντίστοιχες π/μ γλώσσες, ή

ii. να προσφέρουν ένα σημαντικό μέρος της προσχολικής εκπαίδευσης στις αντίστοιχες π/μ γλώσσες, ή

iii. να εφαρμόζουν ένα από τα μέτρα, που αναφέρονται ανωτέρω υπό i και ii, τουλάχιστον σε εκείνους τους μαθητές, των οποίων οι οικογένειες το ζητούν και των οποίων ο αριθμός λογίζεται επαρκής, ή

iv. εάν οι δημόσιες αρχές δεν έχουν άμεση αρμοδιότητα στον τομέα της προσχολικής εκπαίδευσης, να ευνοούν ή/και να ενθαρρύνουν την εφαρμογή των μέτρων υπό ανωτέρω i έως iii.

β i. να προσφέρουν πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην αντίστοιχη π/μ μειονοτική γλώσσα, ή
 ii. να προσφέρουν ένα σημαντικό τμήμα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην αντίστοιχη π/μ γλώσσα, ή
 iii. να προνοούν, στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, για τη διδασκαλία της αντίστοιχης π/μ γλώσσας ως μέρους του προγράμματος των σπουδών, ή
 iv. να εφαρμόζουν ένα από τα μέτρα, που προβλέπονται ανωτέρω υπό στοιχεία i έως iii τουλάχιστον σε εκείνους τους μαθητές, των οποίων οι οικογένειες το ζητούν και των οποίων ο αριθμός θεωρείται επαρκής.

γ i. να προσφέρουν δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην αντίστοιχη π/μ μειονοτική γλώσσα, ή
 ii. να προσφέρουν ένα σημαντικό τμήμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην αντίστοιχη π/μ γλώσσα, ή
 iii. να προσφέρουν, στο πλαίσιο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, για τη διδασκαλία της αντίστοιχης π/μ γλώσσας ως μέρους του προγράμματος των σπουδών, ή
 iv. να εφαρμόζουν ένα από τα μέτρα, που προβλέπονται ανωτέρω υπό στοιχεία i έως iii τουλάχιστον σε εκείνους τους μαθητές, οι οποίοι - ή των οποίων οι οικογένειες - το ζητούν σε επαρκή αριθμό.

δ i. να προσφέρουν τεχνική ή επαγγελματική εκπαίδευση στην αντίστοιχη π/μ γλώσσα, ή
 ii. να προσφέρουν ένα σημαντικό μέρος της τεχνικής ή επαγγελματικής εκπαίδευσης στην αντίστοιχη π/μ γλώσσα, ή
 iii. να προσφέρουν, στο πλαίσιο της τεχνικής ή επαγγελματικής εκπαίδευσης, τη διδασκαλία της αντίστοιχης π/μ μειονοτικής γλώσσας ως μέρους του προγράμματος εκπαίδευσης, ή
 iv. να εφαρμόζουν ένα από τα ανωτέρω υπό i. έως iii. μέτρα τουλάχιστον σε εκείνους τους μαθητές, οι οποίοι - ή των οποίων οι οικογένειες - το ζητούν σε επαρκή αριθμό.

ε i. να προσφέρουν εκπαίδευση πανεπιστημιακού ή άλλου ανώτερου επιπέδου στην π/μ γλώσσα, ή
 ii. να προσφέρουν διευκολύνσεις για τη μελέτη αυτών των γλωσσών ως μαθημάτων πανεπιστημιακής ή άλλου ανώτερου επιπέδου εκπαίδευσης, ή
 iii. εάν, λόγω του ρόλου του Κράτους σε σχέση με τα ιδρύματα της ανώτερης εκπαίδευσης, οι υποπαραγράφοι i. και ii. δεν μπορούν να εφαρμοσθούν, να ενθαρρύνουν ή/και να επιτρέπουν την παροχή πανεπιστημιακής ή άλλου τύπου ανώτερης εκπαίδευσης στις π/μ γλώσσες ή διευκολύνσεων για τη μελέτη αυτών των γλωσσών ως μαθημάτων πανεπιστημιακής ή άλλης ανώτερης εκπαίδευσης.

στ i. να μεριμνούν για την εξασφάλιση μαθημάτων ενηλίκων και διαρκούς εκπαίδευσης, που θα διδάσκονται κυρίως ή εξ ολοκλήρου στις π/μ γλώσσες, ή
 ii. να προσφέρουν τις γλώσσες αυτές ως μαθήματα ενηλίκων και διαρκούς εκπαίδευσης, ή
 iii. εάν οι δημόσιες αρχές δεν έχουν άμεση αρμοδιότητα στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων, να ευνοούν ή/και να ενθαρρύνουν τη διδασκαλία αυτών των γλωσσών ως μαθημάτων ενηλίκων και διαρκούς εκπαίδευσης.

ζ να προβαίνουν σε διευθετήσεις ώστε να εξασφαλίζουν τη διδασκαλία της ιστορίας και του πολιτισμού, που εκφράζονται στην π/μ γλώσσα.

η να παρέχουν τη βασική και περαιτέρω κατάρτιση των δασκάλων, που είναι αναγκαία για την εφαρμογή των παραγράφων α έως ζ.....»
 (ΕΧΠΜΓ, Άρθρο 8).

Τα εκπαιδευτικά δικαιώματα αναφέρονται στη μειονοτική γλώσσα και τη διδασκαλία της, αλλά και περιλαμβάνουν τη διδασκαλία άλλων γνωστικών αντικειμένων, που ενδιαφέρουν τις μειονότητες, όπως επίσης και τη δημιουργία από τα μέλη των μειονοτήτων εκπαιδευτικών φορέων για την άσκηση εκπαιδευτικών

δραστηριοτήτων. Ο Διακοφωτάκης³⁴⁰, λοιπόν, κάνοντας μία ταξινόμηση των εκπαιδευτικών δικαιωμάτων (πάντα βάσει του διεθνούς δικαίου) θεωρεί, ότι αυτά, νοούνται σε:

- α) δικαίωμα διδασκαλίας της μειονοτικής γλώσσας ως γνωστικό αντικείμενο αλλά και ως εργαλείο για τη διδασκαλία άλλων μαθημάτων,
- β) διδασκαλία μαθημάτων, που αφορούν τις μειονότητες, όπως η θρησκεία, η ιστορία, ο πολιτισμός τους, ή η γεωγραφία της περιοχής τους,
- γ) δικαίωμα ασκήσεως εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, δηλαδή δημιουργίας και διευθύνσεως εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπως ιδιωτικά σχολεία, φροντιστήρια ή συλλόγους.

Αναφορικά με τις, ως άνω α) και β) περιπτώσεις, η χρήση της μειονοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση περιλαμβάνει δύο αλληλένδετα αλλά διακριτά δικαιώματα: i) την εκμάθηση της μειονοτικής γλώσσας και ii) τη διδασκαλία σε αυτήν. Στο πρώτο δικαίωμα η μειονοτική γλώσσα είναι το αντικείμενο διδασκαλίας, ενώ στη δεύτερη αποτελεί το εργαλείο επικοινωνίας για τη διδασκαλία άλλων μαθημάτων³⁴¹.

Στο γενικό πλαίσιο της προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η *Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* στο σχετικό Άρθρο της για εκπαιδευτικά δικαιώματα δεν κάνει αναφορά σε γλώσσα στην εκπαίδευση³⁴² και το ίδιο ισχύει για το Άρθρο 13 του *ΔΣΟΚΠΑ* των ΗΕ.

Στη Σύμβαση της ΟΥΝΕΣΚΟ κατά της Διάκρισης στην Εκπαίδευση, αναγνωρίζονται σαφώς τα δικαιώματα αυτά³⁴³. Το δικαίωμα εθνικών μειονοτήτων να συνεχίζουν τις εκπαιδευτικές τους δραστηριότητες, περιλαμβάνει, «ανάλογα με την εκπαιδευτική πολιτική του Κράτους, τη χρήση ή τη διδασκαλία της γλώσσας τους»³⁴⁴. Επίσης, η εγκαθίδρυση σχολείων «για θρησκευτικούς ή γλωσσικούς λόγους» εξαιρείται από τη γενική καταδίκη της διάκρισης στην εκπαίδευση, υπό συγκεκριμένες συνθήκες (...“if participation in such systems or attendance at such institutions is optional and if the education provided conforms to such standards as may be laid down or approved by the competent authorities, in particular for

³⁴⁰ Βλ. Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*, σελ. 454 - 455.

³⁴¹ *Ibid.*, σελ. 447 - 448.

³⁴² Βλ. Άρθρο 26 αυτής.

³⁴³ Βλ. *supra*, σελ. 96, Άρθρο 5 Σύμβασης ΟΥΝΕΣΚΟ.

³⁴⁴ Convention against Discrimination in Education, *op.cit.*, Άρθρο 5 (γ), (η υπογράμμιση δική μας).

education of the same level.)³⁴⁵. Βεβαίως, οφείλουμε να σημειώσουμε, ότι η χρήση της μειονοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση, βάσει της Σύμβασης της ΟΥΝΕΣΚΟ, δεν είναι ανεξέλεγκτη, αλλά υπόκειται σε κάποιους σαφείς περιορισμούς, όπως, ότι η χρήση της δεν πρέπει να εμποδίζει τους μαθητές να διδαχθούν την επίσημη γλώσσα του κράτους και τον πολιτισμό του³⁴⁶, ότι η χρήση της δεν πρέπει να ζημιώνει την εθνική κυριαρχία³⁴⁷, η χρήση της δεν πρέπει να προσφέρει εκπαίδευση κατώτερου επιπέδου στους μαθητές αλλά εφάμιλλο εκείνου, το οποίο προβλέπουν οι αρμόδιες αρχές του κράτους³⁴⁸, η παρακολούθηση μαθημάτων μειονοτικής γλώσσας ή στη γλώσσα αυτή είναι προαιρετική³⁴⁹.

Σε αντίθεση με την Οικουμενική Διακήρυξη και το ΔΣΟΚΠΑ, το ειδικότερο Άρθρο 27 του ΔΣΑΠΑ, για τις μειονότητες, κάνει ειδική αναφορά στη χρήση της γλώσσας, αλλά χωρίς εκπαιδευτική διάσταση, όπως κάνει η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στο Άρθρο 30, αφού, όμως έχει αναφερθεί στα Άρθρα 28 και 29 παρ. 3 και 4, όπου διατυπώνεται το δικαίωμα του παιδιού στη δωρεάν εκπαίδευση, η οποία θα πρέπει να αποσκοπεί μεταξύ άλλων, στην ανάπτυξη του σεβασμού για τη γλώσσα και τις πολιτιστικές αξίες των μειονοτικών ομάδων³⁵⁰. Το Γενικό Σχόλιο Νο. 23, στο Άρθρο 27, της Επιτροπής του ΔΣΑΠΑ, δε θίγει την εκπαιδευτική διάσταση. Στο πεδίο της γλώσσας, το Σχόλιο αναφέρεται, μάλλον στη διακριτή φύση του δικαιώματος των ατόμων, που ανήκουν σε μια γλωσσική μειονότητα, να χρησιμοποιούν τη γλώσσα μεταξύ τους και στο πώς αυτό διαφέρει από άλλα δικαιώματα του ΔΣΑΠΑ³⁵¹. Όσον αφορά στη Σύμβαση για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων³⁵² αυτή περιέχει, μόνο μια γενική αναφορά σε δικαίωμα παιδείας και εκπαίδευσης, χωρίς μια ξεκάθαρη γλωσσική συνιστώσα³⁵³, αλλά κάνει

³⁴⁵ Ibid., Άρθρο 2 (β).

³⁴⁶ Ibid., Άρθρο 5 (γ) (i).

³⁴⁷ Ibid., Άρθρο 5 (γ) (i).

³⁴⁸ Ibid., Άρθρο 5(γ) (ii).

³⁴⁹ Ibid., Άρθρο 5 (γ) (iii).

³⁵⁰ Convention on the Rights of the Child, adopted by General Assembly resolution 44/25, UN, 20 Nov. 1989, entry into force 2 Sept. 1990, (<http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>),

Article 30: "In those States in which ethnic, religious or linguistic minorities or persons of indigenous origin exist, a child belonging to such a minority or who is indigenous shall not be denied the right, in community with other members of his or her group, to enjoy his or her own culture, to profess and practise his or her own religion, or to use his or her own language".

³⁵¹ General Comment No. 23 (50), op.cit., para. 5.3.

³⁵² Βλ. *supra*, υποσημ. 82.

³⁵³ International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, op.cit., Άρθρο 5 (5) (ε).

αναφορά και σε αντι - ρατσιστική εκπαίδευση³⁵⁴. Στην πράξη, βέβαια, η Σύμβαση αυτή κάνει συχνές αναφορές σε γλωσσικά θέματα εκπαίδευσης.

Η Διακήρυξη των ΗΕ για τις Μειονότητες καταπιάνεται και με τα δύο θέματα, γλώσσα και εκπαίδευση στο Άρθρο 4, προβλέποντας, ότι τα κράτη πρέπει να λαμβάνουν κατάλληλα μέτρα, για να διδάσκονται οι μειονότητες τη μητρική τους γλώσσα ή να λαμβάνουν διδασκαλία στη μητρική τους γλώσσα³⁵⁵. Ο Eide Α. στο σχολιασμό του πάνω στη Διακήρυξη αυτή αντανakλά κάποιες πεποιθήσεις της Σύμβασης - Πλαίσιο, σημειώνοντας, ότι η διδασκαλία στη μητρική γλώσσα είναι το ελάχιστο και, ότι για να γίνουν περαιτέρω βήματα, αυτό εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου του μεγέθους της μειονοτικής ομάδας και της φύσης της εγκατάστασης τους (στο κράτος). Απηχώντας τις διατάξεις του Άρθρου 14 της Σύμβασης - Πλαίσιο (βλ. *supra* σελ. 97), ο Eide εκφράζει την άποψη, ότι σε περιπτώσεις, «όπου η γλώσσα της μειονότητας είναι μια εδαφική (territorial) γλώσσα παραδοσιακά ομιλούμενη και χρησιμοποιείται από πολλούς σε μια περιοχή μιας χώρας, τα κράτη θα πρέπει στο μέγιστο των διαθέσιμων πόρων τους, να διασφαλίσουν, ότι η γλωσσική ταυτότητα μπορεί να διατηρηθεί»³⁵⁶. Στη Διακήρυξη αυτή, όπως και στην Κοπεγχάγη (ΔΑΣΕ) διαπιστώνεται ότι τα γλωσσικά δικαιώματα στην εκπαίδευση προβλέπονται, αλλά σε μια αρχέτυπη μορφή, η οποία δεν εξειδικεύεται. Αυτό μάλλον οφείλεται, στο ότι τέτοιου είδους προσπάθειες προϋποθέτουν και μία κρατική συμμετοχή, κατά βάση οικονομική, στην όλη προσπάθεια, η οποία δεν πρέπει να θεωρείται πάντοτε δεδομένη³⁵⁷.

Στη Γενεύη (ΔΑΣΕ) ορίζονται καλύτερα και νοούνται, εμμέσως πλην σαφώς, περισσότερα δικαιώματα στις περιοχές, όπου τα μέλη των μειονοτήτων είναι συγκεντρωμένα. Το ίδιο κείμενο προνοεί και για δύο ειδικές περιπτώσεις: i) τη διδασκαλία της μειονοτικής γλώσσας στο πλατύ κοινό, δηλαδή σε μη μειονοτικούς με χρηματοδότηση του κράτους, και ii) την αναγνώριση σπουδών στο εξωτερικό, που έχουν ως σκοπό τη σπουδή γνωστικών αντικειμένων στη γλώσσα αυτή. Η δεύτερη πρόβλεψη είναι σημαντική, αφού προσφέρει τη δυνατότητα μελέτης και σπουδών σε μαθήματα, τα οποία αφορούν τη μειονοτική γλώσσα, αλλά δεν είναι δυνατόν, να παρασχεθούν στο κράτος, στο οποίο η γλώσσα αυτή είναι μειονοτική.

³⁵⁴ Ibid., Άρθρο 7.

³⁵⁵ Βλ. *supra*, σελ. 97.

³⁵⁶ Eide Α., "Commentary to the UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious, and Linguistic Minorities", *op.cit.*, παρ. 61.

³⁵⁷ Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*, σελ. 448.

Στη Σύμβαση - Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες, το Άρθρο 14 παρ. 1 αναφέρεται στο δικαίωμα των ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, να διδάσκονται τη γλώσσα τους και είναι σαφές στο περιεχόμενό του. Το Άρθρο 14 παρ. 2 είναι το ακριβώς αντίθετο: επιβάλλει στα κράτη μία υποχρέωση να λαμβάνουν μέτρα για τη διδασκαλία της ή εκπαίδευση σε μια μειονοτική γλώσσα. Είναι, παρ' όλα αυτά πλήρες από περιορισμούς, οι οποίοι θα μπορούσαν να ληφθούν σαν ρήτρες διαφυγής, στο μετριασμό των κρατικών υποχρεώσεων. Ωστόσο, η ΣΠ θεμελιώνει σαφώς δικαίωμα και δεν αναφέρεται μόνο σε «κατάλληλες ευκαιρίες», «όπου είναι δυνατόν», κλπ. Η Έκθεση της ΣΠ αναφέρει, μάλιστα, και τα εξής:

«Η υποχρέωση αναγνώρισης του δικαιώματος κάθε προσώπου, που ανήκει σε εθνική μειονότητα, να διδαχθεί τη μειονοτική γλώσσα του, αφορά ένα από τα κύρια μέσα, δια των οποίων, τέτοιου είδους άτομα, μπορούν να επιβεβαιώσουν και να διατηρήσουν την ταυτότητά τους. Δεν μπορούν να υπάρξουν εξαιρέσεις σε αυτό [το δικαίωμα]. Χωρίς να προκαταλαμβάνονται οι αρχές της παραγράφου δύο, αυτή η παράγραφος δεν υπονοεί οποιασδήποτε θετική δράση, ιδιαίτερα οικονομικής φύσεως, από την πλευρά του κράτους»³⁵⁸.

Συνεπώς, κατά τη ΣΠ, το δικαίωμα εκμάθησης της μειονοτικής γλώσσας είναι ένα θεμελιώδες δικαίωμα, το οποίο αφορά κάθε μειονοτικό, όπου κι αν αυτός βρίσκεται, δηλαδή ανεξαρτήτως μειονοτικών περιοχών. Όπως αναφέρεται και στην Έκθεση, το δικαίωμα αυτό δεν επιδέχεται εξαιρέσεις. Πρόκειται για ένα κατ' εξοχήν μειονοτικό δικαίωμα, από το οποίο εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η επιβίωση των γλωσσικών μειονοτήτων. Ως εκ τούτου, είναι αναφαίρετο και θεμελιώδες. Όμως, όπως αναφέρεται, επίσης, στην Έκθεση, η άσκηση αυτού του δικαιώματος δε συνεπάγεται κατ' ανάγκη βάρη στο κράτος. Αυτό επωμίζεται βάρη μόνο εκεί, όπου ο αριθμός των μειονοτικών δικαιολογεί πρόσθετα μέτρα, όπως την ένταξη της μειονοτικής γλώσσας ως γνωστικού αντικειμένου ή ως εργαλείου για τη διδασκαλία άλλων μαθημάτων. Μάλιστα, το κράτος οφείλει έστω να προσπαθήσει για την ένταξη αυτής της διδασκαλίας στα εκπαιδευτικά του προγράμματα εκεί όπου υπάρχει «επαρκής ζήτηση», της οποίας ο προσδιορισμός επαφίεται, όμως, πάντα στο κράτος.

Από την άλλη πλευρά, στον *EXPMI* το Άρθρο 8 παρ. 1 αποτελείται από εννιά σημεία. Απ' αυτά, τα επτά πρώτα προσφέρουν τρεις ή τέσσερις διαφορετικές επιλογές. Αρκεί να επιλεγθούν συνολικά τρεις διαφορετικές διατάξεις από το Άρθρο

³⁵⁸ Framework Convention for the Protection of National Minorities - Explanatory Report, op.cit., παρ. 74 (ανάλυση της παραγράφου 1).

αυτό. Η διατύπωση των προσφερόμενων επιλογών παρουσιάζει διαφορετικές εκδοχές του ίδιου δικαιώματος με σκοπό να καλυφθούν όσο γίνεται περισσότερες περιπτώσεις μειονοτικών γλωσσών. Με τον τρόπο αυτό, ο Χάρτης προσφέρει μια σειρά μεταβλητών επιλογών στα συμβαλλόμενα κράτη εισάγοντας ένα στοιχείο ευκαμψίας, με σκοπό να συμπεριλάβει τις δυνατόν περισσότερες διαφορετικές περιπτώσεις μειονοτικών γλωσσών στην Ευρώπη³⁵⁹. Ο Χάρτης διακρίνει επίπεδα εκπαίδευσης αρχίζοντας από την προσχολική ηλικία. Η χρήση της γλώσσας νοείται στο σύνολο της παρεχόμενης εκπαίδευσης, σε τμήμα της ή ως ένα από τα γνωστικά αντικείμενα. Εντύπωση, πάντως, προκαλεί και η πρόνοια για τη χρήση της μειονοτικής γλώσσας και στην τεχνική ή επαγγελματική βαθμίδα, πράγμα εξαιρετικά δύσκολο λόγω της καταστάσεως πολλών γλωσσών αλλά και του ίδιου του αντικειμένου της διδασκαλίας· επίσης, το ότι προβλέπει και πλήρη πανεπιστημιακή εκπαίδευση στη μειονοτική γλώσσα (παρ. 1ε ι), αφού αυτό ισοδυναμεί με τη δημιουργία αμιγώς μειονοτικού Πανεπιστημίου³⁶⁰. Η Επεξηγηματική στο Χάρτη Έκθεση, ρητά προβλέπει και ως διευκόλυνση την αναγνώριση σπουδών ακόμη και στο εξωτερικό, όπου «η ίδια γλώσσα χρησιμοποιείται»³⁶¹. Ανάλογη διάταξη υπάρχει και στο κείμενο της Γενεύης³⁶². Όσον αφορά στο ζήτημα της επιλογής γλώσσας στην εκπαίδευση, αυτό ανήκει στις οικογένειες των μαθητών αλλά και στους ίδιους τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, προφανώς ακόμα και προ της ενηλικίωσής τους³⁶³. Ο Τσιτσελίκης καταλήγει, τελικά, ότι το πνεύμα του Χάρτη στηρίζεται στην πολιτική βούληση των κρατών όχι μόνο ως προς την υπογραφή και την επικύρωσή του, αλλά και κατά την επιλογή των συγκεκριμένων διατάξεων που θα τεθούν σε ισχύ. Η έλλειψη ενός μηχανισμού ελέγχου της καταλληλότητας των διατάξεων, που κάθε κράτος επιλέγει για την ή τις μειονοτικές του γλώσσες αναδεικνύει τη διακριτική ευχέρεια του κράτους σε κύριο παράγοντα διαμόρφωσης του πεδίου εφαρμογής του Χάρτη και του δεσμευτικού του χαρακτήρα³⁶⁴.

Αναφορικά με τη νομολογία, η επιφυλακτικότητα των οργάνων της ΕΣΔΑ, να βρουν μια ισχυρή βάση για γλωσσικά δικαιώματα, μέσω, λόγου χάρη, ευφάνταστων ερμηνειών των διατάξεων για την ελευθερία της έκφρασης

³⁵⁹ Τσιτσελίκης Κ., *Το διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, op.cit., σελ. 192 - 193.

³⁶⁰ Διακοφωτάκης Γ., op.cit., σελ. 449.

³⁶¹ "European Charter for Regional or Minority Languages - Explanatory Report", op.cit., παρ. 85.

³⁶² Βλ. supra, σελ. 97, ΔΑΣΕ/Γενεύης IV, παρ. 7.

³⁶³ Βλ. supra, σελ. 98, ΕΧΠΜΓ Άρθρο 8, παρ. 1γ iv.

³⁶⁴ Τσιτσελίκης Κ., op.cit., σελ. 193.

καθρεπτίζεται στην προσέγγιση στα μειονοτικά γλωσσικά δικαιώματα στην εκπαίδευση. Λαμβάνοντας υπόψη το δικαίωμα στην εκπαίδευση, που διατυπώνεται στο Άρθρο 2 Πρωτόκολλο 1 της ΕΣΔΑ³⁶⁵, στην Υπόθεση Σχετικά με Ορισμένες Πλευρές των Νόμων για τη Χρήση των Γλωσσών στην Εκπαίδευση στο Βέλγιο κ. Βελγίου (γνωστή και ως *Belgian Linguistics Case*)³⁶⁶ οι αιτούντες ισχυρίστηκαν, ότι «φιλοσοφικές πεποιθήσεις» στη δεύτερη πρόταση του Άρθρου, θα έπρεπε να ερμηνευθούν, έτσι ώστε να συμπεριλάβουν τις πολιτιστικές και γλωσσικές προτιμήσεις των γονιών. Παρ' όλα αυτά, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΕΑΔ), ακολουθούμενη από το Δικαστήριο, ήταν ομόφωνη, στο ότι η δεύτερη πρόταση του Άρθρου 2 δε σκόπευε στην εγγύηση σεβασμού των προτιμήσεων ή απόψεων σε πολιτιστικά ή γλωσσικά ζητήματα³⁶⁷. Ο όρος «φιλοσοφικές πεποιθήσεις» ερμηνεύθηκε από το Δικαστήριο στην Υπόθεση Κάμπελ και Κόζανς κ. Ην.Βασιλείου³⁶⁸ σχετιζόμενος με «τέτοιες πεποιθήσεις που αξίζουν σεβασμού σε μια δημοκρατική κοινωνία...και δεν είναι ασύμβατες με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια»³⁶⁹. Όπως αναφέρουν και οι Fernand de Varennes και Patrick Thornberry «η επιθυμία των γονέων, η οποία βασίζεται στον πολιτιστικό και γλωσσικό συσχετισμό με μια εθνοτική ομάδα, να παρέχουν στα παιδιά τους εκπαίδευση στη μητρική γλώσσα, πρέπει, επίσης, να αναγνωριστεί ως τέτοια πεποίθηση (ενν. φιλοσοφική)³⁷⁰. Αυτή η προσέγγιση στο νόημα των «φιλοσοφικών πεποιθήσεων» αμφισβητήθηκε στην απόφαση επί του παραδεκτού Σκέντερ κ. Πρόην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Σε αυτή την υπόθεση, το Τρίτο Τμήμα (Third Section) του Δικαστηρίου υπενθύμισε την Υπόθεση Σχετικά με Ορισμένες Πλευρές των Νόμων για τη Χρήση των Γλωσσών στην Εκπαίδευση στο Βέλγιο κ. Βελγίου, και σημείωσε, ότι «ένα δικαίωμα στην εκπαίδευση σε μια συγκεκριμένη γλώσσα ή ένα δικαίωμα να αντλήσει(ς) (ενν. τη δυνατότητα) από το κράτος της δημιουργίας ενός συγκεκριμένου είδους εκπαιδευτικού οικήματος δεν

³⁶⁵ Article 2 Protocol 1 ECHR: “No person shall be denied the right to education. In the exercise of any functions which it assumes in relation to education and teaching, the state shall respect the rights of parents to ensure such education and teaching in conformity with their own religious and philosophical convictions”.

³⁶⁶ «Σχετικά με Ορισμένες Πλευρές των Νόμων για τη Χρήση των Γλωσσών στην Εκπαίδευση στο Βέλγιο κ. Βελγίου», (“Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium” - *Belgian Linguistics Case*), ΕΔΔΑ, (No. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64), Απόφαση της 23 Ιουλίου 1968.

³⁶⁷ Ibid., σελ. 20.

³⁶⁸ «Κάμπελ και Κόζανς κ. Ην.Βασιλείου», (“Campbell and Cosans v. the United Kingdom”), ΕΔΔΑ, (No. 7511/76; 7743/76), Απόφαση της 25.02.1982.

³⁶⁹ Ibid., σελ. 13.

³⁷⁰ De Varennes F. - Thornberry P., “Article 14” στο Weller M., op.cit., σελ. 411.

μπορεί να προέλθει από το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου 1»· επιπλέον, για την ερμηνεία «θρησκευτικών» και «φιλοσοφικών» (πεποιθήσεων) που καλύπτουν τις γλωσσικές προτιμήσεις «θα κατέληγε σε μια παραποίηση των κανονικών και συνήθους νοήματός τους και αναγνώσεώς τους στη Σύμβαση (ΕΣΔΑ), πράγμα, το οποίο δεν υφίσταται σε αυτήν»³⁷¹. Κάποια μεταστροφή από την περιοριστική προσέγγιση της ΕΣΔΑ, μπορεί να παρατηρηθεί στην υπόθεση Κύπρος κ. Τουρκίας, όπου το Δικαστήριο υποστηρίζοντας την εύρεση παραβίασης του Άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου 1 από την Επιτροπή³⁷² σε σχέση με τα σχολεία στη βόρεια Κύπρο, τα οποία ήταν ανοιχτά σε Ελληνοκύπριους και παρείχαν τμήματα σε αγγλικά και τούρκικα, παρατήρησε, ότι:

«[Ωστόσο] η διαθέσιμη επιλογή σε Ελληνο - Κύπριους γονείς να συνεχίσουν την εκπαίδευση των παιδιών τους στο βορρά είναι μη πραγματοποιήσιμη από την άποψη, ότι τα εν λόγω παιδιά έχουν ήδη λάβει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση τους σε ένα Ελληνο - Κυπριακό σχολείο εκεί. Οι αρχές πρέπει χωρίς αμφιβολία να είναι ενήμεροι, ότι αυτή είναι η ευχή των Ελληνο - Κυπρίων γονέων, ότι η εκπαίδευση των παιδιών τους θα ολοκληρωθεί μέσω της ελληνικής γλώσσας. Έχοντας αναλάβει ευθύνη για την πρόβλεψη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ελληνική γλώσσα, η αποτυχία των αρχών της «ΤΔΒΚ»³⁷³, να συνεχίσουν να την προβλέπουν στη δευτεροβάθμια σχολική βαθμίδα πρέπει να θεωρηθεί πράγματι μια άρνηση της ουσίας του εν λόγω δικαιώματος. Δεν μπορεί να υποστηριχθεί, ότι η πρόβλεψη της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο νότο σε συμφωνία με τη γλωσσική παράδοση των 'εγκλωβισμένων' Ελλήνων Κυπρίων επαρκεί να εκπληρώσει την υποχρέωση, η οποία διατυπώνεται, στο Άρθρο 2 του Πρώτου Πρωτοκόλλου, αναφορικά με την επίδραση αυτής της επιλογής στην οικογενειακή ζωή»³⁷⁴.

Το αποτέλεσμα της υπόθεσης καθορίστηκε αποφασιστικά από τα γεγονότα, συμπεριλαμβανομένης της προηγούμενης ύπαρξης των σχολείων και της κατάρτησής τους από τις τουρκικές αρχές και από την άρνηση των δικαιωμάτων των παιδιών των Ελληνο - Κυπρίων, ιδιαιτέρως των αρρένων παιδιών κάτω των 16, για επιστροφή

³⁷¹ Βλ. «Σκέντερ κ. Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας» ("Skender v. Former Republic of Macedonia"), ΕΔΔΑ, (No. 62059/00), Απόφαση της 22.11.2001.

³⁷² «Κύπρος κ. Τουρκίας» ("Cyprus v. Turkey"), ΕΔΔΑ, (No. 25781/94), 10 Μαΐου 2001, [υιοθέτηση Έκθεσης της Επιτροπής, σχετικά, στις 4 Ιουνίου 1999, βλ. «Κύπρος κ. Τουρκίας» ("Cyprus v. Turkey"), ΕυρΕΔΑ, (No. 24781/94), Απόφαση της 4.06.1999].

³⁷³ Η χρήση εισαγωγικών δική μας.

³⁷⁴ «Κύπρος κ. Τουρκίας» ("Cyprus v. Turkey"), *op.cit.*, παρ. 278.

τους στο βόρειο τμήμα της Κύπρου, εάν είχαν πάει στο νότιο για την εκπαίδευσή τους³⁷⁵.

Σχετικά με τη β) περίπτωση, θα μπορούσαμε να συμπληρώσουμε, ότι η διδασκαλία αυτών των μαθημάτων, που αφορούν τις μειονότητες, δεν πρέπει να ταυτίζεται με τη διδασκαλία τους σε μία μειονοτική γλώσσα, καθ' όσον ενδεχομένως, να μην πρόκειται για γλωσσικές μειονότητες. Δηλαδή, ακόμη κι όσες μειονότητες δεν είναι γλωσσικές έχουν δικαίωμα διδασκαλίας κάποιων μαθημάτων, που απορρέουν άμεσα από τη μειονοτική τους ιδιότητα. Αυτό είναι ιδιαίτερα κατανοητό στην περίπτωση θρησκευτικών μειονοτήτων, τα μέλη των οποίων έχουν μητρική γλώσσα ίδια με εκείνη του υπόλοιπου πληθυσμού.

Όσον αφορά στην γ) περίπτωση (δικαίωμα δημιουργίας και διεύθυνσεως εκπαιδευτικών ιδρυμάτων), αλλά και εν γένει αναφορικά με το δικαίωμα στην εκπαίδευση, θα λέγαμε, αρχικά, ότι το Άρθρο 8 της Συνθήκης των Βερσαλλιών, που αφορούσε την Πολωνία και λειτούργησε ως πλότος για τις υπόλοιπες μειονοτικές συνθήκες προέβλεπε, ότι: «Οι Πολωνοί πολίτες, που ανήκουν σε φυλετικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες θα απολαμβάνουν την ίδια μεταχείριση και ασφάλεια, τυπικά και ουσιαστικά, όπως και οι υπόλοιποι Πολωνοί. Πιο αναλυτικά: θα έχουν το δικαίωμα να ιδρύουν και να ελέγχουν με δικές τους δαπάνες φιλανθρωπικά, θρησκευτικά και κοινωνικά ιδρύματα, σχολεία και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, με το δικαίωμα να χρησιμοποιούν σ' αυτά τη γλώσσα τους και να ασκούν ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα»³⁷⁶. Οι συνθήκες και οι διακηρύξεις της ΚτΕ συνέδεσαν το δικαίωμα εκπαίδευσης και άλλα δικαιώματα, με μια υπόσχεση δίκαιου διαμοιρασμού των κρατικών πόρων. Αυτές οι διαστάσεις (θεσμικές και χρηματοδότησης) υπάχθηκαν κάτω από μια συνολική αντίληψη ίσης μεταχείρισης και ασφάλειας στο νόμο και στην πράξη, για τα μέλη των μειονοτικών ομάδων, συγκρινόμενα με τους πολίτες της πλειοψηφίας (ή κατ' όνομα πλειοψηφίας) του κράτους, μια αντίληψη, που εξήγησε το ΔΔΔΔ: «ισότητα στο νόμο αποκλείει τη διάκριση κάθε είδους· ενώ η ισότητα στην πράξη μπορεί να περιλαμβάνει την

³⁷⁵ Για περαιτέρω σχολιασμό της υπόθεσης βλ. Gilbert G., "The Burgeoning Minority Rights Jurisprudence of the European Court of Human Rights", *Human Rights Quarterly*, Vol. 24, 2002, pp. 736 - 780, σελ. 762 - 763.

³⁷⁶ Thornberry P., "International Standards" in *Education Rights and Minorities*, Minorities Rights Group (M.R.G.) International Report no 94/1, 1994, σελ. 10.

ηγκαιότητα διαφορετικής μεταχείρισης με σκοπό να επιτευχθεί ένα αποτέλεσμα, το οποίο καθιερώνει μια ισορροπία μεταξύ διαφορετικών καταστάσεων»³⁷⁷.

Περαιτέρω «θεσμικές» αναφορές στον κανόνα των γενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων περιλαμβάνουν το Άρθρο 13 παρ. 3 του ΔΣΟΚΠΑ, το οποίο αναφέρεται στην ελευθερία των γονέων και άλλων να επιλέγουν σχολεία άλλα από αυτά, που έχουν ιδρυθεί από τις δημόσιες αρχές, τα οποία διασφαλίζουν τη θρησκευτική, γλωσσική, ιδέωση και εκπαίδευση στα ήθη των παιδιών τους σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους. Το Άρθρο 13 παρ. 4 σέβεται την ελευθερία των «ατόμων και οντοτήτων» να ιδρύουν και να διευθύνουν εκπαιδευτικά ιδρύματα υποκείμενα στον κανόνα, ότι όλα τα ιδρύματα συμμορφώνονται σε ελάχιστα πρότυπα, που διατυπώνονται από το κράτος. Το Γενικό Σχόλιο 13 της Επιτροπής του ΔΣΟΚΠΑ παρατηρεί επί τη βάσει του Άρθρου 13 παρ. 4, ότι «ο καθένας, συμπεριλαμβανομένων των μη - πολιτών έχει ελευθερία να ιδρύει και να διευθύνει εκπαιδευτικά ιδρύματα», τονίζοντας, ότι αυτό περιλαμβάνει όλους τους τύπους εκπαιδευτικών ιδρυμάτων³⁷⁸. Επιπλέον, τονίζεται κατά νου «τις αρχές της μη - διάκρισης, τις ίσες ευκαιρίες και την αποτελεσματική συμμετοχή στην κοινωνία για όλους, το Κράτος έχει μια υποχρέωση, να διασφαλίσει, ότι η ελευθερία, που διατυπώνεται στο Άρθρο 13 παρ. 4 δεν οδηγεί σε ανισότητες ανομοιογένειες των εκπαιδευτικών ευκαιριών για κάποιες κοινωνικές ομάδες»³⁷⁹. Όσον αφορά στις οικονομικές υποχρεώσεις το Γενικό Σχόλιο συνάγει το συμπέρασμα, ότι ένα κράτος μέρος «δεν έχει υποχρέωση να χρηματοδοτεί ιδρύματα, που ιδρύονται σύμφωνα με... τις παραγράφους 3 και 4· ωστόσο, εάν ένα Κράτος θέλει να κάνει μια οικονομική συνεισφορά σε ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, πρέπει να το πράξει αυτό χωρίς διάκριση»³⁸⁰. Περαιτέρω σημαντικά σημεία στο Γενικό Σχόλιο 13 γίνονται για την ακαδημαϊκή ελευθερία, παρόλο, που δεν αναφέρεται ρητά στο Άρθρο και επί τη βάσει του επιχειρήματος, ότι το δικαίωμα στην εκπαίδευση, μπορεί μόνο να είναι απολαύσιμο, εάν συνοδεύεται από την ακαδημαϊκή ελευθερία προσωπικού και φοιτητών. Το αυτοαποκαλούμενο σχήμα 4Α (availability - διαθεσιμότητα, accessibility - προσβασιμότητα, acceptability - αποδοχή και adaptability - προσαρμοστικότητα) πλαισιώνει το Γενικό Σχόλιο. Όλα

³⁷⁷ Γνωμοδότηση σχετικά με τα Μειονοτικά Σχολεία στην Αλβανία» ("Advisory Opinion regarding Minority Schools in Albania"), op.cit., σελ. 19.

³⁷⁸ General Comment No. 13, "The Right to Education", (Art. 13), Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/1999/10, (Twenty-first session), UN, 8.12.1999, para. 30,

[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/ae1a0b126d068e868025683c003c8b3b?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/ae1a0b126d068e868025683c003c8b3b?Opendocument)).

³⁷⁹ ibid.

³⁸⁰ ibid., para. 54.

αυτά τα στοιχεία έχουν σχέση με τις μειονότητες και ιδιαίτερος η πολιτισμική παραδοχή και η ικανότητα των εκπαιδευτικών συστημάτων να απαντούν στις ανάγκες των εξελισσόμενων κοινωνιών και κοινοτήτων³⁸¹.

Σχετικά με την πρόβλεψη ιδιωτικής εκπαίδευσης, μπορούμε, επίσης, να σημειώσουμε τα Άρθρα 28 και 29 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όσον αφορά στις δομές και στόχους της εκπαίδευσης, με το Άρθρο 29 παρ. 2, να προβλέπει, ότι η γενικότητα αυτών των άρθρων δε θα ερμηνευθεί «έτσι ώστε να υπάρξει ανάμειξη με την ελευθερία των ατόμων και οντοτήτων να ιδρύσουν και να διευθύνουν εκπαιδευτικά ιδρύματα», υποκείμενο στην παρακολούθηση των αρχών ή των σκοπών της εκπαίδευσης στο Άρθρο 29 και στα ελάχιστα πρότυπα, τα εγκαθιδρυμένα από το κράτος. Το Άρθρο 30³⁸² της Σύμβασης αυτής, αναφορικά με τα παιδιά μειονοτήτων και αυτόχθονων πληθυσμών, μπορεί να συνταυτιστεί με το Άρθρο 27 του ΔΣΑΠΔ.

Η Διακήρυξη των ΗΕ για τις Μειονότητες δεν περιέχει μια συγκεκριμένη πρόβλεψη για τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, επιπρόσθετα με τις προβλέψεις της για τις γλώσσες στην εκπαίδευση και για το γλωσσικό περιεχόμενο. Παρ' όλα αυτά, το Άρθρο 2 παρ. 4 προβλέπει, ότι τα άτομα, που ανήκουν σε μειονότητες «έχουν το δικαίωμα να ιδρύουν και να διατηρούν τις ενώσεις τους, μια διατύπωση, που είναι αρκετά ευρεία, για να περιλαμβάνει εκπαιδευτικά και θρησκευτικά ιδρύματα, έχοντας κατά νου, ότι η λέξη «ενώσεις» επελέγη, ως ο πιο ευρύς διαθέσιμος όρος³⁸³.

Στον ευρωπαϊκό χώρο, το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου 1 της ΕΣΔΑ, χρησιμοποιεί μια αρνητική διατύπωση για να περιβάλλει το δικαίωμα στην εκπαίδευση³⁸⁴: «κανενός ατόμου δε θα του αρνηθεί το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Στην άσκηση κάθε λειτουργίας, η οποία αναλαμβάνεται σε σχέση με την εκπαίδευση και τη διδασκαλία, το Κράτος θα σέβεται το δικαίωμα των γονιών να διασφαλίζουν αυτή την εκπαίδευση και διδασκαλία σε συμμόρφωση με τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις τους». Δεν είναι απολύτως ξεκάθαρο, από αυτή την πρόβλεψη, εάν το κράτος δικαιοδοτείται να απαγορεύσει την ίδρυση ιδιωτικών σχολείων. Η δομή της

³⁸¹ Ibid., para. 6.

³⁸² Βλ. *supra*, υποσημ. 350.

³⁸³ Thornberry P., "Article 13" στο Weller M., *op.cit.*, σελ. 398.

³⁸⁴ Παρά αυτή την αρνητική διατύπωση, το ΕΔΔΑ έχει ξεκαθαρίσει, ότι «δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι το Άρθρο 2 διατηρεί φυλαγμένο ένα δικαίωμα», βλ. «Σχετικά με Ορισμένες Πλευρές των Νόμων για τη Χρήση των Γλωσσών στην Εκπαίδευση στο Βέλγιο κ. Βελγίου», *op.cit.*, σελ. 30 - 31. Η πενιχρή φύση του δικαιώματος επιβεβαιώνεται από τη δήλωση του Δικαστηρίου, ότι το κράτος μέρος δεν υποχρεούτο, να εγκαθιδρύσει ή να επιχορηγήσει εκπαίδευση κανενός ιδιαίτερου τύπου ή κανενός ιδιαίτερου επιπέδου με δικές του δαπάνες.

δεύτερης πρότασης του Άρθρου, το οποίο αναφέρεται σε κρατικές λειτουργίες, υπονοεί, ότι δε δημιουργεί ένα δικαίωμα θεσμοθέτησης ιδιωτικής εκπαίδευσης· έτσι ώστε κάθε τέτοιο δικαίωμα θα αιτιολογείτο καλύτερα στο πλαίσιο του γενικού δικαιώματος στην εκπαίδευση στην πρώτη πρόταση³⁸⁵. Η νομολογία στο θέμα αυτό είναι, τρόπον τινά, έμμεση και περισσότερο εστιασμένη στο να ενθαρρύνει τις κρατικές αρχές να παρέχουν την απαραίτητη εκπαίδευση, μάλλον παρά να υποστηρίξουν την ίδρυση ιδιωτικών σχολείων³⁸⁶.

Τα ευρωπαϊκά κείμενα για τα μειονοτικά δικαιώματα έχουν γενικά υιοθετήσει μια ξεκάθαρη στάση στη θεσμική διάσταση της μειονοτικής προστασίας και στις αναφορές των πηγών χρηματοδότησης. Η παράγραφος 32 (2) του *Κειμένου της Κοπεγχάγης* προβλέπει, απλά, ότι τα άτομα, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες έχουν το δικαίωμα «να εγκαθιδρύουν και να διατηρούν τα δικά τους εκπαιδευτικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά ιδρύματα, οργανισμούς και ενώσεις, τα οποία μπορούν να αναζητήσουν εθελοντικές οικονομικές και άλλες συνεισφορές, καθώς επίσης και δημόσια αρωγή, σε συμμόρφωση με την εθνική νομοθεσία». Η *Συνάντηση Εμπειρογνομόνων της Γενεύης* του ΟΑΣΕ, τον Ιούλιο του 1991 προσέθεσε ένα σημαντικό στοιχείο στον τελευταίο τύπο: «τα συμμετέχοντα Κράτη επιβεβαιώνουν και δε θα εμποδίσουν την άσκηση (η υπογράμμιση δική μας), του δικαιώματος των ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες να ιδρύσουν και να διατηρήσουν τα δικά τους εκπαιδευτικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά ιδρύματα, οργανισμούς και ενώσεις»³⁸⁷.

Η σημασία της δημιουργίας ιδιωτικών μειονοτικών σχολείων τονίσθηκε στη Σύμβαση της ΟΥΝΕΣΚΟ, αλλά επαναλαμβάνεται έκτοτε σε διάφορα κείμενα. Είτε αυτά αφορούν τη θρησκευτική ελευθερία είτε τη μειονοτική προστασία *per se*. Η Έκθεση της ΣΠ αναφέρει τα εξής:

³⁸⁵ Στην υπόθεση “*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*” (No. 5095/71, 5920/72, 5926/72), ΕΔΔΑ, 7 December 1976, παρ. 50, το Δικαστήριο αποφαινεται, ότι τα *travaux préparatoires* της ΕΔΔΑ «αναμφίβολα καταδεικνύουν...τη σπουδαιότητα, που προσδίδεται από πολλά μέλη της Συμβουλευτικής Συνέλευσης [του Συμβουλίου της Ευρώπης] και από ένα αριθμό κυβερνήσεων στην ελευθερία της διδασκαλίας, δηλαδή στην ελευθερία της ίδρυσης ιδιωτικών σχολείων».

³⁸⁶ Βλ. λόγου χάρι, την υπόθεση «*Κύπρος κ. Τουρκίας*» (“*Cyprus v. Turkey*”), *op.cit.* Στην υπόθεση “*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*”, *ibid.*, το Δικαστήριο έκρινε, ότι η δεύτερη πρόταση του Άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου 1 «στοχεύει, εν συντομία, να διασφαλίσει την πιθανότητα του πλουραλισμού στην εκπαίδευση, η οποία πιθανότητα είναι ουσιώδης για τη διατήρηση της «δημοκρατικής κοινωνίας», όπως (αυτή) γίνεται αντιληπτή από τη Σύμβαση. Εν όψει της δύναμης του μοντέρνου Κράτους, είναι πάνω από όλα μέσω της διδασκαλίας του Κράτους, που αυτός ο στόχος πρέπει να πραγματοποιηθεί» (η υπογράμμιση δική μας).

³⁸⁷ “*Report of the Conference on Security and Cooperation in Europe Meeting of Experts on National Minorities*”, *op.cit.*, Τίτλος V, παρ. 2.

«Η υποχρέωση των Μερών να αναγνωρίσουν το δικαίωμα των προσώπων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, να ιδρύουν και να διευθύνουν τα δικά τους ιδιωτικά εκπαιδευτικά και τεχνικά ιδρύματα υπόκειται στις απαιτήσεις του εκπαιδευτικού συστήματός τους, ιδιαίτερα στους κανονισμούς, που αφορούν την υποχρεωτική εκπαίδευση. Τα ιδρύματα, που καλύπτει αυτή η παράγραφος μπορεί να υπόκεινται στις ίδιες μορφές εποπτείας, όπως τα άλλα ιδρύματα, ιδιαίτερα ως προς τα πρότυπα διδασκαλίας. Όταν αυτά τα απαιτούμενα πρότυπα υπάρχουν, είναι σημαντικό να αναγνωρίζονται επισήμως τα απονεμόμενα διπλώματα. Η σχετική εθνική νομοθεσία, πρέπει να βασίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια και να είναι σύμφωνη με την αρχή της μη διακρίσεως.

Η άσκηση του δικαιώματος, που αναφέρεται στην παράγραφο 1 δε συνεπάγεται καμμία οικονομική υποχρέωση του ενδιαφερόμενου Μέρους, αλλά ούτε και αποκλείει τη δυνατότητα τέτοιας συνεισφοράς»³⁸⁸.

Η Σύμβαση - Πλαίσιο, λοιπόν, αναφέρεται, σαφώς, σε δικαίωμα, το οποίο πρέπει να ασκείται σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς κανονισμούς των κρατών. Θα πρέπει, επίσης, να ανταποκρίνεται σε όλες τις προϋποθέσεις της Σύμβασης της ΟΥΝΕΣΚΟ που εξετέθησαν ανωτέρω³⁸⁹. Μάλιστα, ως προς τις θρησκευτικές μειονότητες υφίσταται μια επιπλέον κατοχύρωση: Η ίδια η Σύμβαση απαγορεύει την παρακολούθηση θρησκευτικών μαθημάτων, που δε συμβαδίζουν με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των μαθητών³⁹⁰. Αυτή η διάταξη έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού ισχύει ανεξαρτήτως του μειονοτικού ή μη χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Από πλευράς του το κράτος δεν υποχρεούται να παρέχει οικονομικές ενισχύσεις, αλλά πρέπει να αναγνωρίζει τα διπλώματα, που απονέμουν τα εγκριθέντα από αυτό ιδιωτικά σχολεία.

Τέλος, οι *Συστάσεις της Χάγης αναφορικά με Εκπαιδευτικά Δικαιώματα Εθνικών Μειονοτήτων*, προέβλεπαν, ότι:

«Δημόσια και Ιδιωτικά Ιδρύματα

8) Σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, τα άτομα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, όπως οι άλλοι, έχουν το δικαίωμα ίδρυσης και διαχείρισης των δικών τους ιδιωτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε συμμόρφωση με τον εθνικό νόμο. Αυτά τα ιδρύματα μπορεί να συμπεριλαμβάνουν διδασκαλία σε σχολεία στη μειονοτική γλώσσα.

9) Δεδομένου του δικαιώματος των ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες να ιδρύουν και να διαχειρίζονται τα δικά τους εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα Κράτη δε θα εμποδίσουν την

³⁸⁸ Framework Convention for the Protection of National Minorities - Explanatory Report, op.cit., παρ. 72 - 73.

³⁸⁹ Βλ. *supra*, σελ. 96, Άρθρο 5 Σύμβασης ΟΥΝΕΣΚΟ.

³⁹⁰ *Ibid.*, Άρθρο 5 (β).

απόλαυση αυτού του δικαιώματος επιβάλλοντας υπερβολικά επαχθείς νομικές και διοικητικές απαιτήσεις, κανονιστικές της ίδρυση και διαχείρισης αυτών των ιδρυμάτων.

10) Τα ιδιωτικά μειονοτικά γλωσσικά εκπαιδευτικά ιδρύματα δικαιοδοτούνται να αναζητήσουν τις δικές τους πηγές χρηματοδότησης χωρίς κανένα κώλυμα ή διάκριση από τον προϋπολογισμό του Κράτους, διεθνείς πηγές και τον ιδιωτικό τομέα»³⁹¹.

2.B.3(β). Γλωσσικά δικαιώματα (γενική αναφορά)

Τα κείμενα προστασίας ασχολούνται εκτενέστατα με τα γλωσσικά δικαιώματα των μειονοτήτων. Σε σχέση με τα εθνοτικά ή και τα θρησκευτικά δικαιώματα, τα γλωσσικά είναι λεπτομερή, αναλυτικά και περιλαμβάνουν πολλές ρυθμίσεις *de lege ferenda*. Μια απόπειρα γενικής κατηγοριοποίησης, των γλωσσικών δικαιωμάτων³⁹², βάσει των κειμένων μειονοτικής προστασίας διεθνούς δικαίου, θα ήταν η εξής: i) Η χρήση μιας μειονοτικής γλώσσας ενώπιον των Διοικητικών και Δημόσιων Αρχών, ii) Η χρήση μιας μειονοτικής γλώσσας ενώπιον της Δικαιοσύνης, iii) Η αναγραφή των ονομάτων στη μειονοτική γλώσσα και η επίσημη αποδοχή και καταγραφή τους από τις αρχές, iv) Η αναγραφή και δημόσια ανάρτηση τοπωνυμίων, κλπ. στη μειονοτική γλώσσα, v) Το δικαίωμα λήψης πληροφοριών στη μητρική (μειονοτική) γλώσσα, vi) Πολιτικές δραστηριότητες, εκλογική διαδικασία και επίσημη χρήση μειονοτικών γλωσσών, vii) Η χρήση της μειονοτικής γλώσσας στη λατρεία, στην οικονομική και κοινωνική ζωή, στον πολιτισμό.

Τα περισσότερα από τα κείμενα διεθνούς δικαίου επιτρέπουν στα μέλη των γλωσσικών μειονοτήτων να απολαμβάνουν τον πολιτισμό τους και να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους δημοσίως και ιδιωτικώς ελευθέρως και χωρίς κανενός είδους

³⁹¹ Βλ. “The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities and Explanatory Note, The Foundation on Inter-Ethnic Relations (a non-governmental organization established in 1993 to carry out specialized activities in support of the HCNM), OSCE, Hague, 1996. Βλ. και *ibid.* στην Explanatory Note στον τίτλο “Public and Private Institutions”, όπου αναφέρεται, ότι: “The right of national minorities to establish and manage their own institutions, including educational ones, is well grounded in international law and must be recognized as such. Although the State has the right to oversee this process from an administrative perspective and in conformity with its own legislation, it must not prevent the enjoyment of this right by imposing unreasonable administrative requirements which might render it practically impossible for national minorities to establish their own educational institutions. Although there is no formal obligation for States to fund these private establishments, these institutions should not be prevented from seeking resources from all domestic and international sources”, (http://www.osce.org/documents/hcnm/1996/10/2700_en.pdf).

³⁹² Τα γλωσσικά δικαιώματα στην εκπαίδευση, δε μνημονεύονται εδώ εσκεμμένα, εφ’ όσον έγινε εκτενής αναφορά στο ως άνω υποκεφάλαιο 2.B.3 (α) με τίτλο «Δικαίωμα στην Εκπαίδευση».

Ο *EXPIMG* εισάγει πολλά καινοφανή και περίεργα γλωσσικά δικαιώματα, τα οποία διεκδικούν την αποκλειστικότητα προστασίας των μειονοτικών γλωσσών και όχι κατ' ανάγκην γλωσσικών μειονοτήτων. Ίσως οι συντάκτες του να μην έλαβαν επαρκώς υπόψη, ότι τα μειονοτικά ή γλωσσικά δικαιώματα δεν αντιμετωπίζονται κατ' αποκοπή, αλλά σε συνδυασμό με την πολιτική, κοινωνική και άλλη πραγματικότητα ενός δεδομένου τόπου και ενός δεδομένου χρόνου³⁹⁶. Ο Χάρτης προσδίδει σπουδαιότητα, αυστηρώς, στα γλωσσικά δικαιώματα, στο πλαίσιο της θετικής αξίας, η οποία ακολουθεί την πολιτιστική ποικιλομορφία. Το επίκεντρο της προσοχής, όμως, δεν μπορεί να είναι μόνο η «πολιτιστική λειτουργία» της γλώσσας. Κι ενώ αναγνωρίζεται κατ' αρχήν, ότι κάποιες γλώσσες «απολαμβάνουν κάποιας δυνατότητας αναπτύξεως και πολιτιστικής σταθερότητας», δε διερευνάται κατά πόσο έχουν και αντικειμενικά τη δυνατότητα να τύχουν της χρήσης, που θα επιθυμούσε ο Χάρτης³⁹⁷. Ιδιαίτερως, ο περιορισμός του Χάρτη είναι ο πολιτικός του χαρακτήρας, ενώ θα έπρεπε να είναι καθαρά ένα κείμενο προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αφήνει ανοιχτή την πιθανότητα για τα κράτη να αποσύρουν τη συμμετοχή τους από τις περισσότερες διατάξεις του (“opt - out”), με τέτοιο τρόπο, που παραβλέπουν τα ανθρώπινα δικαιώματα των ατόμων, που επηρεάζονται, όπως το δικαίωμα έκφρασης και μη - διάκρισης³⁹⁸. Ακόμη, αξίζει να σημειώσουμε, ότι ο Χάρτης φαίνεται να έχει εξοβελίσει από το πεδίο των ρυθμίσεών του τη χρήση της επίσημης γλώσσας, έστω και παράλληλα με τις μειονοτικές. Η ανάγκη γνώσεώς της αναφέρεται μόνο στο προοίμιό του και το Άρθρο 8. Επίσης, η εφαρμογή των διατάξεών του συνεπάγεται δυσβάστακτα και άσκοπα, πολλές φορές, έξοδα εις βάρος των κρατών³⁹⁹. Τελικά, ο

---

with relations with public authorities, the subject of paragraph 2 of this article. (Αναφορικά με το Άρθρο 10 παρ. 1 της ΣΠ).

³⁹⁶ Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*, σελ. 391.

³⁹⁷ Βλ. “European Charter for Regional or Minority Languages - Explanatory Report”, *op.cit.*, παρ. 17 και 20. Οι συντάκτες του Χάρτη απέφυγαν επιμελώς να συντάξουν κατάλογο με κατηγορίες γλωσσών, διότι κάτι τέτοιο «θα αδικούσε την ποικιλία των γλωσσικών καταστάσεων» στην Ευρώπη. Όλα τελικά επαφίενται στα κράτη και στην προσαρμογή των ρυθμίσεων του Χάρτη στις ανάγκες τους (*ibid.*, παρ. 20: Nevertheless, it was decided not to attempt to define different categories of languages according to their objective situation. Such an approach would not do justice to the diversity of language situations in Europe. In practice, each regional or minority language constitutes a special case and it is pointless to try and force them into distinct groups. The solution adopted was to preserve the single notion of regional or minority language, while enabling states to adapt their undertakings to the situation of each regional or minority language.).

³⁹⁸ Βλ. Boussiakou I. - K., “The Legal Status of the Muslim Minority in Western Thrace: Efficacy of the Present Regime in the Light of Current International Human Rights Law”, [διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο του Kent, Canterbury για το βαθμό ‘Doctor of Philosophy in Law’], 2003, σελ. 220.

³⁹⁹ Εδώ ο Διακοφωτάκης, διερωτάται, δεδομένου, ότι οι δυνατότητες του όποιου κρατικού προϋπολογισμού δεν είναι απεριόριστες, κατά πόσο αξίζει πράγματι ή είναι απαραίτητο, να διατεθούν κονδύλια για τη μετάφραση νομικών κειμένων, αντί να βοηθήσουν, για παράδειγμα, στην επιδότηση

Χάρτης προστατεύει μόνο γλώσσες, οι οποίες ομιλούνται στην Ευρώπη και επιπλέον είναι ευρωπαϊκής προελεύσεως και διαφορετικές από την επίσημη γλώσσα του κράτους. Ο Χάρτης, σε αντίθεση με τη ΣΠ δεν έχει συγκεντρώσει την εμπιστοσύνη των περισσότερων κρατών και ίσως, τελικά, κάποιες προβλέψεις του να περιπέσουν σε αχρησία ελλείψει ενδιαφέροντος, αλλά και αντικειμενικής αδυναμίας για την πρακτική εφαρμογή τους. Στο πλαίσιο αυτό, πιο χρήσιμα είναι τα άλλα κείμενα, που περιέχουν σαφείς κατευθύνσεις και σαφή δικαιώματα για την προστασία και προαγωγή της γλωσσικής ιδιαιτερότητας των μειονοτήτων και όχι μόνο των γλωσσών *per se*⁴⁰⁰.

Το δικαίωμα, να χρησιμοποιούν οι δημόσιες αρχές μια μειονοτική γλώσσα, όπου είναι εύλογο και πρακτικό, περιλαμβάνεται σε ένα μεγάλο αριθμό αποφάσεων, διακηρύξεων και άλλων κειμένων του ΣτΕ, του ΟΑΣΕ και των ΗΕ. Αναλόγως, αυτό επιβεβαιώνει την ευρεία αποδοχή και αναγνώριση αυτών των δικαιωμάτων, ως θεμελιωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων, σε μια νομική και πολιτική βάση. Εάν οι δημόσιες αρχές δεν επέτρεπαν τη χρήση μιας μειονοτικής γλώσσας σε ιδιωτικές δραστηριότητες, αυτό θα συνεπαγόταν την παραβίαση ενός αριθμού ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα κείμενα και συνθήκες διεθνούς δικαίου, όπως είναι το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, στην ελευθερία στην έκφραση, την αρχή της μη - διάκρισης και το δικαίωμα των ατόμων, που ανήκουν σε μια γλωσσική μειονότητα, να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους με άλλα μέλη της ομάδας τους. Αυτό θα συνέβαινε, κυρίως, επειδή θα τους παρακώλυε από το να χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα της επιλογής τους⁴⁰¹. Αυτές οι προβλέψεις αποτελούν παραδείγματα της ιδιωτικής χρήσης μιας μειονοτικής γλώσσας.

Το ίδιο είδος προστασίας εφαρμόζεται και στην περίπτωση της γραπτής χρήσης μιας μειονοτικής γλώσσας ή στη χρήση τέτοιας γλώσσας ως μέσου επικοινωνίας. Οι δημόσιες αρχές δεν πρέπει να παρεμβαίνουν στα δικαιώματα των ατόμων, να γράφουν ή να χρησιμοποιούν μία μειονοτική γλώσσα στην ιδιωτική αλληλογραφία ή στις επικοινωνίες, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης μιας μειονοτικής γλώσσας στις ιδιωτικές ασχολίες ή στην εμπορική αλληλογραφία⁴⁰².

μαθημάτων διδασκαλίας της μειονοτικής γλώσσας, ερωτήματα με τα οποία ο Χάρτης δεν ασχολείται (βλ. Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*, σελ. 392).

⁴⁰⁰ Ibid., σελ. 392 - 393.

⁴⁰¹ De Varennes Fernand, *A Guide to the Rights of Minorities and Language*, Constitutional & Legal Policy Institute, Hungary, 2001, σελ. 8 και επ.

⁴⁰² Ibid., σελ. 9 - 10.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μια γενική επισκόπηση και ιστορική ανασκόπηση των προβλημάτων της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η χρήση θρησκευτικού και όχι κάποιου εθνικού όρου για να περιγραφεί η μειονότητα⁴⁰³, υπήρξε ορθή επιλογή για δύο λόγους. Πρώτον, την εποχή εκείνη η κύρια διάκριση, το κοινό σημείο αναφοράς και ο συνδετικός ιστός των διαφόρων «λαοτήτων» στα Βαλκάνια ήταν κυρίως η κοινή θρησκευτική πίστη, σύστημα, που είχαν ακολουθήσει και οι Οθωμανοί με το διαχωρισμό των μιλλέτ⁴⁰⁴. Ο δεύτερος και πολύ βασικότερος λόγος είναι το γεγονός, ότι η μειονότητα στη Θράκη αποτελείται από τρεις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες, που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη φυλετική καταγωγή, τα ήθη και έθιμα και τον τρόπο ζωής. Πιο συγκεκριμένα διακρίνουμε τους Τουρκογενείς, τους Πομάκους και τους Αθίγγανους (Ρομά). Το μοναδικό συνεκτικό τους στοιχείο και σαφής τρόπος προσδιορισμού είναι η θρησκευτική τους συνείδηση. Οι Τουρκόφωνοι είναι η μεγαλύτερη αριθμητικά ομάδα της μειονότητας, που ανέρχεται περίπου στο 50%, οι Πομάκοι αποτελούν το 35% και οι Αθίγγανοι συνιστούν τη μικρότερη πληθυσμιακή ομάδα της μειονότητας (15%)⁴⁰⁵.

⁴⁰³ Βλ. και *supra*, σελ. 17 - 18.

⁴⁰⁴ Για το σύστημα των μιλλέτ βλ. *inter alia* Κιτσίκης Δ., *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1280 - 1924*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1988, σελ. 42 - 44, όπως επίσης και Tsitselikis K., "The Pending Modernisation of Islam in Greece: From Millet to Minority Status", *Südosteuropa*, Vol. 55, No. 4, 2007, pp. 354 - 372 [και στο αρχείο KEMO (Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων), (<http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>), με ημερομ. 17 Φεβρουαρίου 2008].

⁴⁰⁵ Για αυτά τα στοιχεία βλ. «Συνάντηση για την Επισκόπηση της Υλοποίησης των Συμφωνιών του ΟΑΣΕ για Θέματα Ανθρώπινης Διάστασης, Θέμα Ημερήσιας Διάταξης: Εθνικές Μειονότητες», (Δήλωση της Ελληνικής Αντιπροσωπείας για τη Μουσουλμανική Μειονότητα στη Θράκη, Βαρσοβία, 24 Οκτωβρίου 2000 - 'Πλήθος - Όνομα'), δικαίωματικά (ηλεκτρονική επθεώρηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα), τεύχος 10, Ιανουάριος 2001,

στην ιστοσελίδα: http://www.greekhelsinki.gr/dikaionmatika/10/articles/art_30.htm, η οποία βασίζεται στην απογραφή του 1991. Βλ. επίσης και Υπουργείο Εξωτερικών - Υπηρεσία Ενημέρωσης, «Μουσουλμανική Μειονότητα Θράκης», Αθήνα, Ιούνιος 1999,

(<http://www.hri.org/MFA/foreign/musminor.htm>), αλλά βλ. *inter alia* και την Έκθεση του ΔΣΑΠΔ του 2004 (εδώ να σημειωθεί, ότι οφειλόταν εκ μέρους της Ελλάδας η Έκθεση Κράτους Μέλους -State Party Report- του ΔΣΑΠΔ για την 1.04.2009, αλλά ακόμα η Ελλάδα δεν την έχει υποβάλλει), για την Ελλάδα, όπου δίδονται τα ίδια ποσοστά (όπως και σε όλες τις εκθέσεις διεθνών κι ευρωπαϊκών οργάνων για την Ελλάδα): "Consideration of reports submitted by states parties under Article 40 of the Covenant", (ICCPR), Human Rights Committee, Initial report, Greece, CCPR/C/GRC/2004/1, 15 April 2004: "This minority consists of three groups whose members are of Turkish origin (50% of the minority population), Pomaks, a native population that speaks a Slavic dialect and espoused Islam during Ottoman rule (35% of the minority) and Roma (15% of the minority population)", σελ. 166, παρ. 899.

Για τον αριθμό της Μουσουλμανικής μειονότητας σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό της περιοχής της Θράκης και της Ελλάδας, βλ. (μεταξύ διαφόρων άλλων Εκθέσεων σε διεθνή όργανα, που χρησιμοποιούν τους ίδιους αριθμούς), "Consideration of reports submitted by states parties under Article 40 of the Covenant", (ICCPR), *ibid.*: "It is estimated that the Muslim minority of Thrace

Στην περίοδο 1968 - 1990, μετά το Κυπριακό και κυρίως κατά την περίοδο της δικτατορίας, το ελληνικό κράτος εφάρμοσε κάποια μέτρα διοικητικού χαρακτήρα αντίθετα με το άρθρο 39 παρ.1 της Συνθήκης της Λωζάνης: «Οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητες υπήκοοι Τούρκοι θα απολαύσι των αυτών αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων των και οι μουσουλμάνοι εις βάρος της μειονότητας». Έτσι κατέστη δυσχερές για τους μουσουλμάνους, να αποκτήσουν άδειες ανεγέρσεως ή επισκευής οικιών, άδειες κυνηγιού, άδειες οδήγησης και άδειες γεωργικών ελκυστήρων καθώς επίσης, και να έχουν πρόσβαση σε δημοσιο - υπαλληλικά επαγγέλματα⁴⁰⁶. Ωστόσο, τα μέτρα αυτά δεν ακολουθήθηκαν ποτέ πιστά. Πάντα στις προεκλογικές περιόδους, για λόγους ψηφοθηρικούς, προσφέρονταν αφειδώς άδειες πάσης φύσεως. Το αποτέλεσμα, πάντως, τέτοιων πρακτικών ήταν να απομονωθεί το μουσουλμανικό στοιχείο και να ορθωθούν υψηλότερα τείχη ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους στη Θράκη. Το 1990 κατόπιν συσκέψεων των τριών αρχηγών των πολιτικών κομμάτων, που συμμετείχαν στην κυβέρνηση, αποφασίσθηκε, να ληφθούν μέτρα, που θα εξομαλύνουν την κατάσταση διοικητικά προς όφελος της μειονότητας⁴⁰⁷. Τα μέτρα αυτά άρχισαν να εφαρμόζονται μετά το 1991 και έμειναν γνωστά ως μέτρα ισονομίας και ισοπολιτείας Χριστιανών και Μουσουλμάνων⁴⁰⁸. Καταργήθηκαν με αυτό τον τρόπο οι απαράδεκτες διοικητικές ποσοστώσεις, που εφαρμόζονταν σε ορισμένους τομείς. Επίσης, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην

---

numbers 100,000 out of a total of 362,000 inhabitants of this area, i.e. 29 per cent of the local population and 0.92 per cent of the total population of Greece of 10.62 million", σελ. 166, παρ. 898.

⁴⁰⁶ Γι' αυτά τα μέτρα βλ. αναλυτικά: "Destroying Ethnic Identity: The Turks of Greece", Human Rights Watch (A Helsinki Watch Report), August 1990, σελ. 31 - 39. Λόγου χάρι, αναφέρει η Έκθεση στις σελ. 38 - 39 για την πρόσβαση των Μουσουλμάνων στο Δημόσιο: "Civil Service Jobs: Greek Turks say they are denied opportunities to work in civil service jobs; they report that ethnic Turks hold three or four jobs as street cleaners for municipal governments, but no higher-level positions. Of the 300 employees in the Komotini Nomark' s office, Nomark Karaholios told Helsinki Watch that none are of Turkish origin. He said that no Turks had applied, because most worked in agriculture. Of the 1,000 civil servants in the Xanthi Nomark' s office, Nomark Thanapólous told Helsinki Watch that none are ethnic Turks. He, too, said that none had applied. He said this was because "Most Moslems marry young, have many children, and work in agriculture and in private services. So they don' t want to go into public service. Partly it's because of their difficulties with the Greek language". A group of Greek Turks in Xanthi told Helsinki Watch they did not know the total number of applicants for civil service jobs, and acknowledged that some qualified people no longer apply, knowing that they will be denied. However, they provided the names of six educated ethnic Turks who had applied to the Xanthi Nomark' s office for positions in recent years... None of the six had obtained jobs through the Nomark' s office".

⁴⁰⁷ Συρίγος Ά., op.cit., σελ. 180.

⁴⁰⁸ Βλ. και "Consideration of reports submitted by states parties under Article 40 of the Covenant", (ICCPR), op.cit.: "In recent years the basic guiding principles of the Greek policy vis-à-vis the Muslim minority have been those of moderation and consensus. This is especially true since 1991, when the Government solemnly declared the principles of 'isonomia' i.e. equality before the law and 'isopoliteia' i.e. equality of civil rights, as the basis of the treatment of the Muslims in Thrace", σελ. 166, παρ. 897

οικονομική ανάπτυξη ολόκληρης της Θράκης και ιδιαίτερος των περιοχών της μειονότητας. Στόχος αυτής της πολιτικής είναι η ενσωμάτωση της μειονότητας μέσα στην κοινωνία και η εξαφάνιση των φαινομένων απομονωτισμού⁴⁰⁹.

⁴⁰⁹ Επ' αυτών των μέτρων, το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ενημερώνει, ότι πλέον: «Ένας σημαντικός αριθμός μουσουλμάνων απασχολούνται είτε με σύμβαση ιδιωτικού δικαίου είτε ως μόνιμοι δημόσιοι υπάλληλοι σε υπηρεσίες του δημοσίου τομέα. Οι μουσουλμάνοι, που έχουν τα τυπικά προσόντα συμμετέχουν στους διαγωνισμούς, που γίνονται μέσω του Ανώτατου Συμβουλίου Επιλογής Προσωπικού (ΑΣΕΠ) για την πλήρωση θέσεων στο Δημόσιο. Σήμερα υπηρετούν στη Θράκη περισσότεροι από 350 μουσουλμάνοι ως εκπαιδευτικοί, πυροσβέστες, στελέχη της κτηνιατρικής υπηρεσίας, της Αγροφυλακής και τραπεζικοί υπάλληλοι. Επίσης απασχολούνται σε εποχιακές εργασίες δημοσίων φορέων, όπως τα δασαρχεία Ξάνθης και Σταυρουπόλεως, ενώ υπάρχουν μουσουλμάνοι γιατροί και φαρμακοποιοί συμβεβλημένοι με διάφορα ταμεία όπως το ΙΚΑ, το ΤΕΒΕ και ο ΟΓΑ».

«Ο νόμος 1892/90 προβλέπει την έγκριση αδειάς για τις αγοραπωλησίες που γίνονται στις παραμεθόριες περιοχές της χώρας μας. Με την εφαρμογή της πολιτικής ισονομίας και ισοπολιτείας από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έχουν αγορασθεί εκατοντάδες ιδιοκτησίες Χριστιανών από Μουσουλμάνους και δεν υφίστανται τα προβλήματα του παρελθόντος. Τα στατιστικά στοιχεία αγοραπωλησιών στη Θράκη του παρελθόντος έτους (1998) εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά κτήσης ακινήτων από Μουσουλμάνους: 44,11 % του συνόλου των αγοραπωλησιών έγιναν μεταξύ Μουσουλμάνων, 49,68 % αφορούσε αγορές χριστιανικής ιδιοκτησίας ακινήτων από Μουσουλμάνους και 6,21 % μουσουλμανικής ιδιοκτησίας από Χριστιανούς».

«Τις τελευταίες δεκαετίες δεν υφίστανται περιορισμοί στην έκδοση αδειών θήρας και κατοχής κυνηγετικού όπλου για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Την κυνηγετική περίοδο 1998-1999 εκδόθηκαν ή ανανεώθηκαν στο Νομό Ξάνθης 2.314 άδειες, εκ των οποίων 1.415 σε Χριστιανούς, δηλ. ποσοστό 61,15 % και 899 σε Μουσουλμάνους, ποσοστό 38,85 %. Αντίστοιχα στο Νομό Ροδόπης εκδόθηκαν ή ανανεώθηκαν 4.473 άδειες, εκ των οποίων 1.863 σε Χριστιανούς, ποσοστό 41,65 % και 2.610 σε Μουσουλμάνους ποσοστό 58,35 %. Για την ίδια περίοδο εκδόθηκαν 221 άδειες θήρας σε μουσουλμάνους του Έβρου. Προς συμπλήρωση της εικόνας υπενθυμίζεται, ότι το ποσοστό των Μουσουλμάνων κατοίκων των τριών νομών, σε σχέση με το χριστιανικό στοιχείο, είναι για μεν την Ξάνθη 41,19 %, για την Ροδόπη 51,77 % και για τον Έβρο 4,65 %».

«Στο θέμα της χορήγησης αδειών οδήγησης όχι μόνο δεν υφίστανται απαγορεύσεις ή κωλυσιεργίες, αλλά υπολογίζεται ότι από τον συνολικό αριθμό που εκδίδει κατ' έτος το Γραφείο Συγκοινωνιών, πέραν του ημίσεως αφορούν άδειες Μουσουλμάνων οδηγών. Το 1998 εκδόθηκαν στο νομό Ξάνθης 2.720 άδειες οδήγησης εκ των οποίων 1.496 σε Μουσουλμάνους, ενώ στο νομό Ροδόπης υπερέβησαν το ποσοστό του 60 %» (Βλ. Υπουργείο Εξωτερικών - Υπηρεσία Ενημέρωσης, *op.cit.*, παρ. 5 και 6), αλλά και σύμφωνα με την Έκθεση του ΔΣΑΗΔ για την Ελλάδα:

“A considerable number of Minority members work in the public sector, either as contractors or as civil servants. Those duly qualified participate in the examinations held by the ‘Highest Council for Staff Selection’, for the appointment of employees in the Public Sector. Today, about 400 Muslims are employed in Thrace as civil servants in the Regional Administration as teachers, firemen, members of the veterinarian service, members of the border control special force, guards and clerks in state-owned banks. Muslims are also employed in the seasonal posts of the Public Sector such as at the Forest Authorities of Xanthi and Stavrúpoli. Prominent members of the Minority are lawyers, businessmen, doctors and pharmacists” [Βλ. σχετικά “Consideration of reports submitted by states parties under Article 40 of the Covenant”, (ICCPR), *op.cit.*, σελ. 172, παρ. 933 (‘Employment’)].

Επίσης, σύμφωνα με την Έκθεση της Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI): «...υπάρχει η αίσθηση, ότι πρέπει να ληφθούν μέτρα για την εξασφάλιση του ότι τα μέλη των μειονοτήτων, που έχουν ελληνική υπηκοότητα εκπροσωπούνται δίκαια στις δημόσιες υπηρεσίες. Υπάρχει η αίσθηση, ότι μέλη τέτοιων ομάδων έχουν δυσκολία στην απόκτηση θέσεων αυτής της κατηγορίας, εξ αιτίας της ανεπαρκούς γνώσης της ελληνικής γλώσσας ή της έλλειψης προσόντων, και πρέπει να ληφθούν ειδικά μέτρα για να βοηθηθούν τέτοια άτομα να φθάσουν στο απαιτούμενο επίπεδο. Η πρόσφατη απόφαση να επιτραπεί σε Έλληνες Μουσουλμάνους να εισαχθούν στις στρατιωτικές ακαδημίες και να γίνουν αξιωματικοί είναι ευπρόσδεκτη», βλ. “Η κατά χώρα μέθοδος προσέγγισης της ECRI. Έκθεση για την Ελλάδα”, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), CRI (97) 52, Strasbourg, 1997, σελ. 10, παρ. 15.

«Ανιθαγενείς του “Άρθρου 19”»

Η επίσημη ιδεολογία του ελληνικού κράτους έχει θεμελιωθεί, σχεδόν απόλυτα γύρω από την αντίληψη, ότι πρόκειται για ένα έθνος, με κοινή πίστη και κοινή γλώσσα⁴¹⁰. Η συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας και η επίδρασή της στην αντιμετώπιση των μειονοτήτων εξελίχθηκε ασύμμετρα, εάν συγκριθεί με τη συγκρότηση άλλων θεσμών του ελληνικού κράτους, αλλά και με τις διεργασίες, που συντελέστηκαν τα τελευταία χρόνια σε συνάρτηση με το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι⁴¹¹. Το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα στο πρώτο του άρθρο (παρ. 3) διαφοροποιεί το «έθνος» από το «λαό»⁴¹². Αν ο δεύτερος όρος ταυτίζεται με τους Έλληνες πολίτες, ο πρώτος φαίνεται να σχετίζεται με την έννοια του «γένους»⁴¹³. Έννοια, η οποία, αν κατ' αρχήν παραπέμπει σε φυλετικά κριτήρια, θα μπορούσαμε με μεγαλύτερη ασφάλεια να τη συσχετίσουμε με την έκφραση της ελληνικής εθνικής συνείδησης, την πίστη, δηλαδή του ατόμου, ότι ανήκει στο ελληνικό έθνος. Το Συμβούλιο της Επικρατείας (απόφαση 57/1981) επιχείρησε να ορίσει τον όρο «αλλογενής Έλληνας πολίτης», ερμηνεύοντας το περίφημο, καταργημένο, πλέον, άρθρο 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας, χρησιμοποιώντας υποκειμενικά και αντικειμενικά κριτήρια: αλλογενής είναι ο Έλληνας πολίτης, ο οποίος, έλκων την καταγωγήν, απωτέραν ή ου, εκ προσώπων ανηγόντων εις διαφορετικήν εθνότητα, διά των συναφών ενεργειών του και εν γένει συμπεριφοράς του εξέφρασε αισθήματα, μαρτυρούντα έλλειψιν ελληνικής εθνικής συνειδήσεως, εις τρόπον ώστε να μη δύναται να θεωρηθεί αφομοιωθείς εις την ελληνικήν εθνότητα.

Αντίστοιχα, το Άρθρο 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας⁴¹⁴ είχε ως εξής:

⁴¹⁰ Βλ. σχετικά Pollis A., "The State, the Law, and Human Rights in Modern Greece", Human Rights Quarterly, Vol. 9, 1987, pp. 587 - 614. (Η υπογράμμιση δική μας).

⁴¹¹ Τσιτσελίκης Κ., «Ο κανόνας δικαίου ως έκφραση εθνικής ιδεολογίας. Αδιέξοδα της νομικής αντιμετώπισης των μειονοτήτων στην Ελλάδα» στο Επιστημονικό Συμπόσιο - Μειονότητες στην Ελλάδα (7 - 9 Νοεμβρίου 2002), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), 2004, σελ. 459.

⁴¹² Βλ. Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. Β', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1993, σελ. 60 - 62. Αν και στα επαναστατικά συντάγματα το έθνος διαφοροποιούνταν από το λαό, στη συνέχεια ταυτίστηκαν.

⁴¹³ Βλ. και Απόφαση 2756/1983 του Συμβουλίου Επικρατείας, σύμφωνα με την οποία «ομογενής νοείται ο ανήκων εις το ελληνικό γένος ή έθνος, ήτοι, ο κεκτημένος ελληνικήν εθνικήν συνείδησιν, συναγομένην κυρίως εκ των συνδεόντων αυτόν προς το ελληνικόν έθνος στοιχείων και χαρακτηριστικών της προσωπικότητός του, των αναφερομένων ιδία εις την καταγωγήν του, την γλώσσαν, την θρησκείαν, τας εθνικάς παραδόσεις και εν γένει την κοινήν συνείδησιν των ιστορικών πεπρωμένων του γένους».

⁴¹⁴ Νομοθετικό Διάταγμα 3370/1955, Άρθρο 19 Κώδικας Ελληνικής Ιθαγένειας (ΚΕΙ), Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, τ. Α', 1955, υπ' αρ. 258.

«Αλλογενής εγκαταλιπών το ελληνικό έδαφος, άνευ προθέσεως παλιννοστήσεως δύναται να κηρυχθεί απωλέσας την Ελληνικήν ιθαγένειαν. Τούτο ισχύει και διά τον αλλογενή τον γεννηθέντα και κατοικούντα εν τη αλλοδαπή. Τα εν τη αλλοδαπή εγκατεστημένα ανήλικα τέκνα τούτου δύναται να κηρυχθώσιν απολέσαντα την Ελληνικήν ιθαγένειαν, εάν αμφοτέροι οι γονείς αυτών ή ο επιζών τούτων απώλεσαν ταύτην. Περί τούτων αποφαινεται ο Υπουργός των Εσωτερικών μετά σύμφωνον γνώμην του Συμβουλίου Ιθαγενείας».

Την «ελληνική εθνότητα», κατά το Συμβούλιο της Επικρατείας, στην ερμηνεία του στο Άρθρο 19, απαρτίζουν τα πρόσωπα, που συνδέονται «διά κοινών ιστορικών παραδόσεων, πόθων και ιδανικών»⁴¹⁵. Συνεπώς, εκείνος, που θεωρείται, ότι ανήκει σε γένος, άλλο από το ελληνικό μπορεί να θεωρηθεί, ότι ανήκει στο ελληνικό έθνος, στην περίπτωση, που έχει αφομοιωθεί, δηλαδή αποκτήσει ελληνική εθνική συνείδηση⁴¹⁶.

Το Άρθρο 19, λοιπόν, τοποθετούσε τους Έλληνες πολίτες «μη ελληνικής καταγωγής» (αλλογενείς) σε πολύ πιο εύθραυστη θέση, από ό,τι εκείνους με «ελληνική καταγωγή» (ομογενείς). Οι Μουσουλμάνοι, κατ' εξοχήν ανήκουν στην πρώτη κατηγορία και έγιναν, έτσι στόχος πολιτικών, που στόχευαν στη μείωση του μεγέθους της μειονότητας⁴¹⁷. Σύμφωνα με την Έκθεση του Επιτρόπου Thomas Hammamberg, που βασίζεται στην πρόσφατη επίσκεψή του στην Ελλάδα στις 8 - 10 Δεκεμβρίου 2008 επισημαίνεται, ότι

«ήταν ευρέως αποδεκτό, ότι το πρώην Άρθρο 19 παράβιαζε, inter alia, το Άρθρο 12 παρ. 4 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (επικυρωμένο από την Ελλάδα με το Νόμο 2462/1997), το οποίο προέβλεπε, ότι 'Κανείς δε θα αποστερηθεί αυθαίρετα του δικαιώματος να εισέρχεται στη χώρα του', καθώς επίσης και το Άρθρο 3, παρ.

⁴¹⁵ Τσιτσελίκης Κ., op.cit, στο *Επιστημονικό Συμπόσιο - Μειονότητες στην Ελλάδα* (7 - 9 Νοεμβρίου 2002), op.cit., σελ. 461.

⁴¹⁶ Βλ. Stavros S., "Citizenship and protection of minorities" στο Featherstone K. και Ifantis K. (επιμ. έκδ.), *Greece in a Changing Europe: Opportunities and Constraints*, Manchester University Press, Manchester - N. York, 1996, σελ. 121.

⁴¹⁷ Βλ. Tsitselikis K., "The Pending Modernisation of Islam in Greece: From Millet to Minority Status", op.cit., σελ. 8 καθώς και Christopoulos D. & Tsitselikis K., "Legal Aspects of religious and linguistic otherness in Greece Treatment of minorities and homogeneis in Greece: Relics and challenges", *History and Culture of South Eastern Europe*, Vol. 5, 2003, pp. 81 - 93, σελ. 82 [και στο αρχείο KEMO (Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων), (<http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>), με ημερομ. 1.02.2003, σελ. 1 - 13, 2.]. Βλ. επίσης, και "Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)", Office of the Commissioner for Human Rights, CommDH(2009)9, CoE, Strasbourg, 19 February 2009, όπου αναφέρεται, ότι: "Former Article 19 of the Greek Nationality Code (GNC, Legislative Decree (Law) 3370/1955) was a provision that was applied from 1955 until 1998. It provided for the denationalisation of 'citizens of different [non-Greek] descent' ('alloyenis', as opposed to 'omoyenis', that is, 'of the same [Greek] descent') who left Greece 'with no intent to return'.", σελ. 7, παρ. 21.

2 του Τέταρτου Πρωτοκόλλου στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (αυτό το Πρωτόκολλο δεν έχει ακόμα επικυρωθεί από την Ελλάδα), το οποίο προβλέπει, ότι 'Κανείς δε θα αποστερηθεί του δικαίωματος να εισέλθει στο έδαφος του Κράτους του οποίου είναι πολίτης'»⁴¹⁸.

Το Άρθρο αυτό επέτρεπε στο ελληνικό κράτος να αφαιρεί από μειονοτικούς πολίτες την ιθαγένειά τους, με το πρόσχημα, ότι είχαν εγκατασταθεί μόνιμως στο εξωτερικό⁴¹⁹. Στην πράξη, η εφαρμογή του άρθρου 19 υπήρξε το βασίλειο της διοικητικής αυθαιρεσίας. Το πρώτο σκέλος της διάταξης, η ρατσιστική, δηλαδή, διάκριση των Ελλήνων πολιτών σε «ομογενείς» και μη, δεν παρουσίασε ιδιαίτερες δυσκολίες στη συγκεκριμένη περίπτωση, καθώς από τις εντεταλμένες υπηρεσίες οι «αλλόθρησκοι» (και δη οι μουσουλμάνοι) θεωρούνται ούτως ή άλλως εξ ορισμού «αλλογενείς». Λιγότερο απλά, αποδείχθηκαν τα πράγματα με τη δεύτερη προϋπόθεση, την έλλειψη «προθέσεως παλιννοστήσεως» από μέρους των αναχωρούντων. Όπως αποδεικνύει η μελέτη επιμέρους περιπτώσεων, η «διαπίστωση» αυτής της πρόθεσης σπανίως βασίστηκε σε οποιοδήποτε πραγματικό στοιχείο. Αποτέλεσμα αυτής της απόλυτης αυθαιρεσίας, ήταν η δημιουργία μιας ολόκληρης κατηγορίας ανιθαγενών τέως Ελλήνων πολιτών, που συνέχιζαν να κατοικούν στην ελληνική επικράτεια, χωρίς νόμιμα χαρτιά και, ως εκ τούτου, δικαιώματα⁴²⁰.

Σύμφωνα με το Υπουργείο Εσωτερικών, 46.124 Μουσουλμάνοι αποστερήθηκαν της ελληνικής ιθαγένειας μεταξύ 1955 και 1998⁴²¹, οπότε και

⁴¹⁸ “Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe. Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)”, op.cit., σελ. 7, παρ. 23. Μάλιστα, σύμφωνα με την Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (την οποία μνημονεύει ο Επίτροπος στην Έκθεσή του -ibid., σελ. 7, υποσημ. 26-) το Άρθρο 19 ήταν και αντισυνταγματικό: «Αν και κατά γενική ομολογία «αντισυνταγματικό», ερχόμενο σε σύγκρουση με το άρθρο 4 παρ. 3 εδ. 2 Σ, το άρθρο 19 ΚΕΙ διατηρήθηκε...» [βλ. «Η απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας βάσει του πρώην Άρθρου 19 ΚΕΙ και η διαδικασία επανάκτησής της», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), Αθήνα, 30 Οκτωβρίου 2003, σελ. 1, παρ. 2].

⁴¹⁹ «Έκθεση προς τη Συνάντηση για την Επισκόπηση της Υλοποίησης των Συμφωνιών του ΟΑΣΕ για Θέματα Ανθρώπινης Διάστασης: Ελλάδα», Διεθνής Ομοσπονδία Ελσίνκι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (IHF), Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι (ΕΠΣΕ) και Ελληνική Ομάδα για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων (ΕΟΔΜ), Βαρσοβία, 17 - 27 Οκτωβρίου 2000 στην ιστοσελίδα: http://www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/articles/iHF_osce_2000_report_greece.htm, σελ. 7.

⁴²⁰ Βλ. «Υποσχέσεις χωρίς Ιθαγένεια», Ελευθεροτυπία, 6 Μαρτίου 2004, 'Άνευ Προθέσεως Παλιννοστήσεως', στην ιστοσελίδα www.iopress.gr.

Ωστόσο, αξίζει, να σημειωθεί εδώ, ότι, σύμφωνα με τον Τοιτσελίκη, το 60% των περιπτώσεων αποστερήσης της εθνικότητας αφορά Μουσουλμάνους Θράκες, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στην Τουρκία και αιτούσαν να αποστερηθούν της ελληνικής ιθαγένειας τους, με σκοπό να κινήσουν σιγά σιγά, διαδικασίες για κτήση τουρκικής, αλλά και ότι το μέτρο αυτό ήταν, εν μέρει, απάντηση στην εκδίωξη περισσότερων από 22.000 μελών της ελληνικής μειονότητας στην Κων/πολη στη δεκαετία του 1960 (βλ. Tsitselikis K., op.cit., σελ. 9).

⁴²¹ Σύμφωνα με απάντηση του Υπουργού Εσωτερικών σε ερώτημα του βουλευτή Ιλχάν Αχμέτ, την 1η Δεκεμβρίου 2005 (βλ. “Follow up report on the hellenic republic (2002 - 2005), Assessment of the

καταργήθηκε το Άρθρο αυτό από τη Βουλή στις 11 Ιουνίου 1998⁴²². Ωστόσο, όπως διαπιστώνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), η Ελλάδα δεν έλαβε μέτρα, τα οποία θα οδηγούσαν στην επανόρθωση «των σοβαρών συνεπειών, που προέκυψαν από την αποστέρηση του Άρθρου 19. Συγκεκριμένα, η κατάργησή του Άρθρου 19, δεν έχει αναδρομική ισχύ»⁴²³. Τα προηγούμενα «θύματα» αυτού του Άρθρου δεν μπορούν να διεκδικήσουν αυτομάτως την ανάκτηση της ιθαγένειάς τους. Έτσι, σύμφωνα με την ECRI, «..[αυτοί], οι οποίοι αποστερήθηκαν την ιθαγένειά τους, δεν την έχουν ανακτήσει είτε πρόκειται για κατοίκους του εξωτερικού είτε για κατοίκους Ελλάδος. Οι κάτοικοι εξωτερικού

---

progress made in implementing the recommendations of the Council of Europe Commissioner for Human Rights (for the attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly)”, Commissioner for Human Rights, CommDH(2006)13, CoE, Strasbourg, 29 March 2006, παρ. 43). Βλ. ακόμα Κωστόπουλος Τ., «Η σκοτεινή πλευρά της νεοελληνικής ιστορίας: Η στέρηση ιθαγένειας (1926 - 2003), Σύγχρονα Θέματα, τ. 83, 2003, σελ. 53 - 75. Σύμφωνα με τη Human Rights Watch (βλ. “The Turks of Western Thrace – Greece”, (1999), op.cit., σελ. 10) γίνεται λόγος για «60.000 Έλληνες κατοίκους, η πλειοψηφία των οποίων Τούρκοι, οι οποίοι απώλεσαν την ιθαγένεια σαν αποτέλεσμα (αυτού) του Άρθρου».

⁴²¹ «Εκθεση προς τη Συνάντηση για την Επισκόπηση της Υλοποίησης των Συμφωνιών του ΟΑΣΕ για Θέματα Ανθρώπινης Διάστασης: Ελλάδα», op.cit., σελ. 7. Εδώ να συμπληρώσουμε, ότι τα ανιθαγενή άτομα στην Ελλάδα δυσκολεύονται, να λάβουν κοινωνικές υπηρεσίες, όπως είναι η υγειονομική περίθαλψη και η παιδεία και -μέχρι το Δεκέμβριο 1997- στερούνταν ακόμη και της προστασίας της Σύμβασης του ΟΗΕ του 1954 «Περί της Νομικής Κατάστασης των Ανιθαγενών», την οποία η Ελλάδα επικύρωσε το 1975 (βλ. «Εκθεση προς τη Συνάντηση για την Επισκόπηση της Υλοποίησης των Συμφωνιών του ΟΑΣΕ για Θέματα Ανθρώπινης Διάστασης: Ελλάδα», ibid., σελ. 8).

Πάντως, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στις προτάσεις της «(δ) Καλεί την Πολιτεία να προβεί στην κύρωση της Σύμβασης του ΟΗΕ για τη Μείωση της Ανιθαγένειας (1961, σε ισχύ από το 1975), όπως επίσης στην κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης περί Ιθαγένειας (1997, σε ισχύ από το 2000) που υπέγραψε η Ελλάδα στις 06/11/1997» (βλ. «Η απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας βάσει του πρώην Άρθρου 19 ΚΕΙ και η διαδικασία επανάκτησής της», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), Αθήνα, 30 Οκτωβρίου 2003, σελ. 3).

ενώ έχει αναφερθεί και στην ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη των ανιθαγενών, προτείνοντας, καταληκτικά και την έκδοση σχετικής Υπουργικής Απόφασης (βλ. «Απόφαση σχετικά με το ζήτημα της ιατροφαρμακευτικής και νοσοκομειακής περίθαλψης για τους ανιθαγενείς, μέλη της μειονότητας της Θράκης και άλλων ειδικών κατηγοριών αλλοδαπών», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), Αθήνα, 9 Φεβρουαρίου 2006).

⁴²² Καταργήθηκε ένεκα του Άρθρου 9 (14) του Νόμου 2623/1998. Μάλιστα, η Επιτροπή κατά των Φυλετικών Διακρίσεων του ΟΗΕ «ανακαλώντας την κατάργησή το 1998 του Άρθρου 19 του Κώδικα Ιθαγένειας, και γνώστης του ξεκάθαρου ασυμβίβαστου αυτού του καταργημένου νόμου με τη Σύμβαση (ενν. Σύμβαση κατά των Φυλετικών Διακρίσεων)... συστήνει, ότι το Κράτος μέρος θα διερευνήσει κατάλληλα μέσα αντιμετώπισης, συμπεριλαμβανομένης της πιθανότητας αποκατάστασης της ιθαγένειάς, για το καλό των ατόμων, που αποστερήθηκαν την ιθαγένειά τους υπό το Άρθρο 19 στο παρελθόν» (βλ. “Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Greece”, Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), CERD/C/304/Add.119, UN, 27.04.2001, παρ. 15).

⁴²³ Βλ. «Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα της 5ης Δεκεμβρίου 2003», Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), CRI (2004)24, ΣτΕ, Στρασβούργο, 8 Ιουνίου 2004, σελ. 9, παρ. 9. Μάλιστα, αναφέρεται στην Απόφαση της Ολομέλειας της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ότι: «Ο κ. Σισυλιάνος, εκπρόσωπος του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στην ΕΕΔΑ, δήλωσε ότι... πρόσφατη έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κατηγορεί την Ελλάδα ότι έλαβε “ημίμετρο”, καθώς δεν υπήρξε πρόβλεψη για τη διαδικασία ανάκτησης της ελληνικής ιθαγένειας» (βλ. «Η απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας βάσει του πρώην Άρθρου 19 ΚΕΙ και η διαδικασία επανάκτησής της», op.cit., σελ. 3 - 4).

δεν έχουν καμιά δυνατότητα να ανακτήσουν την ιθαγένειά τους. Τα λοιπά άτομα, των οποίων ο αριθμός δεν υπερβαίνει τους 200, και οι οποίοι ζουν στην Ελλάδα, μπορούν να ανακτήσουν την ιθαγένειά τους με τη συνήθη διαδικασία πολιτογράφησης. Τα άτομα αυτά εκφράζουν τη δυσaréσκειά τους, διότι υποχρεώνονται, να υποβάλλουν αίτηση κανονικής πολιτογράφησης προκειμένου να αποκτήσουν Ελληνική ιθαγένεια, την οποία εντούτοις είχαν παλιότερα, χωρίς να τους παρέχεται κάποιο ευεργέτημα απλουστευμένων διαδικασιών για την περίπτωση τους. Έχει επισημανθεί στην ECRI, ότι η εν λόγω διαδικασία είναι μακρόχρονη, πολυδάπανη και αβέβαιη ως προς την έκβασή της, καθώς και ταπεινωτική για άτομα, τα οποία απώλεσαν την ιθαγένειά τους αδικαιολόγητα», «η ECRI ανησυχεί επίσης ενόψει πληροφοριών ότι ορισμένα άτομα από τα οποία είχε αφαιρεθεί η Ελληνική ιθαγένεια και τα οποία έχουν εγκατασταθεί στο εξωτερικό, αντιμετωπίζουν δυσκολίες όποτε προσπαθούν να επιστρέψουν στην Ελλάδα προκειμένου να επισκεφθούν την οικογένειά τους και τους τόπους της πρότερης κατοικίας τους»⁴²⁴. Η ECRI, λοιπόν, στο πλαίσιο των συστάσεών της,

«απευθύνει έντονη σύσταση προς τις ελληνικές αρχές να λάβουν μέτρα προκειμένου να διασφαλίσουν την άμεση επανόρθωση, των ατυχών συνεπειών που προέκυψαν από την αποστέρηση της Ελληνικής ιθαγένειας δυνάμει του καταργηθέντος Άρθρου 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας για όλα τα άτομα που εμπλέκονται, ανεξαρτήτως του αν πρόκειται για κατοίκους Ελλάδος ή εξωτερικού, ανιθαγενείς ή άτομα αλλοδαπής ιθαγένειας. Συγκεκριμένα, η ECRI παροτρύνει τις αρχές να διευκολύνουν πραγματικά τα εν λόγω άτομα να ανακτήσουν την ιθαγένειά τους αίροντας κάθε εμπόδιο, ανάμεσα στα οποία νοείται και η υποχρέωση που τους επιβάλλεται να ακολουθήσουν τη διαδικασία πολιτογράφησης».

Σύσταση απευθύνει προς την ελληνική κυβέρνηση και η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης μέσω της *Επιτροπής Νομικών Υποθέσεων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Committee on Legal Affairs and Human Rights)*, να «επιλύσει το συντομότερο δυνατό τις περιπτώσεις των ατόμων, που επηρεάζονται ακόμη από την ανάκληση της Ελληνικής ιθαγένειάς τους σε ακολουθία με το Άρθρο 19 του Κώδικα

⁴²⁴ «Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα της 5ης Δεκεμβρίου 2003», *ibid.*, παρ. 9 και 10.

Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Επίτροπος T. Hammarberg: "Denationalised persons who have remained in Greece (estimated at 200 persons) and wish to recover their Greek nationality have had to go through the normal naturalization process applicable to aliens, a process that has been described as 'long, expensive and uncertain as regards the outcome, and humiliating for persons who have wrongly lost their citizenship'. During the discussions that the Commissioner had during his visit to Greece with the aforementioned minority members in Thrace the lack of any 'moral compensation' (satisfaction) so far to the forced denationalization victims was particularly brought to his attention", ιδιαίτερα ανήσυχος για τους μεγάλους σε ηλικία ανιθαγενείς με περιορισμένους οικονομικούς πόρους: "The Commissioner has been especially concerned at reports according to which the remaining stateless persons in Greece, most of them middle- and old-aged and of limited financial means, often encounter difficulties in benefiting particularly from health services when in need thereof" (βλ. "Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)", *op.cit.*, σελ. 7 - 8, παρ. 25 - 26).

Ιθαγένειας (ένα άρθρο τώρα κατηργημένο), συμπεριλαμβανομένων των ατόμων, που έμειναν ανιθαγενείς σε εφαρμογή του εν λόγω άρθρου παρόλο, που δε διαμένουν πια στην Ελλάδα»⁴²⁵.

Από την άλλη, το ελληνικό κράτος «αναφορικά με τις καταληκτικές παρατηρήσεις που περιέχονται στη CERD» για το θέμα αυτό της αποστέρησης της ιθαγένειας σημειώνει στην πολύ πρόσφατη (27.03.2008) Έκθεση, που υποβάλλει στην Επιτροπή κατά των Φυλετικών Διακρίσεων (CERD), ότι «το εν λόγω Άρθρο 19 αναφερόταν σε όλα εκείνα τα άτομα μη - Ελληνικής καταγωγής, τα οποία εγκατέλειψαν το Ελληνικό έδαφος χωρίς πρόθεση επιστροφής. Μεταξύ αυτών, πολλοί με τη θέλησή τους, απαρνήθηκαν την ιθαγένειά τους. Σημειώνει μάλιστα, ότι η μεγάλη πλειοψηφία των ατόμων, που αποστέρηθηκαν την ιθαγένειά τους ένεκα του Άρθρου 19 είναι ήδη ξένοι πολίτες και διαβιούν εκτός Ελληνικού εδάφους και γι' αυτούς ισχύουν οι γενικές προβλέψεις του Κώδικα Ιθαγένειας για την πολιτογράφηση ξένων πολιτών». Μάλιστα, συνεχίζει, ότι «ένας πολύ μικρός αριθμός «ανιθαγενών» Μουσουλμάνων υπάρχει, οι οποίοι διαβιούν στη Θράκη. Σε αυτά τα άτομα έχουν παρασχεθεί ειδικές ταυτότητες, σύμφωνα με τη Σύμβαση των ΗΕ σχετικά με το Καθεστώς των Ανιθαγενών Προσώπων (Νέα Υόρκη, 1954, στην οποία η Ελλάδα είναι μέλος). Ταυτοχρόνως, το Υπουργείο Εσωτερικών έχει αποστείλει οδηγίες στις Τοπικές Αρχές για την επίτευξη της διαδικασίας πολιτογράφησης αυτών των ατόμων. Αναμένεται, ότι σύντομα η Ελληνική ιθαγένεια θα παρασχεθεί στα ως άνω ανιθαγενή άτομα, τα οποία είναι μόνιμοι κάτοικοι Ελλάδος»⁴²⁶.

⁴²⁵ Βλ., "Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)", (draft resolution), adopted by the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Parliamentary Assembly, CoE, Strasbourg, 24 March 2009, (Rapporteur: Michel Hunault), (<http://assembly.coe.int/ASP/APFeaturesManager/defaultArtSiteView.asp?ID=843>).

⁴²⁶ Βλ., "Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention - Nineteenth periodic reports of States parties due in 2007- Addendum Greece", (Advance Unedited Version), Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), CERD/C/GRC/19, UN, 3 April 2008, σελ. 66 - 67, παρ. 224 - 226 (οι υπογραμμίσεις δικές μας). Βλ. επίσης και "Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)", *op.cit.*, σελ. 8 παρ. 27, όπου επαναλαμβάνεται η θέση της Κυβέρνησης και επιπλέον ο Επίτροπος σημειώνει, ότι ενημερώθηκε πως η Ελληνική ιθαγένεια επιστράφηκε σε 36 ανιθαγενή άτομα στη Θράκη μετά την απόφαση του Υπουργείου Εσωτερικών υπ' αρ. 62036/3259 του Φεβρουαρίου 2007, ενώ το 2006 65 άτομα παρέμεναν χωρίς ταυτότητες ανιθαγένειας στη Θράκη και στα Δωδεκάνησα. Στο ίδιο μήκος κυμαίνεται και η Έκθεση της Ελλάδας στο ΔΣΑΠΔ: Βλ., "Consideration of reports submitted by states parties under Article 40 of the Covenant - Initial Report Greece", Human Rights Committee, CCPR/C/GRC/2004/1, UN, 15 April 2004, σελ. 167, παρ. 905:

"...The application of this article, which allowed the withdrawal of Greek citizenship from persons of non-Greek origin who left the country with no intention to return, had raised many concerns in the past. The majority of these persons are already foreign citizens and reside outside the Greek territory. There is a very small number of stateless persons, in Greece, approximately 140 people, and these persons are free to regain their Greek citizenship upon naturalization. This is actually the case with 63 persons belonging to this category who have already acquired Greek citizenship through naturalization (η υπογράμμιση δική μας)".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.

ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΥΤΟΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ

Οι σύγχρονες τάσεις του δικαίου των μειονοτήτων δίνουν το δικαίωμα στα μέλη της μειονότητας, να αυτοπροσδιορίζουν την ταυτότητά τους. Συγκεκριμένα, το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού, ως ατομικό δικαίωμα, κατοχυρώνεται και προστατεύεται όπως αναλύσαμε ανωτέρω, στο σχετικό κεφάλαιο, από το Άρθρο 32 του Κειμένου της ΔΑΣΕ / Κοπεγχάγης και το Άρθρο 3 παρ. 1 της Σύμβασης - Πλαίσιο για τις Μειονότητες⁴²⁷. Επιπλέον, στη Συνθήκη της Λωζάνης στο σχετικό τμήμα για την προστασία των Μειονοτήτων κατοχυρώνεται και το -ευρύτερο- δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης, στο οποίο θα μπορούσαμε να εντάξουμε το δικαίωμα της ελευθερίας του να αυτοπροσδιορίζεται κάποιος (μειονοτικός), ως επιθυμεί⁴²⁸. Αυτό σημαίνει, εν προκειμένω, ότι εφ' όσον κάποιος θεωρεί, ότι είναι Τούρκος, δεν μπορεί το ελληνικό κράτος να τον υποχρεώσει να λείει, ότι είναι μουσουλμάνος⁴²⁹.

⁴²⁷ Βλ. *supra*, σελ. 78 - 79 και επ.

⁴²⁸ Βλ. Άρθρο 39 *supra*, σελ. 9, όπου αναφέρεται, ότι: «Οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας υπήκοοι Τούρκοι θα απολαύωσι των αυτών αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων των και οι μουσουλμάνων».

⁴²⁹ Συρίγγος Α., *op.cit.*, σελ. 182. Εδώ αξίζει, να σημειωθεί, ότι από τη Λωζάνη έως σήμερα η Ελλάδα δεν ακολούθησε ενιαία εξωτερική πολιτική ως προς το χαρακτηρισμό της μειονότητας της Θράκης. Έτσι, ο χαρακτηρισμός της, ως τουρκικής, ύστερα από πιέσεις της Τουρκίας, καθιερώθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 μέχρι το απριλιανό πραξικόπημα. Κατά την περίοδο εκείνη, οι ελληνικές κυβερνήσεις θα προσανατολιστούν προς μία εθνικού χαρακτήρα αναγνώριση της μειονότητας -ως τουρκικής- μέσα από κείμενα νόμων και διοικητικών αποφάσεων, ενώ πριν και μετά την περίοδο αυτή η μειονότητα αποκαλείται «μουσουλμανική». Παραδείγματα: - Ο Νόμος 3065/1954 αναφέρεται στα «δημοτικά τουρκικά σχολεία», - Οι διαταγές του Γενικού Διοικητή Θράκης Φεσόπουλου Γ. - επί κυβερνήσεως Παπάγου- προς τους υφιστάμενούς του έχουν ως εξής: «[...] Κατόπιν διαταγής του Προέδρου της Κυβερνήσεως, παρακαλούμεν όπως εφ' εξής εις πάσαν περίπτωση γίνεται χρήσις του όρου "Τούρκος - Τουρκικός" αντί του τοιούτου "Μουσουλμάνου - Μουσουλμανικός" [...]» (1954 -55). - Οι παραδοχές από μέλη του πολιτικού κόσμου της ύπαρξης τουρκικής μειονότητας ως τμήμα της ευρύτερης μουσουλμανικής: i. Κατά τις εργασίες της Βουλής, οι βουλευτές Σ. Παπαθεμελής και Β. Τσουδερού αναφέρθηκαν στην εθνική και εθνοτική σύνθεση της μουσουλμανικής μειονότητας: «έχουμε καθήκον να συνεχίσουμε προστατεύοντες τους μουσουλμάνους πομακούς και τουρκικής καταγωγής...» και «... την ίδια προστασία... όπως δίδομεν... στους Έλληνες Μωαμεθανούς, Πομάκους και Τούρκους...», ii. Η ίδια σύνθεση της ευρύτερης μουσουλμανικής μειονότητας αναφέρθηκε από τον τότε πρωθυπουργό Κ. Μητσοτάκη το 1991 στην Κομοτηνή και πολύ πιο πρόσφατα από τον (πρώην) Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κ. Στεφανόπουλο στις Σάπες το Μάιο του 1997 με ρητή αναφορά στο δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού: «κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα να αποχαρακτηριστεί Τούρκος ή Πομάκος». Επίσης, η (τότε) ελληνική κυβέρνηση (1994), σε έκθεση σχετικά με την προστασία των μειονοτήτων, που κατέθεσε στο Συμβούλιο της Ευρώπης, έκανε λόγο για «τρεις μειονότητες που απαρτίζουν τη μουσουλμανική: τα άτομα τουρκικής καταγωγής, τους Πομάκους και τους Τσιγγάνους, - Ο Άρειος Πάγος είχε χαρακτηρίσει σε παλαιότερη απόφασή του τη μειονότητα της Δυτικής Θράκης «τουρκική» και τον ίδιο το Σαδίκ μουσουλμάνο μειονοτικό βουλευτή «Τούρκο» (ΑΠ 473/1988 αδημοσίευτη) (Βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Υποθέσεις Σαδίκ κατά Ελλάδας ενώπιον των οργάνων ελέγχου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», ΕΕΕυρΔ, τ. 3, 1997, σελ. 703 - 704).

Σύμφωνα με τη δεύτερη Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα,

«Οι Μουσουλμάνοι της Ανατολικής Θράκης βρίσκονται αντιμέτωποι με ορισμένους περιορισμούς του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Αν και άτομα τούρκικης καταγωγής αυτοπροσδιορίζονται ως "τούρκοι", η επίσημη χρήση αυτού του όρου απαγορεύεται, για παράδειγμα, στους τίτλους ορισμένων οργανώσεων ή ως συλλογικός προσδιορισμός. Το Δεκέμβριο του 1997, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έκρινε, ότι ένας μουσουλμάνος, μέλος του ελληνικού Κοινοβουλίου -ο οποίος είχε κηρυχθεί ένοχος για διατάραξη της δημόσιας τάξης από εθνικό δικαστήριο, γιατί είχε χρησιμοποιήσει τη λέξη "τούρκος" για να χαρακτηρίσει τους μουσουλμάνους της Ανατολικής Θράκης- δεν είχε εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα πριν προσφύγει στο Στρασβούργο για παραβίαση του άρθρου 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Εντούτοις, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είχε διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 10, σημειώνοντας, ότι η επιβληθείσα ποινή δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως "αναγκαίο μέτρο" σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η ECRI επιμένει στην ανάγκη σεβασμού και εξασφάλισης της έκφρασης της εθνοτικής ταυτότητας»⁴³⁰.

Πράγματι, αυτή ήταν η περίπτωση του μουσουλμάνου, κατοίκου Θράκης βουλευτή Αχμέτ Σαδίκ, που προσέφυγε στα όργανα της ΕΣΔΑ κατά της Ελλάδας επικαλούμενος παραβίαση του Άρθρου 10 της Σύμβασης, που προστατεύει την ελευθερία της έκφρασης⁴³¹. Να σημειώσουμε εδώ, ότι η ΕΣΔΑ δε ρυθμίζει ευθέως ζητήματα σχετικά με την προστασία των μειονοτήτων ή με τον προσδιορισμό της μειονοτικής ταυτότητας. Μόνη εξαίρεση είναι το Άρθρο 14, που απαγορεύει τη διακριτική μεταχείριση και των προσώπων που συνδέονται με κάποια εθνική μειονότητα. Όμως, η άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, τα οποία κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ, είναι δυνατόν, να έχει αντανάκλαστικά, επίπτωση στη διαμόρφωση της μειονοτικής ταυτότητας⁴³².

⁴³⁰ Βλ. «Δεύτερη Έκθεση για την Ελλάδα της 10ης Δεκεμβρίου 1999», Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), CRI (2000)32, ΣτΕ, Στρασβούργο, 27 Ιουνίου 2000, σελ. 19, παρ. 43.

⁴³¹ Προσφυγή αρ. 18877/91, Έκθεση της ΕυΕΔΑ με ημερομ. 4.04.1995.

⁴³² Βλ. Σκόρδας Α., «Η μειονοτική ταυτότητα: από το σύστημα της Συνθήκης της Λωζάνης στο σύστημα του Συμβουλίου της Ευρώπης» στο Μπρεδήμας Α. - Σισιλιάνος Λ. Α., (διεθ. έκδ.), *Η Προστασία των Μειονοτήτων: Η Σύμβαση - πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης*, (Πρακτικά Συνεδρίου που οργάνωσαν το ΙΜΔΑ και το Συμβούλιο της Ευρώπης, 9 - 10 Μαΐου 1996), *op.cit.*, σελ. 178 - 179. Εδώ να σημειώσουμε, ότι το Άρθρο 14 περιορίζεται, μόνο, σε διάκριση αναφορικά με τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ. Έτσι, ένας προσφεύγων πρέπει να αποδείξει τη διάκριση στην απόλαυση ενός συγκεκριμένου δικαιώματος, το οποίο το εγγυάται σε άλλο άρθρο η ΕΣΔΑ (λόγου χάρι, το Άρθρο 14 σε συνδυασμό με το Άρθρο 10 της ελευθερίας της έκφρασης). Το Πρωτόκολλο Νο. 12 (βλ. *supra*, σελ. 56 - 57, 62), όμως, στην ΕΣΔΑ επεκτείνει αυτή την απαγόρευση, ώστε να καλύπτει τη διάκριση σε κάθε νόμιμο δικαίωμα, ακόμα και όταν το νόμιμο δικαίωμα δεν προστατεύεται από την ΕΣΔΑ, εφ' όσον προβλέπεται στο εθνικό δίκαιο. Ωστόσο, η Ελλάδα δε δεσμεύεται από το εν λόγω Πρωτόκολλο, αφού δεν το 'χει επικυρώσει (βλ. *supra*, σελ. 56).

Η προσφυγή, που υπεβλήθη από τον Αχμέτ Σαδίκ, αναφερόταν στα εξής πραγματικά περιστατικά: Κατά την προεκλογική περίοδο του Οκτωβρίου 1989, ο προσφεύγων διένειμε προεκλογικό έντυπο υλικό, το οποίο αναφερόταν στους «Τούρκους» και στην «τουρκική μειονότητα» της Δυτικής Θράκης. Στη συνέχεια, ο προσφεύγων καταδικάστηκε για διατάραξη της κοινής ειρήνης (άρθρο 192 ΠΚ), επειδή, όπως δέχθηκαν το Πλημμελειοδικείο και αργότερα το Εφετείο, είχε πρόθεση να δημιουργήσει αισθήματα διχόνοιας και μίσους και να προκαλέσει πράξεις βίας. Η αναίρεση του προσφεύγοντος, με την οποία αυτός ισχυρίστηκε, ότι οι καταδικαστικές αποφάσεις, που εκδόθηκαν σε βάρος του στερούντο ειδικής και εμπεριστατωμένης αιτιολογίας, απορρίφθηκαν από τον Άρειο Πάγο⁴³³. Ενώπιον των οργάνων της ΕΣΔΑ ο προσφεύγων ισχυρίστηκε, ότι η καταδίκη του παραβιάζει την ελευθερία έκφρασης, που κατοχυρώνει το Άρθρο 10 ΕΣΔΑ. Στην έκθεσή της, της 4.04.1995⁴³⁴, η ΕυρΕΔΑ διαπίστωσε, ότι η καταδίκη του προσφεύγοντος αποτελούσε περιορισμό στην άσκηση του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης και εξέτασε κατά πόσο ο περιορισμός αυτός ήταν θεμιτός σύμφωνα με την παρ. 2 του Άρθρου 10. Ο έλεγχος της Επιτροπής επικεντρώθηκε στο ερώτημα, αν η καταδίκη του προσφεύγοντος μπορούσε να θεωρηθεί «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία». Δεχόμενη, ότι τα συμβαλλόμενα κράτη διαθέτουν ένα περιθώριο εκτίμησης προκειμένου να εφαρμόσουν τις επιταγές της ΕΣΔΑ στις συγκεκριμένες πραγματικές συνθήκες, η επιτροπή υπενθύμισε, ότι η διακριτική ευχέρεια των εθνικών αρχών ασκείται μέσα στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού ελέγχου, που επιβάλλει η ΕΣΔΑ και σημείωσε, ότι ο ρόλος της συνίσταται στο να κρίνει τις αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων με γνώμονα τα ευρωπαϊκά κεκτημένα. Σύμφωνα με τη νομολογία των οργάνων της ΕΣΔΑ, η ελευθερία του λόγου αποτελεί ένα από τα θεμέλια της δημοκρατικής κοινωνίας και καλύπτει όχι μόνο τις αρεστές ή ακίνδυνες ιδέες, αλλά και αυτές, που σοκάρουν, θίγουν ή διαταράσσουν την κοινή γνώμη ή και το ίδιο το κράτος. Τέτοιες είναι οι απαιτήσεις του πλουραλισμού, της ανεκτικότητας και της ευρύνοιας, που χαρακτηρίζουν μια δημοκρατική κοινωνία⁴³⁵. Ταυτόχρονα, η επιτροπή υπενθύμισε τη σημασία της ελευθερίας του λόγου, στη διάρκεια μιας προεκλογικής. Δεχόμενη, ότι κάποια

⁴³³ ΑΠ 208/1991.

⁴³⁴ Βλ. *supra*, υποσημ. 431.

⁴³⁵ "Subject to paragraph 2, Article 10 is applicable not only to 'information' or 'ideas' that are favourably received or regarded as inoffensive or as a matter of indifference, but also to those that shock, offend or disrupt the State or any sector of the population. Such are the demands of pluralism, tolerance and broad - mindedness without which there is no 'democratic society' (παρ. 50 της Έκθεσης).

μετριοπάθεια απαιτείται στον πολιτικό λόγο, προκειμένου να αποφευχθούν εντάσεις στις σχέσεις της χριστιανικής και της μουσουλμανικής κοινότητας της Δυτικής Θράκης και να διατηρηθεί η ειρηνική τους συνύπαρξη, η Επιτροπή διαπίστωσε, ωστόσο, ότι ο λόγος του προσφεύγοντα δεν περιείχε στοιχεία, που να προτρέπουν στη χρήση βίας. Η Επιτροπή θεωρεί, ότι δεν υπάρχει τέτοια κοινωνική πίεση, ώστε να δικαιολογείται η καταδίκη ενός ατόμου σε ποινή φυλάκισης για τη δημόσια χρήση του επιθέτου «τουρκική» για το χαρακτηρισμό της μουσουλμανικής μειονότητας καθώς δεν υπάρχει αναλογία μεταξύ της ποινής και του επιδιωκόμενου σκοπού, δηλαδή της ειρηνικής συμβίωσης των πολιτών, ενώ καταλήγει (η Επιτροπή), ότι δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί η καταδίκη αυτού του ατόμου «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία». Με το σκεπτικό αυτό, η Επιτροπή οδηγείται στο συμπέρασμα, ότι η καταδίκη του Αχμέτ Σαδίκ παραβιάζει το δικαίωμά του στην ελευθερία της έκφρασης, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο Άρθρο 10 ΕΣΔΑ.

Στην απόφασή του, της 15.11.1996⁴³⁶, το ΕΔΔΑ αρνήθηκε να εξετάσει κατ' ουσίαν την υπόθεση, κρίνοντας, ότι ο προσφεύγων δεν είχε εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα, όπως απαιτεί το Άρθρο 26 ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο παρατήρησε, ότι ο προσφεύγων δεν επικαλέστηκε σε κανένα στάδιο της διαδικασίας ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων είτε το Άρθρο 10 ΕΣΔΑ, είτε κάποια αντίστοιχη διάταξη του εσωτερικού δικαίου. Τόσο στο Πρωτοδικείο, όσο και στο Εφετείο και στον Άρειο Πάγο, ο προσφεύγων άντλησε επιχειρήματα αποκλειστικά και μόνο από το χώρο του ελληνικού ποινικού δικαίου, χωρίς να εγείρει καθ' οιονδήποτε τρόπο το ζήτημα της ελευθερίας της έκφρασης. Δεν εξάντλησε, συνεπώς, τα εσωτερικά ένδικα μέσα σύμφωνα με τις αρχές του διεθνούς δικαίου και κατά συνέπεια το δικαστήριο δεν είναι σε θέση να εξετάσει κατ' ουσίαν τις αιτήσεις του. Ας σημειωθεί, ότι η Επιτροπή στην επί του παραδεκτού της προσφυγής απόφασή της, είχε θεωρήσει, ότι με τα επιχειρήματά του περί ελλείψεως ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας ενώπιον του Αρείου Πάγου, ο προσφεύγων είχε κατ' ουσίαν εγείρει το ζήτημα της ελευθερίας της έκφρασης⁴³⁷.

⁴³⁶ «Αχμέτ Σαδίκ κ. Ελλάδα» ("Ahmet Sadik v. Greece"), (No. 46/1995/552/638), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 15.11.1996. Να σημειώσουμε εδώ, ότι μετά το θάνατο του Αχμέτ Σαδίκ την υπόθεση συνέχισε η χήρα και τα τέκνα αυτού, αφού βάσει και του ΕΔΔΑ «οι κληρονόμοι του εκλιπόντα ενάγοντα έχουν ηθικό και υλικό συμφέρον να συνεχιστεί η εκδίκαση της υπόθεσης ενώπιον των οργάνων της ΕυρΣΔΑ καθώς παραμένει μετέωρο το σημαντικό ζήτημα της παραβίασης ή όχι της ελευθερίας της έκφρασης και γιατί διεκδικούν το καταβληθέν ποσό της μετατροπής της ποινής, σύμφωνα με το άρθρο 50 της ΕΣΔΑ».

⁴³⁷ Για την προσφυγή του Αχμέτ Σαδίκ στα όργανα της ΕΣΔΑ βλ. inter alia Γιακουμόπουλος Χ., «Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» στο

Μια υπόθεση, που έφτασε στο ΕΔΔΑ και αξίζει να αναφερθεί εδώ, γιατί εμμέσως τίθεται το ζήτημα του αυτοπροσδιορισμού είναι αυτή του *Raif Oglu κ. Ελλάδας*⁴³⁸. Ο Ατνάν Ραϊφ Ογλού είναι μέλος της μουσουλμανικής μειονότητας Θράκης, δάσκαλος σε μειονοτικό σχολείο, εναντίον του οποίου ξεκίνησαν πειθαρχικές διαδικασίες. Στις 26 Φεβρουαρίου 1987 το Πρωτοβάθμιο Περιφερειακό Γραφείο Εκπαίδευσης της Νομαρχίας Ξάνθης επέβαλε στο Ραϊφ Ογλού μία πειθαρχική κύρωση θέσης σε διαθεσιμότητα ενός έτους, επειδή «στη δικαιοδοσία του ως μέλος της επιτροπής της Ένωσης Μουσουλμάνων Δασκάλων Δυτικής Θράκης τύπωσε και διένειμε ένα έγγραφο, στο οποίο χρησιμοποιούσε τον όρο «Τουρκικοί δάσκαλοι» και παλαιά Τουρκικά ονόματα χωριών κατά παραβίαση διεθνών συμφωνιών, των νόμων του Ελληνικού Κράτους και μια πρόσφατη απόφαση του Εφετείου Θράκης»⁴³⁹.

Μια έφεση, που υποβλήθηκε από τον προσφεύγοντα στο Συμβούλιο της Επικρατείας απορρίφθηκε ως απαράδεκτη⁴⁴⁰. Ο προσφεύγων προσέφυγε στην ΕυρΕΔΑ με την καταγγελία, ότι οι κρατικές αρχές είχαν αποτύχει να συμμορφωθούν με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη υπό το Άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ. Επιπλέον, ισχυρίστηκε, ότι ο χειρισμός της υπόθεσης από τις αρχές σχετιζόταν με την πραγματικότητα, ότι ήταν μέλος της μουσουλμανικής μειονότητας. Επικαλέστηκε εν προκειμένω, την αρχή της μη - διάκρισης, όπως προβλέπεται από το Άρθρο 14 ΕΣΔΑ⁴⁴¹.

Η ελληνική κυβέρνηση υποστήριξε, ότι ο προσφεύγων, από τη στιγμή, που επαναπροσλήφθηκε και του εδόθη αποζημίωση δεν μπορούσε, πλέον, να ισχυρίζεται, ότι είναι θύμα, εντός του πλαισίου του Άρθρου 26 της ΕΣΔΑ. Παρόλα αυτά ο

Τσιτσελίκης Κ. - Χριστόπουλος Δ., (επιμ.έκδ.), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα (Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών)*, εκδ. Κριτική - [Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, ΚΕΜΟ], Αθήνα, 1997, σελ. 53 - 55, Σκόρδας Α., *op.cit.*, στο Μπρεδήμας Α. - Σισιλιάνος Λ. Α., (διεθ.έκδ.), σελ. 178 - 181, Νάσκου - Περράκη Π., «Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με την προστασία της Θρησκευτικής Ελευθερίας στην Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυΔ)*, τ. 4, 1999, σελ. 785 - 814, 810 και Τσιτσελίκης Κ., «Υποθέσεις Σαδίκ κατά Ελλάδας ενώπιον των οργάνων ελέγχου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *op.cit.*, σελ. 689 - 711 (μάλιστα σε αυτό το τελευταίο άρθρο αναλύεται η σειρά τριών προσφυγών, της υπόθεσης Αχμέτ Σαδίκ, που περιλαμβάνουν το προεκλογικό υλικό και την ονομασία «Τούρκος» και «τουρκική μειονότητα» για τους μειονοτικούς της Θράκης, την παραμέληση της μειονότητας από τη διοίκηση και για το θέμα του ελάχιστου ορίου εισόδου των κοιμάτων στο ελληνικό κοινοβούλιο. Πρόκειται για την α' προσφυγή No. 18877/91, τη β' προσφυγή No. 25759/94 και την γ' προσφυγή No. 25758/94).

⁴³⁸ «Ραϊφ Ογλού κ. Ελλάδας» ("Raif Oglu v. Greece"), (No. 33738/96), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.06.2000.

⁴³⁹ *Ibid.*, παρ. 11.

⁴⁴⁰ *Ibid.*, παρ. 12.

⁴⁴¹ *Ibid.*, παρ. 24.

προσφεύγων υποστήριξε, ότι η αποζημίωση για την «πραγματική ζημία», που είχε υποστεί δεν επαρκούσε⁴⁴².

Το ΕΔΔΑ υποστήριξε, ότι ο προσφεύγων ήγειρε δύο γύρους διαδικασιών ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου. Ο πρώτος κατέληξε στην ακύρωση της αποτυχίας των αρχών να αναθέσουν στον προσφεύγοντα καθήκοντα και ο δεύτερος στην κατάργηση της επακόλουθης απόλυσής του. Ως αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών, ο προσφεύγων ανέλαβε εκ νέου τα καθήκοντά του στο μειονοτικό σχολείο, όπου δούλευε. Επίσης αποζημιώθηκε αναφορικά με το μισθό και τα σχετικά πλεονεκτήματα, που είχε χάσει κατά τη διάρκεια του χρόνου απόλυσής του από το σχολείο⁴⁴³. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο αποφάσισε, ότι το ζήτημα είχε επιλυθεί και, ότι δεν απαιτείτο να συνεχιστεί η εξέταση της αίτησης. Με έξι ψήφους έναντι μίας, το Δικαστήριο αποφάσισε να «κλείσει» την υπόθεση σύμφωνα με το Άρθρο 37(1)(β) της Σύμβασης⁴⁴⁴.

Το ζήτημα του αυτοπροσδιορισμού για τη μουσουλμανική μειονότητα στην Ελλάδα επανέρχεται στο νομολογιακό προσκήνιο με τις τρεις πρόσφατες καταδικαστικές από το ΕΔΔΑ αποφάσεις για την Ελλάδα, οι οποίες αφορούν σε παραβίαση του Άρθρου 11 της ΕΣΔΑ για το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι· εφ' όσον η Ελλάδα απαγορεύει τη λειτουργία σωματείων της μουσουλμανικής μειονότητας, των οποίων ο τίτλος περιλαμβάνει το επίθετο «τουρκικός», «τουρκική-ό» ή δεν έχουν καθόλου προσδιορισμό της μειονότητας, ενδεικτικά του τρόπου, που οι μουσουλμάνοι μειονοτικοί επιθυμούν να αυτοπροσδιορίζονται.

Έτσι, στην υπόθεση Μπεκίρ Ουστά και άλλοι κ. Ελλάδας⁴⁴⁵ οι προσφεύγοντες Έλληνες υπήκοοι, κάτοικοι του νομού Έβρου, αποφάσισαν να συστήσουν σωματείο με την επωνυμία «Σύλλογος Νεολαίας Μειονότητας Νομού Έβρου» με σκοπούς την πνευματική καλλιέργεια της νεολαίας της μειονότητας, την προστασία των παραδόσεών της, την ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των μελών του και την προστασία της δημοκρατίας, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της φιλίας μεταξύ του ελληνικού και του τουρκικού λαού. Τα πολιτικά δικαστήρια απέρριψαν

⁴⁴² Ibid., παρ. 25.

⁴⁴³ Ibid., παρ. 26.

⁴⁴⁴ Ibid.

⁴⁴⁵ Βλ. «Μπεκίρ Ουστά και άλλοι κ. Ελλάδας» ("Bekir - Ousta et autres c. Grèce"), (No. 35151/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 11.10.2007 (définitif 11.01.2008). Για μια περιεκτική ανάλυση της απόφασης αυτής βλ. Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ), «Απόφαση Bekir - Ousta/Ελλάδας», τ. 7 - 8, Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ) (διευθ. έκδ. Καθηγητής Περράκης Στ.), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, Ιανουάριος - Απρίλιος 2008, σελ. 1 - 59, 50.

την αίτηση για τη σύσταση του σωματείου με την αιτιολογία ότι δυνάμει της Συνθήκης της Λωζάνης, αναγνωρίστηκε μόνο μία μουσουλμανική και όχι τουρκική μειονότητα στην περιοχή της Δυτικής Θράκης και ότι ο τίτλος του σωματείου δημιουργεί σύγχυση και δίνει την εντύπωση ότι στο ελληνικό έδαφος είναι εγκατεστημένοι μόνιμα υπήκοοι ξένων χωρών, και συγκεκριμένα της Τουρκίας και ότι οι προσφεύγοντες με τη σύσταση σωματείου δεν έχουν σκοπό να υπηρετήσουν τα συμφέροντα της μουσουλμανικής μειονότητας του νομού Έβρου⁴⁴⁶.

Οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ για δίκαιη δίκη μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα, το άρθρο 11 της ΕΣΔΑ (ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι) και 14 της ΕΣΔΑ (απαγόρευση διακρίσεων), λόγω της άρνησης του ελληνικού δικαστηρίου να επιτρέψει την ίδρυση και λειτουργία του συλλόγου και της διάρκειας των συναφών διαδικασιών.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε ότι οι δικαστικές διαδικασίες δεν είχαν ξεπεράσει τον «εύλογο χρόνο» στα πλαίσια του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και δε διαπίστωσε παραβίαση του εν λόγω άρθρου. Αναφορικά με το Άρθρο 11 ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επίμαχη επέμβαση της κυβέρνησης προβλεπόταν στο νόμο και επεδίωκε θεμιτό σκοπό, την προστασία της δημόσιας τάξης⁴⁴⁷, αλλά ότι οι προθέσεις των προσφευγόντων δεν ήταν δυνατόν να αποδειχθούν, αφού το σωματείο δεν είχε ακόμα συσταθεί⁴⁴⁸. Επιπλέον, και υπό την εκδοχή ότι ο πραγματικός σκοπός του σωματείου ήταν η προώθηση της ιδέας ότι υπάρχει στην Ελλάδα εθνική μειονότητα, αυτό δεν θα μπορούσε να αποτελέσει απειλή για μια δημοκρατική κοινωνία⁴⁴⁹, ενώ, εξάλλου, δεν υπήρχε ένδειξη στο καταστατικό του σωματείου ότι τα μέλη του υποκινούν την προσφυγή στη βία ή σε αντιδημοκρατικά μέσα. Οι ελληνικές δικαστικές αρχές έχουν, εξάλλου, τη δυνατότητα, να διατάζουν, δυνάμει του άρθρου 105 ΑΚ, τη διάλυση ενός σωματείου, αν αυτό επιδιώκει στην πράξη σκοπό διαφορετικό από τον προβλεπόμενο στο καταστατικό του, ή αν η λειτουργία του αντίκειται στο νόμο, τα χρηστά ήθη ή τη δημόσια τάξη. Συνεπώς, το μέτρο δεν ήταν «αναγκαίο» σε μία δημοκρατική κοινωνία και, ως εκ τούτου, παραβιάστηκε το Άρθρο

⁴⁴⁶ Ibid., παρ. 34.

⁴⁴⁷ Ibid., παρ. 40.

⁴⁴⁸ Ibid., παρ. 43.

⁴⁴⁹ Ibid., παρ. 44.

11 της ΕΣΔΑ (άρα δεν υπήρχε ανάγκη να εξετασθεί επικουρικά ο ισχυρισμός περί παραβίασης του άρθρου 14)⁴⁵⁰.

Επιπλέον, η υπόθεση Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κ. Ελλάδα⁴⁵¹ σχετίζεται με την απόφαση διάλυσης της εν λόγω ένωσης, από ελληνικό δικαστήριο, πλημμελειοδικείο, μετά από αίτηση του νομάρχη Ξάνθης το 1984 -η οποία, όμως, νομίμως λειτουργούσε από το 1927 ως «Σπίτι της τουρκικής νεολαίας» και με το όνομα «Τουρκική Ένωση Ξάνθης» με απόφαση μονομελούς πρωτοδικείου από το 1936-. Μετά από αλληπάλληλες εφέσεις και αναιρέσεις⁴⁵², ο ΑΠ απορρίπτει το αίτημα των προσφευγόντων για ανάκληση της διάλυσης της εν λόγω ένωσης⁴⁵³. Ο ΑΠ στις 7.02. 2005 θεωρεί, ότι «οι σκοποί και οι δραστηριότητες της Ένωσης αυτής είναι αντίθετα προς τη δημόσια εσωτερική τάξη» επιβεβαιώνοντας την απόφαση του Εφετείου Θράκης (25.01.2002, απόφαση 31/2002)⁴⁵⁴. Το Εφετείο είχε κρίνει, ότι η ένωση αυτή θεωρούσε τα μέλη της Τούρκους και όχι «μουσουλμάνους ελληνικής εθνικότητας» σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάνης, ενώ θεωρούσε (το Εφετείο), ότι η ένωση αυτή στόχευε στη διάδοση στην Ελλάδα των τουρκικών ιδεωδών, τέτοιων, όπως τα όρισε ο Κεμάλ Ατατούρκ με την ανακήρυξη της Τουρκικής Δημοκρατίας. Συμπλήρωνε, επιπλέον, το Εφετείο, ότι ο πρόεδρος της ένωσης παρουσίαζε τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης ως μια «μειονότητα τουρκική έντονα

⁴⁵⁰ Ibid., παρ. 41 [εδώ σημειώνει το δικαστήριο, ότι με το επίθετο «αναγκαίο» εννοεί «μια επιτακτική κοινωνική ανάγκη»: “La Cour rappelle sur ce point que l’adjectif « nécessaire » implique un « besoin social impérieux » (Gorzelik et autres c. Pologne, précité, § 95)”] και παρ. 46.

⁴⁵¹ «Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κ. Ελλάδα» (“Tourkiki Enosi Xanthis et autres c. Grèce”), (No. 26698/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.03.2008 (définitif 29.09.2008).

⁴⁵² Η υπόθεση πηγαίνει στο Εφετείο Θράκης, όπου αυτό, στις 19 Μαρτίου 1999 επιβεβαιώνει την πρωτοβάθμια απόφαση. Θεωρεί, ότι οι διακηρυγμένοι σκοποί στο καταστατικό και η χρήση του όρου «τουρκική», της ένωσης έρχονταν ενάντια με τη δημόσια τάξη (απόφαση 117/1999). Στη συνέχεια, ωστόσο, ο ΑΠ, στον οποίο έγινε αναίρεση θεωρεί, ότι η αιτιολογία του Εφετείου δεν είναι ορθά διατυπωμένη και παραπέμπει την υπόθεση προς επανεξέταση (απόφαση 1530/2000). Ο ΑΠ κρίνει, ότι η χρήση του όρου «Τούρκοι της Δυτικής Θράκης» και οι σκοποί του συλλόγου να «δημιουργήσει δεσμούς φιλίας και αλληλεγγύης και να συμβάλει εις την μεταξύ των Τούρκων της Δ. Θράκης διάδοση των πνευματικών, κοινωνικών και θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων των προελθόντων εκ της τουρκικής μεταπολιτεύσεως» δεν τεκμηριώνονται ως στοιχεία αντίθετα ή παράνομα σε σχέση με την ελληνική δημόσια τάξη, κατά τις προϋποθέσεις, που θέτει το άρθρο 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ. Και πάλι, όμως, το Εφετείο, στις 25.01.2002 (απόφαση 31/2002) απέρριψε την έφεση με το σκεπτικό, ότι η επωνυμία του αντίκειται στη Συνθήκη της Λωζάνης, καθώς «η μειονότητα είναι θρησκευτικού χαρακτήρα και όχι εθνικού» και, ότι ο τίτλος του δημιουργεί σύγχυση ως προς την ιθαγένεια των μελών του συλλόγου (βλ. «Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κ. Ελλάδα» (“Tourkiki Enosi Xanthis et autres c. Grèce”), ibid., παρ. 12 - 15 και Τσιτσελίκης Κ., op.cit., στο Επιστημονικό Συμπόσιο - Μειονότητες στην Ελλάδα (7 - 9 Νοεμβρίου 2002), op.cit., σελ. 472 - 473).

⁴⁵³ Βλ. «Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κ. Ελλάδα» (“Tourkiki Enosi Xanthis et autres c. Grèce”), ibid., παρ. 10 - 16.

⁴⁵⁴ Ibid., παρ. 16.

καταπιεσμένη» και, ότι σε ένα διεθνές συνέδριο αναφερόταν, στο ότι η ελληνική διοίκηση οικειοποιείτο τα δικαιώματα των Τούρκων της «Δυτικής Θράκης»⁴⁵⁵.

Μετά από αυτές τις νομικές περιπέτειες, η υπόθεση φτάνει στο ΕΔΔΑ καθώς οι προσφεύγοντες (δύο ενώσεις και οκτώ κάτοικοι Ξάνθης) ζητούν ικανοποίηση για την παραβίαση των προστατευομένων από την ΕΣΔΑ δικαιωμάτων, που περιέχονται στα Άρθρα 6 παρ. 1, 9, 10, 11 και 14. Η θέση των προσφευγόντων είναι, «σε πρώτο επίπεδο, ότι η Συνθήκη της Λωζάνης δεν απαγορεύει στις μειονότητες να αυτοπροσδιορίζονται από το επίθετο “τούρκικος”. Σε δεύτερο επίπεδο, σημειώνουν, ότι η αναφορά στα καταστατικά του πρώτου προσφεύγοντα (“Τουρκική Ένωση Ξάνθης”) των “αρχών του Αττατούρκ” είναι, πράγματι, μια αναφορά στις αρχές της εκκοσμίκευσης (*laïcité*), της ισότητας μεταξύ ανδρός και γυναικός και στα θεμέλια κάθε δημοκρατικής κοινωνίας». Τέλος, οι προσφεύγοντες καταλήγουν, ότι ποτέ δεν έγιναν το αντικείμενο ποινικών διώξεων εξαιτίας παράνομων δραστηριοτήτων, πράγμα, που επιβεβαιώνει και η κυβέρνηση (ελληνική)⁴⁵⁶, αλλά και, υποστηρίζουν, ότι «άλλες ενώσεις ιδρυμένες από άτομα, που συναπαρτίζουν άλλες μειονότητες, τέτοιες, όπως “Η ένωση ελληνίδων γυναικών” ή οι ενώσεις που ιδρύονται από τους Ρομά ή τους Πομάκους, γίνονται ανεκτές από τη δημόσια εξουσία»⁴⁵⁷.

Τελικώς, το Δικαστήριο διαπιστώνει για ορισμένους από τους προσφεύγοντες (1^ο και 4^ο - 9^ο) παραβίαση του Άρθρου 6 παρ. 1 (δίκαιη δίκη μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα) λόγω του υπερβολικού της διάρκειας εκδίκασης της υπόθεσης συνολικά στα ελληνικά δικαστήρια⁴⁵⁸ καθώς και παραβίαση του Άρθρου 11 της ΕΣΔΑ⁴⁵⁹, (άρα δεν υπήρχε ανάγκη να εξετασθεί επικουρικά ο ισχυρισμός περί παραβίασης του άρθρου 14 -απαγόρευση διακρίσεων-), το οποίο αναφέρεται στο δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι (και το οποίο εξετάζεται εδώ ως *lex specialis* αναφορικά με τα Άρθρα 9 και 10 ΕΣΔΑ, για τα οποία, επιπλέον οι προσφεύγοντες ζήτησαν να αποφανθεί το Δικαστήριο, κατά πόσο παραβιάστηκαν).

Στο σκεπτικό του, το ΕΔΔΑ δε θεωρεί, ότι «μόνοι ο τίτλος και η χρήση του όρου “τουρκικός” στο καταστατικό του προσφεύγοντα επαρκούσαν, για να συμπεράνει την επικινδυνότητα της ένωσης για τη δημόσια τάξη»⁴⁶⁰. «Επίσης, προκύπτει από το καταστατικό της ένωσης, ότι αυτή είχε ειρηνικούς σκοπούς, που στόχευαν στην

⁴⁵⁵ Ibid., παρ. 15.

⁴⁵⁶ Ibid., παρ. 42.

⁴⁵⁷ Ibid., παρ. 62.

⁴⁵⁸ Ibid., παρ. 27 - 30.

⁴⁵⁹ Ibid., παρ. 57.

⁴⁶⁰ Ibid., παρ. 51.

ενίσχυση των πολιτιστικών δεσμών μεταξύ των μελών μιας μειονότητας. Επ' αυτού το ΕΔΔΑ σημειώνει, ότι η εδαφική ακεραιότητα, η εθνική ασφάλεια και η δημόσια τάξη δε θα απειλούνταν από τη λειτουργία ενός οργανισμού, του οποίου ο σκοπός είναι η προώθηση του πολιτισμού μιας μειονότητας». «η ύπαρξη μειονοτήτων και διαφορετικών πολιτισμών μέσα σε μια χώρα αποτελεί ιστορικό γεγονός, το οποίο μια δημοκρατική κοινωνία πρέπει να ανεχτεί, προστατέψει και στηρίζει κατά τις αρχές του διεθνούς δικαίου»⁴⁶¹. Επιπλέον, το Δικαστήριο «εκτιμά, ότι ακόμα και αν υποθεθεί, ότι ο πραγματικός και μοναδικός σκοπός της ένωσης ήταν να προωθήσει την ιδέα, ότι υπάρχει στην Ελλάδα μια εθνική μειονότητα αυτό δε θα αποτελούσε απειλή για μια δημοκρατική κοινωνία... πόσο μάλλον, που στο καταστατικό της εν λόγω ένωσης τίποτα δε δεικνύει βία ή χρησιμοποίηση αντιδημοκρατικών και αντισυνταγματικών μέσων»⁴⁶². Όσον αφορά τώρα, στις δραστηριότητες, που ασκούσε η ένωση αυτή, «έκανε φανερή τη μειονοτική συνείδηση (κατά το ΕΔΔΑ), πράγμα το οποίο από μόνο του δε δικαιολογεί ανάμειξη στην άσκηση των αναγνωρισμένων από το Άρθρο 11 δικαιωμάτων»⁴⁶³. Ενώ «δε συνάγεται από τα ντοκουμέντα, ότι ο πρόεδρος ή τα μέλη της ένωσης άσκησαν οποιαδήποτε προσφυγή σε βία, αναταραχή ή σε οποιαδήποτε άλλη μορφή απόρριψης των δημοκρατικών αρχών, κάτι το οποίο θα αποτελούσε στοιχείο σημαντικό για να ληφθεί υπόψη»⁴⁶⁴. «Το να υπάρχει η πρόθεση να μάχεται κανείς δημοσίως για το είδος και την ταυτότητα του πληθυσμού ενός κράτους, όπως συνάγεται από τις δραστηριότητες του προέδρου της ένωσης, δεν επαρκεί για να επιβληθεί ένας περιορισμός τόσο ακραίος όσο η διάλυσή αυτής...». «Όσο σοκαριστικές και απαράδεκτες (συνεχίζει το Δικαστήριο) μπορεί να φαίνονται κάποιες απόψεις ή χρησιμοποιούμενοι όροι στα μάτια των αρχών δε θα πρέπει αυτόματα να ληφθούν ως απειλή για τη δημόσια τάξη και την εδαφική ακεραιότητα ενός κράτους»⁴⁶⁵. Ενώ καταλήγει το ΕΔΔΑ στη σκέψη, ότι «σε μια δημοκρατική κοινωνία, που θεμελιώνεται στην πρωτοκαθεδρία του δικαίου, οι πολιτικές ιδέες, που αμφισβητούν την καθεστηκυία τάξη και των οποίων η πραγματοποίηση υπερασπίζεται με ειρηνικά μέσα πρέπει να τους δίδεται η κατάλληλη δυνατότητα να εκφραστούν μέσω της άσκησης της ελευθερίας του

⁴⁶¹ Ibid. [Το Δικαστήριο εδώ παραπέμπει και στην απόφαση «Σιδιρόπουλος και άλλοι κ. Ελλάδας» (βλ. και supra, σελ. 94, υποσημ. 332) : Sidiropoulos et autres c. Grèce, précité, p. 1615, § 41).

⁴⁶² Ibid., παρ. 53.

⁴⁶³ Ibid., παρ. 55.

⁴⁶⁴ Ibid., παρ. 56.

⁴⁶⁵ Ibid.

συνεταιρίζεσθαι», «Έτσι το θέλουν οι στοιχειώδεις αξίες σε ένα δημοκρατικό σύστημα τέτοιες, όπως ο πλουραλισμός, η ανεκτικότητα και η κοινωνική συνοχή»⁴⁶⁶.

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί, ότι το ΕΔΔΑ επιδίκασε το ποσό των 8.000 ευρώ, ως καταβολή για ηθική βλάβη του πρώτου προσφεύγοντα, δηλαδή της «Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης», «από τη μέρα, που η υπόθεση καταστεί οριστική»⁴⁶⁷.

Η υπόθεση Εμίν και άλλοι κ. Ελλάδα⁴⁶⁸ αφορά στον «Πολιτιστικό Σύλλογο Τούρκων Γυναικών Νομού Ροδόπης», την εγγραφή του οποίου απέρριψε το Πρωτοδικείο Κομοτηνής (απόφαση 146/2001). Κατά το καταστατικό, που υποβλήθηκε προς έγκριση, τα μέλη πρέπει να είναι κάτοικοι Ροδόπης ελληνικής ιθαγένειας. Ωστόσο, η απορριπτική απόφαση ανέπτυξε το εξής επιχείρημα:

«καθώς οι αιτούσες δεν επικαλούνται, ότι τόσο οι ίδιες όσο και τα πρόσωπα που μπορούν να γίνουν μέλη χαρακτηρίζονται από κάποια εθνοτική, εθνική γλωσσική, θρησκευτική ή πολιτιστική ιδιαιτερότητα, η οποία μπορεί να αποδοθεί με τον όρο “Τούρκος” στην επωνυμία του σωματείου, καθιστά την επωνυμία “Πολιτιστικός Σύλλογο Τούρκων Γυναικών Νομού Ροδόπης” παραπλανητική. Η επωνυμία αυτή δημιουργεί σύγχυση σχετικά με την ταυτότητα των μελών»⁴⁶⁹.

Στις 17.01.2003 το Εφετείο Θράκης επιβεβαίωσε την πρωτοβάθμια απόφαση (απόφαση 23/2003), ενώ την 1^η Απριλίου ο ΑΠ απέρριψε την αίτηση αναίρεσης της απόφασης του Εφετείου, ως ορθώς αιτιολογημένη (απόφαση 586/2005).

Τελικά, το Δικαστήριο, κατά παρόμοιο τρόπο με την υπόθεση *Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κ. Ελλάδα και Bekir - Ousta και άλλοι κ. Ελλάδα* διαπιστώνει παραβίαση του Άρθρου 11 ΕΣΔΑ (άρα δεν υπήρχε ανάγκη να εξετασθεί επικουρικά ο ισχυρισμός περί παραβίασης του άρθρου 14 -απαγόρευση διακρίσεων-) αλλά όχι παραβίαση Άρθρου 6 παρ. 1 (δίκαιη δίκη μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα). Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ θεωρεί νόμιμη την ανάμειξη του κράτους για υπεράσπιση της δημόσιας τάξης, αλλά δε φρονεί, ότι αυτή η ανάμειξη ήταν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία»⁴⁷⁰. Επίσης, το Δικαστήριο διαπιστώνει, ότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν τη δυνατότητα να εξακριβωθούν στην πράξη οι προθέσεις τους για τις δράσεις της ένωσης αυτής, παρά μόνο υπήρχαν υποψίες από

⁴⁶⁶ Ibid.

⁴⁶⁷ Ως εκ τούτου, από τις 29.09.2008.

⁴⁶⁸ «Εμίν και άλλοι κ. Ελλάδα» (“Emin et autres c. Grèce”), (No. 34144/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.03.2008 (Demande de renvoi devant la Grande Chambre en cours).

⁴⁶⁹ Βλ. Τσιτσελίκης Κ., *op.cit.*, στο *Επιστημονικό Συμπόσιο - Μειονότητες στην Ελλάδα* (7 - 9 Νοεμβρίου 2002), *op.cit.*, σελ. 473 - 474.

⁴⁷⁰ «Εμίν και άλλοι κ. Ελλάδα» (“Emin et autres c. Grèce”), *op.cit.*, παρ. 26 - 28.

την ελληνική κυβέρνηση σχετικά με τις προθέσεις των ιδρυτών της⁴⁷¹, «αλλά ακόμα και αν ο πραγματικός σκοπός της ένωσης ήταν να προωθήσει την ιδέα, ότι στην Ελλάδα υπάρχει μια εθνική μειονότητα... αυτό από μόνο του δε θα αποτελούσε απειλή για μια δημοκρατική κοινωνία»⁴⁷².

Διεθνή και ευρωπαϊκά όργανα και θεσμοί αλλά και ΜΚΟ με εκθέσεις και συστάσεις προς την Ελλάδα την προτρέπουν να αναγνωρίσει το «δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό» για τους μειονοτικούς στη Θράκη, κυρίως μέσα από την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, βάσει των τριών, ως άνω, περιπτώσεων - και πρόσφατων αποφάσεων του ΕΔΔΑ, για τη διάλυση ενώσεων της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης με τη χρήση του επιθέτου «τουρκικός -ή -ό» στον τίτλο ή απουσία προσδιορισμού (πχ. Σύλλογος Νεολαίας Μειονότητας Ν. Έβρου).

Έτσι, η ECRI και στην Τρίτη Έκθεση της για την Ελλάδα

«σημειώνει ότι οι ελληνικές αρχές είναι περισσότερο έτοιμες να αναγνωρίσουν την ύπαρξη μειονοτικών ομάδων στην Ελλάδα, όπως οι Πομάκοι και οι Ρομά, περιλαμβανομένου του γεγονότος, ότι αυτές οι ομάδες συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν δυσκολίες, όπως για παράδειγμα... οι Τούρκοι. Ακόμη και σήμερα, άτομα, που επιθυμούν να εκφράσουν... την Τουρκική ή άλλη ταυτότητα επισύρουν την εχθρότητα του πληθυσμού. Είναι στόχοι προκαταλήψεων και στερεοτύπων και ενίοτε αντιμετωπίζουν διακρίσεις... Η ECRI σημειώνει, ότι... υποθέσεις ευρίσκονται ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων ως προς την εγγραφή σωματείων, των οποίων ο τίτλος περιλαμβάνει το επίθετο "Τουρκικό"»⁴⁷³.

Επίσης, στις συστάσεις της,

«η ECRI ενθαρρύνει τις Ελληνικές αρχές να λάβουν περαιτέρω μέτρα προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι και της ελευθερίας της έκφρασης των μελών των.. Τουρκικών κοινοτήτων, που ζουν στην Ελλάδα.. Η ECRI, επίσης, συνιστά στις Ελληνικές αρχές να εξετάσουν εκ του σύνεγγυς τις αιτιάσεις περί διακρίσεων και πράξεων μισαλλοδοξίας κατά των.. Τούρκων και άλλων, και να λάβουν μέτρα για τη δέουσα τιμωρία τέτοιων ενεργειών»⁴⁷⁴.

Σύμφωνα με τον Επίτροπο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΣτΕ, στην πρώτη επίσκεψή του στην Ελλάδα το 2002

«... Σύμφωνα με την ECRI, μέλη της Τουρκικά - ομιλούμενης κοινότητας στη Θράκη προστατεύονται από το να αυτοκαθορίζονται, ως επιθυμούν, και αυτό φαίνεται ως εμπόδιο

⁴⁷¹ Ibid., παρ. 28.

⁴⁷² Ibid., παρ. 30.

⁴⁷³ «Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα της 5ης Δεκεμβρίου 2003», op.cit., σελ. 25 - 26, παρ. 81.

⁴⁷⁴ Ibid., σελ. 26, παρ. 84 - 85.

στην ελευθερία της έκφρασής τους. Έχει, γενικώς, παρατηρηθεί, στο παρελθόν, ότι Έλληνες πολίτες, που ανήκουν σε ομάδες, που προσδιορίζονται από γλωσσικά ή πολιτιστικά κριτήρια μπορεί να συναντούν δυσκολίες στο να ασκούν το δικαίωμά τους στην ελευθερία της έκφρασης ή συνεταιρίζεσθαι και να προσδιορίζουν εαυτούς ως επιθυμούν, ένα δικαίωμα, το οποίο διασφαλίζεται στο Άρθρο 3 της Σύμβασης Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες, που υπεγράφη από την Ελλάδα στις 22 Σεπτεμβρίου 1997, αλλά δεν έχει ακόμη επικυρωθεί»⁴⁷⁵. Επίσης, συνεχίζει ο Επίτροπος «θα ήταν μία εποικοδομητική εξέλιξη, εάν η Ελλάδα... επικύρωνε τη Σύμβαση Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες και υπέγραφε και επικύρωνε τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών»⁴⁷⁶.

Αλλά και στη follow - up έκθεση για την Ελλάδα, το 2006, ο Επίτροπος επαναλαμβάνει τα ίδια και καταλήγει πάλι με την ευχή: «ότι οι Ελληνικές αρχές θα συνεχίσουν να δείχνουν μεγαλύτερη δεκτικότητα στην πολυμορφία στην κοινωνία τους και, ότι η Ελλάδα θα επικυρώσει τη Σύμβαση Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες και θα υπογράψει και θα επικυρώσει τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών»⁴⁷⁷.

Το 2004 η Επιτροπή του ΔΣΟΚΠΑ/ΜΔ στις καταληκτικές παρατηρήσεις της για την Ελλάδα, αφότου είχε εκφράσει την ανησυχία

«ότι υπάρχει μόνο μία επίσημα αναγνωρισμένη μειονότητα στην Ελλάδα, όταν υπάρχουν και άλλες εθνικές ομάδες που αναζητούν αυτό το καθεστώς», ωθούσε την Ελλάδα «να αναθεωρήσει τη θέση της σχετικά με την αναγνώριση άλλων εθνικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών μειονοτήτων, οι οποίες μπορεί να υπάρχουν μέσα στο έδαφός της σύμφωνα με τα αναγνωρισμένα διεθνή πρότυπα»⁴⁷⁸.

Επίσης, στις καταληκτικές παρατηρήσεις της για την Ελλάδα, η Επιτροπή του ΔΣΑΠΑ «σημειώνει με ανησυχία την εμφανή απροθυμία της Κυβέρνησης να επιτρέψει κάθε ιδιωτική ομάδα ή ένωση να χρησιμοποιεί επωνυμίες που συμπεριλαμβάνουν την ονομασία "Τούρκος"... που βασίζεται στον ισχυρισμό του Κράτους μέρους ότι δεν υπάρχουν εθνικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες στην Ελλάδα άλλες από τους Μουσουλμάνους στη Θράκη. Η Επιτροπή σημειώνει, ότι άτομα, που ανήκουν σε τέτοιες μειονότητες έχουν ένα δικαίωμα υπό το Σύμφωνο στην απόλαυση του πολιτισμού τους, στο να ακολουθούν και να

⁴⁷⁵ "Report by Mr Alvaro Gil - Robles, Commissioner for Human Rights on his visit to the Hellenic Republic 2 - 5 June 2002 (for the attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly)", Office of the Commissioner for Human Rights, CommDH(2002)5, CoE, Strasbourg, 17 July 2002, σελ. 9, παρ. 27.

⁴⁷⁶ Ibid.

⁴⁷⁷ "Follow - up Report on the Hellenic Republic (2002 - 2005), Assessment of the progress made in implementing the recommendations of the Council of Europe Commissioner for Human Rights (For the attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly)", Commissioner for Human Rights, CommDH(2006)13, CoE, Strasbourg, 29 March 2006, παρ. 41.

⁴⁷⁸ "Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Greece", Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/1/Add.97, UN, 7.06.2004, παρ. 10 και 31.

ασκούν τη θρησκεία τους, και στη χρήση της γλώσσα τους από κοινού με άλλα μέλη αυτής της ομάδας (άρθρο 27)». Καταλήγει, με την emphatic προτροπή, ότι «Το Κράτος μέρος θα πρέπει να αναθεωρήσει την πρακτική του υπό το φως του άρθρου 27 του Συμφώνου»⁴⁷⁹.

Μάλιστα και ΜΚΟ επισημαίνουν το θέμα του αυτοπροσδιορισμού για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης με ανησυχία. Έτσι η Διεθνής Αμνηστία αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι: «Η Διεθνής Αμνηστία θεωρεί ότι η μη άρση της απαγόρευσης λειτουργίας τέτοιων σωματείων παραβιάζει το διεθνές δίκαιο και τους διεθνείς κανόνες για την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, και ειδικότερα το Άρθρο 22 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα, καθώς και το Άρθρο 11 της ECHR. Παρότι οι αρχές ισχυρίζονται ότι “η απόρριψη της ονομασίας ενός σωματίου που περιλαμβάνει τον όρο ‘τουρκικός’ δεν είναι άνευ όρων”, το γεγονός ότι τέτοια σωματεία δεν έχουν προς το παρόν λάβει άδεια λειτουργίας στην Ελλάδα εγείρει επιπλέον ανησυχίες για τη μη τήρηση της υποχρέωσης του Κράτους να σέβεται, προασπίζει και να εκπληρώνει τα δικαιώματα των μελών μειονοτήτων από τις αρχές, πόσο μάλλον εάν ληφθεί υπόψη ότι οι αποφάσεις αφορούν μία αναγνωρισμένη μειονοτική ομάδα, αν και η λέξη που χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό της αμφισβητείται από τις αρχές [μάλιστα σημειώνει εδώ η Διεθνής Αμνηστία, ότι «Στην πραγματικότητα, το Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής των Η.Ε. για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα για το Άρθρο 27 (προστασία μειονοτήτων) του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα δηλώνει ότι “η ύπαρξη μίας εθνοτικής, θρησκευτικής ή γλωσσικής μειονότητας σε ένα δεδομένο Κράτος-Μέλος δεν εξαρτάται από απόφαση αυτού του Κράτους-Μέλους, αλλά απαιτείται να διαπιστώνεται με αντικειμενικά κριτήρια (η υπογράμμιση δική μας· να σημειώσουμε εδώ, ότι πρόκειται για την παρ. 5.2 του Άρθρου, βλ. και supra σελ. 32, υποσημ. 85)· και ότι οι μη υπήκοοι και ακόμη οι μη μόνιμοι κάτοικοι του κράτους δικαιούνται προστασία βάσει του άρθρου 27”»]. Επομένως, είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό το γεγονός, ότι οι αποφάσεις παραβιάζουν το Άρθρο 24 της Διακήρυξης για τα δικαιώματα προσώπων που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες, σύμφωνα με το οποίο “πρόσωπα που ανήκουν σε μειονότητες έχουν το δικαίωμα να ιδρύουν και να διατηρούν δικές τους εταιρείες”»⁴⁸⁰.

Επίσης, σύμφωνα με την Έκθεση προς τη Συνάντηση για την Επισκόπηση της Υλοποίησης των Συμφωνιών του ΟΑΣΕ για Θέματα Ανθρώπινης Διάστασης:

«Οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης βρίσκονται αντιμέτωποι με ορισμένους περιορισμούς του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Αν και άτομα τουρκικής καταγωγής

⁴⁷⁹ “Concluding Observations/Comments of the Human Rights Committee: Greece”, Human Rights Committee, CCPR/CO/83/GRC, UN, 25.04.2005, παρ. 20.

⁴⁸⁰ Βλ. «ΕΛΛΑΔΑ, ΜΑΚΡΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΦΩΤΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΤΗΤΑΣ: Τα δικαιώματα των αλλοδαπών και των μειονοτήτων παραμένουν στο ημίφως, Διεθνής Αμνηστία, ALL INDEX: EUR 25/016/2005, 5 Οκτωβρίου 2005, σελ. 72 - 73.

αυτοπροσδιορίζονται ως “τούρκοι”, η επίσημη χρήση αυτού του όρου απαγορεύεται, για παράδειγμα, στους τίτλους ορισμένων οργανώσεων ή ως συλλογικός προσδιορισμός...»⁴⁸¹.

Ιδιαίτερη μνεία όμως, πρέπει να γίνει στις δύο πρόσφατες Εκθέσεις (2009) για την Ελλάδα, από τη μία της *Ανεξαρτήτου Εμπειρογνώμονα για Μειονοτικά Θέματα* του ΟΗΕ, του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΣΑΔ) Gay McDougall καθώς και της Έκθεσης του *Επιτρόπου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα* του ΣτΕ Thomas Hammarberg από τις πρόσφατες επισκέψεις τους στην Ελλάδα (τέλη 2008) καθώς εκτός του, ότι είναι άκρως επίκαιρες, είναι εκτενέστερες και θα λέγαμε, ότι ασκούν μια προοδευτικού περιεχομένου κριτική στην Ελλάδα για τα μειονοτικά θέματα, αλλά και ζητούν το αυτονόητο από τη χώρα, δηλαδή την προάσπιση και υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μειονοτήτων.

Ως εκ τούτου, σύμφωνα με την *Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμονα του ΣΑΔ Gay Mc Dougall* «Πολλοί από τη Μουσουλμανική μειονότητα ισχυρίζονται εθνική Τουρκική ταυτότητα και επιθυμούν να αναγνωρίζονται ως Τουρκική εθνική μειονότητα. Μέλη της κοινότητας ισχυρίζονται, ότι η Συνθήκη της Λωζάννης δεν απαγορεύει το συλλογικό εθνικό προσδιορισμό ως Τούρκικη μειονότητα. Πολλοί θεωρούν, ότι ο ισχυρισμός τους είναι παρεξηγημένος από την κυβέρνηση, ως αντικατοπτρίζων μια αποσχιστική κίνηση υπό την πολιτική επίδραση της Τουρκίας»⁴⁸².

Συνεχίζει παραθέτοντας την άποψη της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία εδόθη στην Εμπειρογνώμονα σε memorandum:

«Η κυβέρνηση τονίζει, ότι η Μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη δεν είναι ομοιογενής και αποτελείται από τρεις ξεχωριστές ομάδες, της οποίας τα μέλη είναι Τουρκικής, Πομακικής και Αθιγγανικής (Ρομά) εθνικότητας η κάθε μία με ξεχωριστή γλώσσα και παραδόσεις. Ενώ αναγνωρίζουν την Τουρκική καταγωγή των περισσότερων, ισχυρίζονται, ότι προσπάθειες να αναγνωριστεί όλη η μουσουλμανική κοινότητα ως τουρκική “δεν είναι μόνο απαράδεκτες αλλά δε(ν) [θα] ανταποκρίνονται (-ντα) στην υπάρχουσα πραγματικότητα και στην πραγματική σύνθεση της Μουσουλμανικής μειονότητας, σύμφωνα με αντικειμενικά κριτήρια”. Πιστεύουν, ότι η άποψη μιας ομοιογενούς μειονότητας προωθείται για πολιτικούς λόγους. Έκπρόσωποι της κυβέρνησης σημείωσαν, ότι οι θετικές τους προσπάθειες να ενσωματώσουν τη Μουσουλμανική μειονότητα μέσα στην Ελληνική κοινωνία απαντώνται με

⁴⁸¹ «Έκθεση προς τη Συνάντηση για την Επισκόπηση της Υλοποίησης των Συμφωνιών του ΟΑΣΕ για Θέματα Ανθρώπινης Διάστασης: Ελλάδας», op.cit., σελ. 46. Βλ. ακόμα και την Έκθεση της Human Rights Watch για το θέμα του αυτοπροσδιορισμού: “The Turks of Western Thrace – Greece”, (1999), op.cit., σελ. 11 - 15, υπό τον τίτλο “Denial of Ethnic Identity”.

⁴⁸² “Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall, Addendum: Mission to Greece (8 - 16 September 2008), (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development)”, Human Rights Council, A/HRC/10/11/Add.3, UN, 18 February 2009, σελ. 7, παρ. 13.

κριτική από ορισμένους κύκλους, οι οποίοι επιθυμούν να παραμείνει η μειονότητα ξεχωριστά και να προωθεί ξεκάθαρα την Τούρκικη ταυτότητά της»⁴⁸³.

Παραθέτει και την άποψη της μειονότητας, αναφέροντας, ότι:

«Πολλά μέλη της κοινότητας Τουρκικής εθνικής καταγωγής σθεναρά απέρριψαν τη θέση της κυβέρνησης στην αναγνώριση τριών ομάδων μέσα στη Μουσουλμανική μειονότητα. Κάποιος δήλωσε "Για μας το να είσαι Μουσουλμάνος και να είσαι Τούρκος είναι ένα και το αυτό". Παρ' όλα αυτά η Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμονας συνάντησε άτομα, τα οποία αυτοπροσδιορίζονταν ως Πομάκοι και Αθίγγανοι, οι οποίοι μιλούσαν για πίεση να μιλήσουν και να μάθουν Τουρκικά αντί για Πομακικά και να προσδιοριστούν ως Τούρκοι. Κάποιος περιέγραψε (ότι υπάρχει) ένα κλίμα εκφοβισμού και πίεσης για τα παιδιά τους, να παρακολουθήσουν μειονοτικά σχολεία. Κάποιοι δήλωσαν, ότι μέλη της Πομακικής και Ρομά κοινότητας υφίστανται διάκριση αν κάνουν κάτι άλλο από το να προσδιοριστούν ως Τούρκοι»⁴⁸⁴. Ενώ, εν συνεχεία, αναφέρεται στις καταδικαστικές για την Ελλάδα αποφάσεις στο ΕΔΔΑ για παραβίαση του Άρθρου 11 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι) και στις απόψεις τουρκικής καταγωγής εκπροσώπων της μειονότητας για το πρόβλημα τους με τη διάλυση ή μη λειτουργία των ενώσεων της μειονότητας και όπως αναφέρει καταληκτικά «Ως σήμερα, δεν έχει επιτραπεί στις ενώσεις να εγγραφούν με τα ονόματα της επιλογής τους»⁴⁸⁵.

Εντέλει, στο τελευταίο κεφάλαιο της Έκθεσης αυτής, το οποίο τιτλοφορείται: «Συμπεράσματα και Συστάσεις» η Εμπειρογνώμονας αφού αναφέρει, ότι «οι Μουσουλμάνοι στη Δυτική Θράκη αντιμετωπίζουν περιορισμούς στην πλήρη απόλαυση του δικαιώματός τους να αναγνωριστεί η Τουρκική τους εθνικότητα» και, ότι «Έχουν αρνηθεί σε ενώσεις την εγγραφή, επειδή το επιθυμητό τους όνομα περιλαμβάνει τις λέξεις "Τούρκικος"... Τα δικαιώματα στην ελευθερία της έκφρασης και στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, όπως προστατεύονται υπό το Άρθρο 19 και το Άρθρο 22 του ΔΣΑΠΔ αντίστοιχα, έχουν παραβιαστεί»⁴⁸⁶, ωθεί την Ελλάδα να αναλογιστεί τις υποχρεώσεις της λαμβάνοντας υπόψη το σύγχρονο διεθνές δίκαιο και κανόνες και σ' αυτό το πλαίσιο να μην κινείται μόνο βάσει διμερών συνθηκών (εδώ εννοεί τη Συνθήκη της Λωζάνης), οι οποίες θα πρέπει να λαμβάνονται ως τα ελάχιστα πρότυπα⁴⁸⁷. ενώ συνεχίζει, ότι «...τα μειονοτικά ζητήματα... δε θα πρέπει να οράνται ως σχετιζόμενα ή να

⁴⁸³ Ibid., σελ. 7 παρ. 14.

⁴⁸⁴ Ibid., σελ. 7 παρ. 15.

⁴⁸⁵ Ibid., σελ. 7 - 8, παρ. 16 - 17. Μάλιστα, σύμφωνα με την Εμπειρογνώμονα, εκπρόσωποι της μειονότητας «σημειώνουν, ότι Αρμένικες ενώσεις λειτουργούν νομίμως, συμπεριλαμβανομένης της λέξης "Αρμένικος" στις επωνυμίες τους».

⁴⁸⁶ Ibid., σελ. 22, παρ. 84.

⁴⁸⁷ Ibid., σελ. 22 - 23, παρ. 86.

εμπλέκονται με συγκεκριμένες διακρατικές σχέσεις, οι οποίες δύνανται να απειλήσουν την εδαφική ακεραιότητα», «Οι μειονότητες είναι συστατικές ομάδες μέσα στην ελληνική κοινωνία και όχι ξένα στοιχεία»⁴⁸⁸. Μάλιστα, διαπιστώνει, ότι «Η απουσία επίσημης αναγνώρισης από το κράτος μιας ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας, η οποία αποτελεί “μια μειονότητα” δεν είναι αποφασιστικό (στοιχείο). Μάλλον η ύπαρξη μιας ομάδας, στην οποία ένα κράτος οφείλει μειονοτική προστασία είναι ένα θέμα αντικειμενικών γεγονότων και η άσκηση του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού από τα άτομα, που ανήκουν στην ομάδα. Ένας αριθμός κριτηρίων έχουν χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν. Μια ιδιαίτερη θρησκεία, που τη μοιράζονται (τα μέλη), μία γλώσσα ή ιδιαίτερη διάλεκτος, φυλή ή εθνικότητα, πολιτιστική έκφραση ή μια κοινή εθνική κληρονομιά. Το ΔΔΔΔ στην υπόθεση των Ελληνο - Βουλγαρικών κοινοτήτων αναφέρθηκε σε μια ομάδα ατόμων “ενωμένων με ένα αίσθημα αλληλεγγύης” (η υπογράμμιση δική μας)⁴⁸⁹. Η Gay McDougall καταλήγει, λοιπόν, με την προτροπή ότι

«Η κυβέρνηση θα πρέπει να αποσυρθεί από την αντιπαράθεση εάν υπάρχει ή όχι... μια Τούρκικη μειονότητα και να θέσει την πλήρη της εστίαση στην προστασία των δικαιωμάτων στον αυτοπροσδιορισμό, ελευθερία της έκφρασης και συνεταιρίζεσθαι αυτών των κοινοτήτων. Η Ελληνική κυβέρνηση θα πρέπει να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, ότι θα πρέπει να επιτραπεί στις ενώσεις να χρησιμοποιούν τις λέξεις... Τούρκικος στα ονόματά τους και ελευθέρως να εκφράζουν τις εθνικές τους ταυτότητες. Εκείνες οι ενώσεις, που (τους) έχουν απαρνηθεί στο παρελθόν πρέπει να τους δοθεί επίσημη αναγνώριση άμεσα. Τα περαιτέρω δικαιώματά τους για μειονοτική προστασία πρέπει να είναι σεβαστά, ως θίγονται λεπτομερώς στη Διακήρυξη για τις Μειονότητες και στις θεμελιώδεις διεθνείς συνθήκες ανθρωπίνων δικαιωμάτων»⁴⁹⁰. Επιπλέον, «Η κυβέρνηση θα πρέπει να εγγυηθεί το δικαίωμα στην προσωπική ασφάλεια και στην ελευθερία από εκφοβισμό ή ενέργειες διάκρισης από δημόσιους ή ιδιωτικούς δρώντες επί τη βάση της άσκησης του δικαιώματός τους στον αυτοπροσδιορισμό»⁴⁹¹.

⁴⁸⁸ Ibid., σελ. 23, παρ. 87.

⁴⁸⁹ Ibid., σελ. 23, παρ. 88. Βλ. και *ibid.* (σελ. 23), υποσημ. 25 αναφορικά με τη Σύσταση υπ' αρ. VIII της CERD: “Interpretation and application of article 1(1) and (4) (identification with a particular racial or ethnic group)”, 22.08.1990 σύμφωνα με την οποία: “The Committee...[i]s of the opinion that such identification shall, if no justification exists to the contrary, be based upon self-identification by the individual concerned”.

Στη Σύσταση VIII αναφέρεται και η Επιτροπή CERD, το 2001 στις Καταληκτικές παρατηρήσεις της για την Έκθεση της Ελλάδας: “Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Greece”, (2001), *op.cit.*, παρ. 12: “Noting that the report of the State party refers to the ‘Muslim minority of Western Thrace’, and within this group to Turkish, Pomak and Roma groups, and not to other ethnic groups in the country, the Committee draws the attention of the State party to its General Recommendations VIII (38) on the right of each person to self-identification and XXIV (55) concerning article 1 of the Convention in this regard”.

⁴⁹⁰ Ibid., σελ. 24, παρ. 90.

⁴⁹¹ Ibid., σελ. 24, παρ. 91.

Σύμφωνα με τον Επίτροπο Thomas Hammarberg αυτός «παραμένει ανήσυχος από την άρνηση των αρχών να αναγνωρίσουν την ύπαρξη κανενός είδους μειονότητας πέρα από τη "Μουσουλμανική" και την υπερ - περιοριστική πρακτική των Ελληνικών δικαστηρίων (όπως χαρακτηριστικά αναφέρει), τα οποία με το να οδεύουν προς ένα προληπτικό, πράγματι, έλεγχο ορισμένων μειονοτικών ενώσεων απαρνούνται την εγγραφή αυτών. Επίσης σοβαρής ανησυχίας είναι το ριζικό μέτρο της διάλυσης μιας μειονοτικής ένωσης η οποία λειτουργούσε στην Ελλάδα για χρόνια. Σε αυτό το πλαίσιο ο Επίτροπος εκφράζει τη λύπη του, ότι αυτή η κατάσταση έχει οδηγήσει στην πραγματικότητα σε έναν αριθμό σχετικών προσφυγών και σε ομόφωνες αποφάσεις κατά της Ελλάδας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ο Επίτροπος καλεί τις Ελληνικές αρχές να υιοθετήσουν άμεσα όλα τα αναγκαία μέτρα με σκοπό να καταστήσουν δυνατή την αποτελεσματική απόλαυση από μειονοτικά μέλη του δικαιώματος τους στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι σε πλήρη ευθυγράμμιση με τα ανθρώπινα δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης και τα πρότυπα της μειονοτικής προστασίας»⁴⁹².

Εν συνεχεία, ο Επίτροπος «σημειώνει τις σοβαρές ανησυχίες που έχουν εκφραστεί από όργανα ελέγχου και του Συμβουλίου της Ευρώπης και των Ηνωμένων Εθνών για την πολιτική και πρακτική που ακολουθείται μέχρι τώρα από τις Ελληνικές αρχές αναφορικά με τις μειονότητες»⁴⁹³. Έτσι, αναφέρεται στην Τρίτη Έκθεση της ECRJ για την Ελλάδα⁴⁹⁴, στην Επιτροπή του ΔΣΑΠΔ⁴⁹⁵, στην Επιτροπή του ΔΣΟΚΠΔ/ΜΔ⁴⁹⁶ αλλά και στην άποψη των Ελληνικών αρχών, οι οποίες επιβεβαιώνουν, ότι η Ελλάδα «συνυπογράφει στο δικαίωμα του κάθε ατόμου για αυτό - προσδιορισμό [και στο ότι] τα μέλη της Μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη είναι ελεύθερα να δηλώσουν την καταγωγή τους, να ομιλούν τη γλώσσα τους, να ασκούν τη θρησκεία τους και να ακολουθούν τα ιδιαίτερα έθιμα και παραδόσεις τους»⁴⁹⁷.

Επιπλέον ο Επίτροπος, «έχει σημειώσει με ιδιαίτερη ανησυχία, ότι η άρνηση των Ελληνικών αρχών να αναγνωρίσουν την ύπαρξη άλλης μειονότητας από τη Μουσουλμανική έχει οδηγήσει στην πραγματικότητα, σε ένα αριθμό προσφυγών στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (η υπογράμμιση δική μας), ιδιαίτερος αναφορικά με

⁴⁹² "Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)", op.cit., σελ. 2, παρ. I.

⁴⁹³ Ibid., σελ. 4, παρ. 10.

⁴⁹⁴ Βλ. supra, σελ. 136.

⁴⁹⁵ Βλ. supra, σελ. 137.

⁴⁹⁶ Ibid.

⁴⁹⁷ Βλ. "Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)", op.cit., σελ. 4, παρ. 8 και "Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention - Nineteenth periodic reports of States parties due in 2007- Addendum Greece", (Advance Unedited Version), op.cit., παρ. 25.

το δικαίωμα μειονοτικών μελών για ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, όπως προβλέπεται από το Άρθρο 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης»⁴⁹⁸. Έτσι αναφέρει και αναλύει τις καταδικαστικές αποφάσεις για την Ελλάδα: Μπεκίρ Ουστά κ. Ελλάδας, Εμίν και άλλοι κ. Ελλάδας και Τουρκική Ένωση Εάνθης κ. Ελλάδας καταλήγοντας, στο ότι «Μέχρι σήμερα, ο Επίτροπος δεν έχει πληροφορηθεί για κάποιο μέτρο από τις Ελληνικές αρχές που να σκοπεί στην εγγραφή των παραπάνω ενώσεων»⁴⁹⁹.

Στο τελευταίο κεφάλαιο IV το οποίο τιτλοφορείται «Συμπεράσματα και Συστάσεις» έχουμε μια εκτενέστατη αναφορά στο δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού -και ειδικότερα στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι- και σε προτάσεις - συστάσεις του Επιτρόπου προς την ελληνική κυβέρνηση. Έτσι, «ο Επίτροπος επιθυμεί να υπενθυμίσει, ότι η ελευθερία του εθνικού αυτό - προσδιορισμού είναι μια μεγάλη αρχή στην οποία οι δημοκρατικές πλουραλιστικές κοινωνίες θα έπρεπε να βασίζονται και να εφαρμόζουν σε όλες τις μειονοτικές ομάδες, είτε είναι εθνικές, είτε θρησκευτικές είτε γλωσσικές»⁵⁰⁰, «Ο Επίτροπος σημειώνει, ότι η Ελλάδα, όπως όλα τα άλλα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι μία εγγενώς πλουραλιστική κοινωνία. Η ύπαρξη σε αυτήν μειονοτικών ομάδων, είτε είναι “εθνικές”, “θρησκευτικές” ή “γλωσσικές”, θα έπρεπε να θεωρείται ως ισχυρός παράγοντας, όχι διάσπασης, αλλά εμπλουτισμού της Ελληνικής κοινωνίας...»⁵⁰¹.

Συνεχίζει, ότι «Αναφορικά με την ιδιαίτερη ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, η μεγάλη σημασία για τη δημοκρατία της ίδρυσης και λειτουργίας των ενώσεων “που αναζητούν μια εθνική ταυτότητα ή διεκδίκηση μια μειονοτικής συνείδησης” έχει τονισθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου»⁵⁰². Επιπλέον, «Ο Επίτροπος υπενθυμίζει τις καθοδηγητικές αρχές του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σύμφωνα με τις οποίες “η αρμονική διάδραση των ατόμων και των ομάδων με ποικίλες ταυτότητες είναι ουσιώδης για την επίτευξη κοινωνικής συνοχής. Είναι φυσικό, ότι όταν μια κοινωνία ατόμων λειτουργεί με έναν υγιή τρόπο, η συμμετοχή των πολιτών στη δημοκρατική διαδικασία σε ένα μεγάλο βαθμό επιτυγχάνεται μέσω του ανήκειν σε ενώσεις, στις οποίες μπορεί να ενσωματωθούν ο ένας με τον άλλο και να ακολουθήσουν κοινούς στόχους συλλογικά... η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι είναι ιδιαίτερης σημασίας για τα άτομα, που ανήκουν σε μειονότητες, συμπεριλαμβανομένων των εθνικών και εθνοτικών μειονοτήτων... Πράγματι, η

⁴⁹⁸ “Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)”, *ibid.*, σελ. 5, παρ. 16.

⁴⁹⁹ *Ibid.*, σελ. 5, 6, παρ. 17 - 20.

⁵⁰⁰ *Ibid.*, σελ. 11, παρ. 42 και υποσημ. 43 για τη Σύσταση υπ’ αρ. VIII της CERD, όπως *supra*, σελ. 141, υποσημ. 489.

⁵⁰¹ *Ibid.*, σελ. 11, παρ. 43.

⁵⁰² *Ibid.*, σελ. 12, παρ. 48 και υποσημ. 48. Εδώ ο Επίτροπος αναφέρεται στην υπόθεση “*Gorzelic and others v. Poland*”, (No. 44158/98), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 17.02.2004, παρ. 92.

σύσταση μιας ένωσης με σκοπό την έκφραση και την προώθηση της ταυτότητάς της μπορεί να είναι τελεσιουργή στην αρωγή μιας μειονότητας να διατηρήσει και να υποστηρίξει τα δικαιώματά της»⁵⁰³.

Σημειώνει, παρ' όλα αυτά, ότι «δε χρειάζεται να ειπωθεί, ότι πάντα υπάρχει η πιθανότητα για τα κράτη να επιβάλλουν περιορισμούς στο δικαίωμα της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι, σύμφωνα με το Άρθρο 11, παρ. 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί, βάσει και των λεγομένων του Δικαστηρίου, ότι «αυτή η δύναμη πρέπει να χρησιμοποιείται με φειδώ καθώς οι εξαιρέσεις στον κανόνα της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι πρέπει να ερμηνεύονται αυστηρά και μόνο πειστικοί και υποχρεωτικοί λόγοι μπορούν να δικαιολογήσουν περιορισμούς σε αυτή την ελευθερία»⁵⁰⁴.

Επιπρόσθετα, ο Επίτροπος κάνει μνεία στο Άρθρο 27 του ΔΣΑΠΔ και στην Επιτροπή αυτού σύμφωνα με την οποία «υπό την ανωτέρω διάταξη του ΔΣΑΠΔ ένα κράτος μέλος “υπόκειται στην υποχρέωση να διασφαλίσει, ότι η ύπαρξη και η άσκηση του [ανωτέρω δικαιώματος] προστατεύονται ενάντια στην άρνηση ή στην παραβίασή τους”» και η Επιτροπή τονίζει, ότι “παρόλο που τα δικαιώματα, που προστατεύονται υπό το Άρθρο 27 είναι ατομικά δικαιώματα, αυτά εξαρτώνται με τη σειρά τους στην ικανότητα της μειονοτικής ομάδας να διατηρήσει τον πολιτισμό της, τη γλώσσα ή θρησκεία. Συμφώνως, θετικά μέτρα από τα Κράτη μπορεί να είναι επίσης απαραίτητα για την προστασία της ταυτότητας μιας μειονότητας και των δικαιωμάτων των μελών της να απολαύσουν και να αναπτύξουν τον πολιτισμό τους και τη γλώσσα και να ασκούν τη θρησκεία τους, από κοινού με τα άλλα μέλη της ομάδας”(United Nations Human Rights Committee, General Comment No. 23: The rights of minorities, 08/04/1994, paragraphs 6.1, 6.2) (οι υπογραμμίσεις δικές μας)⁵⁰⁵. Παρόμοιες προβλέψεις, κατά τον Επίτροπο, συναντάμε και στη Σύμβαση Πλαίσιο στο Άρθρο 5, την οποία Σύμβαση, όπως, σημειώνει ο Επίτροπος υπέγραψε η Ελλάδα στις 22 Σεπτεμβρίου 1997 αλλά δεν έχει ακόμα επικυρώσει⁵⁰⁶.

Στον ίδιο τόνο, ο Επίτροπος επανέρχεται στο δικαίωμα της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι και αναφέρει, ότι «η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι είναι ένα από τα

⁵⁰³ “Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)”, *ibid.*, σελ. 12, παρ. 49 και “Gorzelic and others v. Poland”, *ibid.*, παρ. 92 - 93.

⁵⁰⁴ “Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)”, *ibid.*, σελ. 12, παρ. 50 και “Gorzelic and others v. Poland”, *ibid.*, παρ. 94 - 95.

⁵⁰⁵ “Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)”, *ibid.*, σελ. 12, παρ. 51, 52. Βλ. και *supra*, σελ. 34 με υποσημ. 95 & *supra*, σελ. 36 με υποσημ. 102, 103 για το General Comment 23, paras. 6.1, 6.2.

⁵⁰⁶ Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)”, *ibid.*, σελ. 12, παρ. 52. Για το Άρθρο 5 ΣΠ βλ. *supra*, σελ. 70, υποσημ. 255.

θεμελιώδη προαπαιτούμενα για την αρμονική λειτουργία των Ευρωπαϊκών δημοκρατικών κοινωνιών, οι οποίες χαρακτηρίζονται από εγγενή πλουραλισμό, ο οποίος με τη σειρά του, θα έπρεπε να συνοδεύεται από ανοχή και ευρύτητα πνεύματος⁵⁰⁷. Η ουσιαστική συνεισφορά, που γίνεται από μη κερδοσκοπικές ενώσεις, όπως μη κυβερνητικές οργανώσεις, στην ανάπτυξη και πραγματοποίηση της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τονίσθηκε πρόσφατα από την Επιτροπή Υπουργών στη Σύσταση CM/Rec(2007)14 για το νομικό καθεστώς των μη - κυβερνητικών οργανώσεων στην Ευρώπη»⁵⁰⁸. Ο Επίτροπος παραμένει ανήσυχος «από την υπερ - περιοριστική πρακτική των Ελληνικών δικαστηρίων... παρόλο που, όπως χαρακτηριστικά λέει, το Άρθρο 12 του Ελληνικού Συντάγματος θέτει εκτός νόμου την επιβολή "προηγούμενης εξουσιοδότησης" στη διαμόρφωση μη - κερδοσκοπικών ενώσεων και συλλόγων»⁵⁰⁹, ενώ θεωρεί «μεγαλύτερης ανησυχίας το ριζικό μέτρο διάλυσης της "Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης", μιας Ένωσης, που όπως λέει έχει εγγραφεί και λειτουργεί στην Ελλάδα με αυτό το όνομα, από το 1936»⁵¹⁰.

Τέλος ο Επίτροπος «παραμένει βαθιά ανήσυχος για όλες τις ανωτέρω προσφυγές που υποβλήθηκαν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και για τις ακόλουθες ομόφωνες αποφάσεις εναντίον της Ελλάδας, που αφορούσαν περιορισμούς σε μέλη μειονότητας της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι, οι οποίοι είναι μη αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία»⁵¹¹. «Ο Επίτροπος καλεί τις Ελληνικές αρχές να υιοθετήσουν επείγοντως όλα τα αναγκαία μέτρα με σκοπό να καταστήσουν δυνατή τη λειτουργία όλων των μειονοτικών συλλόγων, σε πλήρη ευθυγράμμιση με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, μια επικυρωμένη συνθήκη που απολαμβάνει ένα υπερ-καταστατικό καθεστώς υπό το Άρθρο 28, παράγραφος 1 του Ελληνικού Συντάγματος»⁵¹².

⁵⁰⁷ Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE), Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)", *ibid.*, σελ. 13, παρ. 53 και υποσημ. 53.

⁵⁰⁸ *Ibid.*, σελ. 13, παρ. 53.

⁵⁰⁹ *Ibid.*, σελ. 13, παρ. 54.

⁵¹⁰ *Ibid.*, σελ. 13, παρ. 55.

⁵¹¹ *Ibid.*, σελ. 13, παρ. 56.

⁵¹² *Ibid.*, σελ. 13, παρ. 57. Εδώ αξίζει να αναφέρουμε και την πρόσφατη (2009) θέση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης μέσω της Επιτροπής της Νομικών Υποθέσεων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, του ΣτΕ η οποία τάσσεται υπέρ των απόψεων του Επιτρόπου επί του θέματος. Έτσι, "Generally speaking, the Assembly fully shares the position of the Commissioner for Human Rights, according to which 'freedom of ethnic self-identification is a major principle in which democratic pluralistic societies should be grounded and should be effectively applied to all minority groups, be they national, religious or linguistic', and the expression of which must be consistent with national unity", "The Assembly shares the Commissioner's concern that the diversity and existence of minority groups should be able to be expressed" [Βλ. "Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)", (draft resolution), *op.cit.*, παρ. 10, 11)], ενώ αλλού η Κοινοβουλευτική Συνέλευση ωθεί τις αρχές, "ensure that no attempts are made to impose an identity on a person or a group of persons, even by representatives of other groups within the minority concerned, in keeping with the spirit of Article 3 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities" (*ibid.*, παρ. 18.6) και "fully implement the judgments of the Strasbourg Court concerning freedom... of association, *inter alia*

Αναφορικά τώρα, με τη θέση της ελληνικής κυβέρνησης επί του ζητήματος του αυτοπροσδιορισμού και ειδικότερα της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι, ας δούμε τα σχόλια των ελληνικών αρχών στην Έκθεση του 2009 Επιτρόπου του ΣτΕ, όπου στην παράγραφο 3 του Παραρτήματος της Έκθεσης αναφέρεται, ότι:

«Με σκοπό να αποβάλλουμε κάθε παρεξήγηση για τη συμμόρφωση από την Ελλάδα με το δικαίωμα της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι, θα πρέπει να τονισθεί, ότι στη Θράκη ένας μεγάλος αριθμός ενώσεων και ΜΚΟ της Μουσουλμανικής μειονότητας έχουν ήδη εγγραφεί από τα αρμόδια δικαστήρια και λειτουργούν απρόσκοπτα, με σκοπό την προστασία, τόνωση και προώθηση όλων των πλευρών της πολιτιστικής, εκπαιδευτικής και οικονομικής ζωής αυτής της μειονότητας. Ένας αριθμός πολιτιστικών ενώσεων της Μουσουλμανικής μειονότητας έχουν εγγραφεί από τα αρμόδια δικαστήρια το 2008. Σε αυτό το πλαίσιο, το περιεχόμενο της Έκθεσης (παρ. 16) υπονοεί, ότι υπάρχει ένας αξιοσημείωτος αριθμός προσφυγών ενώπιον του Δικαστηρίου, που περιέχουν ισχυρισμούς για παραβιάσεις από την Ελλάδα του Άρθρου 11 της Σύμβασης. Η αλήθεια είναι, ότι μόνο τρεις αποφάσεις του ΕΔΔΑ αφορούν έναν ίσο αριθμό ενώσεων. Καμμία άλλη προσφυγή δεν έχει διαβιβαστεί στις ελληνικές αρχές. Προς το παρόν, μερικές από αυτές τις υποθέσεις εκκρεμούν ενώπιον Ελληνικών Δικαστηρίων. Η κυβέρνηση σκέφτεται τρόπους και μέσα να εφαρμόσει τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ»⁵¹³.

Σύμφωνα με τα σχόλια της ελληνικής κυβέρνησης σχετικά με την Έκθεση της Ανεξαρτήτου Εμπειρογνώμονα του ΣΑΔ του ΟΗΕ,

«Η Ελλάδα έχει επανειλημμένως τονίσει, ότι η Μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη αποτελείται από τρεις ξεχωριστές ομάδες, των οποίων τα μέλη είναι Τουρκικής, Πομακικής ή Αθιγγανικής καταγωγής. Κάθε μία από αυτές τις ομάδες έχει τη δική της ξεχωριστή ομιλούμενη γλώσσα τις δικές της πολιτιστικές παραδόσεις. Η πολιτιστική κληρονομιά όλων των τμημάτων της μειονότητας είναι πλήρως σεβαστή. Παρ' όλα αυτά, κάθε προσπάθεια να προσδιοριστεί ολόκληρη η Μουσουλμανική κοινότητα στη Θράκη ως Τουρκική είναι απαράδεκτη όχι μόνο για πολιτικούς λόγους, αλλά επίσης επειδή δεν αντανάκλα την πραγματική σύνθεση της Μουσουλμανικής κοινότητας, σύμφωνα με αντικειμενικά κριτήρια. Παρομοίως, κάθε

relating to the titles of associations, and to allow associations to use the adjective 'Turkish' in their name if they so wish" (ibid., παρ. 18.9).

⁵¹³ Ibid. (Appendix), σελ. 16, παρ. 3. Επίσης και στην Έκθεση της CERD η ελληνική κυβέρνηση σημειώνει, ότι: "With regard to the issue of non-registration of some associations, created in Thrace, which include the word 'Turkish' in their appellation, it should be stressed that there is no general prohibition to use certain words in the denomination of an association. Each case is examined on its own merits, on the basis of the particular association's statutory aims, under a strict proportionality test, in order to achieve a fair balance between the individual right to freedom of association and the need to preserve a legitimate aim (such as public order and the rights or freedoms of others) [Βλ. "Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention - Nineteenth periodic reports of States parties due in 2007- Addendum Greece", (Advance Unedited Version), op.cit., παρ. 228].

προσπάθεια από μέλη του Τουρκικής καταγωγής στοιχείου της Μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη να επιβάλλουν τα δικά τους εθνικά ή πολιτιστικά χαρακτηριστικά και παραδόσεις στα άλλα δύο στοιχεία της μειονότητας (Πομάκους και Αθίγγανους) είναι ενάντια στα σύγχρονα πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πεδίο μειονοτικής προστασίας (η υπογράμμιση δική μας)⁵¹⁴.

Στην Έκθεση στην Επιτροπή κατά των Φυλετικών Διακρίσεων του ΟΗΕ (CERD) η ελληνική κυβέρνηση δηλώνει, ότι «Παρόλο, που είμαστε της άποψης, ως θέμα διεθνούς δικαίου, ότι οι υποκειμενικοί ισχυρισμοί ή οι αντιλήψεις ενός μικρού αριθμού ατόμων, οι οποίες δε βασίζονται σε αντικειμενικά γεγονότα και κριτήρια, δεν θεμελιώνουν από μόνα τους μια αντίστοιχη υποχρέωση του Κράτους να αναγνωρίσει επισήμως μία ομάδα ως μειονότητα και να εγγυηθεί στα μέλη της ειδικότερα μειονοτικά δικαιώματα, επιπρόσθετα σε αυτά, που εγγυώνται οι συνθήκες ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, συνεχίζει η ελληνική κυβέρνηση, η Επεξηγηματική Έκθεση στη Σύμβαση - Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες του Συμβουλίου της Ευρώπης ξεκάθαρα δηλώνει, ότι ένα άτομο, δεν μπορεί να επιλέξει αυθαίρετα να ανήκει σε μια εθνική μειονότητα: η ατομική υποκειμενική επιλογή είναι αχώριστα συνδεδεμένη σε αντικειμενικά κριτήρια σχετικά με την ταυτότητα αυτού του ατόμου(η υπογράμμιση δική μας). Επιπλέον, όπως η ίδια η Επεξηγηματική Έκθεση τονίζει, όλες οι εθνικές, πολιτιστικές, γλωσσικές ή θρησκευτικές διαφορές δεν οδηγούν απαραίτητα στη δημιουργία εθνικών ή, για αυτό το θέμα, εθνοτικών μειονοτήτων»⁵¹⁵.

Αναφορικά με το θέμα του σεβασμού της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι, η ελληνική κυβέρνηση επαναλαμβάνει τα σχόλια, που έκανε και στην Έκθεση του Επιτρόπου του ΣτΕ⁵¹⁶ τονίζοντας την τελευταία πρόταση: «Η κυβέρνηση σκέφτεται τρόπους και μέσα να εφαρμόσει τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ».

Κάνοντας μια απόπειρα να καταλήξουμε σε ένα συμπέρασμα σχετικά με το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό, θα λέγαμε, ότι τελικά, η ύπαρξη μειονοτήτων είναι ένα φαινόμενο πραγματικό και όχι νομικό, όπως είχε αποφανθεί το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης το 1930 (υπόθεση Ελληνοβουλγαρικές κοινότητες)⁵¹⁷,

⁵¹⁴ “Comments of the Greek Government on the report of the Independent Expert on Minority Issues following her visit to Greece, Gay McDougall Geneva, 6 March 2009”, Human Rights Council, A/HRC/10/G/5, 10 March 2009, σελ. 4- 5, παρ. 5.

⁵¹⁵ Βλ. “Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention - Nineteenth periodic reports of States parties due in 2007- Addendum Greece”, (Advance Unedited Version), op.cit., παρ. 26.

⁵¹⁶ Βλ. supra, σελ. 146, υποσημ. 513.

⁵¹⁷ Βλ. supra, σελ. 22 και σελ. 141. Βλ. ακόμα supra, σελ. 141, υποσημ. 489 περί Σύστασης υπ’ αρ. VIII της CERD, επίσης, supra, σελ. 32 και σελ. 138 το Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής των Η.Ε. (No. 23) για το Άρθρο 27, παρ. 5.2: «η ύπαρξη μιας εθνοτικής, θρησκευτικής ή γλωσσικής μειονότητας σε ένα δεδομένο Κράτος-Μέλος δεν εξαρτάται από απόφαση αυτού του Κράτους-Μέλους, αλλά

κάνοντας σαφές, σύμφωνα με τον Τσιτσελίκη, ότι η μη ρύθμιση ενός φαινομένου από το δίκαιο δε συνεπάγεται και την ανυπαρξία του. Από την άλλη πλευρά, ο εθνικός ή θρησκευτικός αυτοπροσδιορισμός συνέχεται προς την ελευθερία αυτοκαθορισμού της προσωπικότητας και προστατεύεται από πλήθος διατάξεων εσωτερικού και διεθνούς δικαίου⁵¹⁸. Αναφέρει, μάλιστα, ο ίδιος, σχετικά με την «Τουρκική Ένωση Ξάνθης», ότι η ίδρυσή της θα πρέπει να ελεγχθεί με πιο συγκεκριμένους όρους. Δηλαδή, κατά πόσο αντίκειται σε περιορισμούς του δικαιώματος στη σύσταση ενώσεων ατόμων, όπως οι περιορισμοί αυτοί προσδιορίζονται από το ελληνικό και το διεθνές δίκαιο. Οι περιορισμοί, που καθιερώνονται από την ΕΣΔΑ καλύπτουν κάθε σχετική αναφορά του εσωτερικού δικαίου. Το άρθρο 11 παρ. 2 της ΕΣΔΑ προβλέπει, ότι το δικαίωμα του συνεταιρισμού μπορεί να καμφθεί για λόγους δημόσιας ή εθνικής ασφάλειας, αλλά με την προϋπόθεση η απαγόρευση (σύστασης σωματείου στην περίπτωση μας) να αποτελεί αναγκαίο μέτρο σε μία δημοκρατική κοινωνία και να προβλέπεται από το νόμο. Το ερώτημα, λοιπόν, της νομιμότητας της λειτουργίας επανίδρυσης της Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης τίθεται σε αυτή τη βάση⁵¹⁹.

Η συμμετοχή της Ελλάδας στον ευρωπαϊκό πολιτισμό του σεβασμού της μειονοτικής ταυτότητας, καθώς και η υπογραφή (αλλά όχι επικύρωση) της Σύμβασης - Πλαισίου για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων ασφαλώς καθιστά παράδοξη τη νομική πράξη παύσης της λειτουργίας ενός μειονοτικού συλλόγου, ο οποίος είναι δραστήριος εδώ και πολλές δεκαετίες και ο οποίος μάλιστα άτυπα αναγνωρίζεται από τις ελληνικές αρχές. Μήπως τελικά, αναρωτιέται ο συγγραφέας, η ίδια η απαγόρευση αποτελεί μέτρο ασυμβίβαστο προς μια «δημοκρατική κοινωνία» με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει. Η εργαλειακή χρήση του δικαίου με ιδεολογικές εμμονές, χωρίς άλλο, μας απομακρύνει από την εδραίωση ενός κοινού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού⁵²⁰.

απαιτείται να διαπιστώνεται με αντικειμενικά κριτήρια», αλλά και *supra*, σελ. 38, το συμπέρασμα του Εισηγητή HE Capotorti, ότι «η ύπαρξη μίας μειονότητας είναι ένα πραγματικό ζήτημα (a question of fact)».

⁵¹⁸ Βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονότητα της Θράκης», αρχείο KEMO, 13 Οκτωβρίου 2003, σελ. 1 - 2, 1, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>.

⁵¹⁹ Ibid.

⁵²⁰ Ibid. Βλ. επίσης και Τσιτσελίκης Κ., «Για το όνομα των μειονοτικών συλλόγων της Θράκης», αρχείο KEMO, 6 Μαΐου 2008, σελ. 1, 1, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>, όπου αναφέρεται, ότι «...η “ειδική” αυτή κατάσταση εδώ και δεκαετίες τροφοδοτεί τον τουρκικό εθνικισμό στους κόλπους της μειονότητας και ευνοεί ένα πλέγμα πελατειακών σχέσεων, αγκυλώσεων και εξαρτήσεων από την κυρίαρχη θρησκευτική και τμήμα της πολιτικής της ηγεσίας, καθώς και από την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Οι ιδεολογικές, νομικές και πολιτικές επιπλοκές, που ενυπάρχουν στα μειονοτικά πράγματα της Θράκης κάποτε ίσως υποχωρήσουν και θα γίνουν ασήμαντες. Με την προϋπόθεση, ότι ο κοινωνικός προβληματισμός θα κατισχύσει του «εθνικού συμφέροντος» ένθεν και ένθεν.

Στο εξαιρετικό από άποψη νομικής ανάλυσης άρθρο του καθηγητή Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αλιβιζάτου Ν.⁵²¹ διατυπώνει ο συγγραφέας μερικές κριτικές παρατηρήσεις για το δικαίωμα των μειονοτήτων να αυτοπροσδιορίζονται, που ξεκαθαρίζει το νομικό τοπίο στο ζήτημα αυτό. Έτσι, διαπιστώνει, ότι το δικαίωμα ενώσεως - το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, δεν είναι συλλογικό αλλά ατομικό. Είναι, όπως αναφέρουν όλα τα συγγράμματα, *ατομικό δικαίωμα συλλογικής δράσης*. Με άλλα λόγια, με το δικαίωμα ενώσεως κάθε πολίτης ατομικά έχει το δικαίωμα να δρα από κοινού με άλλους, για την επιδίωξη ενός νόμιμου σκοπού. Η χρήση, λοιπόν, του επιθέτου «τουρκικός» στην επωνυμία ενός σωματείου αφορά τον ατομικό αυτοπροσδιορισμό των μελών του και όχι το συλλογικό, τον οποίο προσδιορίζουν οι διατάξεις, που το καταστατικό του σωματείου αφιερώνει στο σκοπό του. Είναι σαν να λέμε ένωση Κεφαλήνων ή αδελφότητα Αχαιών⁵²². Αν ο σκοπός του σωματείου είναι νόμιμος, τότε, κατά το ελληνικό Σύνταγμα και το νόμο, αυτό δεν μπορεί να διαλυθεί, επειδή τα μέλη του αυτοπροσδιορίζονται, όπως αυτά βούλονται. Διότι το δικαίωμα του ατομικού αυτοπροσδιορισμού, όπως όλοι πλέον δέχονται σήμερα είναι κατοχυρωμένο και δεν υπόκειται κατ' αρχήν σε περιορισμούς. Η αντίθετη εκδοχή θα κατέληγε στο παράλογο υπό τα σημερινά δεδομένα συμπέρασμα, ένα φιλοβασιλικό σωματείο, να μπορεί να διαλυθεί επειδή τα μέλη του αυτοπροσδιορίζονται ως βασιλόφρονες και όχι, διότι οι σκοποί και τα μέσα δράσης του αντίκεινται στο Σύνταγμα και το νόμο (κάτι που και αυτό, σε ακρότατες, μόνο, περιπτώσεις, θα μπορούσε σήμερα να γίνει δεκτό)⁵²³.

Κοντολογίς, η υπόθεση της Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης δεν αφορά το συλλογικό αυτοπροσδιορισμό των μελών της ως εθνοτικής μειονότητας, αλλά τον ατομικό (η υπογράμμιση δική μας). Ο συγγραφέας υπενθυμίζει, ότι στην Ένωση Ξάνθης, δεν προσάπτονταν παράνομες πράξεις ή παραλείψεις, εκτός από τη συμμετοχή εκπροσώπων της εφ' ενός μὲν στην άτυπη Συντονιστική Επιτροπή της τουρκικής Μειονότητας (την οποία οι αρχές ανέχονται αν όχι αναγνωρίζουν) και αφ' ετέρου, στην Ομοσπονδία Τούρκων της Δυτικής Θράκης, η οποία εδρεύει στην Τουρκία, κάτι που επίσης δεν είναι επιλήψιμο, τουλάχιστον νομικά. Κάθε άλλο παρά αυτονόητο, συνεπώς, είναι, ότι συνέτρεχε, εν προκειμένω, «παράβαση του νόμου» ή

⁵²¹ Αλιβιζάτος Ν., «Έχουν οι μειονότητες το δικαίωμα να αυτοπροσδιορίζονται;», Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ - Revue Hellénique des droits de l' homme), No. 35, 2007, σελ. 841 - 848.

⁵²² Ibid., σελ. 845 - 846.

⁵²³ Ibid., σελ. 846.

προσβολή της δημόσιας τάξης, όπως το Σύνταγμα απαιτεί για τη διάλυση σωματείου. Διότι, στις επίσημες και ανεπίσημες προπαρασκευαστικές εργασίες της Λωζάνης, ο προσδιορισμός της μειονότητας της Θράκης ως «μουσουλμανικής» και όχι ως «τουρκικής» στη Συνθήκη Ανταλλαγής, το Γενάρη του 1923, ήταν περίπου φυσιολογική και αναμενόμενη, αν λάβει κανείς υπόψη, ότι η Τουρκική Δημοκρατία ιδρύθηκε ως κρατικό μόρφωμα δέκα περίπου μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο του 1923 και, ότι εν πάση περιπτώσει, οι μουσουλμάνοι της Θράκης κάθε άλλο παρά ομοιογενείς ήταν εθνοτικά (όπως άλλωστε εξακολουθούν να μην είναι ούτε σήμερα). Ο Αλιβιζάτος καταλήγει, ότι δε θα πρέπει να λησμονούμε, ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι στον πυρήνα τους αδιαίρετα και οικουμενικά⁵²⁴. Στις πολιτισμένες χώρες δε νοείται σχετικοποίηση της προστασίας τους εν ονόματι κομιάς αμοιβαιότητας. Το διακηρύσσει πανηγυρικά η ΕΣΔΑ στο πρώτο άρθρο της. Ο σεβασμός τους, ακόμη και έναντι εκείνων, που πιστεύουμε, ότι μπορεί να τα χρησιμοποιήσουν για να στραφούν εναντίον μας, είναι ο καλύτερος τρόπος για να τους αποπλίσουμε και για να ζήσουμε ειρηνικά και προπάντων με αξιοπρέπεια μαζί τους⁵²⁵.

Κάτι άλλο, που θα πρέπει να σημειωθεί εδώ είναι, ότι και οι Πομάκοι και οι Αθίγγανοι (Ρομά) έχουν ανάγκη ετερόπροσδιορισμού από τους τουρκογενείς μουσουλμάνους και ανάγκη λήψης θετικών μέτρων από την πολιτεία, κάτι, που διαπιστώνεται από τις εκθέσεις αλλά και από τη βούληση των ιδίων των ομάδων. Έτσι, επί παραδείγματι, σύμφωνα με την Έκθεση της Ελλάδας στο ΔΣΑΠΔ (2004) η ελληνική κυβέρνηση αναφέρει, ότι

«Η προσπάθεια, ωστόσο, να προσδιοριστεί όλη η Μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης ως "Τουρκική", χωρίς σεβασμό της ύπαρξης των δύο άλλων διαφορετικών ομάδων μέσα στη μειονότητα αυτή, είναι κατά την άποψη της Κυβέρνησης αδικαιολόγητη και πηγαίνει ενάντια στο πνεύμα και στο σκόπο του Άρθρου 27 του ΔΣΑΠΔ καθώς επίσης και στη Σύμβαση - Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες, τα οποία προστατεύουν όλα τα μέλη των μειονοτικών ομάδων μέσα σε ένα δεδομένο κράτος από το να ενσωματωθούν σε άλλες ομάδες εξαιτίας του μεγέθους τους. Η Ελληνική Κυβέρνηση κάνει κάθε δυνατή προσπάθεια να διατηρήσει και να προωθήσει την ταυτότητα της Μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μελών της. Αυτές οι προσπάθειες περιγράφονται κατωτέρω»⁵²⁶.

⁵²⁴ Ibid., σελ. 846 - 847.

⁵²⁵ Ibid., σελ. 847 - 848.

⁵²⁶ "Consideration of reports submitted by states parties under Article 40 of the Covenant - Initial Report Greece", *op.cit.*, σελ. 166, παρ. 903.

Ακόμη, όπως είδαμε παραπάνω⁵²⁷, σύμφωνα με την Έκθεση της Ανεξαρτήτου Εμπειρογνώμονα Gay McDougall «...Παρ' όλα αυτά η Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμονας συνάντησε άτομα, τα οποία αυτοπροσδιορίζονταν ως Πομάκοι και Αθήγγανοι (Ρομά), οι οποίοι μιλούσαν για πίεση να μιλήσουν και να μάθουν Τουρκικά αντί για Πομακικά και να προσδιοριστούν ως Τούρκοι. Κάποιος περιέγραψε (ότι υπάρχει) ένα κλίμα εκφοβισμού και πίεσης για τα παιδιά τους, να παρακολουθήσουν μειονοτικά σχολεία. Κάποιοι δήλωσαν, ότι μέλη της Πομακικής και Ρομά κοινότητας υφίστανται διάκριση αν κάνουν κάτι άλλο από το να προσδιοριστούν ως Τούρκοι».

Μάλιστα, με ανακοίνωσή του το Κέντρο Πομακικών Ερευνών ανέφερε, ότι:

«Οι Πομάκοι δεν είμαστε και δεν αισθανόμαστε Τούρκοι...Είναι όμως απαραίτητο η ελληνική πολιτεία να αποσυνδέσει το πομακικό από τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και να αναγνωρίσει στους πομακόφωνους πολίτες της Θράκης τα ίδια πολιτιστικά και γλωσσικά δικαιώματα που απολαμβάνουν οι τουρκόφωνοι μουσουλμάνου»⁵²⁸.

Ενώ, όπως αναφέρει και η Τρουμπέτα Σ., μέσα στο συγκεκριμένο πολιτικό συγκείμενο, που συντελείται η σύσταση ταυτότητας των μελών της Μουσουλμανικής μειονότητας, ο αυτοπροσδιορισμός ως «Πομάκος» θα πρέπει να ερμηνευτεί, μάλλον, ως αντίθεση παρά ως θέση. Κατ' αρχάς υπαινίσσεται μια άρνηση: την άρνηση της ταύτισης με την ομάδα των Μειονοτικών Τούρκων. Ταυτόχρονα παραπέμπει στην επιθυμία τους να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία. Αξιοσημείωτο είναι, ωστόσο, ότι οι φορείς ενός τέτοιου αυτοπροσδιορισμού αποφεύγουν, να αυτοαποκαλούνται απλά «Έλληνες» και προτιμούν την ονομασία «Πομάκου» ή έστω «Έλληνες Πομάκου». Αυτό το γεγονός θα πρέπει ενδεχομένως, να ερμηνευτεί με την αποδοχή, που συναντά η ιδεατή διάσταση μιας τέτοιας ταυτότητας στην ελληνική πλειονοτική κοινωνία. Μεγάλο μέρος του πομακικού πληθυσμού, που περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά - αποστασιοποιείται από την τουρκική εθνικιστική πολιτική στο χώρο της Θράκης, χαρακτηρίζεται από μια κοινωνική μειονοτική συνείδηση. Πολλοί υποδηλώνουν την επιθυμία τους, να ενταχθούν ισότιμα στην ελληνική κοινωνία με το να υιοθετούν τις πλέον στερεότυπες δοξασίες της πλειονότητας σχετικά με την καταγωγή της ομάδας τους. Κατά ενδεικτικό τρόπο, μερικοί Πομάκοι αντιπροσωπεύουν μια απλοποιημένη εκδοχή της διαδεδομένης

⁵²⁷ Βλ. supra, σελ. 140, υποσημ. 484.

⁵²⁸ Ανακοίνωση του Κέντρου Πομακικών Ερευνών, Κομοτηνή, 25 Ιουλίου 1999. (Αυτή εξεδόθη ως αντίδραση, μετά την επιστολή των τριών μουσουλμάνων βουλευτών στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, με την οποία ζητούσαν την αναγνώριση τουρκικής μειονότητας).

άποψης, που τους συσχετίζει με το Μέγα Αλέξανδρο⁵²⁹. Παρόλο, που οι Τούρκοι ισχυρίζονται, ότι δεν υπάρχουν Πομάκοι στην ορεινή Ροδόπη, παρά μόνο Τούρκοι, από το 1966 διδάσκονται στο σχολείο, ότι «οι Πομάκοι, που κατοικούν στα βουνά της Ροδόπης, στα νότια της Βουλγαρίας, δεν είναι Τούρκοι. Είναι Βούλγαροι, οι οποίοι δέχτηκαν τη μουσουλμανική θρησκεία τον καιρό της τουρκικής κυριαρχίας. Μιλούν βουλγαρικά»⁵³⁰.

Αναφορικά με τους Αθίγγανους (Ρομά) ο Κοττάκης Μ. σημειώνει, ότι αυτοί προσχώρησαν στο ισλάμ κατά τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά γνωρίζουν, ότι φυλετικά διαφέρουν από τους Τούρκους ή τους Πομάκους. Είναι άλλωστε εμφανές και στους λαϊκούς στίχους, που φτιάχνουν οι Αθίγγανοι της περιοχής Αδριανουπόλεως Κομοτηνής. Ένας από αυτούς λέει: «*Ο Χοραχάι ε Χορένσα, ο Ρομ ε Ρομένσα, ο Δας ε Δασένδα*», δηλαδή οι Τούρκοι με τα γαϊδούρια, οι Ρομ με τους Ρομ, οι Έλληνες με τους Έλληνες». Ακόμα και οι τουρκόφωνοι Roma χρησιμοποιούν στην τουρκική γλώσσα την ακόλουθη ορολογία: *bizimkiler* (οι δικοί μας, δηλαδή οι Αθίγγανοι μουσουλμάνοι) και *turkler* (οι Τουρκογενείς μουσουλμάνοι). Το δικαίωμά τους να αυτοπροσδιορίζονται ως Roma είναι αναφαίρετο, παρά το γεγονός, ότι ένα σκληροπυρηνικό κομμάτι των Τουρκογενών εννοεί να τους αθροίζει φυλετικά μαζί τους⁵³¹.

⁵²⁹ Τρουμπέτα Σ., *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους Μουσουλμάνους της Θράκης*, (ΚΕΜΟ: σειρά μελετών, υπεύθ. σειράς: Τσιτσελίσης Κ. - Χριστόπουλος Δ.) εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2001, σελ. 125 - 126. Επίσης, για την καταγωγή και προέλευση των Πομάκων βλ. Χιδίρογλου Π., *Οι Έλληνες Πομάκοι και η σχέση τους με την Τουρκία*, εκδ. Ηρόδοτος (β' έκδ.), Αθήνα, 1989.

⁵³⁰ Βλ. Κοττάκης Μ., *Θράκη: Η μειονότητα σήμερα*, εκδ. Λιβάνη - Νέα Σύνορα, Αθήνα, 2000, σελ. 47. Αξίζει εδώ να αναφερθεί, ότι οι Πομάκοι νιώθουν απογοητευμένοι, ίσως και επιφυλακτικοί, λόγω της χρόνιας εγκατάλειψής τους από το ελληνικό κράτος τις δεκαετίες του '60 και του '70. Βρίσκονται στο επίκεντρο μιας διαμάχης σχετικά με την καταγωγή τους, καθώς η Ελλάδα τους θεωρεί απόγονους του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι Βούλγαροι τους θεωρούν δικό τους φύλο και οι Τούρκοι, για προφανείς λόγους, θέλουν να τους κατατάξουν στο τουρκογενές τμήμα της μειονότητας. Το δυστύχημα είναι, ότι δε διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα στα σχολεία, αλλά την τουρκική, με συνέπεια, να βρίσκονται πιο κοντά στους τουρκόφωνους μουσουλμάνους. Η Ελλάδα δεν έχει επιχειρήσει έως τώρα να τους επιβάλει μια ταυτότητα, παρά το γεγονός, ότι η κρατούσα άποψη τους θεωρεί απόγονους των αρχαίων Θρακών (Αγριάνες). Ωστόσο έχει υποχρέωση να συμβάλλει στην ανάδειξη της εθνολογικής ιδιαιτερότητάς τους, προστατεύοντας τόσο τη γλώσσα τους όσο και τον πολιτισμό τους. Τούτο και μόνο αρκεί για να τους βοηθήσει να συνειδητοποιήσουν την ταυτότητά τους. Ενδιαφέρον είναι να σημειώσουμε εδώ, ότι σύμφωνα με την εξομολόγηση ενός νεαρού Πομάκου δάσκαλου, κάθε χρόνο, παραμονές της 25^{ης} Μαρτίου, πηγαίνει στην τελευταία κορυφή των ελληνοβουλγαρικών συνόρων, μαζί με τον αδελφό του, για να υψώσουν την ελληνική σημαία. Δυστυχώς, το ελληνικό κράτος, με τα λάθη και τις παραλείψεις του στη Θράκη, «γέννησε» μια καινούρια κατηγορία: τους «κρυπτοέλληνες» Πομάκους, οι οποίοι φοβούνται να μιλήσουν ανοιχτά για τις πεποιθήσεις τους, ενώ βρίσκονται στην πατρίδα τους (Βλ. Κοττάκης Μ., *ibid.*, σελ. 49 - 51).

⁵³¹ *Ibid.*, σελ. 52 - 53.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

4.B.1. Περί Μουφτήδων

Σύμφωνα με το Άρθρο 38 παρ. 2 της Συνθήκης της Λωζάνης⁵³² θεμελιώνεται η ελευθερία της θρησκείας, αλλά και βάσει σωρείας προβλέψεων του σύγχρονου διεθνούς δικαίου των μειονοτήτων υπερθεματίζουν υπέρ αυτής⁵³³.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, ο Μουφτής είναι ο θρησκευτικός αρχηγός των μουσουλμάνων σε τοπικό επίπεδο. Λειτουργούν τρεις Μουφτείες στη Θράκη (Κομοτηνή, Ξάνθη και Διδυμότειχο). Το νομικό καθεστώς του Μουφτή στην Ελλάδα επαναπροσδιορίστηκε με την Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου «Περί θρησκευτικών λειτουργιών» της 24^{ης} Δεκεμβρίου 1990⁵³⁴, που κυρώθηκε με το Ν. 1920/1991⁵³⁵ και που αντικατέστησε το Ν. 2345/1920⁵³⁶, προκαλώντας πολλές αντιδράσεις. Το ζήτημα τέθηκε, όταν ύστερα από

⁵³² «Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας δικαιούνται να πρεσβεύουν ελεύθερος, δημοσία τε και κατ' ιδίαν, πάσαν πίστιν, θρησκείαν ή δοξασίαν ων η άσκησης δεν ήθελεν είναι ασυμβίβαστος προς τη δημοσίαν τάξιν και τα χρηστά ήθη», βλ. supra, σελ. 7.

⁵³³ Βλ. και supra, σχετικό υποκεφάλαιο περί Ελευθερίας της Θρησκείας, σελ. 85.

⁵³⁴ ΦΕΚ Α' 182/24.12.1990. Η διατήρηση σε ισχύ του νόμου 2345/1920, του οποίου ήδη αρκετές διατάξεις είχαν περιπέσει σε αχρησία, για εβδομήντα και πλέον χρόνια οδήγησε το Υπουργικό Συμβούλιο να λάβει την απόφαση της άμεσης τροποποίησής του το Δεκέμβριο του 1990. Το τελευταίο απευθυνόμενο προς τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και ενεργώντας μέσα στο πλαίσιο του ισχύοντος Συντάγματος (άρθρ. 44 παρ. 1) προκάλεσε την έκδοση πράξεως νομοθετικού περιεχομένου κατά τη διαδικασία των εκτάκτων περιπτώσεων «εξαιρετικής επείγουσας και απροβλέπτου ανάγκης». Ως αιτιολογική βάση της έκδοσης της πράξης αυτής χρησιμοποιήθηκαν τα εξής επιχειρήματα:

α) Ότι ο ισχύων νόμος ήταν «απαρχαιωμένος»,

β) Ότι από την εποχή της ψήφισής του (1920) είχαν παρέλθει πολλά χρόνια και είχαν μεσολαβήσει σημαντικές αλλαγές στο χώρο της μειονότητας,

γ) Ότι η διοίκηση είχε σοβαρά προβλήματα για την αντιμετώπιση προβλημάτων, που είχαν σχέση με την έλλειψη μουσουλμάνων θρησκευτικών λειτουργών ιδίως σε έκτακτες περιπτώσεις, και

δ) Ότι συντρέχει απρόβλεπτος λόγος αντιμετώπισης συγκεκριμένου ζητήματος και αδυναμία της Βουλής να το επιλύσει λόγω φόρτου εργασίας αλλά και διακοπής των εργασιών της για τις διακοπές των Χριστουγέννων.

Οι παραπάνω λόγοι, που αναφέρονται ως δικαιολογητική βάση της «πρότασης» στο σχέδιο πράξης νομοθετικού περιεχομένου «περί μουσουλμάνων θρησκευτικών λειτουργιών», υποβλήθηκαν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας στις 23 Δεκεμβρίου 1990. Ο τελευταίος, αφού έλαβε υπόψη του την πρόταση αυτή και ενεργώντας στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων, που του παρέχουν οι διατάξεις του άρθρου 44 παρ. 1 του Συντάγματος, αποφάσισε τη σύντομη ρύθμιση του θέματος. Το πρώτο άρθρο του Προεδρικού Διατάγματος, που υπογράφηκε στις 24 Δεκεμβρίου 1990, προβλέπει ρητά διορισμό του μουφτή σε αντίθεση με το νόμο 2345/1920, που προέβλεπε εκλογή. Νομιμοποιεί κατά συνέπεια, και τυπικά το διορισμό, ο οποίος είχε ήδη επικρατήσει στην πράξη, από τότε, που συστάθηκε ο θεσμός [Βλ. Γεωργούλης Σ., *Ο θεσμός του μουφτή στην ελληνική και αλλοδαπή έννομη τάξη (Κείμενα Συνθηκών - Νομοθεσίας)*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1993, σελ. 61 - 62].

⁵³⁵ ΦΕΚ Α' 11/4.02.1991.

⁵³⁶ Για ένα εκτενή σχολιασμό για το περιεχόμενο του νόμου βλ. Μπεκιαρίδης Γ., «Οι Μουφτήδες ως θρησκευτικοί ηγέται των μουσουλμάνων της περιφέρειάς των και ως δημόσιαι αρχαί, Αρμενόπουλος,

πολυετή θητεία, οι Μουφτήδες Ξάνθης και Κομοτηνής απεβίωσαν το 1990 και 1985 αντίστοιχα. Μέχρι τότε, και αντίθετα προς τις ρητές προβλέψεις του νόμου του 1920 περί εκλογής του μουφτή⁵³⁷, η κυβέρνηση διορίζε τους Μουφτήδες σε συνεννόηση με τους μουσουλμάνους βουλευτές ή άλλους πολιτικά ισχυρούς παράγοντες της μειονότητας, δηλαδή διορίζε ισόβια άτομα κοινής αποδοχής, προϊόν πολιτικού συμβιβασμού⁵³⁸. Η αντίδραση από το 1990 και ύστερα απέναντι στους διορισμένους Μουφτήδες δεν ήταν τίποτα άλλο, παρά έκφραση της δυσaréσκειας ορισμένων κύκλων, που παραδοσιακά έλεγχαν τη θρησκευτική ηγεσία της μειονότητας απέναντι σε νέες επιλογές προσώπων για τη θέση του Μουφτή. Ως απάντηση στις αντιδράσεις αυτές ήρθε το 1991 η υιοθέτηση του νέου νομοθετικού καθεστώτος, που θεσμοθέτησε την πρακτική, που οι ίδιοι οι αντιδρούντες εφαρμόζαν επί σειρά δεκαετιών⁵³⁹. Η αρμοδιότητα υπόδειξης Μουφτή ανήκει στον κατά τόπο αρμόδιο Νομάρχη, ο οποίος και αναλαμβάνει να φέρει εις πέρας τη διαδικασία⁵⁴⁰.

Οι μη δικαιοδοτικές αρμοδιότητες του Μουφτή δεν αναφέρονται εξαντλητικά από το άρθρο 5 παρ. 1 του Ν. 1920/1991, οι οποίες αφορούν, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις με άμεσα ρυθμιστικό τρόπο, ένα ευρύ φάσμα της

τ. 12, Δεκέμβριος 1973, σελ. 885 - 895, σελ. 886 επ. Βλ. επίσης, Μηνιάδης Σ., *Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική έννομη τάξη*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1990, κυρίως σελ. 348 επ.

⁵³⁷ Άρθρο 3 παρ. 1 Νόμου 2345/1920, «Περί προσωρινού Αρχιμουφτή και Μουφτήδων των εν τω Κράτει Μουσουλμάνων και περί διαχείρισεως των περιουσιών των Μουσουλμανικών Κοινοτήτων»: «Ο κατά το προηγούμενον άρθρον Αρχιμουφτής εκλέγεται μεταξύ των εν υπηρεσία Μουφτήδων του Ελληνικού Κράτους κατά μεν την πρώτην εκλογήν των εχόντων κανονικόν διορισμόν (μενσιούρ) του Σείχουλισλαμάτου Κωνσταντινουπόλεως, κατά δε τας επομένους και εκ των διορισθησομένων και αναγνωρισθησομένων μετά την εγκατάστασιν του Αρχιμουφτή κατά τας διατάξεις του παρόντος νόμου».

⁵³⁸ Τσιτσελίκης Κ., «Η τουρκο - μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Θεσμοί και οργανωτικές δομές της μειονότητας», αρχείο KEMO, 15.02.2006, σελ. 1 - 7, 4, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>.

⁵³⁹ Βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Η προσφυγή Σερβία κατά Ελλάδα ενόπιον του Δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου (Το μουφτειακό ζήτημα σε νέα βάση)», ΔτΑ, Νο. 8, 2000, σελ. 947 - 970, σελ. 949 - 950.

⁵⁴⁰ Οι προϋποθέσεις υποβολής υποψηφιότητας για τη θέση του Μουφτή είναι οι εξής: 1. Κατοχή ελληνικής ιθαγένειας, 2. Μουσουλμανικό θρήσκευμα, 3. Κατοχή πτυχίου ανώτατης ισλαμικής σχολής ή διπλώματος Ιτζαζέτ Ναμέ ή προϋπηρεσία ως ιμάμης τουλάχιστον επί μία δεκαετία, 4. Διάκριση για το ήθος και τη θεολογική κατάρτιση, 5. Να μη συντρέχουν τα κωλύματα διορισμού των άρθρων 21 - 23 του Υπαλληλικού Κώδικα. Σύμφωνα με το νόμο [για αναλυτικά σχόλια σχετικά με το ισχύον νομικό καθεστώς του Μουφτή, βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Η θέση του Μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη - Η νομική απροσδιοριστία ως παράγοντας της θρησκευτικής ελευθερίας των μουσουλμάνων της Θράκης» στο *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*, Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), εκδ. Κριτική - KEMO, Αθήνα, 1999, σελ. 273 επ.], ο Μουφτής είναι δημόσιος υπάλληλος σε θέση γενικού διευθυντή (με αποδοχές γενικού διευθυντή και βασικό μισθό τον προβλεπόμενο από το ανώτερο μισθολογικό κλιμάκιο του Ν. 1505/1984), του οποίου οι υποχρεώσεις ρυθμίζονται από το Σύνταγμα και τους σχετικούς νόμους περί δημοσίων υπαλλήλων. Η Μουφτεία, επίσης, θεωρείται δημόσια υπηρεσία.

κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής των μουσουλμάνων. Εκτός από θρησκευτικός ηγέτης είναι διαχειριστής και εποπτεύων της οργάνωσης των τεμένων, της βακουφικής περιουσίας, αλλά και των ιεροσπουδαστηρίων, αρμοδιότητες, που προσδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην εκτέλεση των καθηκόντων του Μουφτή⁵⁴¹.

Ο σημαντικότερος όμως τομέας άσκησης εξουσίας του Μουφτή συνίσταται στις *δικαιοδοτικές του αρμοδιότητες*⁵⁴².

Τα ζητήματα, που χρήζουν, εν προκειμένω, προσοχής είναι δύο. Ο τρόπος ανάδειξης (εκλογή από τους πιστούς ή διορισμός από την κυβέρνηση) και τα προβλήματα, που ανακύπτουν από τις δικαιοδοτικές αρμοδιότητες σε διαφορές οικογενειακού και κληρονομικού χαρακτήρα σύμφωνα με τους κανόνες του ιερού Δικαίου (Shari'a, Σαρία), επί παραδείγματι, το ασυμβίβαστο των προβλέψεων του ιερού μουσουλμανικού νόμου με τη σύγχρονη έννοια του δικαίου, όπως ορίζεται από τον Αστικό Κώδικα, το Σύνταγμα και το σύγχρονο διεθνές δίκαιο.

Σχετικά με το πρώτο ζήτημα, η ευρέως γνωστή υπόθεση, που έφτασε στο ΕΔΔΑ είναι η *Σερίφ κατά Ελλάδα*⁵⁴³. Ο προσφεύγων παραπονέθηκε, ότι παραβιάστηκαν τα δικαιώματά του βάσει του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ περί θρησκευτικής ελευθερίας⁵⁴⁴. Αναφορικά με τα πραγματικά περιστατικά⁵⁴⁵, η υπόθεση έχει ως εξής: Ο προσφεύγων γεννήθηκε στην Ελλάδα το 1951, είναι απόφοιτος της θεολογικής σχολής και διαμένει στην Κομοτηνή. Το 1985, ο ένας από τους δύο μουσουλμάνους θρησκευτικούς ηγέτες της Θράκης, εκείνος της Ροδόπης απεβίωσε. Το ελληνικό Κράτος όρισε τότε προσωρινό θρησκευτικό ηγέτη. Όταν αυτός παραιτήθηκε, ο Μέτσο Τζεμαλή (Μ.Τ.) ορίστηκε με τη σειρά του, προσωρινός Μουφτής.

⁵⁴¹ Με νέο νόμο, μάλιστα, του 2007 οι θρησκευτικοί λειτουργοί (ιμάμηδες) πληρώνονται από το ελληνικό κράτος και διορίζονται από το Μουφτή. Η επιλογή τους ωστόσο, σύμφωνα με το νόμο, γίνεται από πενταμελή επιτροπή, που αποτελείται από εκπροσώπους των αρμόδιων υπουργείων και δύο καθηγητές πανεπιστημίου. Οι συμβάσεις εργασίας των ιμάμηδων είναι εννιάμηνες (βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Η τουρκο - μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, Θεσμοί και οργανωτικές δομές της μειονότητας», *op.cit.*, σελ. 3.

⁵⁴² Εξ ου και ο Μουφτής αποκαλείται Ιεροδίκης.

⁵⁴³ «Σερίφ κ. Ελλάδα» ("Serif v. Greece"), (No. 38178/97), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 14.12.1999.

⁵⁴⁴ Να σημειώσουμε εδώ, ότι η θρησκευτική ελευθερία, σύμφωνα με τη διατύπωση του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ και την ερμηνευτική προσέγγιση της ΕυΕΔΑ και του ΕΔΔΑ καλύπτει την ελευθερία εκδήλωσης της θρησκευτικής πίστης. Η εκδήλωση της θρησκευτικής πίστης μπορεί να γίνεται ατομικά ή συλλογικά. Το άτομο είναι ελεύθερο, να επιλέξει το είδος της εκδήλωσης της θρησκευτικής του πίστης. Όμως, η διατύπωση της διάταξης της ΕΣΔΑ περιορίζει τον τρόπο εκδήλωσης της λατρείας να γίνεται ιδιωτικά ή δημόσια, μέσω της λατρείας, της παιδείας και της άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών. Ως προς την «άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων», αυτή χωρίς αμφιβολία συμπεριλαμβάνει και τους θρησκευτικούς ιερούργους [βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου (Το μουφτεϊακό ζήτημα σε νέα βάση)», *op.cit.*, σελ. 954].

⁵⁴⁵ *Ibid.*, παρ. 7 - 19.

Στις 6 Απριλίου 1990 ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας επικύρωσε το διορισμό του Μ.Τ. ως Μουφτή της Ροδόπης. Το Δεκέμβριο 1990 οι δύο ανεξάρτητοι μουσουλμάνοι βουλευτές του ελληνικού Κοινοβουλίου της Ξάνθης και της Ροδόπης ζήτησαν από το Κράτος, να διενεργήσει εκλογές, σύμφωνα με το νόμο, για να πληρωθούν οι θέσεις του Μουφτή τόσο της Ξάνθης όσο και της Ροδόπης. Μην έχοντας θετική ανταπόκριση αποφάσισαν να οργανώσουν οι ίδιοι τις εκλογές στις 28 Δεκεμβρίου 1990 στα ιερά τεμένη μετά την προσευχή.

Στις 24 Δεκεμβρίου 1990 ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, υπέγραψε ένα διάταγμα⁵⁴⁶, που άλλαζε τον τρόπο επιλογής των Μουφτήδων. Τέσσερις ημέρες αργότερα, ο προσφεύγων εξελέγη Μουφτής Ροδόπης από τους πιστούς, που συμμετείχαν στις προσευχές της Παρασκευής. Μαζί με άλλους μουσουλμάνους προσέφυγε στο Συμβούλιο της Επικρατείας αμφισβητώντας τη νομιμότητα του διορισμού του Μ.Τ. Η διαδικασία αυτή δεν είχε ακόμη περατωθεί το 1990. Ένα χρόνο αργότερα, το ελληνικό Κοινοβούλιο επικύρωσε το προεδρικό διάταγμα με αναδρομική ισχύ. Ο Εισαγγελέας Ροδόπης άσκησε ποινική δίωξη κατά του προσφεύγοντα, σύμφωνα με τα άρθρα 175 (αντιποίηση του έργου λειτουργού γνωστής θρησκείας) και 176 (το ότι έφερε δημόσια και χωρίς δικαίωμα τα επίσημα άμφια) του ελληνικού Ποινικού Κώδικα. Ο Άρειος Πάγος φοβούμενος τυχόν επεισόδια στη Ροδόπη διέταξε τη μεταφορά της υπόθεσης στη Θεσσαλονίκη. Ο κ. Σερίφ εμφανίστηκε ενώπιον του Πλημμελειοδικείου Θεσσαλονίκης στις 12 Δεκεμβρίου 1994, το οποίο τον κήρυξε ένοχο. Σύμφωνα με το δικαστή, τα αδικήματα, που του προσήπταν τελέστηκαν, όταν ο αιτών εκτελούσε τα καθήκοντα του Μουφτή της Ροδόπης ιερουργώντας σε γαμήλιες τελετές, σε βαπτίσεις και εκπληρώνοντας διάφορες διοικητικές λειτουργίες. Παρέστη ακόμη με την ιδιότητα του Μουφτή στα εγκαίνια μιας αίθουσας της τουρκικής νεολαίας Κομοτηνής, όπου φορούσε τα επίσημα ενδύματα σύμφωνα με τη μουσουλμανική παράδοση. Τέλος, συμμετείχε υπό την ιδιότητα του ως Μουφτής σε μία θρησκευτική συνάθροιση 2.000 μουσουλμάνων στη Δοκό, χωριό της Ροδόπης. Το Πλημμελειοδικείο διαπίστωσε, ότι εμφανίστηκε επανειλημμένα δημόσια με τα επίσημα ενδύματα του μουφτή, τον έκρινε ένοχο και του επέβαλε ποινή φυλάκισης 8

⁵⁴⁶ Βλ. *supra*, σελ. 153, υποσημ. 534.

μηνών μετατρέψιμη σε χρηματική. Το Εφετείο επικύρωσε την πρωτοβάθμια απόφαση, μειώνοντας απλά την ποινή σε 6 μήνες φυλάκιση μετατρέψιμη⁵⁴⁷.

Ο κ. Σερίφ υπέβαλε αίτηση αναίρεσης στον Άρειο Πάγο στις 2 Απριλίου 1997 με τον ισχυρισμό, ότι το Εφετείο ερμήνευσε λανθασμένα το άρθρο 175 του ελληνικού Ποινικού Κώδικα, όταν αποφάνθηκε, ότι υπάρχει αδίκημα, όταν κάποιος ισχυρίζεται, ότι είναι ιερωμένος μιας γνωστής θρησκείας, χωρίς, όμως στην πράξη να εκπληρώσει τα αντίστοιχα καθήκοντα. Ο Άρειος Πάγος θεώρησε, ότι ο προσφεύγων διέπραξε το αδίκημα της αντιποίησης θρησκευτικού λειτουργού, καθώς συμπεριφερόταν, ως Μουφτής Κομοτηνής, φορώντας τα ρούχα και δημιουργώντας την εντύπωση στους μουσουλμάνους, ότι αυτός ήταν ο Μουφτής, ανεξάρτητα από τη νομιμότητα του διορισμού του Μ.Τ. στη Μουφτεία Κομοτηνής, οπότε και απέρριψε την αίτηση αναίρεσης. Ωστόσο, ο ΑΠ δεν απάντησε στα επιχειρήματα του προσφεύγοντα ως προς το περιεχόμενο των διατάξεων της ΕΣΔΑ (εκτός από το ζήτημα της δίκαιης δίκης, του οποίου απέρριψε τη βασιμότητα)⁵⁴⁸.

Το δικαστήριο θεώρησε την υπόθεση κάτω από το φως των σχετικών διεθνών δεσμευτικών κειμένων για την Ελλάδα. Έτσι, αναφέρθηκε στη Συνθήκη των Αθηνών του 1913 και στη Συνθήκη των Σεβρών περί μειονοτήτων του 1920, ως κείμενα, που προσδιορίζουν το ευρύτερο νομικό πλαίσιο, στο οποίο εντάσσεται η θρησκευτική ελευθερία, την οποία κατοχυρώνει η Συνθήκη της Λωζάνης⁵⁴⁹.

Με το νόμο 2345 του 1920, (ο οποίος βασίστηκε στη Συνθήκη των Αθηνών), προβλεπόταν, ότι ανήκε στο Κράτος να οργανώνει τις εκλογές για τη θέση του μουφτή. Εκ των υστέρων, ένα Βασιλικό Διάταγμα δεν υπεγράφη ποτέ και τελικά

⁵⁴⁷ Απόφαση Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Θεσσαλονίκης 14811/1996, αδημοσίευτη.

⁵⁴⁸ Απόφαση ΑΠ 495/1997, αδημοσίευτη. Το περιεχόμενο του αδικήματος της αντιποίησης θρησκευτικής αρχής, όσον αφορά μουσουλμάνο ιερούργο προσδιόρισε ο Άρειος Πάγος με όμοια διατύπωση σε μεταγενέστερη απόφασή του σχετικά με παρόμοια υπόθεση με κατηγορούμενο το Μεχμέτ Εμίν Αγκά (βλ. και κατωτέρω), ο οποίος εκλέχτηκε Μουφτής Ξάνθης στις 17 Αυγούστου 1990. Ο ΑΠ στην υπόθεση αυτή μάλιστα εξέτασε και την περίπτωση παραβίασης της θρησκευτικής ελευθερίας κατά την ΕΣΔΑ, αποκλείοντας, όμως, αβασάνιστα το ενδεχόμενο αυτό: «Η καταδίκη του κατηγορούμενου δεν αντίκειται [...] στο άρθρο 9 της ΕΣΔΑ, αφού δι' αυτής δεν παρακωλύεται η ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων του κατηγορούμενου με οποιονδήποτε τρόπο, αλλά μόνο η εκ μέρους του παράνομη άσκηση υπηρεσίας θρησκευτικού λειτουργού (Μουφτή), την ιδιότητα του οποίου ο ίδιος σύμφωνα με το νόμο δεν έφερε» [βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου (Το μουφτεϊακό ζήτημα σε νέα βάση;)», *op.cit.*, σελ. 953].

⁵⁴⁹ «Σερίφ κατά Ελλάδας», *op.cit.*, παρ. 20 - 22. Τα άρθρα των συνθηκών είναι: άρθρο 11 Συνθήκης Αθηνών, άρθρο 14 παρ. 1 Συνθήκης Σεβρών. Σχετικά με την ελευθερία των μουσουλμάνων, βλ. και άρθρα 38, 39 και 42 Συνθήκης Λωζάνης. Μάλιστα σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο «Στην απόφασή του με αριθμό 1723/80 ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι ήταν υποχρεωμένος να εφαρμόσει τον ισλαμικό νόμο σε ορισμένες διαφορές μεταξύ Μουσουλμάνων δυνάμει της Συνθήκης της Ειρήνης των Αθηνών του 1913, της Συνθήκης για την Προστασία των Μειονοτήτων των Σεβρών του 1920 και της Συνθήκης της Ειρήνης της Λωζάνης του 1923» (*ibid.*, παρ. 23).

μέχρι το 1990 το ελληνικό Κράτος διόριζε τους μουφτήδες. Τότε υπεγράφη Νομοθετικό Διάταγμα, που προβλέπει, ότι οι Μουφτήδες διορίζονται με Προεδρικό Διάταγμα, μετά από πρόταση του Υπουργού Παιδείας, ο οποίος έχει ήδη φροντίσει να συμβουλευθεί τον Τοπικό Νομάρχη και μια επιτροπή από μουσουλμάνους αξιωματούχους⁵⁵⁰.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο οφείλει, κατά πρώτον, να εξετάσει, αν υπήρξε επέμβαση στην ελεύθερη άσκηση των δικαιωμάτων, που προβλέπονται στο άρθρο 9. Σε καταφατική απάντηση πρέπει να διερευνηθεί, α) αν η επέμβαση *προβλέπεται* στο νόμο, β) αν επιδιώκεται ένας νόμιμος σκοπός και γ) αν είναι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία⁵⁵¹. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει, ότι, αν κατά πρώτο λόγο η ελευθερία των θρησκευτικών πεποιθήσεων αφορά τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, πρέπει ακόμη να μπορεί, να την εκδηλώνει ελεύθερα, δημόσια ή ιδιωτικά μέσω της λατρείας ή της διδασκαλίας. Ο προσφεύγων κρίθηκε ένοχος αντιποίησης. Τα γεγονότα, που χρησίμευσαν ως βάση για την καταδίκη, ήταν η αναγγελία ενός μηνύματος για τη θρησκευτική σημασία μιας γιορτής, μία ομιλία κατά τη διάρκεια μιας θρησκευτικής συνάθροισης, η αποστολή μηνύματος με την ευκαιρία μιας γιορτής και το, ότι έφερε τα ενδύματα του θρησκευτικού λειτουργού. Υπό αυτές τις συνθήκες, το ΕΔΔΑ θεωρεί, ότι υπήρξε επέμβαση στην ελεύθερη άσκηση του δικαιώματος⁵⁵².

Όσον αφορά στο αν η επέμβαση αυτή *προβλεπόταν από το νόμο*, οι απόψεις των δύο μερών δίστανται. Η ελληνική Κυβέρνηση αναφέρει τα άρθρα του Ποινικού Κώδικα, ενώ ο προσφεύγων αντιτείνει, ότι ισχύει, ακόμη η Συνθήκη των Αθηνών του 1920. Το ΕΔΔΑ δεν παίρνει θέση⁵⁵³.

Σχετικά με την επιδίωξη *νόμιμου σκοπού* και εδώ οι απόψεις του προσφεύγοντος και της ελληνικής Κυβέρνησης διαφέρουν. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δέχεται, ότι με την επέμβαση επιδιώκετο ένας νόμιμος σκοπός, ήτοι η προάσπιση της δημόσιας τάξης, δεδομένου, ότι ο προσφεύγων δεν ήταν ο μόνος, που ισχυριζόταν, ότι ήταν ο θρησκευτικός ηγέτης της τοπικής μουσουλμανικής κοινότητας. Πράγματι, στις 6 Απριλίου 1990 οι Αρχές είχαν διορίσει ένα άλλο άτομο ως μουφτή της Ροδόπης⁵⁵⁴.

⁵⁵⁰ Ibid., παρ. 26.

⁵⁵¹ Ibid., παρ. 35.

⁵⁵² Ibid., παρ. 39.

⁵⁵³ Ibid., παρ. 40 - 42.

⁵⁵⁴ Ibid., παρ. 43 - 45.

Ως προς την αναγκαιότητα της επέμβασης, η ελληνική Κυβέρνηση υποστηρίζει, ότι εφ' όσον υπήρχαν ταυτόχρονα δύο μουφτήδες στη Ροδόπη, τα δικαστήρια όφειλαν να καταδικάσουν αυτόν που δεν ήταν ο πραγματικός, για να αποφύγουν οποιαδήποτε διένεξη μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών, μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας. Επιπλέον, στις εκλογές, όπου «εξελέγη» ο προσφεύγων δε χρησιμοποίησε δημοκρατική διαδικασία. Απλά, ο τοπικός βουλευτής χρησιμοποίησε τον προσφεύγοντα για πολιτικούς λόγους⁵⁵⁵. Αντίθετα ο κ. Σερίφ υποστηρίζει, ότι η επέμβαση δεν ήταν αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία και θεωρεί, ότι εφ' όσον στην Ελλάδα οι χριστιανοί και οι εβραίοι έχουν το δικαίωμα, να εκλέγουν τους θρησκευτικούς τους ηγέτες, μία διαφορετική μεταχείριση των μουσουλμάνων συνιστά διάκριση. Εξάλλου, η μεγάλη πλειοψηφία των μουσουλμάνων της Θράκης ήθελαν την εκλογή του. Η καταδίκη του, επομένως, δεν αποτελεί παρά μία όψη της κατασταλτικής πολιτικής, που εφαρμόζει το ελληνικό Κράτος απέναντι στην τουρκομουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης⁵⁵⁶. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο τονίζει για μία ακόμη φορά, ότι η ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και των θρησκευτικών πεποιθήσεων είναι απαραίτητη στην πλουραλιστική κοινωνία του σήμερα. Για να γίνει δεκτός ένας περιορισμός αυτών των δικαιωμάτων, πρέπει να αντιστοιχεί προς μία «επιτακτική κοινωνική ανάγκη» και να είναι ανάλογος προς το στόχο, που επιδιώκεται⁵⁵⁷.

Δεδομένου, ότι στην Ελλάδα οι γάμοι, που τελούν οι λειτουργοί μιας «γνωστής θρησκείας» εξομοιώνονται προς τους πολιτικούς γάμους και οι μουφτήδες διαθέτουν αυτή τη δικαιοδοσία καθώς και για άλλα θέματα του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, το ελληνικό Κράτος, έχει συμφέρον να λάβει τα μέτρα για να προστατεύσει τους πιστούς από άτομα, που ισχυρίζονται, ότι έχουν την ιδιότητα του λειτουργού, ενώ στην πραγματικότητα δεν την έχουν⁵⁵⁸.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο τονίζει, ότι εκτός από ορισμένους αόριστους ισχυρισμούς, ο προσφεύγων είχε ιερουργήσει σε μερικούς γάμους και είχε τελέσει κάποιες διοικητικές πράξεις, τα ελληνικά δικαστήρια δεν ανέφεραν καμμία

⁵⁵⁵ Ibid., παρ. 47.

⁵⁵⁶ Ibid., παρ. 48.

⁵⁵⁷ Ibid., παρ. 49.

⁵⁵⁸ Ibid., παρ. 50: «...Το Δικαστήριο, όμως, δεν κρίνει απαραίτητο να αποφανθεί επί του ζητήματος αυτού, που δεν ανακύπτει στην υπόθεση του προσφεύγοντος». Σύμφωνα με την Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, «θέτει το πρόβλημα των αρμοδιοτήτων του Μουφτή σε σχέση με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη» (βλ. «Προτάσεις για θέματα θρησκευτικής ελευθερίας - Ιδίως ζητήματα συμμόρφωσης με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», ΕΕΔΑ, Αθήνα, 1 Μαρτίου 2001, σελ. 10 - 11).

συγκεκριμένη πράξη, που να τέλεσε ο προσφεύγων και να είχε έννομες συνέπειες. Το να τιμωρηθεί ένα άτομο, με τον απλό ισχυρισμό, ότι ενήργησε ως θρησκευτικός ηγέτης μιας ομάδας, που τον ακολούθησε με τη θέλησή της, δε συμβιβάζεται με τις απαιτήσεις του θρησκευτικού πλουραλισμού σε μία δημοκρατική κοινωνία⁵⁵⁹.

Είναι αλήθεια, ότι η ελληνική Κυβέρνηση υποστηρίζει, ότι λόγω των ειδικών συνθηκών της περίπτωσης, οι αρχές όφειλαν, να επέμβουν για την αποφυγή δημιουργίας έντασης μεταξύ των μουσουλμάνων της Ροδόπης, μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων της περιοχής, καθώς και μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αναγνωρίζει, ότι, πράγματι, μπορεί να δημιουργηθούν εντάσεις, όταν μία θρησκευτική κοινότητα διαιρείται. Όμως, αυτό αποτελεί αναπόφευκτη συνέπεια του πλουραλισμού. «Ο ρόλος των αρχών σε τέτοιες περιπτώσεις δεν είναι να απομακρύνουν την αιτία της έντασης εξαλείφοντας την πολυφωνία, αλλά να εξασφαλίσουν την ανοχή ανάμεσα στις ανταγωνιζόμενες ομάδες». Εξάλλου, εκτός από μία γενική αναφορά στη δημιουργία έντασης, η ελληνική Κυβέρνηση δεν ανέφερε πουθενά για ταραχές μεταξύ μουσουλμάνων της Ροδόπης, που να απορρέει, από τη συνύπαρξη δύο θρησκευτικών αρχηγών («οι οποίες είχαν ήδη ή θα μπορούσαν να είχαν προκληθεί εξαιτίας της συνύπαρξης δύο θρησκευτικών ηγετών»)⁵⁶⁰. Ο κίνδυνος της έντασης παραμένει, επομένως, καθαρά υποθετικός για το Δικαστήριο⁵⁶¹.

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο κρίνει, ότι η επέμβαση μέσω της καταδίκης του προσφεύγοντα δεν ήταν δικαιολογημένη στις περιστάσεις από μια επιτακτική κοινωνική ανάγκη. Κατά συνέπεια, η επέμβαση αυτή δεν ήταν αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία για την προστασία της δημόσιας τάξης. Υπήρξε, επομένως, παραβίαση του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ⁵⁶².

⁵⁵⁹ Ibid., παρ. 51.

⁵⁶⁰ Εδώ πάλι, σύμφωνα με την ΕΕΔΑ το Δικαστήριο θίγει το ζήτημα της ίδιας της επέμβασης της Πολιτείας σε ζητήματα διάσπασης των θρησκευτικών κοινοτήτων: «...με άλλα λόγια θέτει ευθέως... το ζήτημα ανάδειξης του Μουφτί» σε αυτή του την απόφαση (βλ. «Προτάσεις για θέματα θρησκευτικής ελευθερίας - Ιδίως ζητήματα συμμόρφωσης με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», op.cit., σελ. 10).

⁵⁶¹ Ibid., παρ. 53.

⁵⁶² Ibid., παρ. 54. Για έναν ενδελεχή σχολιασμό της απόφασης αυτής βλ. inter alia Τσιτσελίκης Κ., «Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου (Το μουφτεϊακό ζήτημα σε νέα βάση)», op.cit., Μαγγανάς Α., *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου)*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2002, σελ. 212 - 216, αλλά και Iovane Μ., "The Universality of Human Rights and the International Protection of Cultural Diversity: Some Theoretical and Practical Considerations" *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 14, 2007, pp. 231 - 262, σελ. 257 και Νάσκου - Περράκη Π., «Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με την προστασία της Θρησκευτικής Ελευθερίας στην Ελλάδα», op.cit., σελ. 811.

Κατά όμοιο τρόπο ανάλυσης σκεπτικού, στις τρεις υποθέσεις (No. 2, 3, 4) Μεχμέτ Αγκά κ. Ελλάδα, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ περί θρησκευτικής ελευθερίας για τον έτερο «μουφτή» Εάνθης, αυτή τη φορά, Μεχμέτ Αγκά, ο οποίος εξελέγη στις 17 Αυγούστου 1990 από όσους συμμετείχαν στην προσευχή της Παρασκευής στα τεμένη⁵⁶³.

Αναφορικά τώρα με το δεύτερο ζήτημα, τις δικαιοδοτικές αρμοδιότητες του Μουφτή, η Ελλάδα αναγνώρισε επίσημα το θεσμό του μουφτή με τη συνθήκη της Κωνσταντινούπολης του 1881, η οποία υπογράφηκε με αφορμή την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, περιοχές στις οποίες διέμεναν αρκετοί μουσουλμάνοι⁵⁶⁴. Ωστόσο η συνθήκη αυτή δεν είχε κάποια ιδιαίτερη σημασία για τη σύσταση ιεροδικείων⁵⁶⁵. Η αναγνώριση του μουφτή ως ιεροδικαστή με δικαιοδοτικές αρμοδιότητες, προκύπτει κατ' αρχάς, από την εφαρμογή της Συνθήκης των Αθηνών του 1913⁵⁶⁶ και από την εξέλιξη του νομικού πλαισίου, όπως αυτό διαμορφώθηκε σήμερα. Με την προϋπόθεση, ότι η Συνθήκη του 1913 δεν είναι σε ισχύ, θα μπορούσε να υποστηριχθεί, ότι η Ελλάδα δε δεσμεύεται άμεσα διεθνώς για την αναγνώριση δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων στο μουφτή⁵⁶⁷. Σε κάθε περίπτωση είναι αποδεκτό, ότι

⁵⁶³ Βλ. τις τρεις αποφάσεις, λόγω των συνεχών ποινικών διώξεων εναντίον του: «Μεχμέτ Αγκά κ. Ελλάδα» ("Mehmet Agga v. Greece") (No. 2), (No. 50776/99 και 52912/99), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 17.10.2002, «Μεχμέτ Αγκά κ. Ελλάδα» ("Mehmet Agga v. Greece") (No. 3), (No. 32186/02), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 13.07.2006 και «Μεχμέτ Αγκά κ. Ελλάδα» ("Mehmet Agga v. Greece") (No. 4), (No. 33331/02), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 13.07.2006.

Μάλιστα, σύμφωνα με την Επιτροπή Υπουργών του ΣτΕ: "Greece has complied with its obligations under Article 46, paragraph 1, of the Convention in the present cases" [βλ. Resolution ResDH(2005)88 concerning judgments of the European Court of Human Rights concerning the conviction of Muslim leaders in violation of their freedom of religion: - Serif against Greece, judgment of 14 December 1999 (final on 14 March 2000), - Agga No. 2 against Greece, judgment of 17 October 2002 (final on 17 January 2003), adopted by the Committee of Ministers (940th Meeting of the Ministers' Deputies), CoE, 26.10.2005.

⁵⁶⁴ Βλ. αναλυτικά Γεωργιάδης Σ., Ο θεσμός του μουφτή στην ελληνική και αλλοδαπή έννομη τάξη (Κείμενα Συνθηκών - Νομοθεσίας), *op.cit.*, σελ. 13 και Κοτζάμπαση Α., «Οικογενειακές έννομες σχέσεις Ελλήνων Μουσουλμάνων» [επισκόπηση - μελέτη προς το Κέντρο Ερευνών για τα Θέματα Ισότητας - Κ.Ε.Θ.Ι.], Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 5.

⁵⁶⁵ *Ibid.*, σελ. 33.

⁵⁶⁶ Βλ. Άρθρο 11 παρ. 8 της Συνθήκης και Άρθρο 10 παρ. 1 του εκτελεστικού της νόμου 2345/1920.

⁵⁶⁷ Βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Η θέση του Μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη - Η νομική απροσδιοριστία ως παράγοντας της θρησκευτικής ελευθερίας των μουσουλμάνων της Θράκης», *op.cit.* στο Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας στην Ελλάδα, *op.cit.*, σελ. 303.

Περί της ισχύος ή μη της Συνθήκης των Αθηνών του 1913, το Δικαστήριο στην υπόθεση Σερίφ κ. Ελλάδα δεν έδωσε κάποια απάντηση, ενώ ο Κιτστάκις τη θεωρεί λήξασα, αφού «Με την κατάρτιση της Συνθήκης της Λωζάννης (1923), η Ελλάδα και η Τουρκία θέλησαν να επαναπροσδιορίσουν τις δεσμεύσεις τους προς τις εκατέρωθεν θρησκευτικές μειονότητες, υπό τις νέες, πολιτικές και πληθυσμιακές, συνθήκες, που είχαν στο μεταξύ διαμορφωθεί και στις δυο χώρες. Βούλησή τους ήταν, να αποστούν από το προγενέστερο διμερές συμβατικό πλαίσιο (Συμβάσεις της Κωνσταντινούπολης και των

το ισχύον καθεστώς θεμελιώνεται στην ευρύτερη υποχρέωση και ανάγκη διαφύλαξης των θρησκευτικών παραδόσεων της μουσουλμανικής μειονότητας μέσα από την εφαρμογή του ιερού νόμου, στο πλαίσιο του Άρθρου 42 παρ. 1 της Συνθήκης της Λωζάνης («*Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα, όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων*»)⁵⁶⁸. Εδώ αξίζει να σημειωθεί, ότι σε αντίθεση με την Ελλάδα, στην Τουρκία δεν ισχύει ο θεσμός του Μουφτή, καθώς από την εποχή των κεμαλικών αλλαγών (1923) προς την κατεύθυνση της εκκοσμίκευσης του τουρκικού κράτους, το 1924 καταργήθηκαν τα ιεροδικεία και το 1926 εισήχθη ο ελβετικός αστικός κώδικας για θέματα προσωπικής κατάστασης, τα θέματα δηλαδή του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου⁵⁶⁹. Στις βαλκανικές όμορες χώρες μας, παρά το γεγονός ότι υπήρχε σημαντικός μουσουλμανικός πληθυσμός, η μεταπολεμική εγκαθίδρυση κομμουνιστικών καθεστώτων και ο πλήρης αποχωρισμός του κράτους από την εκκλησία, ο οποίος έφθασε μέχρι την επίσημη κατάργηση των θρησκειών και το κλείσιμο των χώρων λατρείας, οδήγησε στην κατάργηση του ιερού μουσουλμανικού νόμου και τη θεσμοθέτηση ενός ενιαίου δικαίου προσωπικής κατάστασης. Έτσι, η

Αθηνών), η ισχύς του οποίου έληξε» ενώ συνεχίζει, «για τις λοιπές, μη θρησκευτικές, μειονότητες, η Ελλάδα θέλησε, να συνεχίσει να δεσμεύεται από τη Συνθήκη των Σεβρών. Κοντολογίς, είναι σαφές, ότι ό,τι αφορά την προστασία της μουσουλμανικής μειονότητας ρυθμίζεται από τη Συνθήκη της Λωζάννης, διότι μόνο αυτή διατηρείται σε ισχύ» [βλ. Κτιστάκης Γ., *Ιερός Νόμος του Ισλάμ και Μουσουλμάνοι Έλληνες Πολίτες (Μεταξύ Κοινοτισμού και Φιλελευθερισμού)*, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 115]. Απ' την άλλη, ο Τσιτσελίκης στο Τσιτσελίκης Κ., «*Η Συνθήκη των Αθηνών (1913) στην προκρούστεια κλίνη: Ένα κλασσικό ζήτημα διεθνούς δικαίου και η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην Ελλάδα (ΣτΕ, 1333/2001, Τμήμα Γ')*», αρχείο ΚΕΜΟ, 17.02.2002, σελ. Ι - ΙΙ στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>, καταλήγει, ότι «*η Συνθήκη (των Αθηνών) θα πρέπει να θεωρείται, ότι μετατράπηκε στο βαθμό, που επενέργησε μεταγενέστερο έθιμο, χωρίς, όμως, να θίγει το σύνολο των διατάξεών της*» (σελ. 11).

⁵⁶⁸ Βλ. Τσιτσελίκης Κ., σελ. 302 - 303. Σε αυτό είναι αντίθετοι, συγγραφείς όπως ο Κτιστάκης και ο Μέκος, αφού σύμφωνα με τον πρώτο «*Τούτων δοθέντων, επισημαίνεται, ότι καμία διάταξη της Συνθήκης της Λωζάννης (ούτε το άρθρο 42 παρ. 1) δεν επιτάσσει ρητά την εφαρμογή του Ιερού Νόμου ή τη λειτουργία των Ιεροδικείων για τα μέλη της μειονότητας. Το κείμενο δεν περιλαμβάνει καν τις λέξεις. Η Συνθήκη αναφέρεται μόνον στα συνολικά "μέτρα", που οφείλει να λάβει το κράτος, για να "κανονίσει" την οικογενειακή ή προσωπική κατάσταση των μελών της μειονότητας, σύμφωνα με τα "έθιμά" τους. Αντίθετα, η Συνθήκη (άρθρο 42 παρ. 2) επιτάσσει ρητά την καταλληλότητα των "μέτρων" - σε συνάρτηση με τα "έθιμα" - να μην την κρίνει μονομερώς το εθνικό κοινοβούλιο αλλά ειδικές μεικτές επιτροπές (εκπροσώπων του κράτους και της μειονότητας)...*» (βλ. Κτιστάκης Γ., *Ιερός Νόμος του Ισλάμ και Μουσουλμάνοι Έλληνες Πολίτες (Μεταξύ Κοινοτισμού και Φιλελευθερισμού)*, *op.cit.*, σελ. 115). Στο ίδιο κλίμα ο Μέκος «*Το άρθρο 42 της συνθήκης της Λωζάνης δεν προβλέπει τίποτε για δικαστικές αρμοδιότητες σε θρησκευτικούς λειτουργούς. Μιλά για "κατάλληλα μέτρα". Το άρθρο 45 θέτει τον "όρο της αμοιβαιότητας" στην Ελλάδα: να πάρει τα ίδια κατάλληλα μέτρα. Όμως, από το 1926, η Τουρκία εφαρμόζει τον μεταφρασμένο ελβετικό Αστικό κώδικα, ως ισχύον δίκαιό της, με τακτικούς δικαστές*» (βλ. Μέκος Ζ., *Θράκη, Συνιστώσες του Μειονοτικού Προβλήματος*, *op.cit.*, σελ. 62).

⁵⁶⁹ Κοτζάμπαση Α., *op.cit.*, σελ. 6 και Μέκος Ζ., *op.cit.*, σελ. 62.

Ελλάδα φαίνεται να είναι η μοναδική χώρα της Ευρώπης, που διατηρεί σε ισχύ τον ιερό μουσουλμανικό νόμο και τις δικαστικές αρμοδιότητες του μουφτή⁵⁷⁰

Ο Μουφτής δικάζει βάσει του ιερού μουσουλμανικού νόμου (Shari'a, Σαρία). Η δικαιοδοσία του, αφορά γάμους, διαζύγια, διατροφές, επιτροπείες, κηδεμονίες, χειραφεσίες ανηλίκων, ισλαμικές διαθήκες και εξ αδιαθέτου διαδοχή⁵⁷¹. Το νομικό σύστημα της Σαρίας εφαρμοσμένο από τους τρεις Μουφτήδες της Θράκης πρέπει να θεωρείται, ότι λειτουργεί εκ παραλλήλου με τα ελληνικά δικαστήρια, που εφαρμόζουν τον Αστικό Κώδικα. Η δικαιοδοσία βάσει της Σαρίας είναι κατ' επιλογήν, αφού η δικαστική δικαιοδοσία του Μουφτή είναι συντρέχουσα με τα πολιτικά δικαστήρια. Συνεπώς, οι Μουσουλμάνοι θα έπρεπε να είναι ελεύθεροι να επιλέγουν μεταξύ του πολιτικού δικαστηρίου και της δικαιοδοσίας του Μουφτή βάσει. Παρ' όλα αυτά, μέχρι πρόσφατα, τα ελληνικά δικαστήρια αρνιόντουσαν το δικαίωμα στους Μουσουλμάνους να πηγαίνουν τις υποθέσεις τους ενώπιον του πολιτικού δικαστηρίου⁵⁷². Έτσι, στην πράξη η δικαιοδοσία του Μουφτή έγινε υποχρεωτική και συνεπώς, ως ένα βαθμό ενίσχυσε το διαχωρισμό μεταξύ των Ελλήνων πολιτών επί τη βάσει της θρησκείας, δημιουργώντας μια κατάσταση, η οποία αντικρούει στο Σύνταγμα, στην ΕΣΔΑ και σε άλλα διεθνή κείμενα. Παρεμφερή ζητήματα, παραβιάσεων δικαιωμάτων, που επακολουθούν από αυτές τις πρακτικές

⁵⁷⁰ Κοτζάμπαση Α., *ibid.*, σελ. 7.

⁵⁷¹ Βλ. Άρθρο 5 παρ. 2 του Ν. 1920/1991. Κατά τον Τσιτσελίκη, στο Τσιτσελίκης Κ., «Η προσφυγή Σερif κατά Ελλάδας ενώπιον του Δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου (Το μουφτεϊακό ζήτημα σε νέα βάση)», *op.cit.*, σελ. 951, «ο Μουφτής [συνεπώς] θεωρείται, ότι είναι ο φυσικός δικαστής κατά το άρθρο 8 παρ. 1 του Συντάγματος και ενεργεί ως τακτικός δικαστής και απολαμβάνει δικαστικής ανεξαρτησίας στα πλαίσια του άρθρου 87 παρ. 1 του Συντάγματος». Κάπου αλλού, πάλι αναφέρει, ότι «Η ιδιότητα του Μουφτή ως μονομελούς έκτακτου δικαστηρίου, κατ' οικονομία, μπορεί, να θεωρηθεί, ότι δεν αντίκειται στην απαγορευτική διάταξη του άρθρου 8 εδ. 2 ("Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν") και του συναφούς άρθρου 87 παρ. 1 του Συντάγματος ("Η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές, που απολαμβάνουν προσωπική ανεξαρτησία"). Και στην πράξη, οι μουσουλμάνοι προστρέχουν σ' αυτόν στη συντριπτική τους πλειοψηφία, νομιμοποιώντας έτσι την ιδιότητά του ως φυσικού δικαστή (άρθρο 8 εδ. 1 Συντάγματος) σε διαφορές οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου». Ωστόσο, θεωρεί, ότι υστερεί σε σχέση με τακτικούς δικαστές σε τυπικά και ουσιαστικά προσόντα, διότι «Σύμφωνα με το άρθρο 89 του Συντάγματος απαγορεύεται οποιαδήποτε άλλη έμμισθη δραστηριότητα των δικαστών. Είναι ζήτημα ερμηνείας, εάν ο ιεροδίκης θεωρηθεί τακτικός δικαστής, οπότε αποκλείεται κάθε άλλη έμμισθη δραστηριότητά του. Όμως, ο νόμος 1920/1991 τον θεωρεί δημόσιο υπάλληλο, ο οποίος εκτός των άλλων έχει και δικαιοδοτικές αρμοδιότητες. Ως δημόσιος υπάλληλος, και μάλιστα δικαστής, θα έπρεπε να υπάγεται στο όριο ηλικίας των 65 ετών, αλλά και να είναι ισόβιος, όπως απαιτεί το άρθρο 88 του Συντάγματος (πάρ. 1 και 5 αντίστοιχα). Η θητεία του Μουφτή είναι δεκαετής με δυνατότητα ανανέωσης (άρθρο 1 παρ. 7), χωρίς περιορισμό και χωρίς να τίθεται ηλικιακό ανώτατο όριο» (βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως Ιεροδίκη - Με αφορμή την Απόφαση 405/2000 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θηβών», αρχείο KEMO, 17.02.2001, σελ. 1 - 13, 4 και 7 στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>).

⁵⁷² Βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως Ιεροδίκη - Με αφορμή την Απόφαση 405/2000 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θηβών», *op.cit.*

είναι, *inter alia*, ο μη - σεβασμός της ισότητας των δύο φύλων. Στην εφαρμογή μειονοτικών δικαιωμάτων οι Μουσουλμάνοι, ιδιαίτερα οι γυναίκες αισθάνονται παγιδευμένες από κοινωνικούς παράγοντες, αφού στην περίπτωση προσφυγής σε πολιτικό δικαστήριο θα φαίνονται σαν να προδίδουν την εμπιστοσύνη της μειονότητας, στο σύνολο⁵⁷³.

Η εφαρμογή του ιερού ισλαμικού νόμου μέσα στο πλαίσιο μιας ευρωπαϊκής δικαιοταξίας καταλήγει σε κάποιες ασυμβατότητες. Σε ορισμένες περιπτώσεις, υπάρχουν αντικρούσεις μεταξύ ατομικών δικαιωμάτων και αρχών ισότητας από τη μία και θρησκευτικής ελευθερίας από την άλλη. Η Σαρία περιλαμβάνει διακριτικές προβλέψεις για τη γυναίκα, οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με τα διεθνή και συνταγματικά ανθρώπινα δικαιώματα και την ισότητα του φύλου, αλλά και για το παιδί. Συγκεκριμένα, η Σαρία, ως αναχρονισμός, κατάλοιπο της θεοκρατίας και των δομών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έχει άμεσες αρνητικές συνέπειες στη ζωή των Μουσουλμάνων γυναικών. Για να γίνει κατανοητό τι διακρίσεις περιλαμβάνει η Σαρία για τις γυναίκες, αρκεί να αναφέρουμε, ότι κατά σύστημα οι γονείς τους τις παντρεύουν πριν ενηλικιωθούν, ενώ ο Μουφτής - Ιεροδίκης δεν αναζητά ποτέ την πραγματική βούλησή τους. Άλλωστε, αρκετοί γάμοι συνάπτονται δια αντιπροσώπων (αντ' αυτών παρίσταται ο παππούς τους, ο θείος τους ή ο αδελφός τους). Οι άντρες τους τις χωρίζουν μονομερώς και αναιτιολόγητα, με απόφαση του Μουφτή - Ιεροδίκη, χωρίς προηγούμενη ακρόασή τους. Ο Μουφτής - Ιεροδίκης δεν επιδικάζει ποτέ διατροφή για τη διαζευγμένη σύζυγο πέραν του λεγόμενου «πένθιμου» τριμήνου, από τη λύση του γάμου (στο οποίο δεν της επιτρέπεται να ξαναπαντρευτεί). Η Σαρία υπαγορεύει την ανισομερή εξ αδιαθέτου διαδοχή: η θυγατέρα λαμβάνει το ήμισυ του κληρονομικού μεριδίου του υιού. Αυτή η κατάσταση έχει άμεσες επιπτώσεις και στα παιδιά. Όταν οι γονείς τους χωρίζουν (τα διαζύγια στη Θράκη είναι έξι φορές περισσότερα από εκείνα των μη Μουσουλμάνων) ο Μουφτής - Ιεροδίκης αναθέτει την επιμέλεια των τέκνων με βάση το αυτοματοποιημένο κριτήριο της ηλικίας: τα αγόρια μέχρι την ηλικία των έξι ετών και τα κορίτσια μέχρι την ηλικία των οκτώ ετών μεγαλώνουν υποχρεωτικά με τη διαζευγμένη μητέρα. Ούτε ο Μουφτής - Ιεροδίκης, ούτε η Σαρία δεν επιτρέπουν να ληφθεί υπόψη το (μόνο

⁵⁷³ Βλ. Tsitselikis K., "The shariatic courts of Greek Thrace and the 'principle of reciprocity' regarding minorities in Turkey and Greece", αρχείο KEMO, 9.02.2006, pp. 1 - 10, σελ. 2 - 3, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>.

διεθνώς αποδεκτό) κριτήριο του συμφέροντος των τέκνων⁵⁷⁴. Στην πράξη, το σύστημα εμπεριέχει ένα παράδοξο, την παραβίαση θεμελιωδών αρχών σε ένα δημοκρατικό νομικό σύστημα στο όνομα του σεβασμού της θρησκευτικής ιδιαιτερότητας της μειονότητας. Η συνύπαρξη δύο νομικών συστημάτων, το ένα να εφαρμόζει τον ιερό ισλαμικό νόμο και το άλλο τον ελληνικό Αστικό Κώδικα δίνει έδαφος για ενδεχόμενες ή πραγματικές νομικές ανακολουθίες⁵⁷⁵:

- Πόσο συμβατή είναι η διαδικασία ενώπιον του Μουφτή αναφορικά με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, όπως αυτό νοείται από το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όταν: 1. Δεν υπάρχει τρόπος ελέγχου της ουσίας της μουφτειακής απόφασης⁵⁷⁶. Η έφεση στην απόφαση του Μουφτή περιορίζεται στο συνταγματικό έλεγχο, ο οποίος στην πραγματικότητα δεν είναι εφικτός⁵⁷⁷. 2. Δεν υπάρχουν αποτελεσματικά μέσα ελέγχου της συνταγματικότητας, αφ' ης στιγμής ο δικαστής του πολιτικού δικαστηρίου δε γνωρίζει τους κανόνες του ισλαμικού νόμου.

- Δεν υπάρχει εγγενής και επορκής νομική εγγύηση για θεμελιώδεις αξίες ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως η ισότητα των φύλων, όταν η ισλαμική οικογένεια και το κληρονομικό δίκαιο προβλέπει κανόνες με αρκετά μειονεκτήματα για τις γυναίκες σε αντίθεση με τους διεθνείς κανόνες.

⁵⁷⁴ Βλ. Κτιστάκης Γ., «Ο Ιεροδίκης, η Σαρία και η μειονότητα της Θράκης (Ανεπίτρεπτοι αναχρονισμοί εις βάρος ελλήνων πολιτών: μια ελληνική πρωτοτυπία)», αρχείο KEMO, 1.06.2007 στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>.

⁵⁷⁵ Ibid., σελ. 3.

⁵⁷⁶ Οι αποφάσεις του μουφτή δεν είναι εκτελεστές αφ'εαυτές, καθώς κατά το ισλαμικό δίκαιο δεν είναι παρά μια γνωμοδότηση (fetwa). Συνεπώς δεν παράγουν έννομα αποτελέσματα, εάν προηγουμένως δεν κηρυχθούν εκτελεστές από πολιτικό δικαστήριο. Σύμφωνα με το Άρθρο 5 παρ. 3 του Ν. 1920/1991, το κατά τόπο αρμόδιο Μονομελές Πρωτοδικείο είναι αρμόδιο να ερευνήσει όχι την ουσία της απόφασης, δηλαδή τη σωστή ή λανθασμένη εφαρμογή του σχετικού κανόνα του Ιερού Νόμου, παρά μόνο το κατά πόσο η απόφαση αυτή λήφθηκε νόμιμα στα όρια δικαιοδοσίας του. Επίσης εξετάζεται, αν προκύπτει σύγκρουση προς τις διατάξεις του Συντάγματος. Ο νόμος ορίζει ρητά, ότι κατά της απόφασης του Μονομελούς Πρωτοδικείου χωρεί προσφυγή ενώπιον του οικείου Πολυμελούς Πρωτοδικείου, που δικάζει και πάλι κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας. Η απόφαση αυτή δεν μπορεί να προσβληθεί με τακτικό ή έκτακτο ένδικο μέσο (Άρθρο 5 παρ. 3 in fine) [βλ. Άρθρο 5 παρ. 3 του Νόμου 1920/1991: «Οι εκδιδόμενες από το Μουφτή αποφάσεις επί υποθέσεων αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας δεν μπορούν να εκτελεστούν ούτε αποτελούν δεδουλευμένο, αν δεν κηρυχθούν εκτελεστές από το μονομελές πρωτοδικείο της περιφέρειας, όπου η έδρα του Μουφτή, κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας. Το δικαστήριο ερευνά μόνο, αν η απόφαση εκδόθηκε μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας του Μουφτή και αν οι διατάξεις, που εφαρμόστηκαν αντίκεινται στο Σύνταγμα. Κατά της αποφάσεως του Μονομελούς Πρωτοδικείου χωρεί προσφυγή ενώπιον του οικείου Πολυμελούς Πρωτοδικείου, που δικάζει κατά την ίδια διαδικασία. Κατά της απόφασης του Πολυμελούς Πρωτοδικείου δε χωρεί ένδικο μέσο τακτικό ή έκτακτο»].

⁵⁷⁷ Σύμφωνα με τον Κτιστάκη, από τις 2.769 αποφάσεις του Μουφτή - Ιεροδίκη, που ήλεγξαν οι τακτικοί δικαστές της Θράκης το διάστημα 1991 - 2006, μόνο μία έκριναν αντισυνταγματική. Βλ. επίσης και Κτιστάκης Γ., *Ιερός Νόμος του Ισλάμ και Μουσουλμάνοι Έλληνες Πολίτες (Μεταξύ Κοινοτισμού και Φιλελευθερισμού)*, op.cit., σελ. 117 - 124 για τον επιφανειακό συνταγματικό έλεγχο επί των αποφάσεων του Ιεροδικείου αλλά και Τσιτσελίκης Κ., «Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως Ιεροδίκη - Με αφορμή την Απόφαση 405/2000 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θηβών», op.cit., σελ. 8 - 10.

- Ο διορισμός του Μουφτή από το Κράτος μπορεί να έρχεται σε αντίθεση με την ηθική υποχρέωση σεβασμού της θέλησης της κοινότητας να έχει ένα θρησκευτικό ταγό της επιλογής της. Απ' την άλλη πλευρά, όμως, η εκλογή του Μουφτή από την κοινότητα θα ερχόταν σε αντίθεση με τους θεμελιώδεις συνταγματικούς κανόνες για το καθεστώς των δικαστών: αυτοί πρέπει να διορίζονται από το Κράτος απολαμβάνοντας πλήρους ανεξαρτησίας⁵⁷⁸.

- Δεν υπάρχουν ιδιαίτεροι νομικοί κανονισμοί, που να διέπουν τις συγκρούσεις μεταξύ του Αστικού Κώδικα και του ιερού ισλαμικού νόμου, αναφορικά με κανόνες διαδικασίας και δικαίου επί της ουσίας. Μπορεί, λόγω χάρη, ένας Μουφτής να εκδώσει ένα διαζύγιο για ένα Μουσουλμάνο μη ελληνικής ιθαγένειας ή για άτομα, που βρίσκονται εκτός περιοχής του; Στην περίπτωση, που ο ένας διάδικος επιλέξει τη δικαιοδοσία του Μουφτή και ο άλλος του πολιτικού δικαστηρίου τι υπερισχύει; Είναι ο Μουφτής αρμόδιος να εκδικάσει υποθέσεις Μουσουλμάνων μεταναστών (που δεν είναι Έλληνες ιθαγενείς);⁵⁷⁹

Στο πλαίσιο διεθνών και ευρωπαϊκών οργάνων και θεσμών, έχει τεθεί το ζήτημα των μουφτήδων, ως δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκείας, το οποίο η Ελλάδα οφείλει να σεβαστεί, αλλά και ο προβληματισμός για τη συνέχιση της ύπαρξης της Σαρίας ως συστήματος αναχρονιστικού και άδικου βάσει των σύγχρονων διεθνών προτύπων δικαίου. Έτσι, η ECRI διαπιστώνει, ότι «η ελληνική κυβέρνηση διατηρεί το δικαίωμα διορισμού των μουφτήδων (δικαστές σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο και θρησκευτικοί αρχηγοί), υποστηρίζοντας, ότι είναι απαραίτητο, διότι οι μουφτήδες ασκούν δικαιοδοτική εξουσία σε ζητήματα αστικής φύσης (για παράδειγμα, γάμους και διαζύγια, διατροφές, κηδεμονία και χειραφέτηση ανηλίκων, διαδοχή εξ αδιαθέτου κλπ). Αυτή η κατάσταση, σημειώνει η ECRI, δεν είναι ικανοποιητική για πολλά μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης». Εν συνεχεία, αναφέρεται στο γεγονός της εκλογής του μη επίσημου μουφτή και στο, ότι του επεβλήθη πρόστιμο, ενώ καταλήγει, ότι «το δικαίωμα της μουσουλμανικής μειονότητας να εκλέγει τους θρησκευτικούς ηγέτες με

⁵⁷⁸ Βλ. και supra, υποσημ. 571, τη «συζήτηση» περί Μουφτήδων και λοιπών τακτικών δικαστών και σε τι υστερούν οι πρώτοι σε σχέση με τους δεύτερους. Βλ. και την άποψη Κτιστάκι, ο οποίος είναι απόλυτος, στο ότι ο Μουφτής δεν είναι «δικαστής» σύμφωνα με το Σύνταγμα στο Κτιστάκις Γ., «Ο Μουφτής, η Σαρία και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Θεοκρατία ή κράτος δικαίου στη σύγχρονη Ελλάδα)», ΚΕΜΟ, 1.12.2006, σελ. 1 - 11, 3 στην ιστοσελίδα:

<http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>.

⁵⁷⁹ Στην απόφασή του 7/2000 ο Μουφτής Κομοτηνής ενέκρινε ένα διαζύγιο μεταξύ μιας γυναίκας ελληνικής ιθαγένειας και ενός μετανάστη μουσουλμάνου (από το Ιράν). Η απόφαση έγινε δεκτή από το Πρωτοδικείο της Κομοτηνής.

δημοκρατικό τρόπο θα πρέπει να είναι σεβαστό» (η υπογράμμιση δική μας) και συνεχίζει, θίγοντας το θέμα άσκησης των δικαιοδοτικών τους αρμοδιοτήτων, εμμέσως, όταν αναρωτιέται, «δεδομένου, ότι πρόκειται για μια βασική αρχή... αν θα μπορούσε να εξασφαλιστεί, ότι τα εν λόγω άτομα θα έχουν τις απαραίτητες ικανότητες για να ανταποκριθούν στις διοικητικές τους υποχρεώσεις»⁵⁸⁰.

Στην τρίτη Έκθεση της για την Ελλάδα το 2003 η ECRI διαπιστώνει, εκ νέου, ότι «Το ζήτημα του διορισμού των Μουφτήδων παραμένει σε εκκρεμότητα, αν και ευρίσκονται ήδη εν εξέλιξη διαβουλεύσεις, ιδιαίτερα ως προς το ζήτημα του κατά πόσον η ενδεχόμενη εκλογή των Μουφτήδων θα συμβιβαζόταν με τις παρούσες δικαστικές τους αρμοδιότητες» (η υπογράμμιση δική μας)⁵⁸¹. «Η ECRI συνιστά έντονα στις Ελληνικές αρχές να προβούν σε διάλογο με τα μέλη της Μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη προκειμένου να εξέρουν ικανοποιητικές λύσεις για ζητήματα, όπως είναι ο διορισμός των Μουφτήδων» (η υπογράμμιση δική μας)⁵⁸².

Επιπλέον, η Επιτροπή του ΔΣΑΠΔ στις καταληκτικές της παρατηρήσεις για την Έκθεση της Ελλάδας το 2005 «είναι ανήσυχη σχετικά με τα εμπόδια, που οι Μουσουλμάνες γυναίκες αντιμετωπίζουν ως αποτέλεσμα της μη - εφαρμογής του γενικού ελληνικού δικαίου στη Μουσουλμανική μειονότητα σε θέματα, όπως ο γάμος και τα κληρονομικά (άρθρα 3 και 23)». Ως εκ τούτου, η Επιτροπή, τονίζοντάς τη φράση αυτή, «ωθεί το Κράτος μέρος να αυξήσει την ενημέρωση των Μουσουλμάνων γυναικών ως προς τα δικαιώματά τους και τη διαθεσιμότητα των νομικών μέσων επανόρθωσης και να διασφαλίσει, ότι θα επωφελούνται από τις προβλέψεις του Ελληνικού αστικού κώδικα»⁵⁸³.

⁵⁸⁰ Βλ. «Δεύτερη Έκθεση για την Ελλάδα της 10ης Δεκεμβρίου 1999», op.cit., σελ. 19 - 20, παρ. 44.

⁵⁸¹ «Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα της 5ης Δεκεμβρίου 2003», op.cit., σελ. 27, παρ. 89.

⁵⁸² Ibid., σελ. 28, παρ. 91. Παρομοίως, ο Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΣτΕ το 2002, Alvaro Gil - Robles αναφέρει, ότι «...a member of the minority sitting in the Parliament, Mr G. Galip... raised the question of the appointment of muftis by the State when some members of the community demanded election by the minority without official intervention», «It should be noted that the muftis discharge judicial functions in civil law (marriage, divorce, inheritance, custody and emancipation of minors, maintenance) and because of the discharge of these judicial functions, the State exercises a right of supervision over the appointment of muftis, to whom it delegates certain responsibilities». Αναφέρεται και στις υποθέσεις των δύο ανεπίσημα εκλεγμένων μουφτήδων: «The European Court of Human Rights found a violation of article 9 of the Convention in the case of Serif v. Greece in that the applicant had been criminally convicted for usurpation of the powers of the Mufti. A recent Court of Cassation judgment acquitting another person prosecuted for the same charge brings the Greek high court's case-law into line with the aforementioned Strasbourg Court judgment. H.E. Mehmet Emin Sinokoglu, Mufti of Xanthi, confirmed as for him the existence of a general feeling of contentment» (βλ. «Report by Mr Alvaro Gil - Robles, Commissioner for Human Rights on his visit to the Hellenic Republic 2 - 5 June 2002 (for the attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly)», op.cit., σελ. 7 - 8, παρ. 20).

⁵⁸³ «Concluding Observations/Comments of the Human Rights Committee: Greece», op.cit., παρ. 8.

Η Επιτροπή για την Εξάλειψη της Διάκρισης εναντίον των Γυναικών του ΟΗΕ, το 2007 εκφράζει «ανησυχία για τη μη εφαρμογή του γενικού ελληνικού δικαίου στη Μουσουλμανική μειονότητα σε θέματα γάμου και κληρονομικά, αφού οι Μουσουλμανικές κοινότητες μπορούν να επιλέγουν να διέπονται (αυτά τα θέματα) από το δίκαιο της Σαρίας. Η Επιτροπή είναι ανήσυχη, ότι αυτή η κατάσταση οδηγεί στη διάκριση εναντίον των Μουσουλμάνων γυναικών, σε παραβίαση του Ελληνικού Συντάγματος και του άρθρου 16 της Σύμβασης. Η Επιτροπή σημειώνει με ανησυχία το συνεχές φαινόμενο του πρόωρου γάμου και της πολυγαμίας στη Μουσουλμανική κοινότητα παρά της πραγματικότητας, ότι αυτά είναι σε σύγκρουση με την Ελληνική συνταγματική τάξη και τη Σύμβαση»⁵⁸⁴. Τονίζοντας τη φράση αυτή, «Η Επιτροπή ωθεί το Κράτος μέρος να αυξήσει τις προσπάθειες να μεγαλώσει η ενημέρωση των Μουσουλμάνων γυναικών για τα δικαιώματά τους και των μέσων επανόρθωσης κατά των παραβιάσεων και να διασφαλίσει, ότι επωφελούνται από τις προβλέψεις του Ελληνικού νόμου για το γάμο και τα κληρονομικά. Η Επιτροπή καλεί το Κράτος μέρος να ενδυναμώσει τους νόμους του απαγορεύοντας τους πρόωρους γάμους και την πολυγαμία και να λάβει αναλυτικά μέτρα στοχεύοντα στον περιορισμό αυτών των πρακτικών, σε ευθυγράμμιση με την Ελληνική συνταγματική τάξη, το άρθρο 16 της Σύμβασης και τη γενική σύσταση 21 της Επιτροπής για την ισότητα στο γάμο και τις οικογενειακές σχέσεις»⁵⁸⁵.

Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ το 2002 στα περί κηδεμονίας παιδιού αναφέρει, ότι «Η Επιτροπή είναι ανήσυχη, διότι με το χωρισμό ορισμένων Μουσουλμάνων γονέων, η επιμέλεια των παιδιών κάτω από μια ορισμένη ηλικία δίδεται συστηματικά σε μητέρες και η επιμέλεια των παιδιών πάνω από μια ορισμένη ηλικία δίδεται συστηματικά σε πατεράδες, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη το καλύτερο συμφέρον και η γνώμη του παιδιού»⁵⁸⁶. Τονίζοντας τη φράση αυτή, «Η Επιτροπή συστήνει, ότι στο πλαίσιο των αποφάσεων περί επιμέλειας του παιδιού το Κράτος μέρος θα διασφαλίσει πλήρη σεβασμό στη Σύμβαση, συμπεριλαμβανομένης, inter alia, της υποχρέωσης δέουσας μελέτης του καλύτερου συμφέροντος και γνώμης του παιδιού»⁵⁸⁷.

Αναφορικά με την εκτεταμένη Έκθεση της Ανεξαρτήτου Εμπειρογνώμονος Gay McDougall του ΣΑΔ του ΟΗΕ του 2009 και ως προς το θέμα των μουφτήδων έχουμε να σημειώσουμε, ότι στο υποκεφάλαιο σχετικά με τις Θρησκευτικές Πρακτικές η Εμπειρογνώμονας σημειώνει, ότι «Αντιπρόσωποι από τη Μουσουλμανική

⁵⁸⁴ “Concluding Comments of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Greece”, Committee on the Elimination of Discrimination against Women, CEDAW/C/GRC/CO/6, UN, 2 February 2007, σελ. 5, παρ. 33.

⁵⁸⁵ Ibid., σελ. 6, παρ. 34.

⁵⁸⁶ “Consideration of reports submitted by states parties under article 44 of the convention - Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece”, Committee on the Rights of the Child, CRC/C/15/Add.170, UN, 2 April 2002, σελ. 12, παρ. 52.

⁵⁸⁷ Ibid., παρ. 53.

μειονότητα ισχυρίστηκαν, ότι ένα ιδιαίτερα επίμαχο θέμα στη Δυτική Θράκη είναι το περιεχόμενο του δικαιώματος στη θρησκευτική ελευθερία, η οποία προστατεύεται από τη Συνθήκη της Λωζάνης και τις σύγχρονες διεθνείς υποχρεώσεις. Υπό τη σχετική νομοθεσία, ο Νόμος της Σαρίας σχετικά με οικογενειακά και κληρονομικά θέματα λειτουργεί σε παραβολή του Ελληνικού Νόμου στην περιοχή. Η δικαιοδοσία για θέματα που ανακύπτουν υπό το Νόμο της Σαρίας στα ανωτέρω θέματα εξετάζονται από ένα Μουφτή. Η θρησκευτική πρακτική για τους Μουσουλμάνους στη Δυτική Θράκη είναι για την κοινότητα η εκλογή του Μουφτή της» (η υπογράμμιση δική μας)⁵⁸⁸. Η Επίτροπος συνεχίζει, παραθέτοντας τους ισχυρισμούς της ελληνικής κυβέρνησης:

«Η κυβέρνηση ισχυρίζεται, ότι, αφού ασκούν δικαστικές λειτουργίες, οι Μουφτήδες πρέπει να διορίζονται από το Κράτος. Επιπλέον, οι εκλογές των Μουφτήδων από την κοινότητα είναι άκυροι, εφ' όσον δεν επιτρέπουν τη συμμετοχή γυναικών στην εκλογική διαδικασία, παραβιάζοντας συνταγματικά και διεθνή πρότυπα» (η υπογράμμιση δική μας)⁵⁸⁹.

Η Επίτροπος αναφέρεται στις δικαιοδοτικές αρμοδιότητες του Μουφτή «Οι Μουφτήδες εκτελούν ιδιαίτερα καθήκοντα συμπεριλαμβανομένων των σχετιζόμενων με γάμους, διαζύγια, επιμέλειες ανηλίκων και κληρονομίες. Ωστόσο ένα επίσημος θρησκευτικός γάμος μπορεί να τελεστεί μόνο από το διορισμένο Μουφτή. Οι γάμοι που τελούνται από τον εκλεγμένο Μουφτή δεν είναι νομικά αναγνωρισμένοι και συνεπώς πρέπει να εγγραφούν επισήμως στο δήμο. Αυτά τα θέματα, συνεχίζει η Επίτροπος «έχουν δημιουργήσει δυσαρέσκεια μεταξύ της μειονότητας, η οποία θεωρεί, ότι οι εκλεγμένοι Μουφτήδες θα έπρεπε να έχουν επίσημες αναγνωρισμένες εξουσίες. Θεωρούν, ότι οι θρησκευτικές λειτουργίες τους στην κοινότητα σε σχέση με το οικογενειακό δίκαιο είναι στενά συνδεδεμένες με τη Μουσουλμανική θρησκεία. Η άρνηση αυτών θεωρείται παραβίαση της θρησκευτικής αυτονομίας»⁵⁹⁰.

Αντίστοιχα, η κυβέρνηση ανταπαντά, ότι «...σε οικογενειακά και κληρονομικά θέματα, τα μέλη της Μουσουλμανικής μειονότητας μπορούν να επιλέξουν να χρησιμοποιήσουν το Νόμο της Σαρίας ή τον Ελληνικό Αστικό Κώδικα και να απευθυνθούν είτε στους κατά τόπον Μουφτήδες είτε στα Ελληνικά πολιτικά δικαστήρια. Η Σαρία θα έπρεπε να εφαρμόζεται μόνο

⁵⁸⁸ "Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall, Addendum: Mission to Greece (8 - 16 September 2008), (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development)", op.cit., σελ. 8, παρ. 18.

⁵⁸⁹ Ibid., σελ. 8, παρ. 19. Η Εμπειρογνώμονας αναφέρεται και στις καταδικαστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ κατά της Ελλάδας για τους εκλεγμένους Μουφτήδες: "The Muslim community takes issue with the government appointment of religious officials and in defiance, they elect their own. Community elected Muftis in Xanthi and Komotini, in turn, are not recognized by the government. Consequently they have been prosecuted under the Penal Code for usurping functions of a religious minister. The European Court on Human Rights held that those prosecutions violated Article 9 of the Convention (freedom of religion). Elected Muftis are supported financially and allegedly politically by the Turkish government via its Consulate in the region" (ibid., παρ. 20).

⁵⁹⁰ Ibid., σελ. 8, παρ. 21.

στο βαθμό, που οι κανόνες της δεν έρχονται σε σύγκρουση με θεμελιώδεις αξίες της Ελληνικής κοινωνίας και της Ελληνικής νομικής και συνταγματικής τάξης (η υπογράμμιση δική μας). Στο πεδίο της ισότητας των φύλων, το Άρθρο 5 (3) του Νόμου 1920/1991 προβλέπει, ότι τα δικαστήρια δε θα επιβάλλουν αποφάσεις των Μουφτήδων, οι οποίες είναι αντίθετες στο Ελληνικό Σύνταγμα, καταργώντας αποτελεσματικά την πολυγαμία, τους γάμους παιδιών, το γάμο από προζενιό και αντίθετους νόμους περί κληρονομικών»⁵⁹¹.

Η Εμπειρογνώμονας σημειώνει, ότι «Η Ελληνική Εθνική Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα έχει σημειώσει περιπτώσεις, που περιλαμβάνουν το γάμο αρκετών ανηλίκων, μέχρι και ηλικίας των 11, που έγιναν ανεκτοί υπό το Νόμο της Σαρίας. Τα Ελληνικά αστικά δικαστήρια βρέθηκαν, να τους επικυρώνουν σε σύγκρουση με τις διεθνείς υποχρεώσεις της Ελλάδας, υποτιθέμενα κάτω από την πίεση, να μην προσβληθεί η Μουσουλμανική μειονότητα»⁵⁹².

Πράγματι, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου με δύο Αποφάσεις της, αφενός για την τέλεση γάμων ανήλικων παιδιών από το Μουφτή και αφετέρου για τους τελούμενους μουσουλμανικούς γάμους δι' αντιπροσώπου στην Ελλάδα⁵⁹³ καταδικάζει αυτές τις πρακτικές, που δε συνάδουν ούτε με το ελληνικό Σύνταγμα και νόμους, ούτε με τα διεθνή πρότυπα περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Χαρακτηριστικά, για τους γάμους ανήλικων παιδιών σημειώνει στα συμπεράσματά της, το άρθρο 23 παρ. 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, το οποίο ορίζει: «κανένας γάμος δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς την ελεύθερη και πλήρη συναίνεση των μελλοντικών συζύγων». «Σύμφωνα, μάλιστα, με το Γενικό Σχόλιο 19 της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (27/7/1990)», αναφέρει η Εθνική Επιτροπή, «τα κράτη έχουν υποχρέωση να ορίζουν κατώτατο όριο ηλικίας τέτοιο που να εξασφαλίζει ότι δύνανται οι μελλόνυμφοι να δώσουν την πλήρη και ελεύθερη προσωπική συναίνεση για τη σύναψη του γάμου. Τέτοιο όριο ηλικίας είναι εκείνο της γενικής δικαιοπρακτικής ικανότητας που αναγνωρίζει ο Έλληνας νομοθέτης (δέκατο όγδοο έτος)»⁵⁹⁴.

Τελικά, η Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμονας του ΟΗΕ καταλήγει, στα Συμπεράσματά και στις Συστάσεις της, για τα φλέγοντα ζητήματα «διορισμός ή εκλογή του μουφτή», και περί ιερού ισλαμικού νόμου, ότι «Ο διορισμός από την κυβέρνηση των θρησκευτικών λειτουργών, όπως είναι οι Μουφτήδες, παραβιάζει το δικαίωμα

⁵⁹¹ Ibid., σελ. 9, παρ. 22.

⁵⁹² Ibid., σελ. 9, παρ. 23.

⁵⁹³ «Απόφαση με θέμα: Η τέλεση γάμων ανήλικων παιδιών από τον Μουφτή στην Ελλάδα», ΕΕΔΑ, Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 2005 και «Απόφαση για τους δι' αντιπροσώπου τελούμενους μουσουλμανικούς γάμους στην Ελλάδα», ΕΕΔΑ, Αθήνα, 7 Μαΐου 2003.

⁵⁹⁴ «Απόφαση με θέμα: Η τέλεση γάμων ανήλικων παιδιών από τον Μουφτή στην Ελλάδα», ibid., σελ. 16, παρ. 13.

των ατόμων, που ανήκουν στη Μουσουλμανική Μειονότητα, να συμμετέχουν αποτελεσματικά στις διαδικασίες λήψης απόφασης, που επηρεάζουν την καθημερινότητά τους. Είναι, επίσης μια παραβίαση στην ελευθερία της θρησκείας. Από την άλλη, δεν είναι επίσης μια επιλογή ή επιβολή του Νόμου της Σαρίας με τρόπο, που παραβιάζει το δικαίωμα στην ισότητα των γυναικών, το εγγυημένο στο σύνταγμα και στο διεθνές δίκαιο. Οι θρησκευτικοί ηγέτες θα πρέπει να επιλέγονται από τις θρησκευτικές κοινότητες τους αλλά θα πρέπει να περιορίζονται στα θρησκευτικά τους καθήκοντα, που δεν παραβιάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα»⁵⁹⁵, ενώ σημειώνει, ότι «Τα Ελληνικά πολιτικά δικαστήρια πρέπει να ασκούν αποτελεσματικό έλεγχο στις δικαστικές αποφάσεις του Μουφτή, για την εγγύηση πιστή τήρηση των εγγυήσεων στα συνταγματικά και διεθνή ανθρώπινα δικαιώματα»⁵⁹⁶.

Ο Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΣτΕ, Τ. Hammarberg στην Έκθεσή του, του 2009, αναφέρεται αρχικά στη Σαρία και στις ποικίλες ανησυχίες για αυτήν, ως προς το ότι είναι ενάντια στα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εισηγείται, έτσι την αναθεώρησή της από τις αρχές, ταυτόχρονα με τη θεσμοθέτηση μεταξύ της κυβέρνησης και της μειονότητας συνεχούς και ανοιχτού διαλόγου για όλα τα θέματα, που τους επηρεάζουν καθημερινά και που επηρεάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα σύμφωνα με τα πρότυπα του ΣτΕ. Μάλιστα, συστήνει ο Επίτροπος, όποια τροποποίηση του τρέχοντος νομικού πλαισίου, να γίνει, με την άμεση ανάμειξη της μειονότητας, αφού την αφορά και ωθεί τις Ελληνικές αρχές να διασφαλίσουν μια αποτελεσματική εξέταση και έλεγχο από τα πολιτικά δικαστήρια στις δικαστικές αποφάσεις, οι οποίες λαμβάνονται από τους Μουφτίδες⁵⁹⁷.

⁵⁹⁵ “Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall, Addendum: Mission to Greece (8 - 16 September 2008). (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development)”, op.cit., σελ. 24, παρ. 95. Βλ. και, στην ίδια Έκθεση: “The unique issues faced by women from the Roma and the ‘Muslim’ minority are failing to gain the special focus they require. Roma and Muslim women suffer disproportionately high levels of illiteracy and unemployment and are often subjected to norms incompatible with the constitution and international standards - like child marriages and denial of inheritance rights under Sharia Law. Additionally, gender-based violence is not being effectively addressed. Efforts in this regards must be well-grounded in a consultative process with the affected women” (ibid., σελ. 25, παρ. 100).

⁵⁹⁶ Ibid., σελ. 25, παρ. 101.

⁵⁹⁷ Βλ. “Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)”, op.cit., σελ. 2, III: “Muftis and application of the Sharia Law in Greece: The Commissioner takes note of the very serious concerns that have been expressed by competent national and international organizations about the application to Muslim Greek citizens in Thrace of the Sharia Law in family and inheritance law matters by Muftis who are appointed by the Greek state. Given the issues of incompatibility of this practice with European and international human rights standards, the Commissioner recommends its review by the authorities, institutionalizing at the same time an open and continuous dialogue with representatives of the Muslim minority on all matters affecting their everyday life and human rights, in accordance with the Council of Europe standards. Any amendment of the current legal framework should be carried out with the direct involvement of the minority

Εν συνεχεία στην εκτενή αναφορά, που κάνει για το θέμα αυτό (παρ. 28 - 36), αρχικά δίνει κάποια στοιχεία και κάνει μία περιγραφή του νομικού καθεστώτος των Μουφτήδων, βάσει του ισχύοντος Νόμου 1920/1991, ήτοι περί δικαιοδοτικών και θρησκευτικών αρμοδιοτήτων αυτού. Σε αυτό το σημείο, αναφέρεται και σε μία πρόταση της Εθνικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για την υιοθέτηση νομοθεσίας, μεταξύ άλλων και ως προς την κατάργηση της δημόσιου δικαίου προσωπικότητας των Μουφτήδων και στον περιορισμό της αρμοδιότητάς του σε αυστηρώς θρησκευτικά καθήκοντα⁵⁹⁸. Παρατηρεί, ότι η συνεχής πρακτική της μη εκλογής, αλλά του διορισμού του Μουφτή από το Κράτος έχει προκαλέσει και συνεχίζει να προκαλεί βαθιά απογοήτευση και αντιδράσεις από τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας.

Επιπλέον, υπενθυμίζει τις καταδικαστικές για αυτό το θέμα (Σερίφ, Αγκά) αποφάσεις κατά της Ελλάδας του ΕΔΔΑ για παραβίαση του άρθρου 9 ΕΣΔΑ περί θρησκευτικής ελευθερίας ενώ σημειώνει, ότι «η επίβλεψη της εκτέλεσης αυτής (υπόθ. Αγκά) και της παρόμοιας, νωρίτερα, υπόθεσης του Σερίφ διεκπεραιώθηκε από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης το 2005, ενώ ακολούθησε η υιοθέτηση από την Ελλάδα ατομικών και γενικών μέτρων, ώστε να προβλεφτεί μια παρόμοια παραβίαση της Σύμβασης»⁵⁹⁹. Εντούτοις, σημειώνει ο Επίτροπος, το 2006 ξαναβρέθηκε η Ελλάδα, να παραβιάζει το άρθρο 9 ΕΣΔΑ σε δύο νέες παρόμοιες υποθέσεις (Αγκά Νο. 3 κ. Ελλάδας και Αγκά Νο. 4 κ. Ελλάδας).

Ο Επίτροπος δηλώνει, ότι έχει ενημερωθεί για τις ανησυχίες, που έχουν εκφραστεί ιδίως από την Ελληνική Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με τους γάμους από προξενιό (στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και ανήλικοι), οι οποίοι επιτρέπονται από τη Σαρία και στο παρελθόν, τουλάχιστον μέχρι το 2003 είχαν διεξαχθεί από το Μουφτή με συνέπεια την εγγραφή τους στα δημόσια αρχεία του κράτους⁶⁰⁰. Ο Επίτροπος αναφέρει, επ' αυτού του θέματος τις ακόμα

---

concerned that should be fully enabled to participate effectively in cultural and social life and in public affairs. In the meantime, the Commissioner urges the Greek authorities to ensure an effective review and control by domestic civil courts of the judicial decisions which are rendered by Muftis”.

⁵⁹⁸ Ibid., σελ. 8 παρ. 28.

⁵⁹⁹ Ibid., σελ. 8 - 9, παρ. 29.

⁶⁰⁰ Ibid., σελ. 9, παρ. 31. Εδώ ο Επίτροπος κάνει λόγο για 19 τέτοιους γάμους, οι οποίοι αναφέρθηκαν το 2002 και 10 το 2003 και παραπέμπει για την πηγή στην Ελληνική Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: «Απόφαση για τους δι' αντιπροσώπου τελούμενους μουσουλμανικούς γάμους στην Ελλάδα», op.cit. Ενώ, συνεχίζει ο Επίτροπος, βάσει των στοιχείων της Εθνικής Επιτροπής, ότι “The National Commission deemed that this practice raised serious issues of compatibility of the above practice with the Greek Constitution that protects, inter alia, human dignity and the free development of one's personality, as well as with provisions of international human rights treaties ratified by Greece, such as Article 23, paragraph 3, of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR)

μεγαλύτερες ανησυχίες, που εκφράστηκαν από την Ελληνική Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 2005 αναφορικά με το γάμο μιας ενδεκάχρονης μουσουλμάνας. Σύμφωνα με την Εθνική Επιτροπή, αναφέρει ο T. Hammarberg παρόλο, που το ελάχιστο ηλικιακό όριο γάμου είναι τα δώδεκα χρόνια, σε αυτή την περίπτωση ο Μουφτής ιερούργησε σε αυτό το γάμο, εξαιρετικά «με σκοπό να προστατεύσει τα συμφέροντα του κοριτσιού»⁶⁰¹.

Επιπλέον, ο Επίτροπος, είναι ενήμερος, ότι η απόφαση για την προσφυγή, για οικογενειακά και κληρονομικά θέματα των μουσουλμάνων είναι θέμα επιλογής, δηλαδή μπορούν να επιλέξουν μεταξύ Νόμου Σαρίας και ελληνικού πολιτικού δικαστηρίου. Ωστόσο, σημειώνει, ότι «εξαιρέσεις εμφανίζονται σε θέματα, που σχετίζονται με το κληρονομικό δίκαιο, όπου ο Νόμος της Σαρίας εφαρμόζεται αυστηρώς»⁶⁰², ενώ σχετικά με την αποτελεσματικότητα της εξέτασης και του ελέγχου των δικαστικών αποφάσεων των Μουφτήδων, σχετικά με το θέμα της αντισυνταγματικότητας σύμφωνα με τον Επίτροπο, μια πρόσφατη, νομική έκθεση έχει εγείρει σοβαρές αμφιβολίες και ανησυχίες⁶⁰³.

Ο Επίτροπος, καταγράφει την έντονη επιθυμία, μετά από συζήτηση με μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας στην Αλεξανδρούπολη, για την υπεροχή και εφαρμογή των «ευρωπαϊκών προτύπων» στη μειονότητά τους και μάλιστα θα καλωσόριζαν καθώς λένε την κατάργηση της Σαρίας στην Ελλάδα. Έτσι, την ίδια στιγμή, σημειώνει ο Επίτροπος, «μια τέτοια εξέλιξη θα έδειχνε το δρόμο για μια πιθανή απευθείας εκλογή του Μουφτή από μέλη της Μουσουλμανικής μειονότητας, μια προοπτική, που εμφανίζεται, επίσης ως επιθυμητή από την πλειοψηφία της μειονότητας (η υπογράμμιση δική μας)»⁶⁰⁴.

---

that proscribes marriages without the 'free and full consent of the intending spouses'". Βλ. και supra, σελ. 170 και υποσημ. 594.

⁶⁰¹ "Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)", ibid., σελ. 9, παρ. 32 και «Απόφαση για τους δι' αντιπροσώπου τελούμενους μουσουλμανικούς γάμους στην Ελλάδα», ibid. Βλ. και supra, σελ. 170 στην Έκθεση της Εμπειρογνώμονος για μια σχετική αναφορά.

⁶⁰² "Report by Thomas Hammarberg Commissioner...", ibid., σελ. 9 - 10, παρ. 34. Εδώ ο Επίτροπος παραπέμπει στην απόφαση 1097/2007 (16.05.2007) του Άρειου Πάγου, ο οποίος απεδέχθη, ότι τα κληρονομικά θέματα των Ελλήνων Μουσουλμάνων, που αφορούν περιουσία 'απαλλαγμένου βάρους' κανονίζονται αυστηρώς από τον «Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο» και ποτέ από τον Ελληνικό αστικό κώδικα. Υπό τον «Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο» η κληρονομία δεν είναι δυνατή, inter alia, από την επιθυμία (του αποθανόντος).

⁶⁰³ Ibid., σελ. 10, παρ. 34. Εδώ ο Επίτροπος αναφέρεται στη μελέτη του Κτιστάκι Γ.: Κτιστάκις Γ., *Ιερός Νόμος του Ισλάμ και Μουσουλμάνοι Έλληνες Πολίτες (Μεταξύ Κοινοτισμού και Φιλελευθερισμού)*, op.cit., σελ. 117 - 124. Βλ. και supra σελ. 165, υποσημ. 577.

⁶⁰⁴ Ibid., σελ. 10, παρ. 36.

Στα Συμπεράσματα και Συστάσεις του, ο Επίτροπος «προτείνει η Ελλάδα να θεσμοθετήσει έναν ανοιχτό, ειλικρινή και συνεχή διάλογο, με εκπροσώπους από τη Μουσουλμανική μειονότητα σε όλα τα θέματα που επηρεάζουν την καθημερινότητά τους και τ' ανθρώπινα δικαιώματα. Οποιαδήποτε λύση σχετικά με τα θέματα, που ανακύπτουν στην παρούσα Έκθεση θα πρέπει να ακολουθήσουν διαβουλεύσεις με τη μειονότητα και σύμφωνα με την επιθυμία της πλειοψηφίας των μελών αυτής (η υπογράμμιση δική μας)»⁶⁰⁵.

Ο Επίτροπος εκθέτει τελικά την προσωπική του άποψη, δηλαδή, «επιθυμεί να σημειώσει, ότι είναι υπέρ της κατάργησης της δικαστικής δικαιοδοσίας από τους Μουφτήδες δεδομένου των σοβαρών, ανωτέρω θεμάτων συμβατότητας αυτής της πρακτικής με τα διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συνεπώς κατά της ακόλουθης απευθείας εκλογής των Μουφτήδων (αποκλειστικά ως εμπειρογνομόνων του Νόμου της Σαρίας) από τα μέλη της Μουσουλμανικής μειονότητας... Στο ενδιάμεσο, οι Ελληνικές αρχές ωθούνται να λάβουν άμεσα όλα τα απαραίτητα μέτρα για ενδυνάμωση της ουσιαστικής επισκόπησης και ελέγχου από τα πολιτικά δικαστήρια των δικαστικών αποφάσεων των Μουφτήδων, έτσι ώστε να είναι αποτελεσματικές και πλήρως ευθυγραμμισμένες με τα πρότυπα των διεθνών και ευρωπαϊκών ανθρωπίνων δικαιωμάτων»⁶⁰⁶.

Μετά την καταγραφή των σημειώσεων και συστάσεων από τα διεθνή κι ευρωπαϊκά όργανα αξίζει εδώ να σημειώσουμε τη γενική θέση της Εθνικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁶⁰⁷, σχετικά με τα θέματα της προβληματικής μας, η οποία χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Είναι, πράγματι, τουλάχιστον περίεργο στην Ελλάδα του 21ου αιώνα να εξακολουθεί να εφαρμόζεται ο ισλαμικός νόμος κατά παρέκκλιση των διατάξεων του Αστικού Κώδικα, τη στιγμή, μάλιστα, που κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει ούτε στην Τουρκία, ούτε σε ορισμένες άλλες μουσουλμανικές χώρες. Η κατάργηση των δικαιοδοτικών και διοικητικών αρμοδιοτήτων του Μουφτή και ο περιορισμός του στα θρησκευτικά του καθήκοντα αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, επιβεβλημένο μέτρο εκσυγχρονισμού του θεσμού, ενόψει και των δεσμεύσεων του άρθρου 20 Σ. (δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας) και του άρθρου 6 ΕΣΔΑ (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη)».

⁶⁰⁵ Ibid., σελ. 13 - 14, παρ. 60. Εδώ επαναλαμβάνεται η θέση, που διατύπωσε αρχικά ο Επίτροπος (βλ. supra, υποσημ. 597).

⁶⁰⁶ Ibid., σελ. 14, παρ. 61. Βλ. και την άποψη της Επιτροπής Νομικών Υποθέσεων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του ΣτΕ (του 2009): “Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)”, (draft resolution), op.cit., παρ. 18.5: *“allow the Muslim minority to choose freely its muftis as mere religious leaders (i.e. without judicial powers), through election or appointment, and thus to abolish the application of sharia law – which raises serious questions of compatibility with the European Convention on Human Rights – as recommended by the Commissioner for Human Rights”*.

⁶⁰⁷ «Προτάσεις για θέματα θρησκευτικής ελευθερίας - Ιδίως ζητήματα συμμόρφωσης με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», op.cit., σελ. 11.

και προτείνει σχετικά με το θέμα της ανάδειξης του Μουφτή:

«Για το θέμα της ανάδειξης του Μουφτή, προτείνεται η επιλογή του με απόφαση του Υπουργού Παιδείας από κατάλογο τριών υποψηφίων που θα προτείνει η μουσουλμανική κοινότητα».

Τέλος, αναφερόμενοι στην πρόσφατη θέση της ελληνικής κυβέρνησης, επί του θέματος, αξίζει να παραθέσουμε τα σχόλια και τις απαντήσεις στην Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμονα του ΟΗΕ, στον Επίτροπο του ΣτΕ.

Έτσι, αναφέρει η ελληνική κυβέρνηση, «ως γενική παρατήρηση, πρέπει να σημειωθεί, ότι οι Μουφτήδες είναι υψηλά ιστάμενοι Μουσουλμάνοι λειτουργοί... με διαδικασία επιλογής τρεις Μουφτήδες..επιλέγονται και διορίζονται από το Ελληνικό κράτος, όπως έτσι συμβαίνει και στις περισσότερες Μουσουλμανικές χώρες. Ο ανωτέρω αναφερόμενος διαδικαστικός διακανονισμός είναι απαραίτητος δεδομένης της δικαστικής εξουσίας των Μουφτήδων, με την οποία ενδύνονται (δηλαδή αυτή της εφαρμογής του νόμου της Σαρίας για θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου).

«Προς το παρόν, όπως ο Επίτροπος σημειώνει, μέλη της μειονότητας έχουν την επιλογή να οδηγήσουν τις υποθέσεις τους στα Πολιτικά Δικαστήρια. Αυτά τα Δικαστήρια, επίσης εξετάζουν τις αποφάσεις, που λαμβάνονται από τους Μουφτήδες εντός δικαιοδοσίας τους. Η Ελληνική κυβέρνηση λαμβάνει σοβαρά υπόψη τις σχετικές παρατηρήσεις του Επιτρόπου (παρ. 61) αναφορικά με την ανάγκη ενδυνάμωσης της ουσιαστικής επισκόπησης και ελέγχου από τα τοπικά δικαστήρια».

«Επιπλέον, έχοντας κατά νου την άποψη του Επιτρόπου από τη μία και τις εκπεφρασμένες προτιμήσεις και ορατές τάσεις μέσα στην πλειοψηφία της μουσουλμανικής μειονότητας αναφορικά με τα θρησκευτικά, κοινωνικά και νομικά ζητήματα από την άλλη, η Ελλάδα θα μελετήσει κάθε πιθανή επαναπροσαρμογή, όπως την κατάργηση του Νόμου της Σαρίας, λαμβάνοντας υπόψη τις νομικές υποχρεώσεις, όπως επίσης και τις πιθανές αλλαγές των επιθυμιών της Μουσουλμανικής μειονότητας»⁶⁰⁸.

⁶⁰⁸ Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE). Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights), (Appendix), op.cit., σελ. 17, παρ. 5. Βλ. την ίδια άποψη και στα σχόλια της ελληνικής κυβέρνησης επί της Εκθέσεως της Ανεξαρτήτου Εμπειρογνώμονα του ΟΗΕ: “Comments of the Greek Government on the report of the Independent Expert on Minority Issues following her visit to Greece, Gay McDougall Geneva, 6 March 2009”, op.cit., σελ. 5 παρ. 5, αλλά και τις ελληνικές θέσεις στην Έκθεση για τη CERD (Επιτροπή κατά των Φυλετικών Διακρίσεων) του ΟΗΕ, του 2008: “Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention - Nineteenth periodic reports of States parties due in 2007-Addendum Greece”, (Advance Unedited Version), op.cit., σελ. 14, παρ. 41 - 46.

4.Β.2. Περί Μουσουλμανικών Ευαγών Ιδρυμάτων (Βακούφίων)

Το νομικό πλαίσιο, που ευνοεί τη σύσταση και τον έλεγχο τέτοιων ιδρυμάτων, προσδιορίζεται από τη Συνθήκη της Λωζάνης, ως εξής:

Άρθρο 40: «Θα έχωσιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστώσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίαις δαπανάς, παντός είδους φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα...», Άρθρο 41: «... θέλει εξασφαλισθή εις τας μειονότητες ταύτας δικαία συμμετοχή εις την διάθεσιν των χρηματικών ποσών, άτινα τυχόν θα χορηγούντο εκ του δημοσίου χρήματος... επί...εκπαιδευτικών, θρησκευτικών, φιλανθρωπικών σκοπών» και Άρθρο 42: «...Εις τα ευαγή καθιδρύματα ως και τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των αυτών μειονοτήτων..θα παρέχεται πάσα ευκολία και άδεια..προκειμένου περί ιδρύσεως νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, ουδεμίαν θέλει αρνηθή εκ των αναγκαίων ευκολιών, αίτηνες έχουσιν εξασφαλισθή εις τα λοιπά καθιδρύματα ομοίας φύσεως».

σε συνδυασμό με το Άρθρο 37 το οποίο προβλέπει, ότι: «Η Τουρκία αναλαμβάνει την υποχρέωσιν όπως αι εν τοις άρθροις 38 – 44 περιεχόμεναι διατάξεις αναγνωρισθώσιν ως θεμελιώδεις νόμοι, όπως ουδείς νόμος ή κανονισμός ή επίσημός τις πράξις διατελώσιν εν αντιφάσει ή εν αντιθέσει προς τας διατάξεις ταύτας και όπως ουδείς νόμος ή κανονισμός ή επίσημός τις πράξις κατισχύωσιν αυτών».

Ενώ, αναφορικά με το νομικό πλαίσιο, στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο των μειονοτήτων, για τη σύσταση και έλεγχο μειονοτικών ιδρυμάτων, αυτό έχει αναλυθεί ανωτέρω, στα σχετικά κεφάλαια περί δικαιώματος ίδρυσης θρησκευτικών ιδρυμάτων, οργανισμών και ενώσεων⁶⁰⁹ και περί δημιουργίας και διευθύνσεως εκπαιδευτικών ιδρυμάτων⁶¹⁰.

Τα βακούφια είναι κοινωφελή ιδρύματα, τα οποία ως θεσμός κατάγονται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αποτελούσαν γρανάζια των αυτοοργανωτικών κοινοτικών δομών των μουσουλμάνων, χριστιανών και Εβραίων. Το βακούφι ως ίδρυμα υπάρχει χάρη στη βούληση του αρχικού ιδρυτή και των τυχόν μεταγενέστερων δωρητών. Ο δωρητής ορίζει το σκοπό της δωρεάς ενός διαμερίσματος ή ενός οικοπέδου και των συναφών εσόδων της, υπέρ κοινωφελούς, θρησκευτικού, εκπαιδευτικού ή φιλανθρωπικού σκοπού για παράδειγμα. Τα βακούφια διατηρήθηκαν ως θεσμός του ελληνικού δικαίου ειδικά για τους μουσουλμάνους σε τρεις φάσεις το 1881, το 1913 και το 1923. Σήμερα, τα μουσουλμανικά βακούφια της Ελλάδας βρίσκονται συγκεντρωμένα στη Θράκη (και σε μικρότερη έκταση στη Ρόδο, Κω ή αλλού). Στη Θράκη σήμερα λειτουργούν τρεις Διαχειριστικές Επιτροπές Μουσουλμανικής Περιουσίας, στην Κομοτηνή, την Ξάνθη

⁶⁰⁹ Βλ. *supra*, σελ. 92 και επ.

⁶¹⁰ Βλ. *supra*, σελ. 106 και επ.

και το Διδυμότειχο⁶¹¹. Όπως σημειώνει ο Τσιτσελίκης⁶¹², οι επιτροπές αυτές, καθώς διαχειρίζονται την περιουσία των κοινοτήτων αποτέλεσαν το μήλο της έριδας όσων εποφθαλμιούσαν τον έλεγχο της μειονότητας ή άμεσα των ίδιων των βακουφίων. Κλειδί για τον έλεγχο των προσώπων αποτελούσε ο τρόπος ανάδειξης των μελών των διαχειριστικών επιτροπών. Έτσι, ο διορισμός από την ελληνική κυβέρνηση αποτελούσε τον ασφαλέστερο τρόπο ελέγχου από την ελληνική διοίκηση, ενώ οι εκλογές εδραίωναν τη δυνατότητα ελέγχου από την πλειοψηφούσα τάση εντός της μειονότητας. Οι Διαχειριστικές Επιτροπές για πρώτη φορά εκλέχτηκαν μόλις το 1950 ύστερα από δεκαετίες πολιτικής αβελητηρίας. Η απόφαση για την εφαρμογή του δικαιώματος αυτοδιαχείρισης των βακουφίων λήφθηκε σε εναρμόνιση με την τουρκική πολιτική φιλελευθεροποίησης του καθεστώτος των ελληνορθόδοξων βακουφίων και την ελληνοτουρκική προσέγγιση ενόψει της παράλληλης ένταξης στο NATO. Ωστόσο, η περίοδος αυτή (όχι χωρίς προβλήματα) θα διαρκέσει μόλις 15 χρόνια. Η κρίση του Κυπριακού και η χούντα του 1967 θα οδηγήσουν και πάλι στο διορισμό των μελών των Επιτροπών⁶¹³.

Σύμφωνα με τον τελευταίο προηγούμενο Ν. 1091/1980⁶¹⁴ στο άρθρο 1 καθορίζονταν τα πλαίσια της διαχείρισης των βακουφικών περιουσιών, ότι δηλαδή διέπεται από τη Συνθήκη της Λωζάνης και απ' αυτό το νόμο, με επιφύλαξη της διακρατικής αμοιβαιότητας. Αφού δίνεται ο ορισμός του βακουφίου (αφιέρωμα συνισταμένο εξ ακινήτου ή κινητού περιουσιακού στοιχείου ή προσόδου υπέρ φιλανθρωπικού, θρησκευτικού, ευαγούς ιδρύματος, είτε υπάρχοντος είτε δια της ελευθεριότητας ταύτης ιδρυομένου), έρχεται το άρθρο 4, να ορίσει: από την έναρξη ισχύος του παρόντος νόμου, κάθε βακούφιο αποτελεί χωριστό μειονοτικό πρόσωπο

⁶¹¹ Βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Βακουφικές Περιπέτειες», αρχείο KEMO, 4.03.2008 στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>.

⁶¹² Ibid.

⁶¹³ Ibid. Βλ. και “Implementation of the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (Note by the Secretary-General - Addendum) - visit to Greece by Special Rapporteur of the Commission on Human Rights (Mr. Abdelfattah Amor)”, General Assembly, A/51/542/Add.1, UN, 7 November 1996, σελ. 11 - 12, παρ. 48: “Alongside the mufti who is appointed in accordance with the decree of 25 December 1990, there is a committee which administers the property (waqfs) belonging to religious communities and charitable institutions within its district. According to information provided, Act No. 3345/1920 provided that the members of that committee were to be chosen through elections held within the Muslim community. This provision was abolished under the dictatorship and replaced by a procedure, which is still in force (να σημειώσουμε εδώ, ότι αναφέρεται στον προηγούμενο, μέχρι προσφάτως, ισχύοντα Νόμο 1091/1980), for appointing the members of the committee”.

⁶¹⁴ Για το κείμενο του Νόμου βλ. «Νόμος 1091 της 20/20.11.80: Περί διοικήσεως και διαχειρίσεως των Βακουφίων της Μουσουλμανικής Μειονότητας εις την Δυτικήν Θράκην και των περιουσιών αυτών»- (Α' 267), Κώδικας Νομικού Βήματος, Έτος 28°, σελ. 1548 - 1551.

ιδιωτικού δικαίου, λογιζόμενο ως κοινωφελές ίδρυμα και λειτουργούν προς εξυπηρέτηση του σκοπού για τον οποίο συνεστήθη. Διοικείται από πενταμελή διαχειριστική επιτροπή, που εκλέγεται ελεύθερα από τους μουσουλμάνους του δήμου ή της κοινότητας, όπου βρίσκεται το βακούφιο. Δεν είναι εκλόγιμοι οι μουφτήδες, οι βουλευτές και οι υπάλληλοι της Μουφτείας⁶¹⁵. Ο μεταπολεμικός εκδημοκρατισμός, ωστόσο, δε θα φτάσει στα μειονοτικά πράγματα, και εκλογές για τις διαχειριστικές επιτροπές δε θα διεξαχθούν ούτε μετά την υιοθέτηση του Ν. 1091/1980, ο οποίος ρητά τις προβλέπει. Η συνέχιση της διοίκησης των μειονοτικών βακουφίων με επιτροπές διορισμένες από το κράτος ασφαλώς έπληξε πολλαπλώς την αξιοπιστία των τελευταίων ελληνικών κυβερνήσεων εντός και εκτός⁶¹⁶. Σύμφωνα με τον Τσετίν Μανταζή βουλευτή Ξάνθης ο νόμος 1091 δεν εφαρμόστηκε ποτέ, διότι δέχτηκε οξεία κριτική από τα μέλη της μειονότητας. Δεν έγινε αποδεκτός, γιατί προέβλεπε τον κατακερματισμό των διαχειριστικών επιτροπών στους Δήμους Ξάνθης, Κομοτηνής και Διδυμοτείχου, δεν αντιμετωπίζονταν περιπτώσεις, όπου υπήρχε πρόβλημα με το ιδιοκτησιακό καθεστώς και τέλος, ενώ προβλέπονταν εκλογές, τα μέλη του κάθε διοικητικού συμβουλίου ορίζονταν από τον οικείο νομάρχη [κατά παραβίαση Συνθήκης Λωζάνης και σύγχρονου διεθνούς δικαίου, δεσμευτικού για την Ελλάδα (βλ. επόμενη σελίδα)]⁶¹⁷.

Ο καινούριος Νόμος 3647 της 27/29.2.2008 περί της «Διοίκησης και Διαχείρισης των Βακουφίων της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Δυτική Θράκη και των περιουσιών τους»⁶¹⁸ δε φέρνει σημαντικές καινοτομίες σε σχέση με τον προηγούμενο νόμο, τον οποίο αντικαθιστά⁶¹⁹. Το σημαντικότερο στοιχείο του είναι, ότι ουσιαστικά εκφράζει τη βούληση από την πλευρά της κυβέρνησης να διεξαχθούν εκλογές για την αυτοδιαχείριση των βακουφίων από την ίδια τη μειονότητα⁶²⁰. Στα

⁶¹⁵ Βλ. Μέκος Ζ., *op.cit.*, σελ. 56.

⁶¹⁶ Τσιτσελίκης Κ., «Βακουφικές Περιπέτειες», *op.cit.*

⁶¹⁷ «Φέρνετε στη Βουλή ένα θνησιγενές νομοσχέδιο για τα Βακούφια αν δεν τροποποιηθεί», λέει ο Τσετίν Μανταζή [Η τοποθέτηση του Μουσουλμάνου Βουλευτή του ΠΑΣΟΚ], 8.02.2008 στην ιστοσελίδα: <http://www.xronos.gr/minority/detail.php?ID=38888>.

⁶¹⁸ Για το κείμενο του Νόμου καθώς και για την αιτιολογική του Έκθεση βλ. «Νόμος 3647 της 27/29/2.2008. Διοίκηση και διαχείριση των Βακουφίων της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Δυτική Θράκη και των περιουσιών τους. (Α37)», Κώδικας Νομικού Βήματος, τόμος 56, τεύχος 2 (Φεβρ. - Μάρτ.) 2008, σελ. 190 - 196. Για το κείμενο του Νόμου αυτού βλ. και Παράρτημα.

⁶¹⁹ Βλ. Άρθρο 22 Νόμου 3647.

⁶²⁰ Με το Άρθρο 11 του Νόμου προβλέπεται η «Εκλογή Διαχειριστικής Επιτροπής». Μάλιστα σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση του Νόμου, το θέμα αυτό παρέμεινε εκκρεμές, παρά τις κατά καιρούς νομοθετικές ρυθμίσεις. Με το παρόν νομοσχέδιο επιλύεται οριστικώς το θέμα. Οι εκλογές θα διεξάγονται κατ' αναλογία προς τα διαλαμβανόμενα στον Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων. Βλ. «Νόμος 3647 της 27/29/2.2008. Διοίκηση και διαχείριση των Βακουφίων της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Δυτική Θράκη και των περιουσιών τους. (Α37)», *op.cit.*, σελ. 191.

θετικά του νόμου εγγράφεται η μη αναφορά της ρήτρας της -εξάλλου διεθνώς παράνομης- αμοιβαιότητας, η κατοχύρωση του νομικού χαρακτήρα τους ως πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου και ο εκσυγχρονισμός διαφόρων ζητημάτων εκλογής και διαχείρισης. Επίσης, η κατοχύρωση της κατανομής της διαχειριστικής αρμοδιότητας των επιτροπών στους τρεις δήμους, που συγκεντρώνονται τα περισσότερα βακούφια, όπως δηλαδή στην πράξη συνέβαινε μέχρι σήμερα. Τέλος στο νόμο «παρείσφρυσε» και η διάταξη, που προβλέπει την πρόσληψη μουσουλμάνων στο δημόσιο τομέα με ειδική ποσόστωση 0,5% επί των προσφερόμενων θέσεων, δηλαδή ένα μέτρο «θετικής διάκρισης»⁶²¹.

Στα αρνητικά σημεία του νόμου, θα πρέπει να υπογραμμιστεί η ασάφεια της σχέσης των Επιτροπών με τον τοπικά αρμόδιο Μουφτή ή μιάμη. Ιδιαίτερως, αναρωτιέται και ο Τσετίν Μαντατζή στην τοποθέτησή του επί της αρχής του, τότε νομοσχεδίου, πώς γίνεται να υπάρξει συνεργασία μεταξύ του διορισμένου Μουφτή και των εκλεγμένων διαχειριστικών επιτροπών σε περιπτώσεις ενδεχόμενης διαφωνίας⁶²². Ενώ, κατά τον ίδιο, *υπονομεύεται το δικαίωμα αυτοδιαχείρισης των βακουφίων*, δικαίωμα κατοχυρωμένο και από τη Συνθήκη της Λωζάνης (Άρθρο 40) και από τα διεθνή κείμενα για τις μειονότητες, που δεσμεύουν την Ελλάδα, όπως η ΔΑΣΕ/Βιέννης⁶²³, αλλά και οι *Συστάσεις της Χάγης αναφορικά με Εκπαιδευτικά Δικαιώματα Μειονοτήτων*: *«Δημόσια και Ιδιωτικά Ιδρύματα: 8) Σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, τα άτομα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, όπως οι άλλοι, έχουν το δικαίωμα ίδρυσης και διαχείρισης (η υπογράμμιση δική μας) των δικών τους ιδιωτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε συμμόρφωση με τον εθνικό νόμο...»*⁶²⁴, από τη δυνατότητα, που δίνεται στο γενικό γραμματέα της Περιφέρειας να ορίζει, «κατ' εξαίρεση» ειδικές διαχειριστικές επιτροπές, βάσει του άρθρου 10 παρ. 2, διατηρώντας σημαντικές αποφασιστικές αρμοδιότητες⁶²⁵. Παρόμοια, ο Νόμος αποσπά από την κεντρική διοίκηση των

⁶²¹ Τσιτσελίκης Κ., «Βακουφικές Περιπέτειες», *op.cit.*

⁶²² «Φέρνετε στη Βουλή ένα θνησιγενές νομοσχέδιο για τα Βακούφια αν δεν τροποποιηθεί», λέει ο Τσετίν Μαντατζή [Η τοποθέτηση του Μουσουλμάνου Βουλευτή του ΠΑΣΟΚ], *op.cit.*

⁶²³ Αρχή 16: «Με σκοπό την εξασφάλιση της ελευθερίας του ατόμου να πρεσβεύει και να ασκεί θρησκεία ή πεποιθήσεις, τα Συμμετέχοντα Κράτη, μεταξύ άλλων, (και Αρχή 16.4)- να επιλέγουν, να διορίζουν και να αντικαθιστούν το προσωπικό τους σύμφωνα με τις ανάγκες και τους κανονισμούς τους καθώς και με κάθε ελεύθερα αποδεκτή συμφωνία μεταξύ αυτών και του κράτους τους».

⁶²⁴ Βλ. *supra*, σελ. 110 - 111.

⁶²⁵ Άρθρο 10 παρ. 2: Κατ' εξαίρεση, ο Γενικός Γραμματέας Περιφέρειας μπορεί, με απόφασή του, αναλόγως του σκοπού, να ορίσει, ότι ομάδα Βακουφίων ανά δήμο, που βρίσκεται εντός των διοικητικών ορίων του Δήμου Ξάνθης ή Κομοτηνής ή Διδυμότειχου, διοικείται και αποτελεί αντικείμενο διαχείρισης από ειδική Διαχειριστική Επιτροπή, για την οποία ισχύουν αναλόγως οι διατάξεις των άρθρων 10 επ. αυτού του νόμου. Ο Γενικός Γραμματέας Περιφέρειας λαμβάνει υπόψη

βακουφίων τα σχολικά βακούφια⁶²⁶, λαμβάνοντας τον έλεγχο και τη διαχείριση οι σχολικές εφορίες, προωθώντας έτσι τον κατακερματισμό των βακουφίων και χωρίς να προσδιορίζει τις αρμοδιότητες των σχολικών εφοριών και των βακουφικών επιτροπών ανάλογα με την αποστολή του κάθε οργάνου· ενώ στο Άρθρο 2, που εμπεριέχεται ο ορισμός του «Βακουφίου», δεν περιλαμβάνονται τα εκπαιδευτικά ευαγή ιδρύματα, οπότε ο ορισμός αυτός είναι ελλιπής από την άποψη, ότι δεν περιλαμβάνονται στην «προστασία του νόμου». Επίσης, προβληματική είναι η περιοριστική απαρίθμηση των σκοπών, στο Άρθρο 3 παρ. 4 περί «Βακουφικής Περιουσίας»⁶²⁷, για τους οποίους μπορούν να διατίθενται τα έσοδα των βακουφίων, ενώ σκοπός διάθεσης των εσόδων θα μπορούσε να είναι και η μισθοδοσία και αμοιβή υπαλλήλων, ερευνητικού προσωπικού, χορηγία υποτροφιών, η επισκευή και ανέγερση κτηρίων κλπ., δηλαδή κάθε δραστηριότητα, που εξυπηρετεί το σκοπό του βακουφίου. Επιπλέον, τα κωλύματα και οι περιπτώσεις έκπτωσης των μελών των Επιτροπών θεσπίζονται με αυστηρότητα, ενώ η διαδικασία εκλογής αντιγράφει τη διαδικασία των δημοτικών εκλογών, διαδικασία, η οποία θα μπορούσε να απλοποιηθεί και να προσαρμοστεί στην περίπτωση⁶²⁸. Όπως αφήνει να εννοηθεί ο βουλευτής Τσετίν Μαντατζή, αποδεικνύεται η έλλειψη διαλόγου με τη μειονότητα, όταν το Άρθρο 3 παρ. 4 αναφέρεται σε εκποίηση βακουφικής περιουσίας, κάτι, που απαγορεύεται ρητά από τον ιερό ισλαμικό νόμο⁶²⁹ ενώ ο βουλευτής Ροδόπης Αχμέτ Χατζηοσμάν, στην τοποθέτησή του στη Βουλή, αναφέρεται ξεκάθαρα σε αυτήν, προσθέτοντας στο Άρθρο 3 παρ. 4 και την παράγραφο 2 του Άρθρου 14, η οποία ορίζει την τοποθέτηση των πλεονασμάτων και των ετήσιων εισοδημάτων της Διαχειριστικής Επιτροπής σε έντοκο τραπεζικό λογαριασμό, τη στιγμή, που ο τόκος απαγορεύεται ρητά και αντίκειται στον ιερό ισλαμικό νόμο⁶³⁰. Τέλος, και ίσως το

του τη βούληση του αφιερωτή ως προς το φιλανθρωπικό ή θρησκευτικό σκοπό αφιερώσεως του κάθε Βακουφίου.

⁶²⁶ Βλ. σχετικά Άρθρο 19 για τα «Σχολικά Βακούφια» του νόμου.

⁶²⁷ Άρθρο 3 παρ. 4: Η Επιτροπή που διαχειρίζεται τα έσοδα της Βακουφικής περιουσίας μπορεί να τα διαθέτει για:

α. την επισκευή τεμενών, μετζιτιών και άλλων ιερών χώρων, οικοτροφείων, γεφυρών, πηγών, και συντήρηση νεκροταφείων εντός των ορίων του οικείου νομού, β. την προσφορά φιλανθρωπικής βοήθειας προς πρόσωπα χρήζοντα βοήθειας, γ. τη νομική υποστήριξη απαιτήσεων, λήψη ασφαλιστικών μέτρων, παράσταση σε δικαστήριο για την εν γένει προστασία της Βακουφικής περιουσίας, δ. την πληρωμή των χρεών και βαρών της Βακουφικής περιουσίας.

⁶²⁸ Τσιτσελίσης Κ., «Βακουφικές Περιπέτειες», *op.cit.*

⁶²⁹ «“Φέρνετε στη Βουλή ένα θνησιγενές νομοσχέδιο για τα Βακούφια αν δεν τροποποιηθεί”, λέει ο Τσετίν Μαντατζή [Η τοποθέτηση του Μουσουλμάνου Βουλευτή του ΠΑΣΟΚ]», *op.cit.*

⁶³⁰ «Γιατί διαφώνησε με το νόμο περί βακουφίων ο Αχμέτ Χατζηοσμάν [ολόκληρη η τοποθέτησή του στη Βουλή]», 18.01.2008 στην ιστοσελίδα: <http://www.xronos.gr/minority/detail.php?ID=38601>.

σημαντικότερο, για τον Τσιτσελίκη, είναι η αμφίσημη αναφορά στην υπαγωγή του καθεστώτος στο Ιερό Δίκαιο, το περιεχόμενο, του οποίου είναι ασαφές ειδικά για τα βακούφια, καθώς ήδη από την εποχή ισχύος του σχετικού οθωμανικού δικαίου επήλθαν πολλές τροποποιήσεις του παλαιού ιερού Δικαίου, και το οποίο και πάλι τροποποιήθηκε με τη σύμφωνη γνώμη συχνά των ίδιων των μουσουλμανικών κοινοτήτων ήδη το 1920. Η αναφορά μάλιστα, ότι τα νέα βακούφια διέπονται από τον Αστικό Κώδικα περιπλέκει ακόμα περισσότερο τα πράγματα⁶³¹.

Στο νέο Νόμο 3647 αναφέρεται και η Έκθεση της Ελλάδας στη CERD, την Επιτροπή κατά των Φυλετικών Διακρίσεων του 2008, όπου αναφέρει η ελληνική κυβέρνηση, ότι «Ένας Νόμος, που υιοθετήθηκε το 2008 κανονίζει όλα τα θέματα, τα οποία αφορούν τα μουσουλμανικά θρησκευτικά ιδρύματα (βακούφια). Επιπλέον, αναφέρει η Έκθεση, τα βακούφια εξαιρούνται της υποχρέωσης να πληρώσουν το φόρο μεγάλης ακίνητης περιουσίας, ενώ αίρονται δάνεια και υποθήκες επί των περιουσιών τους»⁶³².

Σχετικά με τις Εκθέσεις του Επιτρόπου του ΣτΕ και της Ανεξαρτήτου Εμπειρογνώμονος δεν υπάρχει σχετική αναφορά στα βακούφια, ούτε σύσταση, προφανώς, διότι θεωρήθηκε, ότι ελήφθησαν μέτρα, με την υιοθέτηση του νέου Νόμου του 2008, που αναφέρονται στην εκλογή των διαχειριστικών επιτροπών αυτών, το κυριότερο ζήτημα παραβίασης -μέχρι τώρα- του δικαιώματος η μειονότητα να διαχειρίζεται, η ίδια, με εκλεγμένους εκπροσώπους, ως βούλεται την ακίνητη περιουσία της⁶³³. Παρ' όλα αυτά, στο Σχέδιο Απόφασης της Επιτροπής Νομικών

Ο Χατζηοσμάν αναφέρει στην τοποθέτησή του: «Κύριε υπουργέ, αναρωτιέμαι, γιατί δε ζητήσατε τη γνώμη των εκπροσώπων και των φορέων της μειονότητας, πριν καταθέσετε το παρόν σχέδιο νόμου. Γιατί δεν κλήθηκαν φορείς της μειονότητας σε ακρόαση από την επιτροπή, όπως συνέβη κατά το παρελθόν με άλλες υποθέσεις; Γιατί δε ζητήθηκε η γνώμη των βουλευτών της μειονότητας;».

⁶³¹ Τσιτσελίκης Κ., «Βακουφικές Περιπέτειες», *op.cit.*

⁶³² «Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention - Nineteenth periodic reports of States parties due in 2007- Addendum Greece», (Advance Unedited Version), *op.cit.*, σελ. 14, παρ. 38. Να σημειώσουμε εδώ, ότι με *Τροπολογία - Προσθήκη* από τέσσερις υπουργούς (Δικαιοσύνης, Εξωτερικών, Οικονομίας και Οικονομικών, Εσωτερικών - Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης) στις 15 Μαρτίου 2007, στο σχέδιο νόμου «Εισοδηματική πολιτική έτους 2007, φορολογικές και άλλες διατάξεις» αποφασίστηκε η διαγραφή χρεών και εξάλειψη βαρών για τα μουσουλμανικά βακούφια.

⁶³³ Ωστόσο, αξίζει να υποσημειώσουμε τις δύο Εκθέσεις της ECRI (δεύτερη και τρίτη) οι οποίες κάνουν αναφορά και συστάσεις σχετικά με αυτό το θέμα των βακουφίων. Έτσι, στη δεύτερη Έκθεσή της συναντάμε την αναφορά: «Ένας άλλος περιορισμός αφορά τη διαχείριση ιδιωτικών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων... Μέλη της μειονότητας παραπονιούνται, ότι το δικαίωμα τους να ιδρύουν, να διαχειρίζονται και να ελέγχουν τέτοια ιδρύματα δεν είναι σεβαστό από το ελληνικό κράτος δεδομένου του ρόλου, που το τελευταίο διαδραματίζει στο διορισμό του διοικητικού συμβουλίου αυτών των ιδρυμάτων. Η ECRI θεωρεί, ότι το δικαίωμα της μειονότητας, να ιδρύει, να διαχειρίζεται και να ελέγχει τέτοια ιδρύματα πρέπει να είναι απόλυτα σεβαστό σε συμφωνία με το ελληνικό εσωτερικό δίκαιο και τη Συνθήκη της Λωζάνης» (βλ. «Δεύτερη Έκθεση για την Ελλάδα της 10ης Δεκεμβρίου 1999», *op.cit.*, σελ. 19, παρ. 44) και «Εντούτοις, πολλά απομένουν να διευθετηθούν προκειμένου η κατάσταση της Μουσουλμανικής

Υποθέσεων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του ΣτΕ, του 2009 υπάρχει η προτροπή για «πλήρη εφαρμογή του Νόμου Νο. 3647 του Φεβρουαρίου 2008, οι προβλέψεις του οποίου θα πρέπει να δύνανται να κανονίζουν με ουσιαστικά μέτρα, τα προβλήματα - τα οποία ανέμεναν αντιμετώπισης για αρκετές δεκαετίες - τα συνδεδεμένα με το νομικό καθεστώς των βακουφίων (ιδρυμάτων της Μουσουλμανικής μειονότητας)»⁶³⁴.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ.

ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η απαρχή της μειονοτικής εκπαίδευσης της Θράκης ξεκινά την εποχή της ελληνικής διοίκησης της Θράκης το 1920, όμως το νομικό πλαίσιο, που τη διέπει έχει τις ρίζες του στο προγενέστερο καθεστώς των σχολείων των μουσουλμανικών κοινοτήτων (1881/1913). Η Συνθήκη της Λωζάνης αποτελεί από το 1923 μέχρι σήμερα το νομικό θεμέλιο της λειτουργίας των μειονοτικών σχολείων⁶³⁵.

Άρθρο 40: «Θα έχωσιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστάσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίαις δαπάναις, παντός είδους... σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια, μετά του δικαίωματος να ποιώνται ελευθέρως εν αυτοίς χρήσιν της γλώσσης των...»

και το κατ' εξοχήν άρθρο για τα ζητήματα της εκπαίδευσης,

Άρθρο 41: «Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα διαμένει σημαντική αναλογία υπηκόων μη μουσουλμάνων, η Τουρκική Κυβέρνησις θα παρέχη, ως προς την δημοσίαν εκπαίδευσιν, τας

μειονότητας στη Δυτική Θράκη να καταστεί απόλυτα ικανοποιητική, όπως το ζήτημα των εκλογών για τις επιτροπές διαχείρισης», «Η ECRI συνιστά έντονα στις Ελληνικές Αρχές να προβούν σε διάλογο με τα μέλη της Μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη προκειμένου, να εξείρουν ικανοποιητικές λύσεις για ζητήματα, όπως είναι ο διορισμός των Μουφτήδων και η εκλογή των επιτροπών διαχείρισης των ιδιωτικών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων» (βλ. «Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα της 5ης Δεκεμβρίου 2003», op.cit., σελ. 27 - 28, παρ. 89 και 91).

⁶³⁴ «Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)», (draft resolution), op.cit., παρ. 18.4.

⁶³⁵ Βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Η τουρκο - μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης - Θεσμοί και οργανωτικές δομές της μειονότητας», αρχείο KEMO, 15.2.2006, σελ. 1 - 7; 5 στην ιστοσελίδα: <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>. «The 'Moslem minority' is granted certain protections with respect to the practice of their religion and to education in their own language. The government of Greece continues to rely on the Treaty of Lausanne as the primary basis for its policies toward the Muslim minority in Western Thrace. Since the Treaty references only a Muslim minority, that is the only officially recognized minority in Greece. The government notes that, in addition to the Treaty of Lausanne, members of the minority are beneficiaries of numerous nation-wide programs including those on gender equality, equal access to education and economic development» (βλ. «Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall, Addendum: Mission to Greece (8 - 16 September 2008), (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development)», op.cit., σελ. 6, παρ. 12).

προσθήκους ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικοίς σχολείοις παροχής, εν τη ιδία αυτών γλώσση, της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω Τούρκων υπηκόων. Η διάταξις αύτη δεν καλύπει την Τουρκικήν Κυβέρνησιν να καταστήση υποχρεωτικήν την διδασκαλίαν της τουρκικής γλώσσης εν τοις ειρημένοις σχολείοις.

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα υπάρχει σημαντική αναλογία Τούρκων υπηκόων ανηκόντων εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας, θέλει εξασφαλισθή εις τας μειονότητας ταύτας δικαία συμμετοχή εις την διάθεσιν των χρηματικών ποσών, άτινα τυχόν θα εχορηγούνται εκ του δημοσίου χρήματος υπό του προϋπολογισμού του Κράτους ή των δημοτικών και λοιπών προϋπολογισμών επί εκπαιδευτικώ, θρησκευτικώ ή φιλανθρωπικώ σκοπώ.

Τα ποσά ταύτα θα καταβάλλωνται εις τους αρμοδίους αντιπροσώπους των ενδιαφερομένων καθιδρυμάτων και οργανισμών».

Αντιστοίχως, στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο ισχύουν όσα αναλύσαμε ανωτέρω στο ειδικό κεφάλαιο περί δικαιώματος στην εκπαίδευση και γλωσσικών δικαιωμάτων σε αυτή και δεσμεύεται η Ελλάδα από όσα κείμενα έχει επικυρώσει⁶³⁶.

Το καθεστώς των μειονοτικών σχολείων συμπληρώνεται επικουρικά από τις διατάξεις του Μορφωτικού Πρωτοκόλλου της 20^{ης} Δεκεμβρίου 1968 και την Ελληνοτουρκική Συμφωνία για την Πολιτιστική Συνεργασία του 2000⁶³⁷, η οποία αντικατέστησε το Μορφωτικό Σύμφωνο του 1951⁶³⁸. Το Μορφωτικό Σύμφωνο, το οποίο υπεγράφη μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας προέβλεπε την ανταλλαγή επισκέψεων καθηγητών και σπουδαστών, την καθιέρωση υποτροφιών και τη διδασκαλία της γλώσσας, της λογοτεχνίας και της ιστορίας της Τουρκίας στα μορφωτικά ιδρύματα της Ελλάδας σε αμοιβαιότητα με αντίστοιχες υποχρεώσεις, που αναλάμβανε η Τουρκία. Με την αμοιβαία αναγνώριση διπλωμάτων, που λαμβάνονταν στη μία ή την άλλη χώρα, άτομα, που μιλούσαν τουρκικά εγκατέλειψαν την Ελλάδα, για να πάνε στην Τουρκία, όπου μπορούσαν να λάβουν διπλώματα διδασκαλίας και επέστρεφαν στα μειονοτικά σχολεία της Δυτικής Θράκης⁶³⁹. Το

Μορφωτικό Σύμφωνο χαρακτηριζόταν από την απουσία διακριτών νομικών υποχρεώσεων. Τα περισσότερα από τα άρθρα του ξεκινούσαν με τη φράση, «ως επιθυμούν...» καταλήγοντας στην απουσία οποιασδήποτε νομικής υποχρέωσης. Τοιουτοτρόπως, το περιεχόμενο του Μορφωτικού Συμφώνου ήταν μάλλον γενικό και

⁶³⁶ Βλ. supra, σελ. 96. Μια συλλογή νομοθεσίας και σχόλια περί της μειονοτικής εκπαίδευσης της Θράκης ευρίσκεται στο Μπαλτσιώτης Λ. - Τσιτσελίκης Κ., *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης (Συλλογή Νομοθεσίας - Σχόλια)*, (ΚΕΜΟ), εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2001.

⁶³⁷ Νόμος υπ' αρ. 2929 του 2001. Βλ. και παράρτημα για το σχετικό κείμενο του Νόμου.

⁶³⁸ Νόμος υπ' αρ. 2073 της 18/23 Απριλίου 1952, «Για την Επικύρωση της Ελληνο - Τουρκικής Εκπαιδευτικής Συμφωνίας», ΦΕΚ Α'(1952) υπ' αρ. 103 (καταργημένος σύμφωνα με την Ελληνο - Τουρκική Συμφωνία για την Πολιτιστική Συνεργασία στις 4 Φεβρουαρίου 2002).

⁶³⁹ Ο αριθμός των οποίων, ποτέ δεν ξεπέρασε τους 35 (Βλ. Σιρίγος Α., op.cit., σελ. 179).

αόριστο⁶⁴⁰. Το Μορφωτικό Σύμφωνο του 1951 καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από την Ελληνοτουρκική Συμφωνία για Πολιτιστική Συνεργασία του 2000. Η διμερής αυτή Συμφωνία βασίζεται στο πλαίσιο της ενδυνάμωσης των πολιτικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σε ένα εκπαιδευτικό επίπεδο⁶⁴¹. Η εκπαιδευτική συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών βασίζεται σε ένα διεθνές μοντέλο του ΣτΕ, του ΟΑΣΕ και της ΟΥΝΕΣΚΟ⁶⁴².

Σήμερα τα μειονοτικά σχολεία της Θράκης αφορούν κυρίως την πρωτοβάθμια, αλλά και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αλλά όχι τα νηπιαγωγεία⁶⁴³. Η ίδρυση των νηπιαγωγείων δε ρυθμίζεται νομικά, αν και η νομοθεσία ορίζει, ότι «η πρωτοβάθμια εκπαίδευση παρέχεται στα νηπιαγωγεία και στα δημοτικά σχολεία»⁶⁴⁴. Το 2006 υπολογίζεται, ότι 310 νήπια της μειονότητας συμμετέχουν στην προσχολική εκπαίδευση στους παιδικούς σταθμούς, που ίδρυσε ο Σύλλογος Επιστημόνων Μειονότητας. Όσον αφορά το πλήθος των δημοτικών μειονοτικών σχολείων, το 2006 λειτουργούσαν 208 με 6.700 μαθητές. Την ίδια χρονιά λειτουργούσαν δύο μειονοτικά γυμνάσια / λύκεια και δύο ιεροσπουδαστήρια με συνολικά 1.450 μαθητές. Τέλος,

⁶⁴⁰ Βλ. Boussiakou I. K., "The Educational Rights of the Muslim Minority under Greek Law", Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe (JEMIE), Issue 1, 2007, pp. 1 - 25, σελ. 7.

⁶⁴¹ Βλ. Άρθρο 1 παρ. 1 Συμφωνίας.

⁶⁴² Βλ. Άρθρο 3, *ibid*.

⁶⁴³ Η διαδικασία, που ακολουθείται για την ίδρυση ενός νηπιαγωγείου στο χώρο της μειονότητας είναι: Η υποβολή αιτήσεων από μέρους των γονέων και κηδεμόνων των παιδιών, που επιθυμούν στη συνοικία ή το χωριό τους την ίδρυση νηπιαγωγείου και η δήλωσή τους, ότι προτίθενται, να φοιτήσουν τα παιδιά τους σε αυτό, όταν λειτουργήσει. Με αυτή την πρακτική ιδρύθηκαν και λειτουργούν σήμερα νηπιαγωγεία στο Δροσερό, στη Σμίνθη, στα Σήμαντρα (Νομός Ξάνθης), στην Αρίσβη (Νομός Ροδόπης), στο Σιδηρό και την Αγριάννη (Νομός Έβρου). Η διαδικασία αυτή κρίθηκε απαραίτητη, επειδή δεν υπάρχουν πτυχιούχοι μουσουλμάνοι νηπιαγωγοί και τα νηπιαγωγεία, όσα ιδρύονται λειτουργούν με χριστιανούς νηπιαγωγούς (ελληνόφωνοι). Για να μη θεωρηθεί, λοιπόν, η Ελλάδα, ότι παραβιάζει το άρθρο 41 της Συνθήκης της Λαζάνης θέτει ως βασική προϋπόθεση, τη γραπτή δήλωση των γονέων και κηδεμόνων, ότι επιθυμούν την ίδρυση και λειτουργία του νηπιαγωγείου και φυσικά η φοίτηση είναι εντελώς προαιρετική. Βέβαια, από μειονοτικούς κύκλους τίθεται το πρόβλημα της διδασκαλίας της μειονοτικής γλώσσας. Η επίλυσή του, όμως, επί του παρόντος τουλάχιστον δεν είναι εφικτή, γιατί προϋποθέτει την ίδρυση πανεπιστημιακής σχολής, απ' όπου θα αποφοιτούν μουσουλμάνοι -ες νηπιαγωγοί (βλ. Παναγιωτίδης Μ. Ν., *Το μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας*, εκδ. Γνώμη, Αλεξανδρούπολη, 1996, σελ. 37). Μάλιστα η Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμονας του ΣΑΔ του ΟΗΕ πάει ένα βήμα παραπέρα σχετικά με τα νηπιαγωγεία στην Έκθεσή της για την Ελλάδα του 2009: "A commonly stated problem is the absence of bilingual kindergartens for the Muslim minority. This would allow better knowledge of both Turkish and Greek from an early age therefore providing benefits in terms of integration, and enabling greater choice of whether to go to minority or Greek public primary school" (βλ. "Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall, Addendum: Mission to Greece (8 - 16 September 2008), (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development)", *op.cit.*, σελ. 9, παρ. 26).

⁶⁴⁴ Άρθρο 2 παρ. 1 και 3 του Νόμου 1566/85.

μειονοτικοί μαθητές φοιτούν σε πλήθος δημόσιων ελληνικών σχολείων, καθώς και στα πέντε ειδικά δευτεροβάθμια σχολεία της ορεινής ζώνης⁶⁴⁵.

Η νομική φύση των μειονοτικών σχολείων χαρακτηρίζεται από την ιδιότυπη ζεύξη διατάξεων, που αφορούν τη *δημόσια*, αλλά παράλληλα και την *ιδιωτική* παιδεία. Η συνύπαρξη των δύο διαφορετικού χαρακτήρα κατηγοριών διατάξεων διατυπώνεται σε έναν από τους βασικότερους νόμους, που αφορούν τη μειονοτική εκπαίδευση, το Νόμο 964 του 1977, που θα μπορούσε να θεωρηθεί εκτελεστικός της Συνθήκης της Λωζάνης και ειδικότερα στο άρθρο 1 παρ. 1 και στο άρθρο 4. Άλλο στοιχείο, που εισάγει χαρακτηριστικά, που παραπέμπουν στην ιδιωτική εκπαίδευση (η οποία διέπεται από το Ν. 682/77 και θεμελιώνεται στο άρθρο 16 παρ. 8 του Συντάγματος) αποτελεί ο θεσμός των *διδάκτρων*, που οι μαθητές των μειονοτικών σχολείων υποχρεούνται να καταβάλουν σε ετήσια βάση⁶⁴⁶. Ωστόσο, ο χαρακτήρας των μειονοτικών σχολείων, οφείλει να είναι αμιγής ιδιωτικός ή δημόσιος, σύμφωνα με τις επιταγές του κράτους δικαίου αλλά και της ίδιας της Συνθήκης της Λωζάνης. Ιστορικά παρατηρείται μετατόπιση από σχολεία, ανάλογα με τα ιδιωτικά, που διαχειρίζονταν οι κοινότητες, σε υβριδικά σχολεία και τέλος σε δημόσια σχολεία, που έχουν και χαρακτηριστικά ιδιωτικού χαρακτήρα. Η συνθήκη προβλέπει τη λειτουργία δημόσιων μειονοτικών σχολείων ή / και ιδιωτικών σχολείων, τα οποία ιδρύονται από μέλη της μειονότητας και απευθύνονται σε μειονοτικούς μαθητές. Σε κάθε περίπτωση, τα μειονοτικά σχολεία είναι ισότιμα προς τα αντίστοιχα δημόσια, ύστερα από έγκριση του Υπουργείου Παιδείας⁶⁴⁷.

Για την ίδρυση μειονοτικού σχολείου⁶⁴⁸ απαιτείται άδεια από τον οικείο νομάρχη, αφού προηγουμένως κατατεθεί στον αρμόδιο επιθεωρητή μουσουλμανικών σχολείων αίτηση των γονέων ή κηδεμόνων, με την οποία ζητούν την ίδρυσή του. Ο Γενικός Γραμματέας της Περιφέρειας με την έγκριση του Υπουργείου Παιδείας εκδίδει την ιδρυτική πράξη του σχολείου, ορίζοντας ως «ιδρυτή» έναν από τους αιτούντες, υπό την αίρεση της αποδοχής του διορισμού του και κατά το χρονικό διάστημα, που θα έχει την ιδιότητα γονέα ή κηδεμόνα μαθητή του εν λόγω σχολείου.

⁶⁴⁵ Μπαλτσιώτης Λ. - Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης: νομικό καθεστώς, προβλήματα και προοπτικές» στο Δραγώνα Θ. - Φραγκουδάκη Α. (επιμ.), (συλλογ. έργο), *Πρόσθεση όχι αφαίρεση, πολλαπλασιασμός όχι διαίρεση (Η μεταρρυθμιστική παρέμβαση στην εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης)*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2008, σελ. 63.

⁶⁴⁶ Άρθρο 14, Υπ. Απόφαση 55369/78.

⁶⁴⁷ Μπαλτσιώτης Λ. - Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης: νομικό καθεστώς, προβλήματα και προοπτικές», *op.cit.* στο Δραγώνα Θ., Φραγκουδάκη Α. (επιμ.), *op.cit.*, σελ. 63.

⁶⁴⁸ Άρθρο 5 παρ. 1 και 2 του Νόμου 694/77.

Στην πραγματικότητα «νέα» σχολεία δεν ιδρύονται, ακόμη και αν η πληθυσμιακή κατανομή δε συμφωνεί πλέον με τη χωροθέτηση των σχολείων. Πρόσφατα παρατηρήθηκε κινητικότητα από την πλευρά της μειονότητας, ως προς την πιθανότητα ίδρυσης «ιδιωτικών σχολείων» με βάση τη Συνθήκη της Λωζάνης. Το 2005 πραγματοποιήθηκαν δύο συναντήσεις επιφανών παραγόντων της μειονότητας και του τούρκου πρόξενου στην Κομοτηνή, όπου εξετάστηκε αυτό το ενδεχόμενο. Σε σχετικό δημοσίευμα φαίνεται, ότι η συζήτηση αφορούσε μόνο την ορεινή περιοχή της Ξάνθης⁶⁴⁹.

Η *διαχείριση* των υποθέσεων του σχολείου και κυρίως της ακίνητης περιουσίας του ανατίθεται σε τριμελή Σχολική Εφορεία, η οποία αποτελείται από γονείς ή κηδεμόνες των μαθητών. Τα υποψήφια μέλη της επιτροπής υποδεικνύονται με αρχαιρεσίες μεταξύ των κατοίκων της κοινότητας ή της περιφέρειας του σχολείου και τελικά διορίζονται από το νομάρχη για τρία χρόνια⁶⁵⁰.

Στα μειονοτικά σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας διορίζεται μουσουλμάνος διευθυντής και χριστιανός υποδιευθυντής, ενώ ο συνολικός αριθμός των δασκάλων αντιστοιχεί στις απαιτήσεις του δυναμικού του εκάστοτε σχολείου⁶⁵¹. Ωστόσο, οι *αρμοδιότητες* του υποδιευθυντή είναι αισθητά αυξημένες, εάν συγκριθούν με τις αρμοδιότητες των διευθυντών, σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, υπερέχουν των αντίστοιχων των διευθυντών, γεγονός, που δημιουργεί εύλογα ερωτήματα νομιμότητας των σχετικών διατάξεων⁶⁵².

Στα μειονοτικά σχολεία διορίζονται δάσκαλοι και καθηγητές, «χριστιανοί» και «μουσουλμάνοι», οι πρώτοι για τη διδασκαλία των ελληνόγλωσσων, και οι δεύτεροι για τη διδασκαλία των τουρκόγλωσσων μαθημάτων. Αν και οι «χριστιανοί δάσκαλοι», μόνιμοι ή προσωρινοί είναι σε κάθε περίπτωση δημόσιοι υπάλληλοι, το νομικό πλαίσιο, που ρυθμίζει τη θέση των «μουσουλμάνων δασκάλων» χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη διαφορετικών καθεστώτων. Κυρίως, οι μουσουλμάνοι δάσκαλοι, απόφοιτοι της *Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ)*, οι οποίοι διορίζονται ως δημόσιοι υπάλληλοι, προσωρινοί ή μόνιμοι με απόφαση του νομάρχη και ύστερα από πρόταση του Συντονιστή Μειονοτικών Σχολείων. Η τριετής πλέον ΕΠΑΘ ιδρύθηκε το 1969 και αποτελεί ένα

⁶⁴⁹ Βλ. Αδάμ Κ., «Ιδιωτικά σχολεία αποφάσισαν οι Πομάκοι», *Ελευθεροτυπία*, 9.07.2005.

⁶⁵⁰ Σύμφωνα με τις Υπ. Αποφάσεις 62092/10.06.2002 και 62094/10.06.2002.

⁶⁵¹ Υπ. Απόφαση 55367/78.

⁶⁵² Μπαλτσιώτης Λ. - Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης: νομικό καθεστώς, προβλήματα και προοπτικές», *op.cit.* στο Δραγώνα Θ., Φραγκουδάκη Α. (επιμ.), *op.cit.*, σελ. 64.

από τα αγκάθια της μειονοτικής εκπαίδευσης καθώς η κατάρτιση των μειονοτικών δασκάλων είναι ελλιπής⁶⁵³. Σχετικά πολυάριθμοι, επίσης, είναι οι συμβασιούχοι ιδιωτικού δικαίου μουσουλμάνοι δάσκαλοι, που διορίζονται για ένα έως τρία χρόνια⁶⁵⁴. Τέλος, περιορισμένος αριθμός μετακλητών δασκάλων και καθηγητών (16 συνολικά), τούρκων πολιτών, διορίζονται για προσδιορισμένο χρόνο, σύμφωνα με την Ελληνοτουρκική Συμφωνία του 2000 για την Πολιτιστική Συνεργασία⁶⁵⁵, στο πλαίσιο των εκπαιδευτικού χαρακτήρα ανταλλαγών στελέχωσης των μειονοτικών σχολείων στην Κωνσταντινούπολη και στη Θράκη.

Η ιδιαιτερότητα του περιεχομένου του εκπαιδευτικού προγράμματος αφορά τη γλώσσα διδασκαλίας και τη θρησκευτική παιδεία⁶⁵⁶. Η παράγραφος 1 του Άρθρου

⁶⁵³ Η τριετής πλέον σήμερα φοίτηση των σπουδαστών της ΕΠΙΑΘ δεν μπορεί να χαρακτηριστεί παρά εξαιρετικά ελλιπής και ανορθόδοξη για τη διδασκαλία των μαθημάτων στην τουρκική γλώσσα, καθώς το πρόγραμμα σπουδών διδάσκεται μόνο στα ελληνικά. Η χαμηλής ποιότητας εκπαίδευση των μουσουλμάνων δασκάλων, οπωσδήποτε δυσχεραίνει την επίτευξη των σκοπών της παιδείας του μειονοτικού χώρου. Η αναβάθμιση της ΕΠΙΑΘ σε τετραετή πανεπιστημιακή σχολή θα θέσει ασφαλώς σε νέες βάσεις το σύστημα κατάρτισης των μουσουλμάνων δασκάλων, το οποίο θα πρέπει να εμπλουτιστεί με την παροχή εξειδικευμένων γνώσεων. Η κατάρτιση στα ζητήματα αυτά δε θα ήταν ουσιαστική ούτε αποδοτική, εάν η διδασκαλία τους δεν επεκτεινόταν και στους χριστιανούς μελλοντικούς δασκάλους των μειονοτικών σχολείων. Είναι προφανές, ότι η συνεχιζόμενη απουσία ενός αντίστοιχου Παιδαγωγικού Τμήματος Δασκάλων τουρκικής γλώσσας αλλά και τμήματος Τουρκικής Φιλολογίας, παρά την επί πολλά έτη υπόσχεση περί αναβάθμισης της ΕΠΙΑΘ, δημιουργεί σοβαρά ζητήματα, τόσο σε νομικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο παιδαγωγικής ουσίας, καθώς πιθανόν εγείρει ζητήματα διακρίσεων, αφού η ποιότητα της διδασκαλίας των μαθημάτων, που διδάσκονται οι μαθητές των μειονοτικών σχολείων διαφέρει από αυτήν του υπόλοιπου πληθυσμού (βλ. Μπαλτσιώτης Λ. - Τσιτσελίκης Κ., *ibid.*, σελ. 66). Επιπλέον, η Συνέλευση (Κοινοβουλευτική) του ΣτΕ ωθεί τις ελληνικές αρχές να διαβεβαιώσουν, ότι, *"...the Special Teacher Training Academy of Thessaloniki (EPATH) provides high-quality education in both the Greek and Turkish languages, so as to provide appropriate training for future teachers who will work in the schools of the Muslim minority in Thrace"* (βλ. *"Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)"*, (draft resolution), *op.cit.*, παρ. 18.2). Ενώ και η Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμονας του ΟΗΕ διαπιστώνει το χαμηλό επίπεδο και την κατά συνέπεια προτίμηση των οικογενειών τα παιδιά τους να παρακολουθούν τα ελληνικά δημόσια σχολεία: *"Community representatives claim that the quality of education in minority primary schools falls far below Greek public schools and that the schools do not serve the fundamental needs of the community. Teaching standards are allegedly poor and training courses for minority teachers have been reduced from four years to two, with subsequent lowering of teaching standards. Low quality language teaching means that children are not proficient in either Greek or Turkish on leaving primary school. Problems have reportedly led some families to prefer their children to attend Greek public schools"* (βλ. *"Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall, Addendum: Mission to Greece (8 - 16 September 2008), (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development)"*, *op.cit.*, σελ. 9, παρ. 25).

⁶⁵⁴ Τσιτσελίκης Κ., «Η τουρκο - μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης - Θεσμοί και οργανωτικές δομές της μειονότητας», *op.cit.*, σελ. 5. Οι συμβάσεις αυτές επαβαρύνουν το ταμείο των μειονοτικών σχολείων, τα οποία στην περίπτωση αυτή θεωρητικά χρηματοδοτούνται από τους γονείς ή την κοινότητα, λειτουργώντας υπό ημιαυτόνομο καθεστώς (βλ. Μπαλτσιώτης Λ. - Τσιτσελίκης Κ., *op.cit.*, σελ. 65).

⁶⁵⁵ Βλ. Άρθρα 1.ε και 10 της Ελληνοτουρκικής Συμφωνίας του 2000 και τις Υπουργικές αποφάσεις 55368/16.05.1978.

⁶⁵⁶ Σύμφωνα με το Άρθρο 39 της Συνθήκης της Λωζάνης -αλλά και τα διεθνή κι ευρωπαϊκά κείμενα προστασίας μειονοτήτων- θρησκευτικά μαθήματα γίνονται στα μειονοτικά σχολεία. Η εκπαίδευση σε αυτά περιλαμβάνει τη διδασκαλία και ερμηνεία του Κορανίου, το οποίο, σχετίζεται άμεσα με το ρόλο,

41 (σε συνδυασμό με το Άρθρο 45) της Συνθήκης της Λωζάνης προβλέπει, ότι η Ελλάδα θα παρέχει «ως προς την δημοσίαν εκπαίδευσιν, τας προσήκουσας ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικοίς σχολείοις παροχής, εν τη ιδία αυτών γλώσση, της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω [Ελλήνων] υπηκόων»⁶⁵⁷. Κατά την εφαρμογή της διάταξης αυτής, η οργάνωση της μειονοτικής εκπαίδευσης θεμελιώνεται στην κατά τεκμήριο χρήση της τουρκικής γλώσσας ως μητρικής από το σύνολο της μειονότητας. Το σύστημα αποτελεί συνδυασμό της πρότασης, που υιοθετεί τη διδασκαλία των επιμέρους μαθημάτων στη μητρική ή μειονοτική γλώσσα, την εκμάθηση της επίσημης γλώσσας, αλλά και τη διδασκαλία ορισμένων, μόνο, μαθημάτων σε αυτή. Η κατανομή των γλωσσών θεμελιώνεται σε ευρεία ερμηνεία της διάταξης, που μόλις προαναφέραμε σε σχέση με την ακόλουθη: «Η διάταξις αυτή δεν κωλύει την [ελληνική] Κυβέρνησιν να καταστήση υποχρεωτικήν την διδασκαλίαν της [ελληνικής] γλώσσας εν τοις ερημένοις σχολείοις» (Άρθρο 41 παρ. 1 εδ. β). Έτσι, εκτός από γλωσσικά μαθήματα, την εκμάθηση δηλαδή των ελληνικών και των τουρκικών, τα υπόλοιπα μαθήματα της μειονοτικής εκπαίδευσης διδάσκονται στη μία ή την άλλη γλώσσα. Αρμόδιος να αποφασίσει την κατανομή των ωρών διδασκαλίας είναι ο Υπουργός Παιδείας⁶⁵⁸. Εδώ είναι σημαντικό, να τονίσουμε, ότι η πολιτιστική και γλωσσική σύνθεση της ευρύτερης Μουσουλμανικής μειονότητας δεν ανταποκρίνεται στην τρέχουσα νομική εφαρμογή της Συνθήκης της Λωζάνης. Ο αποκλεισμός των άλλων δύο μειονοτικών γλωσσών, που χρησιμοποιούνται από τους Πομάκους και τους Ρομά, παραβιάζει το δικαίωμα αυτών των ομάδων να μαθαίνουν και να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους στην εκπαίδευση. Τις περισσότερες φορές αντιμετωπίζουν δυσκολίες, να προσαρμοστούν σε μια δίγλωσση εκπαίδευση, η οποία

τον οποίο παίζει η θρησκεία στις εσωτερικές σχέσεις της μουσουλμανικής μειονότητας. Βλ. και: "A recently adopted legislative framework provides, *inter alia*, for the creation of 240 posts of religious teachers (Imams) in Thrace, under the competent Muftis" [Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention - Nineteenth periodic reports of States parties due in 2007- Addendum Greece], (Advance Unedited Version), op.cit., σελ. 14, παρ. 37].

⁶⁵⁷ Η ελληνική κυβέρνηση μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο επεξέτεινε αυτό το ιδιαίτερο καθεστώς στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αφού η υποχρεωτική εκπαίδευση καθορίστηκε σε διεθνές επίπεδο στα εννιά, τουλάχιστον, χρόνια (Βλ. Boussiakou I. K., "The Educational Rights of the Muslim Minority under Greek Law", op.cit., σελ. 10).

⁶⁵⁸ Στα ελληνικά διδάσκεται η ιστορία, η μελέτη του περιβάλλοντος, η γεωγραφία και η ελληνική γλώσσα, ενώ στα τούρκικα τα θρησκευτικά, η φυσική, η χημεία, η γυμναστική, τα τεχνικά, η ωδική και η τουρκική γλώσσα. Έτσι, ο χρόνος διδασκαλίας των μαθημάτων στα ελληνικά και στα τούρκικα είναι ισοποσος. Η εισαγωγή των αγγλικών, της πληροφορικής, αλλά και ο διορισμός εξειδικευμένων γυμναστών και μουσικών στα σχολεία δημιουργούν περαιτέρω ανατροπές υπέρ του «ελληνόφωνου - ελληνόγλωσσου» προγράμματος και αντιδράσεις από τη μεριά της μειονότητας [Βλ. Μπαλτσιώτης Λ. - Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης: νομικό καθεστώς, προβλήματα και προοπτικές», op.cit. στο Δραγανά Θ., Φραγκουδάκη Α. (επιμ.), op.cit., σελ. 67].

οργανώνεται στα Ελληνικά και στα Τούρκικα. Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάνης και τις δύο διμερείς εκπαιδευτικές συμφωνίες, η Τουρκική γλώσσα έγινε η «επίσημη» γλώσσα της μειονότητας, η οποία χρησιμοποιείται ως η γλώσσα διδασκαλίας στα σχολεία, καθώς επίσης και στις σχέσεις με διοικητικές και δικαστικές αρχές. Αυτό, παρά το γεγονός, ότι οι μισοί μαθητές, που πηγαίνουν στα μειονοτικά σχολεία δεν ανήκουν στην τουρκόφωνη ομάδα⁶⁵⁹.

Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση λειτουργούν δύο μειονοτικά γυμνάσια - λύκεια στην Ξάνθη και την Κομοτηνή και δύο (πλέον εξατάξια) ιεροσπουδαστήρια (Κομοτηνής και Εχίνου). Ωστόσο, η λειτουργία των σχολείων αυτών, καθώς και πέντε ελληνόγλωσσων (εκτός από το μάθημα των θρησκευτικών, που διδάσκεται στην τουρκική) γυμνασίων / λυκείων στην ορεινή περιοχή της Ροδόπης -σε αμιγώς μειονοτικές περιοχές, ασφαλώς δεν καλύπτει τον αριθμό των αποφοίτων των μειονοτικών δημοτικών σχολείων⁶⁶⁰. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι περισσότερο από 1.500 μουσουλμάνοι μαθητές επιλέγουν, να φοιτήσουν σε δημόσια ελληνικά σχολεία. Ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει το 17 % του συνολικού μειονοτικού μαθητικού πληθυσμού και έχει αυξητικές τάσεις. Τέλος, ένα αδιευκρίνιστο ποσοστό μαθητών φοιτά σε δευτεροβάθμια σχολεία στην Τουρκία, ο αριθμός τους, όμως έχει μειωθεί την τελευταία δεκαετία τόσο λόγω των προγενέστερων αλλαγών στο εκπαιδευτικό σύστημα της Τουρκίας, όσο και της αλλαγής στάσης της μειονότητας, η οποία στράφηκε στα εν μέρει αναβαθμισμένα μειονοτικά, αλλά και στα κοινά ελληνικά γυμνάσια και λύκεια. Η εισαγωγή των τουρκικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ως γλωσσικό μάθημα, ίσως επιτείνει την τάση αυτή⁶⁶¹.

⁶⁵⁹ Boussiakou I. K., "The Educational Rights of the Muslim Minority under Greek Law", op.cit., σελ. 18 - 19. Επίσης, "the Committee notes with concern that.. members of other linguistic groups have no possibility to learn their mother tongue at school", ενώ η Επιτροπή "...urges the State party to take effective measures to increase school attendance by Roma and Turkish-speaking children, including at the secondary level, to ensure, to the extent possible, that children belonging to minority linguistic groups have an opportunity to learn their mother tongue, including regional dialects, at school, and to ensure an adequate staffing with teachers specialized in multicultural education" (βλ. "Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Greece", op.cit., παρ. 28 και 50).

⁶⁶⁰ Μάλιστα η Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά/Πολιτιστικά Δικαιώματα του ΟΗΕ σημειώνει στις Καταληκτικές Παρατηρήσεις της (το 2004) για την Ελλάδα, ότι: "a high percentage of Roma and Turkish-speaking children are not enrolled in school, or drop out at a very early stage of their schooling" (βλ. "Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Greece", ibid.).

⁶⁶¹ Βλ. Τσιτσελίκης Κ., «Η τουρκο - μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης - Θεσμοί και οργανωτικές δομές της μειονότητας», op.cit., σελ. 6. Επίσης βλ. και "In July 2006, the Ministry of National Education introduced the teaching of Turkish language as a second foreign language in secondary education. On 29th August, 2006, a pilot phase for the teaching of Turkish language as an optional second foreign language in the region of Thrace began in five school units", ("Reports

Το ωρολόγιο πρόγραμμα στα μειονοτικά γυμνάσια / λύκεια αναβαθμίστηκε εκσυγχρονίζοντας το περιεχόμενο της παρεχόμενης παιδείας⁶⁶² αποδίδοντας, όμως, τα νέα μαθήματα στο ελληνόγλωσσο τμήμα. Παρόμοια προσδιορίστηκε το πρόγραμμα σπουδών στα ιεροσπουδαστήρια με την Υπ. Απόφαση Γ2/5560/1999. Μέχρι το 1998 η διάρκεια σπουδών στα ιεροσπουδαστήρια ήταν πενταετής. Σύμφωνα με το άρθρο 4 του Ν. 2621/1998 τα ιεροσπουδαστήρια αναβαθμίστηκαν σε εξαετή εκπαιδευτήρια ισότιμα προς τα εκκλησιαστικά γυμνάσια / λύκεια. Ωστόσο και τα δύο ιεροσπουδαστήρια λειτουργούν σε νομικό κενό, ενώ ο προσδιορισμός του νομικού τους καθεστώτος έγινε χωρίς να ληφθεί υπόψη ο εγγενής ιδιωτικός τους χαρακτήρας και χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με τους φορείς της μειονότητας, που εμπλέκονται, την οικεία Επιτροπή Διαχείρισης Μουσουλμανικής Περιουσίας και το Μουφτή.

Η συγγραφή των σχολικών βιβλίων υποθετικά ανατίθεται⁶⁶³ σε εκπαιδευτικό με απόφαση του υπουργού Παιδείας και ύστερα από εισήγηση του Συντονιστή Μειονοτικών Σχολείων. Σταδιακά αποκαθίσταται το μείζον πρόβλημα, που βασάνιζε επί δεκαετίες δασκάλους και μαθητές σχετικά με το ξεπερασμένο περιεχόμενο των τουρκόγλωσσων εγχειριδίων⁶⁶⁴ και των μη προσαρμοσμένων⁶⁶⁵ ελληνόγλωσσων (για μαθητές με μητρική γλώσσα άλλη από τα ελληνικά). Τα νέα βιβλία του ελληνόγλωσσου προγράμματος, που εκδόθηκαν από το ελληνικό υπουργείο Παιδείας, στο πλαίσιο του προγράμματος «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων», είναι προσαρμοσμένα στις γλωσσικές ανάγκες των μαθητών των μειονοτικών δημοτικών σχολείων, ενώ τα τελευταία έτη νέα βιβλία στάλθηκαν από την τουρκική κυβέρνηση και εγκρίθηκαν από την ελληνική για την πλειονηφία των μαθημάτων του τουρκόγλωσσου προγράμματος⁶⁶⁶.

---

submitted by States Parties under Article 9 of the Convention - Nineteenth periodic reports of States parties due in 2007- Addendum Greece", (Advance Unedited Version), op.cit., σελ. 14, παρ. 36).

⁶⁶² Υπ. Απόφαση Γ2/933/2000.

⁶⁶³ Δεν προβλέπεται διενέργεια διαγωνισμού, όπως ισχύει για τα ελληνόγλωσσα βιβλία της δημόσιας εκπαίδευσης.

⁶⁶⁴ Τα βιβλία, που χρησιμοποιούνται για το Τουρκικό μέρος του σχολικού ωρολόγιου προγράμματος παρέχονται από την Τουρκία σύμφωνα με το ελληνο - τουρκικό Πρωτόκολλο του 1968. Υπάρχουν συχνά καθυστερήσεις στην αποστολή των βιβλίων και, τοιουτοτρόπως, έχει γίνει κοινή πρακτική η χρήση φωτοτυπικού υλικού (βλ. Boussiakou I. K., "The Educational Rights of the Muslim Minority under Greek Law", op.cit., σελ. 18).

⁶⁶⁵ «Οι Μουσουλμάνοι μαθητές έρχονται σε επαφή με την Ελληνική γλώσσα, επισήμως, για πρώτη φορά στο σχολικό επίπεδο. Τα βιβλία, που χρησιμοποιούνται για το ελληνικό μέρος του ωρολογίου σχολικού προγράμματος είναι σχεδιασμένα για μαθητές, που είναι εξοικειωμένοι με το Ελληνικό αλφάβητο και την Ελληνική γλώσσα μέσω της οικογένειάς τους και του κοινωνικο - γλωσσικού περιβάλλοντός τους» σημειώνει η Boussiakou I. K. στο άρθρο της: Boussiakou I. K., ibid.

⁶⁶⁶ Μπαλτσιώτης Λ. - Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης: νομικό καθεστώς προβλήματα και προοπτικές», op.cit. στο Δραγανά Θ., Φραγκουδάκη Α. (επιμ.), op.cit., σελ. 69. Επίσης, "The Assembly (Κοινοβ. Συνέλευση του ΣτΕ) urges the Greek authorities to...provide lasting

Αξίζει, εδώ, να αναφερθεί η ειδική ποσόστωση 0,5% το 2000, επί των εισακτέων για την εισαγωγή σε σχολές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης για τους μουσουλμάνους μαθητές, που είναι εγγεγραμμένοι σε δημοτολόγια της Θράκης ή έχουν μετεγγραφεί από αυτά. Το όριο βάσης του 10 δεν ισχύει για τους μαθητές αυτούς⁶⁶⁷.

support – including funding – for initiatives geared to better understanding between the members of the Muslim minority and the majority, and to better learning of the Greek language by the members of that minority, particularly for the ‘Education of Muslim children’ programme, education being a factor of integration and understanding” και “provide appropriate support to minority schools so that they are in a position to provide high-quality teaching, in particular through the – long-awaited – issuing of certain school books for minority schools which were updated in 1997 in the framework of a European Union-financed project, and by considering the possibility of creating new minority upper secondary schools” [βλ. “Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)”, (draft resolution), op.cit., παρ. 18, 18.1 και 18.3].

⁶⁶⁷ Ibid. βλ. και “A project (co-funded by the EU and the Greek state) has been running for the education of members of the Muslim minority in Thrace and has yielded positive results: the project “Education of Muslim Children” was initiated by the Ministry of National Education and has been running in collaboration with the University of Athens. Its aim is the publication of textbooks for the teaching of the Greek language to students with a different mother tongue, the study of special educational programs, the training of both Christian and Muslim teachers in the teaching of Greek as a second language and in the modern pedagogical methods with the use of technology. In the framework of the project, new policies have been introduced to combat the phenomenon of drop-outs from schools and to foster the integration of Muslim minority pupils into the Greek schools. The 3rd phase of the project is running for the years 2005-2007. A similar program is being run by the University of Thessaly (Volos)”.

Επιπλέον, σύμφωνα με την ελληνική κυβέρνηση, “...some additional measures have been taken in favor of pupils of the Muslim minority in Thrace. More specifically, a) there is a special quota of 0.5 percent for the entrance of Muslim students in Higher Education and, at the same time, by virtue of Law 3404/2005, there is a designated number of posts for entrance in Technical Institutions for Muslim minority graduates of Vocational Schools, b) 10 grants of 500 Euros per month were given to Muslim minority students for the academic year 2006-7, and c) a special scholarship has been designed for students from schools of the Muslim minority. In 1996, upon the entry into force of the relevant legislation, 70 students were admitted, while, during the current academic year (2007-2008), the number of admissions rose to 469 (Lyceum graduates)” (“Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention – Nineteenth periodic reports of States parties due in 2007 – Addendum Greece”, (Advance Unedited Version), op.cit., σελ. 13, παρ. 33 και 34).

βλ. και “The government highlights significant progress in regard to minority education. It is systematically improving the content of education with respect to different religions and cultures, renewing building infrastructure and equipment, and modernizing the institutional framework. A special quota of 0.5 percent for the admission of students from the Muslim minority to universities entered into force in 1996 with very positive results. In 1996, 67 students were admitted, rising to 495 in 2007/8. Community sources welcomed a quota of 0.5 percent of public sector employment for minorities passed into law, but yet to enter into practice. Since 2006, the Turkish language has been introduced into Greek public schools in Thrace as an elective language” (“Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall, Addendum: Mission to Greece (8 - 16 September 2008), (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development)”, op.cit., σελ. 10, παρ. 28), αλλά και “The Commissioner wishes to commend and encourage further action by the Greek authorities for enhancing the human rights of minorities, such as that on ‘education of Muslim children’ in Thrace, the existence of a special quota of 0.5% for entry into higher education of Muslim minority students and the introduction in 2006 of teaching of the Turkish language as a second foreign language in secondary education in Thrace” (“Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE), Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)”, op.cit., σελ. 10, παρ. 39).

Ένα σοβαρό πρόβλημα μειονοτικών αλλά και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εν γένει, είναι, ότι οι Μουσουλμάνες γυναίκες στη Δυτική Θράκη είναι θατολμούσαμε, να πούμε, γυναίκες «δεύτερης κατηγορίας», σε σχέση με τις υπόλοιπες γυναίκες αλλού, κυρίως λόγω θρησκευτικών και μορφωτικών παραγόντων. Η μουσουλμανική θρησκεία δεν επιτρέπει την ελεύθερη συναναστροφή των αγοριών και των κοριτσιών στα σχολεία. Μία μουσουλμανική οικογένεια στη Δυτική Θράκη είθισται να μην επιτρέπει στις κόρες της να παρακολουθούν ένα μη μουσουλμανικό σχολείο. Υπό αυτές τις συνθήκες (δεδομένου και ότι τα δευτεροβάθμια μουσουλμανικά σχολεία στη Θράκη -Κομοτηνή και Ξάνθη- είναι μόνο δύο) τα θηλυκά μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας δεν κατέχουν επαρκή γνώση της επίσημης γλώσσας. Συνεπώς, οι μουσουλμάνες γυναίκες μέσα στη μειονότητα έχουν πολύ περιορισμένες ευκαιρίες εύρεσης εργασίας εκτός σπιτιού και εξαρτώνται συνήθως από τα αρσενικά μέλη της οικογένειάς τους⁶⁶⁸.

Αναφορικά, με την πολυσυζητημένη ρήτρα της αρχής της αμοιβαιότητας μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας⁶⁶⁹ είναι νομικά ιδιαίτερα προβληματική στο βαθμό, που αφορά δικαιώματα των μειονοτήτων και άρα δικαιώματα του ανθρώπου. Σύμφωνα με τη γενική θεωρία περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το δίκαιο των συνθηκών (Συνθήκη Βιέννης, Άρθρο 60, παρ. 5), η εφαρμογή των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν μπορεί να τεθεί υπό τον όρο της αμοιβαιότητας⁶⁷⁰. Συνεπώς, εάν θεσμοθετείται σχετική ρήτρα, θα πρέπει να θεωρείται, ότι η αμοιβαιότητα έχει ισχύ, μόνο ως προς τη διευθέτηση τεχνικών ζητημάτων (βλ. ανταλλαγή ίδιου αριθμού μετακλητών δασκάλων, αντίστοιχος τρόπος παραγωγής και έγκρισης εκπαιδευτικού υλικού) και όχι προς την ίδια την εφαρμογή των δικαιωμάτων (ίδρυση σχολείων, εργασιακές σχέσεις εκπαιδευτικού προσωπικού, πρόγραμμα διδασκαλίας, διαχείριση περιουσίας κτλ.). Έτσι, η αμοιβαιότητα, που προϋποθέτουν ορισμένες διατάξεις

⁶⁶⁸ Boussiakou I. K., op.cit., σελ. 11. Βλ. και την Τρίτη Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα, όπου *inter alia*, διαπιστώνεται, ότι: «Άλλες ιδιωτικές πρωτοβουλίες επικεντρώνονται στην πρόσβαση στην απασχόληση και τη δημόσια ζωή για τις Μουσουλμάνες της περιοχής, που στην προκειμένη περίπτωση ευρίσκονται σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση, επειδή δεν έχουν επαρκή γνώση της ελληνικής γλώσσας» (βλ. «Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα της 5ης Δεκεμβρίου 2003», op.cit., σελ. 27, παρ. 89) αλλά και *"Muslim women experience severe inequalities in access to education and consequent disproportionately high levels of illiteracy and unemployment"*, (*"Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall, Addendum: Mission to Greece (8 - 16 September 2008), (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development)"*), op.cit., σελ. 20, παρ. 74).

⁶⁶⁹ Βλ. Tsitselikis K., "The clause of reciprocity on minority protection between Greece and Turkey: Legal and political aspects regarding the Turkish/Muslim minority of Greece" στο Akgönül S. (ed), op.cit., σελ. 163 - 189.

⁶⁷⁰ Βλ. και *supra*, σελ. 150 για το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού τη συζήτηση περί αμοιβαιότητας.

νόμων και υπουργικών αποφάσεων για την εφαρμογή εκπαιδευτικών δικαιωμάτων αποτελεί μόνιμο παράγοντα υπονόμευσης της εκπαίδευσης⁶⁷¹.

Η ελληνική κυβέρνηση, τέλος, καταλήγει με ευχές ως απάντηση στην Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμονα για κάποια εκπαιδευτικά ζητήματα της μειονότητας⁶⁷².

⁶⁷¹ Μπαλτσιώτης Α. - Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης: νομικό καθεστώς προβλήματα και προοπτικές», *op.cit.* στο Δραγανά Θ., Φραγκουδάκη Α. (επιμ.), *op.cit.*, σελ. 83.

⁶⁷² *“Those efforts should be strengthened by providing for bi-lingual instruction in the pre-school level, which is now mandatory nationally; by guaranteeing that the quality of educational outcomes for those students who choose to go to the minority schools is comparable to graduates from the non-minority schools; ensuring that the teaching staff in the minority schools have the same training and qualifications as teachers in the non-minority schools and that the University of Athens special intervention program to upgrade the minority schools in Western Thrace gets sufficient funding”* (βλ. “Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall, Addendum: Mission to Greece (8 - 16 September 2008), (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development)”, (Appendix), *op.cit.*, σελ. 24, παρ. 93.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μια γενική επισκόπηση και ιστορική ανασκόπηση των προβλημάτων της ελληνικής μειονότητας στην Κων/πολη αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Κατ' αρχάς, ενώ θα έπρεπε να παραμείνει στην Κωνσταντινούπολη το μεγαλύτερο τμήμα των 280.000 ομογενών, που είχαν καταφύγει το 1924, οι Τούρκοι προσπάθησαν να μειώσουν κατά πολύ αυτό τον αριθμό. Πιο συγκεκριμένα, η τουρκική πλευρά διαφώνησε ως προς την ερμηνεία του όρου «εγκατεστημένοι» (ή «*établis*», όπως ήταν ο αντίστοιχος γαλλικός όρος), που αναφερόταν στη Σύμβαση της Λωζάνης (οι εγκατεστημένοι ήδη προ της 30^{ης} Οκτωβρίου 1918, εν τη περιφέρειά της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως). Κατά τους Τούρκους, ο όρος «εγκατεστημένος» αναφερόταν αποκλειστικώς σε εκείνους τους Έλληνες, που ήσαν εγγεγραμμένοι στα οθωμανικά δημοτολόγια. Αντιθέτως, κατά την ελληνική πλευρά, η εγγραφή στα δημοτολόγια δεν ήταν προαπαιτούμενη για την εγκατάσταση στην Πόλη. Επιπλέον, κατά την οθωμανική περίοδο ήταν εξαιρετικά δύσκολη η μεταδημότευση. Για αυτό το λόγο η ελληνική πλευρά πρότεινε να εξετασθούν τα μητρώα του Πατριαρχείου προ του 1918 καθώς και οποιοδήποτε αντίστοιχο στοιχείο απεδείκνυε μόνιμη διαμονή ή άσκηση εμπορίου ή επαγγέλματος στην Κων/πολη. Επί του θέματος γνωμοδότησε τελικώς το Διεθνές Δικαστήριο, το οποίο αποδέχθηκε την ουσία των ελληνικών επιχειρημάτων, χωρίς, όμως να ορίσει απολύτως σαφή κριτήρια για τον προσδιορισμό της εγκατάστασης. Συναφές με το ανωτέρω πρόβλημα ήταν αυτό 30.000 - 40.000 εύπορων Ελλήνων Κων/πολιτών, που αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή διέφυγαν στο εξωτερικό φοβούμενοι επέκταση των αγριοτήτων και στην Πόλη. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν εφοδιασμένοι με διαβατήρια, που είχε εκδώσει η σουλτανική κυβέρνηση. Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Λωζάνης περί ανταλλαγής πληθυσμών ενέπιπταν στην κατηγορία των «εγκατεστημένων». Οι τουρκικές αρχές, όμως, αρνήθηκαν, να επιτρέψουν την επιστροφή τους, τους χαρακτήρισαν ως φυγάδες και κατέλαβαν την κινητή και ακίνητη περιουσία τους⁶⁷³. Τελικώς, η ελληνική πλευρά μετά από χρόνια άκαρπων διαπραγματεύσεων αποδέχθηκε με τη συμφωνία της Άγκυρας του 1930 τις τουρκικές απόψεις επί του θέματος. Το αποτέλεσμα της τουρκικής τακτικής ήταν να δοθούν τελικώς, μετά τη συμφωνία της Άγκυρας 73.000

⁶⁷³ Τουλάχιστον εξήντα άτομα, από εκείνους, που έφυγαν με σουλτανικά διαβατήρια διέθεταν πολύ μεγάλες ακίνητες περιουσίες στην Κωνσταντινούπολη.

πιστοποιητικά μη ανταλλαξιμότητας σε ομογενείς Έλληνες στην Κων/πολη, οι οποίοι αποκαλούνταν από τις τουρκικές αρχές ως Ρωμιοί (Rum). Στον αριθμό αυτό πρέπει να προστεθούν 30.000 Έλληνες υπήκοοι (Yunan), που τους επιτράπη, να παραμείνουν στην Πόλη με άδειες παραμονής. Επιπλέον, στα νησιά Τμβρο και Τένεδο δόθηκαν αντίστοιχα 7.000 και 1.200 πιστοποιητικά μη ανταλλαξιμότητας⁶⁷⁴

Η ελληνική ομογένεια, αντιμετωπίστηκε εξ αρχής ως ξένο σώμα μέσα στην Τουρκία, ενώ οι σχετικές προστατευτικές διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάνης παρέμειναν σε πολλές περιπτώσεις νεκρό γράμμα. Τον Οκτώβριο του 1923 οι Τούρκοι, κατά παραβίαση του Άρθρου 39 της Συνθήκης της Λωζάνης, περιόρισαν τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα των Ελλήνων, που ζούσαν στην Κων/πολη. Τράπεζες, κάθε μορφής και κατηγορίας δημόσιες υπηρεσίες αλλά και μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες και επιχειρήσεις, υποχρεώθηκαν, να απομακρύνουν από τη δουλειά τους όλους τους Έλληνες⁶⁷⁵. Παράλληλα, απαγορεύθηκε σε αρκετούς ομογενείς δικηγόρους η άσκηση της δικηγορίας με το επιχείρημα, ότι ασκούσαν το λειτούργημά τους ενώπιον των διασυμμαχικών δικαστηρίων μεταξύ 1918 - 1922, ενώ το 1932 με το Νόμο 2007/1932 απαγορεύθηκε η άσκηση αρκετών επαγγελματιών περιλαμβανομένης της ιατρικής και της νομικής από μη τούρκους υπηκόους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, ότι πολλοί Έλληνες υπήκοοι, που είχαν παραμείνει στην Πόλη με άδεια παραμονής, να υποχρεωθούν να φύγουν. Η υιοθέτηση του ελβετικού αστικού κώδικα το Φεβρουάριο του 1926 παραβίασε το Άρθρο 42 της Συνθήκης της Λωζάνης⁶⁷⁶ ως προς τα θέματα του οικογενειακού δικαίου. Πιο συγκεκριμένα, επιβλήθηκε ως υποχρεωτικός ο πολιτικός γάμος στους ορθοδόξους, ενώ εκείνη τουλάχιστον την εποχή, κάτι τέτοιο ήταν εντελώς αντίθετο προς τα ήθη και τα έθιμα των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Η Τουρκία πίεσε τους ομογενείς, να αποδεχθούν τους νέους κανόνες και πέτυχε, να παραιτηθούν «αυτοβούλως» από τα σχετικά αστικά δικαιώματα, που είχαν βάσει του Άρθρου 42 της Συνθήκης της Λωζάνης, αν και βεβαίως, μία τέτοια παραίτηση δεν ήταν ισχυρή στο διεθνές δίκαιο. Επίσης, το 1934 με την υιοθέτηση του Νόμου 2525/1934, για την απόκτηση

⁶⁷⁴ Αναλυτικά βλ. Αλεξανδρής Α., «Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1923 - 1954» στο Αλεξανδρής Α., Βερέμης κλπ., *Οι ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923 - 1987*, (σύλλογ. έργο), *op.cit.*, σελ. 91.

⁶⁷⁵ Βλ. Σύλλογος Κων/πολιτών, «1923 - 1998, 75 Χρόνια Παραβιάσεων της Συνθήκης της Λωζάνης από την Τουρκική Δημοκρατία», *op.cit.*, σελ. 3.

⁶⁷⁶ «Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα, όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων».

επωνύμων, Έλληνες, Εβραίοι και Αρμένιοι υποχρεώθηκαν να αλλάξουν τα επώνυμά τους με τουρκικά. Το δικαίωμα της χρήσης των μειονοτικών γλωσσών στα δικαστήρια δε γινόταν σεβαστό· ενώ εμπόδια επίσημα -και μη- ετίθεντο και συνεχίζουν να τίθενται στη χρήση της γλώσσας στην καθημερινή ζωή. Μεταξύ αυτών οι αλληπάλληλες επονομαζόμενες εκστρατείες “*Vatandaş Türkçe Konuş*” («Πολίτες Μιλάτε Τουρκικά») όπως επίσης και η απαγόρευση να κρατούνται οι λογαριασμοί μειονοτικών ιδρυμάτων και ξένων εταιρειών σε μειονοτικές ή γενικά ξένες γλώσσες⁶⁷⁷. Ακόμα πιο σοβαροί, όμως, ήταν οι μεροληπτικοί, εκφοβιστικοί και οικονομικά καταστροφικοί νόμοι, οι οποίοι ψηφίστηκαν από την Τουρκική Εθνοσυνέλευση κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο πρώτος, το 1941, κατά παραβίαση των Άρθρων 38 και 39 της Συνθήκης της Λωζάνης, επέβαλλε υποχρεωτική επιστράτευση των χριστιανών και των εβραίων ανδρών ηλικίας από 18 έως 45 ετών σε τάγματα εργασίας (*amele taburlari*). Πολλοί από αυτούς τους άνδρες πέθαναν εξαιτίας της εξαντλητικής καταναγκαστικής εργασίας (ιδιαίτερα στην κατασκευή δρόμων)⁶⁷⁸. Όσον αφορά στο δεύτερο, λίγους μήνες αργότερα, στις 11 Νοεμβρίου 1942, με το Νόμο 4305 η Τουρκική Κυβέρνηση, με κριτήριο το θρήσκευμα και την εθνότητα επέβαλε ένα υπέρογκο έκτακτο φόρο περιουσίας, που αποσκοπούσε στον οικονομικό αφανισμό των χριστιανών της Τουρκίας. Ο Νόμος, που έμεινε γνωστός σαν Βαρλίκι (*Varlik Vergisi*), κατάφωρη παραβίαση των Άρθρων 38 και 39 Συνθήκης Λωζάνης απαιτούσε την καταβολή του φόρου, τον οποίο αυθαίρετα επέβαλε ο έφορος, μέσα σε 15 μέρες χωρίς δικαίωμα ένστασης. Θεωρητικώς, ο στόχος του φόρου ήταν η αντιμετώπιση και η τιμωρία ορισμένων επιτήδειων, που λόγω του πολέμου είχαν σωρεύσει πλούτο από τη μαύρη αγορά προϊόντων. Για αυτό το λόγο, ο φόρος δεν επιβαλλόταν στο εισόδημα, αλλά στην περιουσία. Στην πράξη, ο φόρος λειτούργησε διαφορετικά. Το ύψος του φόρου ήταν σε άμεση συνάρτηση με το θρήσκευμα και την εθνική καταγωγή των υπόχρεων. Οι μη μουσουλμάνοι, εκλήθησαν να καταβάλλουν ποσά μέχρι και δέκα φορές μεγαλύτερα από αυτά των μουσουλμάνων. Αλλά και οι εξισλαμισμένοι Εβραίοι, οι λεγόμενοι ντονμέδες εκλήθησαν να καταβάλλουν διπλάσια ποσά από τους λοιπούς μουσουλμάνους. Τα ποσά ήταν σε κάποιες περιπτώσεις υλιγγιώδη για την οικονομική

⁶⁷⁷ Βλ. *supra*, σελ. 10 και Αμπατζής Α., *Μαρμαρωμένη Ρωμιοσύνη - Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης*, εκδ. Λιβάνη Α. Α., Αθήνα, 2005, σελ. 96.

⁶⁷⁸ Βρυώνης Σπ., *Ο μηχανισμός της καταστροφής (το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης} - 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης)*, βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2007, σελ. 75 και Αμπατζής Α., *ibid.*, σελ. 97.

κατάσταση των μειονοτικών. Τέσσερις βδομάδες μετά την επιβολή του φόρου, αδυναμία καταβολής του, ισοδυναμούσε με δήμευση της περιουσίας, σύλληψη και εκτόπιση του φορολογούμενου σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας στο Ασκαλέ, τη Σιβηρία της Τουρκίας. Ο φόρος καταργήθηκε το Μάρτιο του 1944. Τα αποτελέσματα της εφαρμογής ήταν βεβαίως μη αναστρέψιμα⁶⁷⁹.

Στις 6 Σεπτεμβρίου 1955 (τα λεγόμενα Σεπτεμβριανά) η Τουρκική Κυβέρνηση ψυχρά και μελετημένα εξαπέλυσε ένα οργανωμένο πογκρόμ εναντίον των χριστιανών της Κωνσταντινούπολης. Υπό τη φαινομενική καθοδήγηση της οργανώσεως «η Κύπρος είναι τουρκική» (Kıbrıs Türktür) μεγάλες ομάδες εξαγριωμένων Τούρκων λεηλάτησαν τη νύκτα της 6^{ης} προς 7^η Σεπτεμβρίου 1955 τα ελληνικά εμπορικά καταστήματα στο κέντρο της Κων/πολης, κατέστρεψαν ναούς, οικείες και νεκροταφεία, κακοποίησαν και σε κάποιες περιπτώσεις σκότωσαν Έλληνες. Ξεκινώντας από τον κεντρικό δρόμο του Πέρα στο κέντρο της Πόλεως (İstiklal Caddesi), προχώρησαν σε λίγες ώρες στην καταστροφή ελληνικών περιουσιών στο Βόσπορο, στην ασιατική ακτή, στα Πριγκηπόνισα έως τον Άγιο Στέφανο, στο σημερινό αεροδρόμιο Κεμάλ Ατατούρκ. Τρία μόλις εικοσιτετράωρα μετά τα γεγονότα, ο αρχηγός της τουρκικής αντιπολίτευσης Ισμέτ Ινονού δήλωσε με προκλητική σαφήνεια, στο κέντρο του Λαϊκού Κόμματος, στο οποίο ήταν αρχηγός: *«Είναι καλό, που το κόμμα δεν αναμείχθηκε στα γεγονότα αυτά, όμως, οι εκδηλώσεις αυτές ήταν πολύ καλά οργανωμένη ενέργεια, για να καθαρίσει η χώρα μας από το ελληνικό στοιχείο, που είναι ένας βραχνάς»*⁶⁸⁰.

Το Μάιο του 1960 ο τουρκικός στρατός προχώρησε στο πρώτο πραξικόπημα στην πολιτική ζωή της Τουρκικής Δημοκρατίας συλλαμβάνοντας τον τότε πρωθυπουργό Αντνάν Μεντερές. Μεταξύ του Οκτωβρίου 1960 και του Σεπτεμβρίου 1961 ο Μεντερές δικάστηκε σε μία σειρά από 19 δίκες, που είχαν ως κεντρικό αντικείμενο τους την παραβίαση του συντάγματος. Μία από τις δίκες αναφερόταν

⁶⁷⁹ Συνολικά 1.869 επιφανείς μειονοτικοί είχαν αυτή την τύχη. Βλ. inter alia Alexandris A., op.cit., 1992 (β' εκδ.), σελ. 207 - 234, Βρυώνης Σπ., ibid., σελ. 75 - 84, Αμπατζής Α., ibid., σελ. 97 - 99, Σύλλογος Κων/πολιτών, «1923 - 1998, 75 Χρόνια Παραβιάσεων της Συνθήκης της Λωζάνης από την Τουρκική Δημοκρατία», op.cit., σελ. 9, Χρησιτίδης Σ., «Οικονομικός Εθνικισμός στα χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Φόρος Περιουσίας στην Τουρκία: Η οικονομική αφαίμαξη των μειονοτήτων», σελ. 283 - 330 στο Ακαδημία Αθηνών, *Νεοελληνικά Ιστορικά (τόμος πρώτος)*, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008 αλλά και ένα έργο αναφοράς για το φόρο βαρλίκ από έναν άνθρωπο, που βρισκόταν μέσα στο μηχανισμό: Οκτέ Φ., *Varlık Vergisi - ο ληστρικός νόμος του φόρου περιουσίας των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης* [μετάφραση από την τουρκική γλώσσα], εκδ. Ηρόδοτος - Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, Θεσσαλονίκη - Αθήνα, 1988.

⁶⁸⁰ Σύλλογος Κων/πολιτών, «1923 - 1998, 75 Χρόνια Παραβιάσεων της Συνθήκης της Λωζάνης από την Τουρκική Δημοκρατία», op.cit., σελ. 10.

αποκλειστικώς στα γεγονότα της 6/7 Σεπτεμβρίου 1955 κατά της ελληνικής ομογένειας. Κατά τη διάρκεια της δίκης αποκαλύφθηκε με αδιάσειστα στοιχεία ο κεντρικός ρόλος, που διαδραμάτισε η κυβέρνηση Μεντερές στα επεισόδια. Ήταν η ίδια τουρκική κυβέρνηση, που είχε προχωρήσει στη σύλληψη του σχεδίου, στην προβοκάτσια περί της δήθεν εκρήξεως στο τουρκικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη, στην οργάνωση και στον εφοδιασμό των διαδηλωτών, στην υπόδειξη των περιοχών και των σημείων, όπου θα γίνονταν οι επιθέσεις και στην κάλυψη από πλευράς αστυνομίας⁶⁸¹.

Οι καταστροφές του 1955 δεν οδήγησαν σε άμεση φυγή των Ελλήνων από την Πόλη. Απετέλεσαν, όμως, την έναρξη για την οριστική εκδίωξη της ομογένειας ενώ ταυτοχρόνως ξεκίνησε ένα ρεύμα μεταναστεύσεως στην Ελλάδα. Το κρίσιμο γεγονός για την ομογένεια, όμως, που ουσιαστικά άλλαξε δραματικά τα δημογραφικά δεδομένα ήταν η απέλαση των Ελλήνων υπηκόων. Τη 16^η Μαρτίου 1964 η τουρκική πλευρά κατήγγειλε την ελληνοτουρκική σύμβαση περί εγκαταστάσεως του 1930⁶⁸² αρνούμενη ταυτοχρόνως οποιαδήποτε διαπραγμάτευση για αντικατάστασή της από νέα συνθήκη⁶⁸³. Την καταγγελία ακολούθησαν ομαδικές απελάσεις των ελλήνων υπηκόων. Επρόκειτο για άτομα, που ναι μεν ήταν Έλληνες υπήκοοι, είχαν, όμως παραμείνει στην Πόλη ως *établis* βάσει της Συνθήκης της Λωζάνης. Το δικαίωμά τους, να παραμείνουν στην Τουρκία δεν το αντλούσαν από τη σύμβαση του 1930 αλλά από τη Λωζάνη⁶⁸⁴. Η Σύμβαση του 1930 αποτελούσε απλώς μια πρόσθετη εξασφάλιση. Τους Έλληνες υπηκόους ακολούθησαν και τα μέλη της οικογένειάς τους, που είχαν τουρκική υπηκοότητα, διότι ήταν αδύνατο το ένα μέλος της οικογένειας να ζει στην Ελλάδα και τα υπόλοιπα στην Τουρκία. Μέσα σε διάστημα δύο ετών 30.000 περίπου άτομα ελληνικής καταγωγής εγκατέλειψαν την Πόλη. Οι περιουσίες των ελλήνων υπηκόων δεσμεύθηκαν με βάση την περιώνυμη μυστική απόφαση του 1964. Η μυστική απόφαση επρόκειτο να ισχύσει τουλάχιστον μέχρι το

⁶⁸¹ Παραβίαση σχεδόν όλων των Άρθρων της Συνθήκης Λωζάνης 38, 39, 40, 42 και 43. Για τα γεγονότα εκείνων των ημερών βλ. Χρηστίδης Χ., *Τα Σεπτεμβριανά (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955) - Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, Στεφανίδης Δ. (επιμ.) Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα, 2000 και Alexandris A., *op.cit.*, 1992 (β' έκδ.), σελ. 256 - 266.

⁶⁸² Βλ. *supra* σελ. 3, Σύμβαση «περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών» της 30^{ης} Ιανουαρίου 1923.

⁶⁸³ Η καταγγελία ήταν ουσιαστικά τα τουρκικά αντίποινα για τα επεισόδια, που είχαν γίνει στην Κύπρο το Δεκέμβριο του 1963 μετά την κατάθεση των 13 σημείων αλλαγής του κυπριακού Συντάγματος από το Μακάριο.

⁶⁸⁴ Όπου εν προκειμένω είχαμε κατάφωρη παραβίαση των Άρθρων 38 και 39.

1988, όταν αποφασίστηκε η άρση αυτής ενώ πολλές περιουσίες πωλήθηκαν σε εξευτελιστικές τιμές⁶⁸⁵.

Ιμβρος - Τένεδος

Στα δύο αυτά νησιά οι τουρκικές αρχές προχώρησαν σε παραβιάσεις από το πρώτο έτος εφαρμογής της Συνθήκης της Λωζάνης. Αμέσως μετά την εγκατάσταση, στις 4 Οκτωβρίου 1923, των τουρκικών αρχών στην Ιμβρο και την Τένεδο, των οποίων, αθροιστικά, ο πληθυσμός σε ποσοστό άνω του 90% ήταν Έλληνες, οι Τούρκοι αγνόησαν πλήρως την ειδική αυτοδιοίκηση, που έπρεπε να υπάρχει στα δύο νησιά καθώς επέλεξαν τα μέλη της τοπικής αυτοδιοίκησης, ενώ όλες οι διοικητικές υπηρεσίες στελεχώθηκαν αποκλειστικά από Τούρκους⁶⁸⁶, ενώ χαρακτήρισαν ανεπιθύμητα 1.500 άτομα από την Ιμβρο και 64 από την Τένεδο, που είχαν καταφύγει προσωρινά σε ασφαλέστερους τόπους, κατά παραβίαση των Άρθρων 14, 38 και 39 της Συνθήκης της Λωζάνης.

Με το Νόμο 1151, που ψηφίστηκε από την Τουρκική Εθνοσυνέλευση στις 25 Ιουνίου 1927 καταργήθηκε ουσιαστικά και επίσημα το καθεστώς αυτοδιοίκησης των νησιών. Ενώ με τον ίδιο νόμο, έκλεισε το Ελληνικό Σχολαρχείο και απαγορεύτηκε η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας κατά παραβίαση της Συνθήκης της Λωζάνης (Άρθρα 14, 37, 38, 40) αλλά και πλήθους προβλέψεων στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο για τα εκπαιδευτικά δικαιώματα και γλωσσικά δικαιώματα στην εκπαίδευση⁶⁸⁷. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, οι πλέον εύποροι κάτοικοι του νησιού, να αρχίσουν να στέλνουν τα παιδιά τους να σπουδάσουν στα παρακείμενα ελληνικά νησιά, Λήμνο, Λέσβο και Σαμοθράκη. Ως αποτέλεσμα αυτής της τουρκικής πολιτικής, ο ελληνικός πληθυσμός των δύο νησιών συρρικνώθηκε. Κατά την απογραφή του 1927 στην Ιμβρο κατοικούσαν 6.762 Έλληνες και στην Τένεδο 1.631⁶⁸⁸.

⁶⁸⁵ Βλ. inter alia Alexandris A., op.cit., 1992 (β' έκδ.), σελ. 280 - 297 και Συρίγος Α., op.cit., σελ. 203.

⁶⁸⁶ «Διόρισαν χωρίς καθυστέρηση Τούρκο διοικητή και έστειλαν, αμέσως, στη δικαιοσύνη, στα τελωνεία, στην αστυνομία και στις λιμενικές αρχές Τούρκους αξιωματικούς απολύοντας όλους τους αρετούς τοπικούς λειτουργούς» (βλ. «1923 - 1998, 75 Χρόνια Παραβιάσεων της Συνθήκης της Λωζάνης από την Τουρκική Δημοκρατία», op.cit., σελ. 4).

⁶⁸⁷ Βλ. το σχετικό Κεφάλαιο 2.Β.3. περί Δικαιώματος στην εκπαίδευση και γλωσσικών δικαιωμάτων σε αυτό. Αξίζει, επιπλέον, να σημειωθεί εδώ, ότι οι Ιμβριοί είχαν έμφυτη κλίση για τα γράμματα και την παιδεία, όπως σημειώνει ο Τενεκίδης στο Τενεκίδης Γ., *Ιμβρος και Τένεδος - Ιστορία - Νομικό Καθεστώς - Σύγχρονη Πραγματικότητα*, Θεσσαλονίκη, 1986, εκδ. Τενεκίδης Γ - Σύλλογος Ιμβρίων Αθηνών - Ιμβριακή Ένωση Μακεδονίας - Θράκης, σελ. 63.

⁶⁸⁸ Βλ. Αλεξανδρή Α., *Οι ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923 - 1987*, op.cit., σελ. 57.

Τη δεκαετία του 1950 (όταν το Δημοκρατικό Κόμμα ήρθε στην εξουσία) υπήρξε σχετική βελτίωση της κατάστασης για τους κατοίκους των δύο νησιών. Το Άρθρο 14 του Νόμου 1151 αντικαταστάθηκε από το Νόμο 5713/1951, που επέτρεπε τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα νησιά σύμφωνα με τα ισχύοντα στα ελληνικά σχολεία της Πόλης.

Η κυπριακή κρίση των ετών 1963 - 64 σφράγισε τη μοίρα των ελλήνων κατοίκων των δύο νησιών με σωρεία παραβιάσεων της Συνθήκης της Λωζάνης (Άρθρα 14, 37, 38, 39 και 40 Συνθήκης της Λωζάνης). Η Τουρκία θέσπισε το Νόμο 502/1964, που ξανααπαγόρευε τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας⁶⁸⁹. Ακολουθώντας την κοινοτική περιουσία περιλαμβανομένων των σχολείων. Οι κινήσεις αυτές προκάλεσαν κύμα φυγής των μαθητών από τα δύο νησιά. Το καταλυτικό γεγονός ήταν πάντως η δημιουργία ανοιχτής αγροτικής φυλακής για βαρυποινίτες στην Ίμβρο. Οι περισσότερες αγροτικές εκτάσεις του νησιού δημεύθηκαν από το κράτος⁶⁹⁰ και σε αυτές εγκαταστάθηκε η φυλακή. Οι βαρυποινίτες κυκλοφορούσαν ελεύθεροι στο νησί με αποτέλεσμα, να τρομοκρατούν τον κόσμο και να προβαίνουν σε εγκληματικές ενέργειες εις βάρος των Ελλήνων. Στα 1964, η πιο γόνιμη γη των Ελλήνων δημεύθηκε και μια στρατιωτική βάση και ένα αεροδρόμιο κατασκευάστηκαν σε αυτά τα εδάφη. Το ψάρεμα απαγορεύτηκε για περιβαλλοντικούς σκοπούς, ενώ η εξαγωγή κρέατος απαγορεύτηκε για λόγους δημοσίας υγείας. Έτσι, οι κάτοικοι του νησιού, που ζούσαν από τη γεωργία, κτηνοτροφία και το ψάρεμα, έπρεπε να μεταναστεύσουν⁶⁹¹. Συνολικά μέχρι το 1984 είχαν δημευθεί από το τουρκικό κράτος για διάφορους λόγους 40.000 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης, 44.000 στρέμματα δασικής έκτασης και 78.000 στρέμματα βοσκοτόπων. Πολλές από αυτές τις εκτάσεις παραχωρήθηκαν σε Τούρκους εποίκους, που εγκαταστάθηκαν σε τρεις νέους οικισμούς, που ιδρύθηκαν στο νησί καθώς και συνοικίες δίπλα στην πρωτεύουσα της Ίμβρου. Επίσης, 200 εκκλησίες και ξωκλήσια καταστράφηκαν. Την ίδια περίοδο τα δύο νησιά χαρακτηρίστηκαν απαγορευμένη περιοχή και η πρόσβαση σε αυτά ήταν δυνατή μόνο κατόπιν παροχής σχετικής

⁶⁸⁹ Βλ. Gross A., "Gökçeada (Imbros) and Bozcaada (Tenedos): preserving the bicultural character of the two Turkish islands as a model for co-operation between Turkey and Greece in the interest of the people concerned (Res 1625/2008 - Doc 11629)", CoE, Parliamentary Assembly, Legal Affairs and Human Rights Committee, 27 June 2008, παρ. 14 - 15.

⁶⁹⁰ Βλ. Άρθρο 5 της υπ'αρ. 6830/1964 Πράξης της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνελεύσεως.

⁶⁹¹ Andreas Gross, op.cit., παρ. 15.

αδείας. Τα μέτρα αυτά είχαν άμεσα αποτελέσματα στον ελληνικό πληθυσμό, που εγκατέλειψε σε μεγάλους αριθμούς τα δύο νησιά⁶⁹².

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

6.Γ.1. Οικουμενικό Πατριαρχείο

Στη Συνθήκη της Λωζάνης δεν υπάρχει ρητή αναφορά για το θεσμό του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η μόνη έμμεση αναφορά είναι αυτή, που περιέχεται στο Άρθρο 42 παρ. 3, το οποίο, αναφέρει, ότι:

«Η Τουρκική κυβέρνηση υποχρεούται να παρέχει πάσαν προστασίαν εις τας εκκλησίας, συναγωγάς, νεκροταφεία και λοιπά θρησκευτικά καθιδρύματα των ειρημένων μειονοτήτων. Εις τα ευαγή καθιδρύματα ως και τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των αυτών μειονοτήτων, των ήδη ευρισκομένων εν Τουρκία θα παρέχεται πάσα ευκολία και άδεια, η δε Τουρκική Κυβέρνησις, προκειμένου περί ιδρύσεως νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, ουδεμίαν θέλει αρνηθή εκ των αναγκαίων ευκολιών, αίτινες έχουσιν εξασφαλισθή εις τα λοιπά ιδιωτικά καθιδρύματα ομοίας φύσεως»⁶⁹³.

Η εγκαθίδρυση λαϊκού κράτους στην Τουρκία, που πραγματοποιήθηκε με την κατάργηση του Χαλιφάτου το 1924, επέβαλε το διαχωρισμό του κράτους από τη θρησκεία για πρώτη φορά από την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ακολούθησε μια σειρά από καταλυτικές μεταρρυθμίσεις, με τις οποίες το Κεμαλικό κράτος εμπέδωσε την επιβολή του νέου κοσμικού κράτους (Etat Laique) επί του προϊσχύσαντος θεοκρατικού κράτους. Το γεγονός αυτό δημιούργησε μια νέα κατάσταση με σημαντικές επιπτώσεις όχι μόνο στην Ισλαμική θρησκεία, αλλά και στα υπόλοιπα θρησκευτικά του Τουρκικού κράτους μειονοτικού χαρακτήρα, όπως το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το Αρμενικό Πατριαρχείο, η Εβραϊκή θρησκεία κ.λ.π., περιορίζοντας τον Οικουμενικό Πατριάρχη καθώς και όλους τους υπόλοιπους θρησκευτικούς αρχηγούς αποκλειστικά στα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Με τη μετατροπή αυτή της Τουρκίας σε λαϊκό κράτος και την υιοθέτηση μιας σειράς

⁶⁹² Συρίγος Α, *op.cit.*, σελ. 205 - 206.

⁶⁹³ Βλ. και Σπαθάρη Αυσ., *Ο ιδιαίτερος προσωπικός θεσμός του ελληνορθόδοξου τούρκου υπηκόου (Άρθρο 42 Συνθήκης Λωζάνης) - Η νομική κατάσταση του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Αθήνα, 1947.

Η Τουρκία χρησιμοποιεί διαχρονικά πολλά και ετερόκλητα μέσα, κατά του Οικουμενικού Πατριαρχείου με αμετάβλητο στόχο την αποδυνάμωση, αν όχι και την εκδίωξή του από την Τουρκία. Τα ζητήματα, που προκύπτουν είναι τα εξής:

α) Η άρνηση της οικουμενικότητας του Πατριαρχείου

Στο Πρακτικό της 10ης Ιανουαρίου, συμφωνείται ο περιορισμός του Οικουμενικού Πατριαρχείου στα αυστηρώς πνευματικά και εκκλησιαστικά του καθήκοντα⁶⁹⁸. Τα καθήκοντα αυτά, όπως προκύπτει από τις συνομιλίες της Λωζάνης ούτε θίγονται, ούτε περικόπτονται. Παραμένουν ως έχουν από αιώνων, ενώ έχουν δύο κύριες συνιστώσες, δηλαδή τα καθήκοντα του Πατριάρχου ως Αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως και τα καθήκοντα της οικουμενικής αποστολής του⁶⁹⁹. Η Τουρκία επεμβαίνει πολλαπλώς στα εσωτερικά ζητήματα του Πατριαρχείου, αρνούμενη ακόμη και την οικουμενικότητά του και ό,τι αυτή συνεπάγεται. Εντός της Τουρκίας απαγορεύεται η χρήση του όρου Οικουμενικός (ακόμη και η δημόσια), όπερ έχει σημειώσει κατ' επανάληψη η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις Ετήσιες Εκθέσεις Προόδου για τη χώρα αυτή⁷⁰⁰. Για τις τουρκικές αρχές, ο Πατριάρχης εξακολουθεί

---

view to giving a supreme proof of the conciliatory disposition of the delegation over which he presided, Ismet Pasha withdrew this proposal (i.e. concerning the removal from Constantinople of the Ecumenical Patriarchate) 'under the conditions just stated by him and in reliance on the assurances of which he had already taken note' (See records of the Lausanne Conference, minutes of the meeting on 10 January 1923). Even this brief summary shows that this official declaration was of fundamental importance, coming as it did on the heels of the strong and sustained position taken up by other delegations and especially by Mr. E. Venizelos, who more than once categorically impressed upon the Conference that Greece could not sign a Treaty providing for the removal of the Patriarchate" (βλ. Aghnides Th., *The Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the Light of the Treaty of Lausanne*, εκδ. Aghnides Th., 1964, New York, σελ. 28 - 29).

Βλ. επίσης, αναλυτικά Αλεξανδρής Α., «Η συνδιάσκεψη της Λωζάνης και η οικουμενική διάσταση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως: η σημασία του Πρακτικού της 10ης Ιανουαρίου 1923», σελ. 253 - 294 στο *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Οικονομία του Γένους (Επιστημονική Διημερίδα υπό την αιγίδα της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου)*, εκδ. Αδελφότης Οφφικιάλων του Οικουμενικού Πατριαρχείου «Παναγία η Παμμακάριστος», Αθήνα, 2007.

⁶⁹⁸ Αλεξανδρής Α., «Η συνδιάσκεψη της Λωζάνης και η οικουμενική διάσταση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως: η σημασία του Πρακτικού της 10ης Ιανουαρίου 1923», *op.cit.*

⁶⁹⁹ Βλ. και Κονιδάρης Μ. Ι., *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο στο σύγχρονο κόσμο, προβλήματα και προοπτικές, Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων*, Αθήνα, Φεβρ. 2000, σελ. 11 - 23.

⁷⁰⁰ Βλ. την Έκθεση του 2008: *"The Ecumenical Patriarch is not free to use the ecclesiastical title Ecumenical on all occasions. In January 2008, Prime Minister Erdogan declared that use of the title 'ecumenical' should not be a matter on which the State should rule"* [*"Turkey 2008 Progress Report"*, Commission of the European Communities, SEC(2008)2699, EU, Brussels, 5.11.2008, σελ. 19].

την Έκθεση του 2007, που καταγράφει, ότι: *"The Ecumenical Patriarch is not free to use the ecclesiastical title Ecumenical on all occasions"* [*"Turkey 2007 Progress Report"*, Commission of the European Communities, SEC(2007)1436, EU, Brussels, 6.11.2007, σελ. 17] αλλά και την Έκθεση του 2006: *"The public use of the ecclesiastical title of the Ecumenical Patriarchat is still banned"*

να είναι μόνο ο Ρωμός Πατριάρχης του Φαναρίου (Rum Fener Patriği). Με μία παραλλαγή τελευταία, αφού ενίοτε αποκαλείται Istanbul Rum Patriği⁷⁰¹ και το Οικουμενικό Πατριαρχείο, κατά την τουρκική άποψη, είναι “ίδρυμα εσωτερικού της δικαίου”, υπαγόμενο ως προς τη σύσταση και τη λειτουργία του στην Τουρκική έννομη τάξη⁷⁰².

Αλλά η οικουμενικότητα του Πατριαρχείου προκύπτει από τα θέσμια και τις παραδόσεις της εκκλησίας. Ο τίτλος του *Οικουμενικού* αποδίδεται στον Πατριάρχη ΣΤ΄ αιώνα μ.Χ. και το περιεχόμενό του έχει εκκλησιαστική και μόνο ισχύ και σημασία, σύμφωνα με τους κανόνες και την παράδοση της Εκκλησίας. Δε συνεπάγεται εγκόσμια ισχύ, η οποία δεν απαντάται στους κανόνες και την ιστορία της Ορθοδοξίας, ούτε η χρήση του ισοδυναμεί με τη δημιουργία ενός «Βατικανού» στο Φανάρι, όπως διατείνονται διάφοροι κύκλοι στην Τουρκία⁷⁰³. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης, όπως κατ’ επανάληψιν τονίζεται και στα Πρακτικά της Λωζάνης είναι ο Πρώτος τη τάξει Ιεράρχης της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Τα Πρωτεία του αναγνωρίζονται από όλες τις άλλες Χριστιανικές Εκκλησίες, Ορθόδοξες και μη, παγκοσμίως. Επίσης, το ζήτημα είναι αμιγώς θρησκευτικό και συναρτάται ευθέως με την εκδήλωση της *θρησκευτικής ελευθερίας*. Η άρνηση της οικουμενικότητας του Πατριαρχείου δεν μπορεί να ερμηνεύεται ούτε με το πρόσχημα του λαϊκού χαρακτήρα της Τουρκικής Δημοκρατίας, όπως ενίοτε επιχειρείται⁷⁰⁴. Αντιθέτως, αυτός ο ίδιος χαρακτήρας επιβάλλει στην πολιτεία, να μην αναμειγνύεται άσκοπα και να μην παρεμβαίνει αυθαίρετα στις θρησκευτικές υποθέσεις και την οργάνωση των θρησκευτικών κοινοτήτων. Τούτο επιβάλλουν σήμερα τα διεθνή πρότυπα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και η νομολογία του ΕΔΑΔ.

[“Turkey 2006 Progress Report”, Commission of the European Communities, SEC(2006)1390, EU, Brussels, 8.11.2006, σελ. 16].

⁷⁰¹ Διακοφωτάκης Γ., *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο μετά την Λωζάννη. Ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας*, (Σειρά Διεθνούς Δικαίου και Εξωτερικής Πολιτικής, διεύθ. Ρούκουνας Ε.), Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2007, σελ. 50 και Κονιδάρης Ι. Μ., *op.cit.*, σελ. 23.

⁷⁰² Γεωργούλης Σ., «Η αντιμετώπιση του Οικουμενικού Πατριαρχείου από το σύγχρονο τουρκικό κράτος», *op.cit.*

⁷⁰³ Ο ίδιος ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, σε διάλεξή του στο Βρετανικό Μουσείο (Νοέμβριος 1993) τόνισε: “Επιτραπήτω ημιν, όπως επαναλάβομεν, ότι δεν θεωρούμεν το Οικουμενικόν Πατριαρχείον ως εν άλλον Βατικανόν, ούτε έχομεν την πρόθεσιν να μετατρέψωμεν αυτό εις τοιούτον π. Απεναντίας, έχομεν δηλώσει κατ’ επανάληψιν, ότι ακόμη και αν τοιαύτη ιδέα προταθή ημίν, ημείς θα την απερρίπτωμεν ως εναντίαν εις την εκκλησιολογίαν και την παράδοσιν της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον δεν επιδιώκει να γίνη εν κράτος. Θέλει να μείνη μόνον μία Εκκλησία -μία Εκκλησία όμως ελευθέρα και εις όλους σεβαστή- μόνον θρησκευτικός και πνευματικός θεσμός, διδάσκων, οικοδομών, διακονών τα πανανθρώπινα ιδανικά, εκπολιτίζων, κηρύττων την αγάπην προς πάσαν κατεύθυνσιν” (Κονιδάρης Ι. Μ., *op.cit.*, σελ. 43 - 44).

⁷⁰⁴ Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*, σελ. 51.

Από σκοπιάς διεθνούς δικαίου και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η άρνηση της οικουμενικότητας του Πατριαρχείου συνιστά παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας⁷⁰⁵, τουλάχιστον, διότι:

- i) δεν τηρούνται τα συμπεφωνημένα στη Λωζάνη (βλ. ανωτέρω),
- ii) παραβιάζεται το Άρθρο 9 της ΕΣΔΑ, εν προκειμένω, η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκευτικής ελευθερίας και ο τρόπος οργανώσεως μιας θρησκευτικής κοινότητας. Κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ:

«Η υποχρέωση του Κράτους να είναι ουδέτερο και αμερόληπτο, όπως ορίζεται στη νομολογία του Δικαστηρίου, είναι ασυμβίβαστη με οιαδήποτε εξουσία του κράτους να αξιολογήσει την ορθότητα (legitimacy) των θρησκευτικών πεποιθήσεων»⁷⁰⁶.

Επίσης, ως προς τους τρόπους εκφράσεως αυτών των θρησκευτικών πεποιθήσεων, όπως είναι ο σεβασμός και η τήρηση των κανόνων και της παραδόσεως της Εκκλησίας:

«Το Δικαστήριο παρατηρεί, ότι, κατ' αρχήν, για τους σκοπούς της ΕΣΔΑ, το δικαίωμα στη θρησκευτική ελευθερία αποκλείει την αξιολόγηση από το Κράτος της ορθότητας των θρησκευτικών πεποιθήσεων ή των τρόπων με τους οποίους αυτές οι πεποιθήσεις εκφράζονται»⁷⁰⁷.

Δηλαδή δεν είναι δικαίωμα ή υποχρέωση της Τουρκίας να εκτιμήσει κατά πόσον, ορθώς ή μη, ο Πατριάρχης φέρει τον τίτλο του Οικουμενικού. Τούτο συνιστά μία αδικαιολόγητη ανάμειξη του κράτους στα ενδότερα της πίστεως ενός εκάστου και της οργανώσεως της Εκκλησίας, δηλαδή όλων των πιστών σαν σύνολο. Η δε έκφραση κρίσεων από αυτό επί των πιστεύω μίας θρησκευτικής οργάνωσης είναι ζήτημα εκτός δικαίου και εκτός των δυνατοτήτων της νομοθεσίας, εφ' όσον βεβαίως δεν τίθεται ζήτημα των περιορισμών του Άρθρου 9 ΕΣΔΑ.

Και επειδή οι εκδηλώσεις της θρησκευτικής ελευθερίας συναρτώνται και με την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι (Άρθρο 11 ΕΣΔΑ), η οποία συνεπάγεται και το δικαίωμα της ελεύθερης εσωτερικής (διοικητικής) οργάνωσης μίας θρησκευτικής κοινότητας, το ΕΔΔΑ θεωρεί, ότι:

⁷⁰⁵ Βλ. την παρούσα ανάλυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Κεφάλαιο αυτό, σε συνδυασμό με το σχετικό Κεφάλαιο στην παρούσα εργασία περί σύγχρονου διεθνούς δικαίου γενικά και Ελευθερίας άσκησης της θρησκείας ειδικά, στο Μέρος Πρώτο.

⁷⁰⁶ Βλ. "The Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia", (No. 72881/01), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 5.10.2006, παρ. 58.

⁷⁰⁷ Βλ. «Μητροπολιτική Εκκλησία Βεσσαραβίας και Άλλοι κ. Μολδαβίας» ("The Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova"), op.cit., παρ. 117 και 123.

«Το Δικαστήριο υπενθυμίζει, ότι παραδοσιακά και διεθνώς, οι θρησκευτικές κοινότητες υπάρχουν με τη μορφή οργανωμένων δομών. Σέβονται κανόνες, τους οποίους οι πιστοί συχνά θεωρούν ως θεϊκής προέλευσης. Οι θρησκευτικές τελετουργίες έχουν για τους πιστούς μια σημασία και μια αξία ιερή, όταν τελούνται από λειτουργούς της θρησκείας, οι οποίοι έχουν την προς τούτο ικανότητα, σύμφωνα με τους κανόνες αυτούς. Η προσωπικότητα των θρησκευτικών λειτουργών είναι αναμφίβολα σημαντική για κάθε μέλος της κοινότητας. Η συμμετοχή στη ζωή της κοινότητας είναι, λοιπόν, μία εκδήλωση της θρησκείας, που απολαμβάνει της προστασίας του Άρθρου 9 της ΕΣΔΑ... Το δικαίωμα των πιστών στη θρησκευτική ελευθερία περιλαμβάνει την προσδοκία, ότι θα επιτραπεί στην κοινότητα, να λειτουργεί ειρηνικά, χωρίς την αυθαίρετη παρέμβαση του Κράτους. Πράγματι, η αυτόνομη οργάνωση των θρησκευτικών κοινοτήτων είναι απαραίτητη για τον πλουραλισμό μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία και, ως εκ τούτου, βρίσκεται στον ίδιο τον πυρήνα της προστασίας του Άρθρου 9»⁷⁰⁸.

Η οργάνωση της κοινότητας, η προσωπικότητα του θρησκευτικού λειτουργού, εν προκειμένω του Οικουμενικού Πατριάρχη, και η συμμετοχή σε αυτή την κοινότητα περιορίζονται, χωρίς θεμιτό κατά νόμο σκοπό από την Τουρκία, η οποία αρνείται τον οικουμενικό χαρακτήρα του Πατριαρχείου, απαγορεύει τη δημόσια χρήση του εκκλησιαστικού τίτλου του Πατριάρχη και δημιουργεί προσκόμματα στην άσκηση της οικουμενικής αποστολής του Πατριαρχείου. Κατά το παρελθόν, μάλιστα, η Άγκυρα έχει προβεί σε επανειλημμένες γραπτές και προφορικές παραστάσεις προς τους κατά καιρούς Πατριάρχες για τη χρήση του εκκλησιαστικού τους τίτλου. Έχει, μάλιστα, εμποδίσει, ακόμη και την έξοδο από την Τουρκία Ιεραρχών του Θρόνου προκειμένου, να μη συμμετέχουν σε θρησκευτικές εκδηλώσεις στο εξωτερικό⁷⁰⁹. Όλες αυτές οι πρακτικές των τουρκικών αρχών δε συνάδουν με το πνεύμα του Άρθρου 9 της ΕΣΔΑ, αλλά ούτε και με τη νομολογία του ΕΔΔΑ.

iii) το Άρθρο 18 ΔΣΑΠΔ, η ερμηνεία του οποίου, από την αρμόδια Επιτροπή αυτού, Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων προβλέπει, μεταξύ πολλών άλλων, ότι «η επιβολή ειδικών περιορισμών στην πρακτική και τα θρησκευτικά καθήκοντα των διαφόρων θρησκειών δεν είναι σε συμφωνία με την απαγόρευση των διακρίσεων, που βασίζονται στη θρησκεία...»⁷¹⁰.

⁷⁰⁸ Βλ. *“Hasan and Chaush v. Bulgaria”*, op.cit., παρ. 62 και supra, υποσημ. 327 στο υποκεφάλαιο, περί του Δικαιώματος ίδρυσης θρησκευτικών ιδρυμάτων, οργανισμών και ενώσεων.

⁷⁰⁹ Διακοφωτάκης Γ., op.cit., σελ. 52 -53.

⁷¹⁰ *General Comment No. 22, “The right to freedom of thought, conscience and religion”, (Art. 18), Human Rights Committee, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, (Forty - eighth session), UN, 30.07.1993, para. 9, (<http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/9a30112c27d1167cc12563ed004d8f15>).*

iv) τις δεσμεύσεις του ΟΑΣΕ εν γένει και ειδικά το Καταληκτικό Κείμενο της Βιέννης (παρ. 16.4), κατά το οποίο: «τα Συμμετέχοντα Κράτη σέβονται το δικαίωμα των θρησκευτικών κοινοτήτων, να οργανώνονται, σύμφωνα με τη δική τους ιεραρχική και θεσμική δομή».

Με άλλα λόγια, το αν το Πατριαρχείο είναι ή όχι Οικουμενικό είναι ζήτημα των κανόνων μιας θρησκείας και των θρησκευτικών πεποιθήσεων των μελών μιας θρησκείας. Εσωτερικός νόμος ή και διοικητικές πράξεις και πρακτικές, που απαγορεύουν την οικουμενικότητα δε νοούνται, διότι αφ' ενός μεν εισάγουν έναν αδικαιολόγητο κατά την ΕΣΔΑ περιορισμό, αφ' ετέρου δε δικαιολογούνται στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Τέλος, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του ΣτΕ ωθεί την τουρκική κυβέρνηση να δώσει στο Ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο την ελευθερία, να επιλέγει, να χρησιμοποιεί το επίθετο «οικουμενικό»⁷¹¹.

β) Η πατριαρχική εκλογή - αδυναμία ανανεώσεως και εκπαιδεύσεως του κλήρου

Όλες οι διεθνείς συμβάσεις και δεσμεύσεις, που αναφέρονται στη θρησκευτική ελευθερία, όπως επίσης και η νομολογία του ΕΔΔΑ, αναγνωρίζουν το δικαίωμα των θρησκευτικών κοινοτήτων, να οργανώνονται ελεύθερα και να αποφασίζουν, επίσης ελεύθερα, τα της εκλογής των θρησκευτικών ηγετών τους, σύμφωνα με τους κανόνες και τις παραδόσεις εκάστης θρησκείας.

Η Διακήρυξη του ΟΗΕ για την εξάλειψη των διακρίσεων, με βάση τη θρησκεία προβλέπει, ότι η θρησκευτική ελευθερία περιλαμβάνει το δικαίωμα «του διορισμού, εκλογής ή ορισμού δια της διαδοχής των κατάλληλων ηγετών, σύμφωνα με τις απαιτήσεις και τα πρότυπα κάθε θρησκείας»⁷¹². Επίσης, κατά τα πρότυπα του ΟΑΣΕ, τα

⁷¹¹ “Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)”, (draft resolution), op.cit., παρ. 19.4. Βλ. και (a) Title of the Patriarchate:

“From a historical viewpoint, the Patriarch was the bishop of Constantinople, the capital of the Byzantine Empire, and the second most important Christian leader after the Pope in Rome, according to the Second Ecumenical Council of Constantinople in 381. The Patriarchate was only one of the four patriarchates of the Early Church (which were located in Constantinople, Alexandria, Antioch and Jerusalem), but it was by far the most important. For these historical reasons, the proper title of the Patriarchate, as recognized by all Christian institutions, is the Ecumenical Patriarchate of Constantinople” (“Interim report on Elimination of all forms of religious intolerance and discrimination based on religion or belief, by Abdelfattah Amor, Special Rapporteur (visit to Turkey, 2000)”, Commission on Human Rights, A/55/280/Add.1, UN, 11.08.2000, σελ. 15, παρ. 70).

⁷¹² Βλ. UN Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion and Belief, op.cit., Άρθρο 6, παρ. γ.

κράτη καλούνται, να σέβονται το δικαίωμα των θρησκευτικών κοινοτήτων «να οργανώνονται σύμφωνα με τη δική τους ιεραρχική και οργανωτική δομή» και να «επιλέγουν, διορίζουν ή αντικαθιστούν τους κληρικούς τους, σύμφωνα με τις δικές τους απαιτήσεις και πρότυπα, όπως επίσης και σύμφωνα με την οιαδήποτε διευθέτηση μεταξύ αυτών και του κράτους, την οποία έχουν ελεύθερα αποδεχθεί»⁷¹³.

Αλλά αυτά δεν ισχύουν από το 1923 στην Τουρκία, η οποία επιλέγει, να αγνοεί τους κανόνες της Εκκλησίας και την οικουμενική διάσταση του Πατριαρχείου. Την επαύριο της Λωζάνης, και προ της εκλογής του Πατριάρχη Γρηγορίου Ζ', ο Νομάρχης Κων/πολης κοινοποιεί στο Πατριαρχείο το Tezkere (Διάταγμα) υπ' αρ. 1092, 6 Δεκεμβρίου 1923, βάσει του οποίου δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι έχουν μόνο α) όσοι έχουν την τουρκική ιθαγένεια, και β) ασκούν τα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα εντός της Τουρκίας⁷¹⁴.

Κάποιες δεκαετίες αργότερα, ο Νομάρχης Κων/πολης επανέρχεται με ένα Talimat (Οδηγία, 25 Μαΐου 1970), το οποίο συμπληρώνει το νομαρχιακό Διάταγμα του 1923 και προβλέπει επαχθέστερους όρους για τη διενέργεια πατριαρχικής εκλογής. Το κείμενο του 1970 διατηρεί την υποχρέωση της τουρκικής υπηκοότητας. Επίσης, αγνοεί τον κύριο φορέα εξουσίας σε περίπτωση χηρείας του πατριαρχικού θρόνου, δηλ. την Ιερά Σύνοδο καθώς και τον προεδρεύοντα αυτής. Αντ' αυτών θεσπίζει το θεσμό του γηραιότερου μητροπολίτη και μιας ad hoc τριμελούς επιτροπής. Απαιτείται η παράδοση στη Νομαρχία καταλόγου τουλάχιστον τριών υποψηφίων, από τον οποίο κατάλογο η Νομαρχία μπορεί να διαγράψει όποιον επιθυμεί. Ορίζεται υποχρεωτική η παρουσία συμβολαιογράφου κατά την εκλογή του Πατριάρχη. Σε περίπτωση μη συμμορφώσεως με αυτά, η Νομαρχία διορίζει Πατριάρχη αυτεπαγγέλτως. Με βάση το κείμενο οδηγιών του 1970 έγιναν οι εκλογές των δύο τελευταίων πατριαρχών, του Δημητρίου το 1972 και του Βαρθολομαίου το 1991. Αντίστοιχο πρόβλημα με την απαίτηση της τουρκικής υπηκοότητας για τον Πατριάρχη υφίσταται και με τα μέλη της Πατριαρχικής Ιεράς Συνόδου⁷¹⁵.

Το ζητούμενο είναι οι αρχές να κατανοήσουν τα ευρωπαϊκά πρότυπα θρησκευτικής ελευθερίας και να επιτρέψουν την ακώλυτη εκλογή του Οικουμενικού Πατριάρχη, βάσει των κανόνων και των παραδόσεων της Εκκλησίας.

⁷¹³ Βλ. Καταληκτικό Κείμενο Βιέννης (1989), παρ. 16.4.

⁷¹⁴ Μόνη εξαίρεση σε αυτό το διάταγμα είναι η εκλογή του Πατριάρχη Αθηναγόρα (1948), ο οποίος μέχρι τότε είναι Αρχιεπίσκοπος Αμερικής και του χορηγείται η τουρκική ταυτότητα, με την άφιξή του στην Κων/πολη. Λογίζεται, από τις τουρκικές αρχές, ότι, εφ' όσον έχει γεννηθεί σε ένα πρώην οθωμανικό έδαφος (Βασιλικό Παγονίου, Ιωάννινα) κατέχει την τουρκική ιθαγένεια εκ γενετής.

⁷¹⁵ Βλ. Συρίγος Α, *op.cit.*, σελ. 222.

Εν προκειμένω, σημειώνουμε μία πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ, η οποία παρουσιάζει συνάφεια με το πρόβλημα της Πατριαρχικής εκλογής και της συμμετοχής αλλοδαπών κληρικών στη διοίκηση του Πατριαρχείου, στην έδρα του. Εξετάζοντας το ζήτημα της απαγόρευσης λειτουργίας μιας θρησκευτικής οργάνωσης, το Δικαστήριο αποφαινεται, μεταξύ άλλων:

«Το Δικαστήριο παρατηρεί, ότι ο Νόμος περί Θρησκευμάτων πράγματι απαγορεύει σε ξένους πολίτες να είναι ιδρυτικά μέλη ρωσικών θρησκευτικών οργανώσεων. Πιστεύει, πάντως, ότι δεν υπάρχει εύλογη και αντικειμενική δικαιολόγηση της διαφοράς στη μεταχείριση Ρώσων και ξένων πολιτών ως προς την ικανότητά τους να ασκούν το δικαίωμα στη θρησκευτική ελευθερία δια της συμμετοχής τους στη ζωή οργανωμένων θρησκευτικών κοινοτήτων»⁷¹⁶.

Δηλαδή το Δικαστήριο αποφαινεται, ότι η αλλοδαπή ιθαγένεια δεν είναι θεμιτή, κατά την ΕΣΔΑ, αιτία για την απαγόρευση της συμμετοχής ενός αλλοδαπού στην ίδρυση μιας θρησκευτικής οργανώσεως. Το ΕΔΔΑ αδυνατεί να αντιληφθεί τη διάκριση ή το ρόλο της ιθαγένειας στην απόλαυση της θρησκευτικής ελευθερίας. Με το ίδιο σκεπτικό δεν μπορεί να απαγορεύεται η συμμετοχή αλλοδαπών Ιεραρχών του Θρόνου στη διοίκηση του Πατριαρχείου και στην εκλογή τους στο αξίωμα του Πατριάρχη. Διότι, στο μείζον (ίδρυση) περιλαμβάνεται το έλασσον (συμμετοχή). Δηλαδή, αφού επιτρέπεται κατά το ΕΔΔΑ η ίδρυση μιας θρησκευτικής οργάνωσης από αλλοδαπούς, τότε ασφαλώς επιτρέπεται η συμμετοχή αλλοδαπών στη ζωή μιας ήδη υπάρχουσας και οργανωμένης Εκκλησίας, όπως το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Η Τουρκία, όπως επιβάλλει με το Διάταγμα του 1923 την εκλογή Πατριάρχη στους κληρικούς με τουρκική ιθαγένεια, το αυτό συμβαίνει και με τους κληρικούς του Πατριαρχείου. Επίσης, άλλα συναφή θέματα είναι η διακοπή της λειτουργίας της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης (θέμα, που εξετάζουμε κατωτέρω) αλλά και η άρνηση της Τουρκίας να χορηγεί άδειες παραμονής και εργασίας στους αλλοδαπούς κληρικούς, οι οποίοι έρχονται εθελοντικά στο φανάρι να διακονίσουν, λόγω και του ολοένα μειούμενου αριθμού κληρικών⁷¹⁷.

⁷¹⁶ *“The Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia”, op.cit.,*

⁷¹⁷ Βλ. Η Έκθεση 2005 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (σελ. 31) σημειώνει, ότι “Nationality criteria restrict the ability of non - Turkish clergy to work for certain churches...Non - Turkish Christian clergy continue to experience difficulties with respect to the granting and renewal of visas and residence and work permits”, ενώ εκείνη του 2006 επαναλαμβάνει, ότι “...restrictions...on...foreign clergy to work in Turkey remain” (*“Turkey 2006 Progress Report”*, op.cit., σελ. 16). Επίσης, η Τρίτη Έκθεση ECRJ αναφέρει: “Other outstanding problems which have not been resolved by the legislative reforms include the decline in the number of priests in the Greek Orthodox Church. The Church is caught in an impasse in that its training college has been closed down by the authorities yet it cannot bring over

γ) Η άρνηση νομικής προσωπικότητας

Κατά τις διαπραγματεύσεις της Λωζάνης, πολλές φορές, το Οικουμενικό Πατριαρχείο αναφέρεται ως θεσμός (institution). Τούτο βεβαίως δεν εμποδίζει την Τουρκία να το αγνοεί πλήρως και να μην του αναγνωρίζει κανένα νομικό καθεστώς στην έννομη τάξη της μέχρι σήμερα. Παρά ταύτα, κατά τους ισχυρισμούς της τουρκικής πλευράς, το Πατριαρχείο είναι ένα τουρκικό ίδρυμα, διεπόμενο από το εσωτερικό δίκαιο της Τουρκίας, για το οποίο δεν προβλέπεται κάποια προστασία στη Συνθήκη της Λωζάνης. Ως εκ τούτου, θεωρεί, ότι η εκδήλωση διεθνούς ενδιαφέροντος για την κατάστασή του συνιστά επέμβαση στα εσωτερικά της. Η θέση αυτή προβάλλεται επισήμως, για πρώτη φορά, το 1925 στην ΚτΕ, όταν η Ελλάδα θέτει ενώπιόν της, την απέλαση του Πατριάρχη Κωνσταντίνου, και επαναλαμβάνεται σταθερά έκτοτε⁷¹⁸. Συναφές ζήτημα με την άρνηση αποδοχής στο Πατριαρχείο νομικής προσωπικότητας, είναι το γεγονός, ότι οι τουρκικές αρχές εμποδίζουν το Πατριαρχείο, να διαχειρίζονται περιουσίες, που του ανήκουν, όπως το περίφημο κτίριο του ελληνικού ορφανοτροφείου στο νησί της Πριγκήπου⁷¹⁹.

Οι σύγχρονες αντιλήψεις περί θρησκευτικής ελευθερίας, όπως αποτυπώνονται στη νομολογία του ΕΔΔΑ και στα κείμενα του ΟΑΣΕ, πρεσβεύουν, ότι τα κράτη οφείλουν, να αναγνωρίζουν νομική προσωπικότητα στις θρησκευτικές

---

priests from abroad because the authorities insist that all priests be Turkish nationals. ECRI notes that the Greek Orthodox community is severely depleted and that urgent action is needed if it is to survive" (βλ. "Third report on Turkey", adopted on 25 June 2004, ECRI, 2005(5), Strasbourg, 15 Febr. 2005 σελ. 24, παρ. 90). Αλλά και ο Ειδικός Εισηγητής της (τέως) ΕΑΔ του ΟΗΕ διαπιστώνει, ότι:

"(e) Educational establishments

The Patriarchate is facing difficulties in administering its schools and in enrolling students. Its institutions must be administered by a "Greek headmaster" of Turkish nationality, seconded by an assistant headmaster of Turkish nationality who is not an Orthodox Greek. The authorities often fail to appoint a headmaster, thereby leaving the school's management in the hands of the Turkish assistant headmaster. Moreover, according to Turkish regulations, for a child to be enrolled, he or she must have a Greek second family name and at least one Greek parent. In other words, children of parents belonging to other Christian confessions are not allowed to attend the schools of the Patriarchate" ["Interim report on Elimination of all forms of religious intolerance and discrimination based on religion or belief, by Abdelfattah Amor, Special Rapporteur (visit to Turkey, 2000)"], op.cit., σελ. 17, παρ. 76].

⁷¹⁸ Διακοφωτάκης Γ., op.cit., σελ. 61 (Η επιστολή της τουρκικής κυβέρνησης, η οποία απαντά στα ελληνικά επιχειρήματα, λέει μεταξύ άλλων, ότι «Το Πατριαρχείο είναι ένα τουρκικό εγχώριο ίδρυμα (institution), του οποίου η συγκρότηση και η διοίκηση διέπονται από τους τουρκικούς νόμους και ρυθμίσεις, και δεν υπάρχουν οιοσδήποτε προβλέψεις σε καμία συνθήκη, επί των οποίων θα μπορούσε να βασίζεται μια αντίθετη άποψη).

⁷¹⁹ Αμπατζής Α., op.cit., σελ. 148. Τη σχετική υπόθεση του Ορφανοτροφείου Πριγκήπου κ. Τουρκίας αναλύουμε κατωτέρω.

οργανώσεις, η οποία αντιμετωπίζεται σαν ένα απαραίτητο βοήθημα, για την εύρυθμη λειτουργία τους.

Κατά το ΕΔΔΑ:

«Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο παρατηρεί, ότι, χωρίς να είναι αναγνωρισμένη, η προσφεύγουσα Εκκλησία δεν μπορεί να λειτουργήσει. Ειδικότερα, οι ιερείς της δεν μπορούν να τελέσουν μία θεία λειτουργία, τα μέλη της δεν μπορούν, να τελέσουν τα της θρησκείας τους και, χωρίς νομική προσωπικότητα, δε δικαιούνται δικαστικής προστασίας των περιουσιακών της στοιχείων».

«Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο πιστεύει, ότι η άρνηση της κυβερνήσεως να αναγνωρίσει την προσφεύγουσα εκκλησία, ... συνιστά παρέμβαση στο δικαίωμα της προσφεύγουσας Εκκλησίας και των άλλων προσφευγόντων στη θρησκευτική ελευθερία, όπως προβλέπεται στο Άρθρο 9.1 της Σύμβασης»,

«Επιπλέον, εφ' όσον οι θρησκευτικές κοινότητες παραδοσιακά υπάρχουν με τη μορφή οργανωμένων δομών, το Άρθρο 9 πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως του Άρθρου 11 της Σύμβασης, το οποίο προστατεύει τη συνεταιριστική ζωή από αδικαιολόγητη κρατική παρέμβαση. Υπό το πρίσμα αυτό, το δικαίωμα των πιστών στη θρησκευτική ελευθερία, που περιλαμβάνει το δικαίωμα εκδήλωσης της θρησκείας από κοινού με άλλους, περικλείει την προσδοκία, ότι θα επιτρέπεται στους πιστούς να συνεταιρίζονται ελεύθερα, χωρίς αυθαίρετη κρατική παρέμβαση. Πράγματι, η αυτόνομη ύπαρξη των θρησκευτικών κοινοτήτων είναι απαραίτητη για τον πλουραλισμό σε μία δημοκρατική κοινωνία και είναι έτσι στον πυρήνα της προστασίας, που παρέχει το Άρθρο 9».

«Περαιτέρω, ένα από τα μέσα ασκήσεως του δικαιώματος στην εκδήλωση της θρησκείας, ιδιαιτέρως για μία θρησκευτική κοινότητα, στη συλλογική της διάσταση είναι η δυνατότητα εξασφάλισης δικαστικής προστασίας της κοινότητας, των μελών και των περιουσιακών της στοιχείων, έτσι ώστε το Άρθρο 9 να μην αντιμετωπίζεται μόνο υπό το φως του Άρθρου 11, αλλά επίσης υπό το φως του Άρθρου 6 (δικαίωμα στη δίκαιη δίκη)⁷²⁰.

Επίσης, κατά το ΕΔΔΑ:

«Το Δικαστήριο θεωρεί, ότι, παρά την έκδοση αποφάσεων [από τα εγχώρια δικαστήρια] υπέρ των προσφευγόντων, η άρνηση των αρχών να αναγνωρίσουν την Εκκλησία και συνεπώς να της προσδώσουν νομική προσωπικότητα εμπόδισε αυτήν και τους πιστούς της να εκπληρώσουν μια σειρά από βασικές λειτουργίες (βλ. *Metropolitan Church of Bessarabia*, παρ. 105). Κατά βάση, η άρνηση των αρχών, να συμμορφωθούν με την τελική απόφαση [του ανώτατου δικαστηρίου της χώρας] και να αναγνωρίσουν την Εκκλησία δημιούργησε μία κατάσταση, η οποία δε

⁷²⁰ Βλ. «*Μητροπολιτική Εκκλησία Βεσσαραβίας και Άλλοι κ. Μολδαβίας*» (“*The Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*”), *op.cit.*, παρ. 101, 105 και 118.

διαφέρει, για τους προσφεύγοντες, από την απόρριψη των αιτημάτων τους από τα [εγχώρια]δικαστήρια»⁷²¹.

Δηλαδή, κατά το ΕΔΔΑ, αφού παραδοσιακά οι θρησκευτικές κοινότητες υπάρχουν και λειτουργούν με τη μορφή οργανωμένων δομών, λογικό είναι, να διαθέτουν νομική προσωπικότητα. Το δικαίωμα ιδρύσεως, πχ. συλλόγων, το οποίο εγγυάται το Άρθρο 11 ΕΣΔΑ (ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι), συναρτάται άμεσα με τη θρησκευτική ελευθερία και διευκολύνει την ελεύθερη εκδήλωση των πεποιθήσεων μιας θρησκευτικής κοινότητας. Η διευκόλυνση συνίσταται πρωτίστως στην αναγνώριση νομικής προσωπικότητας, η οποία με τη σειρά της επιτρέπει την ελεύθερη απόκτηση και διαχείριση περιουσιακών στοιχείων, κινητών και ακινήτων, την ενοικίαση χώρων κλπ. Το Δικαστήριο θεωρεί, ότι το κράτος, πρέπει να εγγυάται την αυτόνομη λειτουργία των θρησκευτικών κοινοτήτων, λειτουργία η οποία δεν μπορεί να υπάρξει ή δυσχεραίνεται αθέμιτα, χωρίς νομικό καθεστώς. Το κράτος, λοιπόν, οφείλει να αναγνωρίζει νομική προσωπικότητα σε μια θρησκευτική κοινότητα, διαφορετικά παραβιάζεται η θρησκευτική ελευθερία, η από κοινού με άλλους εκδήλωση του δικαιώματος αυτού και όχι μόνο. Μάλιστα, κατά το ΕΔΔΑ, το αποτέλεσμα είναι το ίδιο για τους ενδιαφερομένους, αν από τη μια πλευρά τα εγχώρια δικαστήρια δικαιώνουν τη θρησκευτική οργάνωση και από την άλλη, οι κρατικές αρχές αρνούνται την αναγνώριση και, ως εκ τούτου, τη νομική προσωπικότητα στην οργάνωση αυτή.

Επίσης, την αναγνώριση νομικής προσωπικότητας ζητά σε όλες τις Εκθέσεις της η Ευρωπαϊκή Επιτροπή από την Τουρκία⁷²², η Κοινοβουλευτική Συνέλευση⁷²³, ακόμα το Υπουργείο Εξωτερικών, των ΗΠΑ, το διαπιστώνει αυτό, με τις ετήσιες

⁷²¹“Biserica Adevarat Ortodoxa Din Moldova and Others v. Moldova”, (No. 952/2003), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.02.2007.

⁷²² Η Έκθεση Προόδου 2006 γράφει: “Non-Muslim religious communities have no access to legal personality” (βλ. “Turkey 2006 Progress Report”, op.cit., σελ. 16), Η Έκθεση του 2007: “It also concluded that there is no basis in Turkish legislation providing that the Patriarchate is Ecumenical; that the Patriarchate is a religious institution which has no legal personality” (βλ. “Turkey 2007 Progress Report”, op.cit., σελ. 17), ενώ η Έκθεση του 2008: “Non-Muslim communities – as organised structures of religious groups – still face problems due to lack of legal personality” (βλ. “Turkey 2008 Progress Report”, op.cit., σελ. 19).

⁷²³ Ωθεί τις τουρκικές αρχές “recognise the legal personality of the Greek Orthodox Patriarchate of Istanbul, the Armenian Catholic Archbishopric of Istanbul, the Bulgarian Orthodox Exarchate, the Chief Rabbinate, and the Vicariate Apostolic of Istanbul; the absence of legal personality which affects all the communities concerned having direct effects in terms of ownership rights and property management” (βλ. “Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)”, (draft resolution), op.cit., παρ. 19.2).

εκθέσεις του⁷²⁴, ο Επίτροπος, επίσης, του ΣτΕ⁷²⁵, η ECRI στην Τρίτη Έκθεσή της για την Τουρκία⁷²⁶ αλλά και ο Ειδικός Εισηγητής της τότε Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΑΔ) των ΗΕ⁷²⁷.

Είναι ενδιαφέρον, να δούμε τι λέει η Τουρκία για όλα αυτά. Σε ένα μνημόνιο του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών (2002), το οποίο απαντά σε δύο μνημόνια του Βατικανού, γράφεται, ότι:

«Η απόδοση νομικού καθεστώτος σε μία “κοινότητα” ή “θρησκευτική ομάδα”, για παράδειγμα στα μέλη της Καθολικής Εκκλησίας, είναι ασυμβίβαστη με τη συνταγματική αρχή του λαϊκού χαρακτήρα του κράτους. Σύμφωνα με το Σύνταγμα, αυτή η αρχή, δεν μπορεί να τροποποιηθεί, ούτε να θεωρηθεί αντισυνταγματική. Η Τουρκία δεν έχει συμβατικές υποχρεώσεις έναντι της Καθολικής Εκκλησίας ή οιασδήποτε άλλης “κοινότητας”, οι οποίες να προβλέπουν την αναγνώριση νομικού καθεστώτος. Επιπλέον, επισημαίνεται, ότι το εν λόγω ‘νομικό καθεστώς’ δεν αναγνωρίζεται ούτε σε μερικές χώρες.....Ωστόσο, θα πρέπει να λαμβάνεται υπ’ όψιν, ότι μερικά από τα αιτήματα του Βατικανού, όπως αυτά για νομικό καθεστώς ή νομική προσωπικότητα είναι καταδικασμένα να απορριφθούν (doomed to founder), βάσει της αρχής του λαϊκού χαρακτήρα του κράτους»⁷²⁸.

Αλλά, όπως δείξαμε ακόμα και χωρίς νομικό καθεστώς, όπως λέει το ΕΔΔΑ⁷²⁹ μία θρησκευτική κοινότητα δικαιούται, να εκπροσωπεί τους πιστούς της και έχει το δικαίωμα να είναι διάδικος, εν τη εννοία του Άρθρου 34 της ΕΣΔΑ. Επομένως, δεν αρχίζουν και τελειώνουν όλα στη Λωζάνη.

⁷²⁴ Βλ. λόγου χάρι: “the Ecumenical (Greek Orthodox) and Armenian Patriarchates continued to seek legal recognition of their status as patriarchates rather than foundations, the absence of which prevents them from having the right to own and transfer property and train religious clergy” [U.S. Department of State (Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor), “Turkey - International Religious Freedom Report 2008”, 25.02.2009.

⁷²⁵ ... “the fact that the Patriarchate of Istanbul does not have legal personality and that members of the clergy may not be members of minority associations or their boards has resulted in the community being dispossessed of a large number of properties in Istanbul and elsewhere” [Βλ. “Report by Mr Alvaro Gil - Robles, Commissioner for Human Rights, on his visit to Turkey 11 - 12 June 2003”, Commissioner for Human Rights, CommDH(2003), CoE, 15 19.12.2003].

⁷²⁶ “Minority religious groups still do not have a clearly defined legal status and this is obviously holding up implementation of the new legal provisions” (βλ. “Third report on Turkey”, op.cit., σελ. 24, παρ. 90).

⁷²⁷ Ο Ειδικός Εισηγητής σημειώνει για το νομικό καθεστώς του Πατριαρχείου: “(b) The legal status of the Patriarchate: The Patriarchate does not have the status of a legal entity”, (“Interim report on Elimination of all forms of religious intolerance and discrimination based on religion or belief, by Abdelfattah Amor, Special Rapporteur (visit to Turkey, 2000)”, op.cit., σελ. 15, παρ. 71).

⁷²⁸ Βλ. το τουρκικό μνημόνιο στην Έκθεση του Oehring O., “Human Rights - Turkey on the Road to Europe - Religious Freedom?, Pontifical Mission Society, Human Rights Office, Publication No. 20, Aachen, Germany, 2004.

⁷²⁹ «Μητροπολιτική Εκκλησία Βεσσαραβίας και Άλλοι κ. Μολδαβίας» (“The Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova”), op.cit., αλλά και «Καθολική Εκκλησία Χανίων κ. Ελλάδας» (“Canea Catholic Church v. Greece”), παρ. 39 - 47, supra, σελ. 95 στο σχετικό κεφάλαιο περί δικαίωματος ίδρυσης θρησκευτικών ιδρυμάτων, ενώσεων, οργανισμών.

Στην ίδια λογική, μια μελέτη του ΟΑΣΕ για τα ευρωπαϊκά πρότυπα θρησκευτικής ελευθερίας γράφει και τα ακόλουθα:

«Οι νόμοι για την οργάνωση των θρησκευτικών κοινοτήτων, οι οποίοι διέπουν τα της κτήσεως νομικής προσωπικότητας δια της εγγραφής, συγχωνεύσεως κλπ. είναι πολύ σημαντικοί για τις θρησκευτικές οργανώσεις...Εν γένει, σε ένδειξη σεβασμού για τις αξίες της θρησκευτικής ελευθερίας, οι νόμοι, που διέπουν την απόκτηση νομικής προσωπικότητας, πρέπει να δομούνται κατά τρόπον, ώστε να υποβοηθούν τη θρησκευτική ελευθερία. Το ελάχιστο είναι η πρόσβαση στα βασικά δικαιώματα, τα οποία σχετίζονται με τη νομική προσωπικότητα - για παράδειγμα, το άνοιγμα ενός τραπεζικού λογαριασμού, η ενοικίαση ή η απόκτηση κυριότητας για έναν ευκτήριο οίκο ή για άλλους θρησκευτικούς σκοπούς, η σύναψη συμβολαίων, το δικαίωμα προσφυγής στη δικαιοσύνη - πρέπει να είναι διαθέσιμα χωρίς υπερβολικές δυσκολίες. Σε πολλά νομικά συστήματα, υπάρχουν πρόσθετα νομικά ζητήματα, τα οποία έχουν σημαντική επίπτωση στη θρησκευτική ζωή και τα οποία συχνά συνδέονται με την απόκτηση νομικής προσωπικότητας - για παράδειγμα, η απόκτηση της χρήσεως γης ή άλλες κυβερνητικές άδειες, η πρόσκληση ξένων θρησκευτικών ηγετών, εργατών, και εθελοντών στη χώρα. Επίσης, η δυνατότητα ιδρύσεως εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (είτε για την εκπαίδευση παιδιών, είτε για την προετοιμασία κληρικών), η δυνατότητα ιδρύσεως χωριστών θρησκευτικών αγαθοεργών ιδρυμάτων, κλπ. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να εξασφαλίζεται, ότι οι κανόνες της μη διακρίσεως δεν παραβιάζονται»⁷³⁰.

Αξίζει, να σημειωθεί, τέλος, βάσει του ιδίου σκεπτικού, πως νομική προσωπικότητα η Τουρκία δεν αναγνωρίζει, ούτε στους θρησκευτικούς ηγέτες των άλλων δύο αναγνωρισμένων στην Τουρκία μειονοτήτων βάσει της Συνθήκης της Λωζάνης, δηλαδή στον Αρμένιο Πατριάρχη και στον Εβραίο Ραββίνο (αν και σ' αυτόν τον τελευταίο αναγνωρίζεται *de facto*)⁷³¹.

6.Γ.2. Θεολογική σχολή της Χάλκης

Η Θεολογική Σχολή της Χάλκης του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οποία έκλεισε βάσει διαταγής του Υπουργείου Εθνικής Εκπαίδευσης στα 1971. Αυτό έγινε, λόγω μιας απόφασης, που έλαβε το Συνταγματικό Δικαστήριο της Τουρκίας τη 12^η

⁷³⁰ Βλ. OSCE/ODIHR, "Guidelines for Review of Legislation Pertaining to Religion or Belief", prepared by the OSCE/ODIHR Advisory Panel of Experts on Freedom of Religion or Belief in Consultation with the European Commission for Democracy Through Law, Warsaw, 2004, σελ. 18.

⁷³¹ "The Patriarch recalled that, as with other minorities, the Armenian Patriarchate has no legal status as an institution" [Βλ. "Interim report on Elimination of all forms of religious intolerance and discrimination based on religion or belief, by Abdelfattah Amor, Special Rapporteur (visit to Turkey, 2000)", *op.cit.*, σελ. 17, παρ.82] και "They confirmed that the Rabbinate has no legal status, but that it is recognized *de facto* by the Government" (Ibid., σελ. 19, παρ. 96).

Ιανουαρίου 1971⁷³², η οποία δεν αφορούσε μεν το Οικουμενικό Πατριαρχείο ή τη Θεολογική Σχολή, αλλά, εν γένει στόχος της αποφάσεως του Δικαστηρίου φαίνεται, να είναι η απαλλαγή της τριτοβάθμιας παιδείας από τις εμπορικές και κερδοσκοπικές δραστηριότητες ιδιωτών, οι οποίες δημιουργούν ανισότητες μεταξύ των πολιτών, και ενδεχομένως υπηρετούν αλλότριους σκοπούς, ασύμβατους με τα κρατικά πρότυπα εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο αυτό κατά τις τουρκικές αρχές εμπίπτει και η Θεολογική Σχολή ως «ιδιωτική ανώτερη σχολή»⁷³³ Η Θεολογική Σχολή της Χάλκης ήταν το μόνο σχολείο, όπου η ελληνική μειονότητα εκπαιδεύε τον κλήρο. Αφότου συνέβη αυτό, η Ελληνική Κοινότητα κατέστη ενήμερη να εκπαιδεύσει κληρικούς στην Τουρκία⁷³⁴.

Το δικαίωμα μιας θρησκευτικής κοινότητας, να παρέχει θρησκευτική παιδεία στα μέλη της και να εκπαιδεύει τον κλήρο της, περιλαμβάνεται στην έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας και, ως τέτοιο, αναφέρεται ρητά σε πλήθος κειμένων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία δεσμεύουν, νομικά και πολιτικά, τα συμβαλλόμενα κράτη.

Με το κλείσιμο της Σχολής παραβιάζονται το Άρθρο 40 της Συνθήκης της Λωζάνης: «Θα έχωσιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστάσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίαις δαπάναις, παντός είδους φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα, σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια, μετά του δικαίωματος να ποιούνται ελευθέρως εν αυτοίς χρήσιν της γλώσσης των και να τελώσιν ελευθέρως τα της θρησκείας των», αλλά και το Άρθρο 42:

«Η Τουρκική κυβέρνησις υποχρεούται να παρέχη πάσαν προστασίαν εις τας εκκλησίας, συναγωγάς, νεκροταφεία και λοιπά θρησκευτικά καθιδρύματα των ειρημένων μειονοτήτων. Εις τα ευαγή καθιδρύματα ως και τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των αυτών μειονοτήτων, των ήδη ευρισκομένων εν Τουρκία θα παρέχεται πάσα ευκολία και άδεια, η δε Τουρκική Κυβέρνησις, προκειμένου περί ιδρύσεως νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, ουδεμίαν θέλει αρνηθή εκ των αναγκαίων ευκολιών, αίτινες έχουσιν εξασφαλισθή εις τα λοιπά ιδιωτικά καθιδρύματα ομοίας φύσεως».

⁷³² Απόφαση υπ' αρ. 1971/3.

⁷³³ Ωστόσο, κρίνουμε, ότι πολιτικοί λόγοι κρύβονται πίσω από αυτό, καθότι η Σχολή λειτουργούσε δωρεάν και το περιεχόμενο εκπαίδευσής της ήταν η εκπαίδευση κληρικών.

⁷³⁴ Το πρόβλημα αυτό είναι κοινό στις μη μουσουλμανικές μειονότητες στην Τουρκία. Για παράδειγμα, η Αρμένικη Θεολογική Σχολή, Tbrebank, ξεκίνησε τη λειτουργία της στα 1953, αλλά έκλεισε στα 1968 (βλ. Elçin M. - Gökacti M. A., "Discussions and Recommendations on the future of the Halki Seminary", Tesev Publications, Istanbul, 29.12.2006, σελ. 5).

Επιπλέον, παραβιάζονται σωρεία διεθνών και ευρωπαϊκών διακηρύξεων και συμβάσεων. Τέτοια είναι η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948, Άρθρο 18), η οποία προβλέπει, ότι η θρησκευτική ελευθερία περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα ενός εκάστου να εκδηλώνει τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις του και δια της διδασκαλίας (in teaching). Το ίδιο ακριβώς προνοεί η ΕΣΔΑ (1950, Άρθρο 9) και επαναλαμβάνει το ΔΣΑΠΔ (1966, Άρθρο 18). Μάλιστα, η Επιτροπή του ΔΣΑΠΔ αναφερόμενη στη θρησκευτική ελευθερία, αποφαινεται, ότι η διδασκαλία μίας θρησκείας περιλαμβάνει την ελευθερία ιδρύσεως θεολογικών σχολών (seminaries) ή θρησκευτικών σχολείων (religious schools), την ελευθερία παραγωγής και διανομής θρησκευτικών κειμένων (religious texts) ή εκδόσεων θρησκευτικού περιεχομένου (publications), και την ελευθερία χρήσεως μιας συγκεκριμένης γλώσσας, η οποία ομιλείται παραδοσιακά από μια θρησκευτική ομάδα⁷³⁵. Επίσης, η Διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ για τις Εθνικές Μειονότητες, η οποία βαίνει πέραν αυτών και αναφέρεται εκτενέστερα στην έννοια της διδασκαλίας. Προβλέπει, ρητά, επίσης, την ελευθερία εκπαιδεύσεως (freedom to train) των ιεραρχών (leaders), σύμφωνα με τις ανάγκες (requirements) και τα πρότυπα (standards) κάθε θρησκείας (Άρθρο 6, εδάφια ε και ζ αντίστοιχα).

Η διδασκαλία, ως θρησκευτική ελευθερία, αναγνωρίζεται και στα κείμενα του ΟΑΣΕ περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία όπως έχει προαναφερθεί ανωτέρω, συνιστούν πολιτικές δεσμεύσεις των κρατών - μελών του. Το Καταληκτικό Κείμενο της Κοπεγχάγης (1990) την προβλέπει στο πνεύμα της ΕΣΔΑ και του ΔΣΑΠΔ και παρουσιάζει, και αυτό τη διδασκαλία ως εκδήλωση της θρησκευτικής ελευθερίας⁷³⁶. Επίσης επεξηγεί το περιεχόμενο της διδασκαλίας, προβλέποντας ρητά, ότι τα μέλη των θρησκευτικών μειονοτήτων έχουν το δικαίωμα να ασκούν θρησκευτικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες στη μητρική τους γλώσσα⁷³⁷.

Επιπλέον, το Καταληκτικό Κείμενο της Βιέννης (1989) προβλέπει ρητά την υποχρέωση των κρατών, να σέβονται το δικαίωμα του καθενός, να παραδίδει και να παρακολουθεί θρησκευτικά μαθήματα στη γλώσσα της επιλογής του - και άρα όχι μόνο στη μειονοτική γλώσσα - είτε ατομικά, είτε από κοινού με άλλους⁷³⁸. Καλεί δε

⁷³⁵ General Comment No. 22, "The right to freedom of thought, conscience and religion", (Art. 18), op.cit., para. 4.

⁷³⁶ Βλ. παρ. 9.4.

⁷³⁷ Βλ. παρ. 32.4. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός, ότι σε όλες τις διεθνείς συμβάσεις η διδασκαλία της θρησκείας αντιμετωπίζεται ως ρητά ως ένας από τους τρόπους εκδήλωσης της θρησκευτικής ελευθερίας και όχι απλώς ως ένα δικαίωμα, το οποίο απορρέει από αυτήν.

⁷³⁸ Βλ. παρ. 16.6.

τα κράτη, να επιτρέπουν την εκπαίδευση του κλήρου σε κατάλληλα προς τούτο ιδρύματα⁷³⁹. Αντιμετωπίζει ως υποχρέωση των κρατών, το σεβασμό του δικαιώματος των θρησκευτικών κοινοτήτων, να αποκτούν, να κατέχουν και να χρησιμοποιούν ιερά βιβλία, στη γλώσσα της επιλογής τους, καθώς και άλλα αντικείμενα, που σχετίζονται με την άσκηση της λατρείας και των θρησκευτικών καθηκόντων⁷⁴⁰. Επιτρέπεται, τέλος, σε όλες τις θρησκευτικές κοινότητες, να παράγουν, να εισάγουν και να διανέμουν θρησκευτικές εκδόσεις και αντικείμενα λατρείας⁷⁴¹.

Στο επίπεδο, τώρα, οργάνων και θεσμών διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών, έχει αναγνωριστεί πολλάκις η παραβίαση των δικαιωμάτων της μειονότητας σε σχέση με το κλείσιμο της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης. Έτσι, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ετησίως συνεχίζει να ζητά από την Τουρκία την επαναλειτουργία της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης⁷⁴², ο Επίτροπος του ΣτΕ διαπιστώνει την προβληματική κατάσταση, που προκύπτει από το κλείσιμο της Σχολής⁷⁴³, η Επιτροπή κατά των φυλετικών διακρίσεων του ΟΗΕ (CERD) το 2009 στις καταληκτικές της παρατηρήσεις, η οποία κάνει και συστάσεις στην Τουρκία, για την Έκθεση της δεύτερης του 2008⁷⁴⁴, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του ΣτΕ με την

⁷³⁹ Βλ. παρ. 16.8.

⁷⁴⁰ Βλ. παρ. 16.9.

⁷⁴¹ Βλ. παρ. 16.10. Αξίζει, να σημειωθεί, ότι και η Σύμβαση - Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες στο Άρθρο 8 αναφέρεται σε «δικαίωμα κάθε προσώπου, που ανήκει σε εθνική μειονότητα, να ιδρύει θρησκευτικά ιδρύματα...» αλλά και στο Άρθρο 13 σημειώνει, ότι «...τα πρόσωπα, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, έχουν το δικαίωμα ιδρύσεως και διαχειρίσεως των δικών τους ιδιωτικών ιδρυμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης (training). Ωστόσο, η Τουρκία δε δεσμεύεται από αυτές τις προβλέψεις καθώς ούτε έχει υπογράψει, ούτε επικυρώσει τη Σύμβαση - Πλαίσιο.

⁷⁴² Η Έκθεση του 2006 αναφέρει: "The Greek Orthodox Halki (Heybeliada) seminary remains closed" (βλ. "Turkey 2006 Progress Report", op.cit., σελ. 16), του 2007 σημειώνει, ακριβώς το ίδιο (βλ. "Turkey 2006 Progress Report", op.cit., σελ. 17), όπως επίσης και η Έκθεση του 2008 (βλ. "Turkey 2006 Progress Report", op.cit., σελ. 19).

Βλ. Επίσης και την Έκθεση του State Department περί θρησκευτικών ελευθεριών στην Τουρκία (2008): "The Ecumenical Patriarchate in Istanbul continued to seek to reopen the Halki seminary on the island of Heybeli in the Sea of Marmara. The seminary was closed in 1971 after the Patriarchate chose not to comply with a state requirement to nationalize in order to avoid being administered by the state. The Government nationalized all other private institutions of higher learning in an attempt to control countrywide rioting. Despite positive public declarations, AKP officials have reportedly not responded to formal communications from the Greek Orthodox Church regarding the reopening of Halki Seminary or to resolution of other concerns affecting the Ecumenical Patriarchate" [U.S. Department of State (Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor), (2008), op.cit.].

⁷⁴³ "Lastly, the issue of the training of clergy in general and the Greek Orthodox clergy in particular remains problematic since the theological college of Heybeliada (Halki) has been closed since 1971. It is crucial to find a solution to this problem by allowing the college to function with an appropriate status" ("Report by Mr Alvaro Gil - Robles, Commissioner for Human Rights, on his visit to Turkey 11 - 12 June 2003", op.cit., παρ. 100).

⁷⁴⁴ "The Committee is concerned at the particularly serious situation of the Greek minority, including the training of religious personnel and unresolved questions of restitution of property (article 5 (d)). The Committee calls upon the State party to redress such discrimination and to urgently take the necessary measures to reopen the Greek Orthodox theological seminary in the island of Heybeliada, to

Επιτροπή της (Νομικών Υποθέσεων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων) επίσης, προτρέπει τις τουρκικές αρχές, να κάνουν τις απαραίτητες ενέργειες, ώστε να λυθεί το πρόβλημα⁷⁴⁵ αλλά και ο Ειδικός Εισηγητής της ΕΑΔ του ΟΗΕ ασχολείται με το θέμα εκτεταμένα⁷⁴⁶.

Το επιχείρημα, ότι η Θεολογική Σχολή της Χάλκης δεν μπορεί, να λειτουργήσει, διότι απαγορεύεται η λειτουργία ανώτερων ιδιωτικών σχολείων έχει καταρρεύσει, αφού ιδιωτικά πανεπιστήμια λειτουργούν ήδη στην Τουρκία προ πολλού. Σήμερα, η τουρκική πλευρά προβάλλει τρία κύρια επιχειρήματα, προκειμένου, να αποφύγει την επαναλειτουργία της Σχολής. Υποστηρίζει, ότι: α) η επαναλειτουργία της Σχολής αντίκειται στον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους, β) το τουρκικό Σύνταγμα απαγορεύει τη λειτουργία ιδιωτικών σχολών, που παρέχουν στρατιωτική ή θρησκευτική εκπαίδευση⁷⁴⁷, και γ) ότι η εκπαίδευση των κληρικών μπορεί να γίνει στο πλαίσιο ενός τουρκικού πανεπιστημίου⁷⁴⁸.

---

return confiscated properties and, in this respect, to promptly execute all relevant judgements by the European Court of Human Rights." [Βλ. "Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination - TURKEY (Advanced Unedited Version)", Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/TUR/CO/3/Add.1, 4.03.2009, σελ. 7, παρ. 18].

⁷⁴⁵ "find an agreed solution with the representatives of the minority with a view to the reopening of the Heybeliada Greek Orthodox theological college (the Halki seminary), inter alia by making official in writing the proposal to reopen the seminary as a department of the Faculty of Theology of Galatasaray University, in order to open genuine negotiations on this proposal" ["Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)", (draft resolution), op.cit., παρ. 19.3].

⁷⁴⁶ Βλ. "(c) Religious training institutions"

With the closure by the authorities of private religious training institutions in 1971, the Patriarchate lost the use of its seminary on the Island of Halki. The Patriarchate has thereby been deprived of the means for training new clergy (from among whom the next Greek Orthodox patriarch in Turkey will have to be selected). The Patriarchate has therefore being compelled to train its religious personnel abroad, a solution that is far from ideal, because most of these people do not return to Turkey. According to the Patriarch, reopening the Halki seminary is essential for the future of the Patriarchate itself and for the Greek Orthodox community" ["Interim report on Elimination of all forms of religious intolerance and discrimination based on religion or belief, by Abdelfattah Amor, Special Rapporteur (visit to Turkey, 2000)", op.cit., σελ. 15, παρ. 72].

⁷⁴⁷ "Education and instruction in religion and ethics shall be conducted under state supervision and control" (Άρθρο 24 Τουρκικού Συντάγματος).

⁷⁴⁸ Βλ. "According to the Turkish legislation, religious education at all levels is possible only at the public education institutions. Thus, we proposed the reopening of the School under the aegis of the State Universities in Istanbul. So far, we haven't received a positive signal in this regard. At the moment, Turkish Ministry of Education and Higher Education Council are in search of a workable solution for the reopening of the Heybeliada Theological School".

(Βλ. "Comments by the Government of the Republic of Turkey to the concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination", Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/TUR/CO/3/Add.1, 17.03.2009, σελ. 4, παρ. 7).

6.Γ.3. Περί Μη Μουσουλμανικών Ευαγών Ιδρυμάτων (Βακουφίων)

Ο τομέας στον οποίο υπήρξε η πιο έντονη παρέμβαση από τουρκικής πλευράς ήταν αυτός των πάσης φύσεως ευαγών ιδρυμάτων (βακουφίων⁷⁴⁹) των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, που αναγνωρίζει η Τουρκία βάσει της Συνθήκης της Λωζάνης (πέραν των Ελλήνων, των Αρμενίων και των Εβραίων):

Άρθρο 40: «Θα έχωσιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστώσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίαις δαπανάς, παντός είδους φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα...», Άρθρο 41: «... θέλει εξασφαλισθή εις τας μειονότητες ταύτας δικαία συμμετοχή εις την διάθεσιν των χρηματικών ποσών, άτινα τυχόν θα χορηγούντο εκ του δημοσίου χρήματος... επί...εκπαιδευτικώ, θρησκευτικώ, φιλανθρωπικώ σκοπώ» και Άρθρο 42: «...Εις τα ευαγή καθιδρύματα ως και τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των αυτών μειονοτήτων..θα παρέχεται πάσα ευκολία και άδεια...προκειμένου περί ιδρύσεως νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, ουδεμίαν θέλει αρνηθή εκ των αναγκαίων ευκολιών, αίτινες έχουσιν εξασφαλισθή εις τα λοιπά καθιδρύματα ομοίας φύσεως»⁷⁵⁰.

Παρά τη μειονοτική προστασία της Λωζάνης, λοιπόν, τα μη μουσουλμανικά ευαγή ιδρύματα (π.χ. θρησκευτικά, φιλανθρωπικά, κοινωφελή, εκπαιδευτικά) υφίστανται ποικίλες διώξεις, πρωτίστως τον ασφυκτικό έλεγχο της λειτουργίας τους και τον ποικιλότροπο σφετερισμό των περιουσιών τους. Πολλά μέτρα εφαρμόζονται από την κατ' εξοχήν αρμόδια Γενική Διεύθυνση Βακουφίων (ΓΔΒ) και άλλες αρχές, λόγου χάρη, τους κατά τόπους δήμους ή το Υπουργείο Οικονομικών (Hazine), οι οποίες διακρίνονται για την ευρηματικότητα και το «πρακτικό» πνεύμα τους. Αυτά τα μέτρα, που λαμβάνουν ποικίλες μορφές δεν έρχονται ενάντια μόνο στη Συνθήκη της Λωζάνης, αλλά και στις προβλέψεις του σύγχρονου διεθνούς δικαίου⁷⁵¹ από τις

⁷⁴⁹ Με τον όρο βακούφια (βλ. και παραπάνω στο σχετικό κεφάλαιο περί μουσουλμανικών βακουφίων), κατά τον Ιερό Ισλαμικό Νόμο, εννοούμε το περιουσιακό στοιχείο, που τίθεται εκτός εμπορικής συναλλαγής και αφιερώνεται ισοβίως στην εκπλήρωση ευαγών, ιερών και φιλανθρωπικών σκοπών δηλαδή για τη συντήρηση τεμενών, ορφανοτροφείων, σχολείων, ιεροσπουδαστηρίων, πτωχοκομείων ακόμη και κρηνών. Επειδή, το βακούφιο χρησιμοποιείται για την εξυπηρέτηση ευαγούς σκοπού, που προσδιορίζεται εξ αρχής στην ιδρυτική του πράξη (vakfiyye), θεωρείται ότι είναι αφιερωμένο στο Θεό και πρέπει να χρησιμοποιείται για πάντα υπέρ του ευαγούς σκοπού. Συνεπώς, ως κτήμα του Θεού το βακούφιο παραμένει εκτός συναλλαγής (*extra commercium*) και είναι κτήμα θείου δικαίου (*divini juris*) και αναπαλλοτριώτο [βλ. Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ), «Ο νέος τουρκικός νόμος περί βακουφίων: Αντισυνταγματικός; Αντιμειονοτικός; Ή άλλη μια κίνηση αντιπερισπασμού για την ένταξη στην ΕΕ;», *op.cit.*, σελ. 32 - 34, 32].

⁷⁵⁰ Σε συνδυασμό με το Άρθρο 37, το οποίο προβλέπει, ότι: «Η Τουρκία αναλαμβάνει την υποχρέωσιν όπως αι εν τοις άρθροις 38 - 44 περιεχόμεναι διατάξεις αναγνωρισθώσιν ως θεμελιώδεις νόμοι, όπως ουδείς νόμος ή κανονισμός ή επίσημός τις πράξις διατελώσιν εν αντιφάσει ή εν αντιθέσει προς τας διατάξεις ταύτας και όπως ουδείς νόμος ή κανονισμός ή επίσημός τις πράξις κατασχάσιν αυτών».

⁷⁵¹ Το οποίο αναλύσαμε αναλυτικά ανωτέρω στα κεφάλαια περί δικαιώματος ελευθερίας της θρησκείας και δικαιώματος στην εκπαίδευση.

οποίες δεσμεύεται η Τουρκία. Έτσι, γίνονται κατά παραβίαση της Διακήρυξης για τις Εθνικές Μειονότητες:

«Τα άτομα, που ανήκουν σε εθνικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες έχουν το δικαίωμα να ιδρύουν και να διατηρούν τα ιδρύματά τους»⁷⁵², του Κειμένου της Κοπεγχάγης, το οποίο προβλέπει, ότι τα άτομα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες έχουν το δικαίωμα:

«να εγκαθιδρύουν και να διατηρούν τα δικά τους εκπαιδευτικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά ιδρύματα, οργανισμούς και ενώσεις, τα οποία μπορούν να αναζητήσουν εθελοντικές οικονομικές και άλλες συνεισφορές, καθώς, επίσης και δημόσια αρωγή, σε συμμόρφωση με την εθνική νομοθεσία»⁷⁵³, της Συνάντησης Εμπειρογνομόνων της Γενεύης του ΟΑΣΕ (1991):

«τα συμμετέχοντα κράτη επιβεβαιώνουν και δε θα εμποδίσουν (η υπογράμμιση δική μας) την άσκηση, του δικαιώματος των ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, να ιδρύσουν και να διατηρήσουν τα δικά τους εκπαιδευτικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά ιδρύματα, οργανισμούς και ενώσεις»⁷⁵⁴, των Συντάσεων της Χάγης αναφορικά με Εκπαιδευτικά Δικαιώματα Μειονοτήτων:

«Δημόσια και Ιδιωτικά Ιδρύματα: 8) Σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, τα άτομα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, όπως οι άλλοι, έχουν το δικαίωμα ίδρυσης και διαχείρισης των δικών τους ιδιωτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε συμμόρφωση με τον εθνικό νόμο...9) Δεδομένου του δικαιώματος των ατόμων, που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες να ιδρύουν και να διαχειρίζονται τα δικά τους εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα Κράτη δε θα εμποδίσουν την απόλαυση αυτού του δικαιώματος επιβάλλοντας υπερβολικά επαχθείς νομικές και διοικητικές απαιτήσεις, κανονιστικές της ίδρυσης και διαχείρισης αυτών των ιδρυμάτων. 10) Τα ιδιωτικά μειονοτικά γλωσσικά εκπαιδευτικά ιδρύματα δικαιοδοτούνται να αναζητήσουν τις δικές τους πηγές χρηματοδότησης χωρίς κανένα κώλυμα ή διάκριση από τον προϋπολογισμό του Κράτους, διεθνείς πηγές και τον ιδιωτικό τομέα»⁷⁵⁵,

της ΕΣΔΑ και ειδικότερα του Άρθρου 1 Πρωτοκόλλου 1 αυτής, το οποίο εγγυάται, ότι: «Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο δικαιοδοτείται στην ειρηνική απόλαυση των περιουσιακών του στοιχείων. Κανένας δε θα αποστερηθεί των περιουσιακών του στοιχείων με την εξαίρεση του δημοσίου συμφέροντος και θα υπόκειται στις προβλεπόμενες προϋποθέσεις του νόμου, για αυτό και στις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου»,

⁷⁵² Άρθρο 2.4.

⁷⁵³ Παρ. 32.2.

⁷⁵⁴ Τίτλος V, παρ. 2.

⁷⁵⁵ Βλ. και *supra*, σελ. 110 - 111.

αλλά και γενικότερα κατά παραβίαση γενικότερων ελευθεριών της θρησκείας, όσον αφορά στα θρησκευτικά ιδρύματα, (εφ' όσον εμμέσως παρακωλύεται η θρησκευτική ελευθερία των πιστών και του κλήρου, όταν για παράδειγμα «καταλαμβάνονται» από το τουρκικό κράτος εκκλησίες), όπως είναι το Άρθρο 9 ΕΣΔΑ και το Άρθρο 18 Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Άρθρο 18 ΔΣΠΑΔ, αλλά και του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι, που εγγυάται η ΕΣΔΑ στο Άρθρο 11 (όσον αφορά στα Άρθρα της ΕΣΔΑ, μπορούμε θεωρητικά, να προσθέσουμε συνδυαστικά και τη διακριτική μεταχείριση του Άρθρου 14). Επιπλέον, το ΔΔΔΔ με τη νομολογία του έκρινε, ότι είναι ταυτόσημο για μία μειονότητα, να έχει τα δικά της ιδρύματα με σκοπό, να διατηρήσει την ταυτότητά της. Το Δικαστήριο αναγνώρισε, ότι «δε θα υπήρχε πραγματική ισότητα μεταξύ μιας πλειοψηφίας και μιας μειοψηφίας, εάν η τελευταία αποστερείτο τα ιδρύματά της και συνεχώς υποχρεούτο, να απαρνηθεί, αυτό το οποίο συνιστά τη μεγάλη ουσία της υπόστασης μιας μειονότητας»⁷⁵⁶.

Έτσι, καταρχάς, δύομισι χρόνια μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης, ο Αστικός Ελβετικός Κώδικας υιοθετήθηκε το Φεβρουάριο του 1926. Ο Κώδικας, ο οποίος ενέκρινε την εγκαθίδρυση νέων ιδρυμάτων απέκλειε τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα από αυτή τη διευθέτηση⁷⁵⁷. Με το να αποκλείει τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα από τον Αστικό Κώδικα, δεν επιτρεπόταν νομικά στους μη - Μουσουλμάνους, να εγκαθιδρύουν νέα ιδρύματα και παρέμεναν με τα ήδη υπάρχοντα ιδρύματά τους. Ένα παρόμοιο εμπόδιο δημιουργήθηκε από το νέο Αστικό Κώδικα, ο οποίος μπήκε σε ισχύ το 2002⁷⁵⁸. Επομένως, οι Αρμένιοι, οι Έλληνες και οι Εβραίοι ακόμη δεν μπορούν, να εγκαθιδρύσουν νέα ιδρύματα για τις κοινότητές τους παρά τις νομικές μεταρρυθμίσεις, που ελήφθησαν κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της ΕΕ.

Ο Δημοτικός Νόμος του 1930 (Municipality Law) ήταν άλλη μία διευθέτηση ασυμβίβαστη με τα προβλεπόμενα της Συνθήκης της Λωζάνης. Αυτός ο νόμος προέβλεπε τη μεταφορά των κοιμητηρίων στους δήμους και εφαρμόστηκε σε μη - μουσουλμανικά ιδρύματα παρά το Άρθρο 42 της Συνθήκης της Λωζάνης και

⁷⁵⁶ Βλ. «Γνωμοδότηση σχετικά με τα Μειονοτικά Σχολεία στην Αλβανία» (“Advisory Opinion regarding Minority Schools in Albania”), supra, σελ. 24.

⁷⁵⁷ Article 74(2): “Foundations that are against the law, ethics and customs or national interests or aim to support members of a certain race or a community cannot be registered.”

⁷⁵⁸ Article 101(4): “No foundation can be established as long as it is against the certain qualities specified in the Constitution of the Republic, fundamental principles of the Constitution, law, morals, national unity and national interests or aims to support members of a certain race or a community.”

αποτελέσει τη βάση για ανάληψη του ελέγχου των μη - μουσουλμανικών κοιμητηρίων από μη - μουσουλμανικά ιδρύματα τα επόμενα χρόνια. Παρότι ο έλεγχος των κοιμητηρίων παρέμεινε στις κοινότητές τους, οι μη - Μουσουλμάνοι δεν μπορούσαν, να είναι εντελώς ανεξάρτητοι από την πολιτική βούληση, στην άσκηση αυτού του ελέγχου. Ακόμη και άτομα αφορισμένα από τη θρησκευτική διοίκηση των κοινοτήτων ήταν θαμμένα στα κοινοτικά κοιμητήρια με απόφαση των δημοτικών αρχών, οι οποίες αγνοούσαν ολοκληρωτικά τη θέληση των εκκλησιών.

Το βασικότερο, όμως, εργαλείο των μέτρων των τουρκικών αρχών κατά των μειονοτικών ιδρυμάτων των μη - Μουσουλμάνων, ήταν ο Νόμος 2762/1935 περί ευαγών ιδρυμάτων (*Βακουφικός Νόμος*)⁷⁵⁹, οι διατάξεις, του οποίου ερμηνεύονται κατά το δοκούν, τροποποιούνται κατά βούληση, αγνοούνται πολλάκις, δια της εφαρμογής άλλων «ειδικότερων» νόμων, μυστικών (*gizli*) εγκυκλίων και διαταγών, κλπ. Με αυτό το Νόμο, δόθηκε, στα μη - μουσουλμανικά βακούφια το καθεστώς των «προσαρτημένων» βακουφίων, το οποίο αργότερα επέτρεψε τη συμπερίληψη αυτών των ιδρυμάτων μεταξύ των «κατειλημμένων ιδρυμάτων»⁷⁶⁰.

Επίσης, σύμφωνα με τις προβλέψεις αυτού του νόμου, η διοίκηση όλων των ιδρυμάτων των μη - μουσουλμανικών μειονοτήτων υπόκειται στη ΓΔΒ. Αυτό επέτρεψε στο κράτος να παρεμβαίνει άμεσα στις λειτουργικές και εσωτερικές σχέσεις αυτών των ιδρυμάτων. Αυτή η πρακτική παραβίαζε το δικαίωμα των μη - Μουσουλμάνων να διαχειρίζονται και να ελέγχουν τα ιδρύματά τους (δικαίωμα, που εγγυάται το Άρθρο 40 της Λωζάνης). Επιπλέον, εδόθησαν σε ζωτικά ιδρύματα, όπως εκκλησίες, σχολεία και νοσοκομεία το «καθεστώς ιδρύματος», έτσι ώστε να εξουσιάζονται από το Βακουφικό Νόμο, ο οποίος ήταν απαρχαιωμένος, περίτλοκος

⁷⁵⁹ Βακουφικός Νόμος 2762/3.06.1935 [Ημερ. και αρ. Δημοσίευσής του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: 13 Ιουνίου 1935 - Αριθμός: 3027]. Για ολόκληρο το κείμενο του Νόμου στα ελληνικά, βλ. Παράρτημα.

⁷⁶⁰ Βλ. Kurban D. - Hatemi K., "The Story of an Alien(ation): Real Estate Ownership Problems of non - muslim foundations and Communities in Turkey", Tesev (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfi - Turkish Economic and Social Studies Foundation) Publications, March 2009, στην ιστοσελίδα: www.tesev.org.tr, σελ. 13 και υποσημ. 22, όπου προσδιορίζεται η διαφορά μεταξύ «προσαρτημένων - affiliated - *mülhak*» και «κατειλημμένων - seized - *mazbut*» βακουφίων:

"Unlike seized foundations, affiliated foundations maintain their individual legal existence. In other words, unlike seized foundations, they were not made fully incapable legal entities represented by the DGF. They are in a sense 'partially incapable' legal entities. The term 'affiliated foundation' defined Muslim foundations that were established before the enactment of the Civil Code and non-Muslim and artisan foundations, although there was an attempt to conceal them and to avoid mentioning them in the law. The new Law on Foundations adopts the same attitude and does not mention facts explicitly. According to Article 3, non - Muslim and artisan foundations seem to be excluded from the scope of 'affiliated foundations' at least by definition. However, financial arrangements show that, in addition to its inspection powers, the DGF has other powers over non-Muslim foundations".

και περιοριστικός. Αυτό κατέληξε σε περιοριστικές πρακτικές των δικαιωμάτων κατοχής αυτών των ιδρυμάτων.

Στα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα δόθηκε, όπως αναφέραμε, το καθεστώς ενός «προσαρτημένου» ιδρύματος και τέθηκε υπό τη «φύλαξη» της ΓΔΒ χωρίς καμμία νομική βάση. Αυτό ήταν ξανά ασύμβατο με τη Συνθήκη της Λωζάνης. Σύμφωνα με προβλέψεις του νόμου του 1935, όλα τα μειονοτικά ιδρύματα καλούνται να δηλώσουν στη ΓΔΒ την ακίνητη περιουσία τους. Η δήλωση αυτή πραγματοποιείται με τα λεγόμενα *Δηλωτικά Έγγραφα* ή *Δηλωτικά*, το 1936⁷⁶¹. Έτσι, η ικανότητα αυτών των ιδρυμάτων, να αποκτούν ακίνητη περιουσία περιορίστηκε, με ένα «προηγούμενο» έντονης ανακολουθίας, σύμφωνα με το ΤΕΣΕΒ, για ένα κράτος δικαίου. Με αυτή την πρακτική κοινώς αποκαλούμενη «*Διακήρυξη του 1936*» το κράτος ανέλαβε τον έλεγχο αρκετών ακινήτων μη - Μουσουλμάνων και τα ενέγραψε στο όνομα του Θησαυροφυλάκιου της ΓΔΒ⁷⁶².

Τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα δεν αντιμετώπιζαν κανένα ιδιοκτησιακό πρόβλημα μέχρι τα μέσα του 1960. Ιδιαίτερα, κατά την περίοδο της κυβέρνησης του Δημοκρατικού Κόμματος, τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα είτε αγόραζαν είτε κληροδοτούσαν είτε έκαναν δωρεές με ένα πιστοποιητικό, το οποίο χορηγούταν από το γραφείο της διοίκησης, που βεβαίωνε, ότι είχαν νομική ύπαρξη. Δε χρειαζόνταν καμμία εξουσιοδότηση για αυτά τα αποκτήματα. Παρ' όλα αυτά, αυτό ξεκίνησε να αλλάζει μετά τα μέσα του '60 όταν ξέσπασε η κυπριακή κρίση μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. Οι γραφειοκράτες θυμήθηκαν τις ξεχασμένες δηλώσεις του 1936. Η ΓΔΒ ζήτησε από τα ιδρύματα, να παρουσιάσουν τις ιδρυτικές - καταστατικές (στο εξής ιδρυτ. - καταστ.) πράξεις τους, για να αποδείξουν, ότι ήταν νόμιμοι κάτοχοι των ακινήτων, που κατείχαν. Όταν ειπώθηκε, ότι αυτό ήταν αδύνατο, η ΓΔΒ αποφάσισε, ότι οι Δηλώσεις του 1936 θα υποκαταστούσαν τις ιδρυτ. - καταστ. αυτές πράξεις των μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων. Ωστόσο, όπως η ΓΔΒ γνώριζε ή μπορούσε πολύ καλά να γνωρίζει, τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα εγκαθιδρύθηκαν με αυτοκρατορικά διατάγματα κατά την Οθωμανική περίοδο και δεν είχαν καμμία τέτοια πράξη. Η ΓΔΒ χρησιμοποίησε αυτό το εγγενές μειονέκτημα (δηλ. την έλλειψη ιδρυτ.

⁷⁶¹ Τα Δηλωτικά υποβάλλονται με τη ρητή επιφύλαξη σε κάθε ένα από αυτά, ότι: «Αν και το ίδρυμά μας υπάγεται στις διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάνης, εν τούτοις, επειδή είμαστε υποχρεωμένοι, καταθέτουμε αυτό το Δηλωτικό, διατηρώντας τα δικά μας». Σε άλλα Δηλωτικά αναφέρεται, ότι: «Αν και το ίδρυμά μας ανήκει στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, εν τούτοις, καταθέτουμε αυτό το Δηλωτικό» (παράδειγμα το Αγίασμα της Παναγίας Βεφά).

⁷⁶² "The Story of an Alien(ation): Real Estate Ownership Problems of non - muslim foundations and Communities in Turkey", op.cit., σελ. 14.

- καταστ. πράξης) και κατέληξε στο ότι τα μη μουσουλμανικά ιδρύματα δεν έχουν τη δυνατότητα να αποκτούν ακίνητη περιουσία⁷⁶³. Ως αποτέλεσμα αυτής της παράνομης ερμηνείας, το δικαίωμα των μη - Μουσουλμανικών ιδρυμάτων να αποκτούν περιουσία περιορίστηκε στα ακίνητα, που δήλωναν το 1936 και οι περιουσίες, που αγόρασαν ή απέκτησαν μέσω κληρονομιάς, δωρεάς, διαθήκης ή ανταμοιβής μετά το 1936 και οι περιουσίες, που δε συμπεριλαμβάνονταν στους τίτλους τους κατελήφθησαν. Οι μη μουσουλμάνοι κατέφυγαν, έτσι σε αγωγές.

Με την απόφαση της Ολομέλειας του Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου (Yargitay) επί υποθέσεως των Νοσοκομείων Βαλουκλή κατά του Τουρκικού Δημοσίου (8 Μαΐου 1974, αριθμός δικογραφίας 1971/8 - 20)⁷⁶⁴ στην ουσία το Δικαστήριο επιβεβαίωσε αυτές τις καταλήψεις των ιδρυμάτων από τις τουρκικές αρχές. Το Δικαστήριο υιοθέτησε την προσέγγιση διακριτικής μεταχείρισης του προηγούμενου (κατώτερου σε βαθμίδα) δικαστηρίου και προσδιόρισε τους μη - Μουσουλμάνους Τούρκους πολίτες ως «μη - Τούρκους». Η απόφαση του Δικαστηρίου δημιούργησε τη νομική βάση της πρακτικής, που θεωρούσε τις Δηλώσεις του 1936 ως ιδρυτ. - καταστ. πράξεις για τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα. Δηλαδή, τα μόνα περιουσιακά στοιχεία, είτε το Δικαστήριο, τα οποία δικαιούνται να κατέχουν τα μειονοτικά ιδρύματα είναι εκείνα, τα οποία περιλαμβάνονται στο Δηλωτικό Έγγραφο του 1936⁷⁶⁵. Το Δικαστήριο έδειξε, ότι τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα δε δήλωσαν ρητώς, ότι θα συνέχιζαν, να αποκτούν περιουσία, όταν δήλωσαν τα περιουσιακά τους στοιχεία το 1936 και κατέληξε, ότι αυτά τα ιδρύματα δεν είχαν το δικαίωμα, να αποκτούν περιουσία. Ωστόσο, δεν ήταν δυνατό για τις Δηλώσεις του 1936 να συμπεριλαμβάνουν ένα άρθρο, που δήλωνε «το δικαίωμα απόκτησης περιουσίας», επειδή αυτές οι δηλώσεις δεν ήταν ιδρυτικές - καταστατικές πράξεις. Ήταν απλές δηλώσεις περιουσίας. Το Δικαστήριο, για να προβλέψει μία νομική κάλυψη για το χειρισμό αυτών των δηλώσεων ως ιδρυτ. - καταστ. πράξεις, χρησιμοποίησε την ακόλουθη αιτιολογία:

«Η ικανότητα των νομικών οντοτήτων περιορίζεται στις ιδρυτ. - καταστ. τους πράξεις. Τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα δεν έχουν ιδρυτ. - καταστ. πράξεις. Επομένως, είναι απαραίτητο, να θεωρηθούν οι Δηλώσεις του 1936 ως ιδρυτ. - καταστ. πράξεις. Αν δεν υπάρχει διάταξη σε αυτές

⁷⁶³ Ibid.

⁷⁶⁴ Για το κείμενο της απόφασης αυτής στα ελληνικά βλ. Παράρτημα.

⁷⁶⁵ Η λογική αυτή επαναλαμβάνεται και στην αιτιολογία του βέτο, το οποίο ασκεί ο Πρόεδρος Sezer στο Νόμο 5555/9.11.2006 για τα ευαγή ιδρύματα.

τις δηλώσεις, που να προβλέπει, ότι μπορούν, να αποκτηθούν νέες ακίνητες περιουσίες αυτό σημαίνει, ότι αυτά τα ιδρύματα δεν έχουν την ικανότητα να αποκτούν καμμία περιουσία.»

Με αυτή την απόφαση αυτή, η Ολομέλεια του Ανώτατου Δικαστηρίου, έκανε διάκριση σε πολίτες, που υποτίθεται, ότι ήταν ίσοι απέναντι στο νόμο και απέτρεπε μη - μουσουλμανικά ιδρύματα από το να επανακτήσουν την ακίνητη περιουσία, η οποία τους είχε καταληφθεί. Επίσης, απέτρεπε τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα, από την αγορά περιουσίας ή απόκτησης περιουσίας, διαμέσου δωρεών, διαθηκών ή ανταμοιβής.

Η Δήλωση του 1936 επέφερε πολύ σοβαρή καταστροφή και στην Αρμένικη κοινότητα. Περισσότερα από 30 ακίνητα αυτής της κοινότητας καταλήφθηκαν, με τον ισχυρισμό, ότι αποκτήθηκαν μετά το 1936. Η αρμενική κατασκήνωση παιδιών "Tuzla" είναι ένα από τα πιο τρανταχτά και θλιβερά παραδείγματα της κατάληψης αυτής των περιουσιών αναφέρει η μελέτη του TESEV⁷⁶⁶.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, με το Νόμο 1935 για τα Βακούφια, τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα συμπεριελήφθησαν μεταξύ των «προσαρτημένων ιδρυμάτων» και αυτό δημιούργησε μια νομική βάση για συμπερίληψη αυτών των ιδρυμάτων, συνεπώς, μεταξύ των «κατηλειμμένων» και την ανάληψη ελέγχου των περιουσιακών τους στοιχείων. Μεταξύ μη - μουσουλμανικών κοινοτήτων, η Ελληνορθόδοξη χτυπήθηκε πιο δυνατά από την πρακτική των «κατειλημμένων

---

⁷⁶⁶ "The Story of an Alien(ation): Real Estate Ownership Problems of non - muslim foundations and Communities in Turkey", op.cit., σελ. 15 - 16. Μάλιστα αναφέρεται χαρακτηριστικά στη μελέτη αυτή: *"In the 1950s, the orphanage located on the first floor of the Armenian Protestant Church in Gedikpaşa, Istanbul, was accommodating orphaned or poor Armenian children coming especially from Anatolia. The children were staying at the orphanage and studying at the Gedikpaşa İncirdibi Protestant School close to the church. Later, the school building was seized and a parking lot was built in its place. The children did not have a place to spend the hot summer months. The managers of the church foundation purchased the empty and green land in Tuzla in order to build a summer camp for the children. In 1962, the land was purchased from Sait Durmaz and registered in name of the Gedikpaşa Armenian Church Foundation. The transaction was completed after receiving approvals and certifications from the DGF and the Governor's Office. 30 children between the ages 8 and 12 staying at the orphanage worked three summers under the supervision of a master builder, and built a camp building. This camp known as the 'Tuzla Armenian Children's Camp' accommodated 1,500 Armenian orphans for 21 years until it was seized in 1983" ...*

"I went to Tuzla when I was eight. I worked there very hard for 20 years. I met my wife Rakel there. We grew up together. We married there. Our children were born there (...) One day, they gave us a paper from a court... 'You, minority institutions are not entitled to buy any property! It turns out that we made a mistake when we permitted you to do so back then. Now, this place will be returned to its previous owner.' We lost after fighting for five years... Unfortunately, we were opposed by the state. Hear my cry humanity!... They threw us away from the civilization we created. They took away the labor of one thousand and five hundred children who were raised there. They took away our labor, children's labor. If they had made there an orphanage for poor children, if they had used it as a camp for poor or handicapped children of whatever identity, I would have given my blessing. But I do not give now (...)"

ιδρυμάτων». Μέχρι τον Οκτώβριο του 2007, 24 ιδρύματα αυτής της κοινότητας συμπεριελήφθησαν μεταξύ των «κατειλημμένων ιδρυμάτων» και πήραν τον έλεγχο (οι τουρκικές αρχές) από χιλιάδες ακίνητα εγγεγραμμένα σε αυτά τα ιδρύματα⁷⁶⁷. Όχι μόνο τα ακίνητα, αλλά επίσης και η διαχείριση αυτών των κατειλημμένων ιδρυμάτων ήρθε στα χέρια της ΓΑΒ⁷⁶⁸.

Στο πλαίσιο της προσαρμογής της στο ευρωπαϊκό κεκτημένο, η Τουρκία υιοθέτησε το Νόμο 4771/03.08.2002⁷⁶⁹ (τρίτο πακέτο μεταρρυθμίσεων). Το Άρθρο 4 του νόμου αυτού προσθέτει στο Άρθρο 1 του (Βακουφικού) Νόμου 2762/1935 μια νέα παράγραφο, αποτελούμενη από δύο εδάφια. Με το πρώτο επιτρέπεται η απόκτηση ακινήτων από τα ιδρύματα των θρησκευτικών κοινοτήτων, για την εκπλήρωση των ευαγών σκοπών τους, ανεξαρτήτως του εάν έχουν ή όχι αφιερωτήριο, κατόπιν αδείας του Υπουργικού Συμβουλίου⁷⁷⁰. Το δεύτερο εδάφιο έχει επί λέξει ως εξής:

*«Εφ' όσον σχετική αίτηση υποβληθεί εντός έξι μηνών από της ενάρξεως ισχύος του παρόντα νόμου, η ακίνητη περιουσία, η οποία τεκμηριώνεται από φορολογικά μητρώα, μισθωτήρια συμβόλαια και άλλα έγγραφα, και χρησιμοποιείται από τα ιδρύματα αυτά, με όποιον τρόπο θεωρούν κατάλληλο για την αντιμετώπιση των αναγκών τους στο θρησκευτικό, φιλανθρωπικό, κοινωνικό, εκπαιδευτικό, υγειονομικό και πολιτιστικό τομέα, εγγράφεται στο κτηματολόγιο επ' ονόματι του ιδρύματος. Ακίνητη περιουσία, δωρηθείσα ή κληροδοτηθείσα σε ένα ίδρυμα υπάγεται στις διατάξεις αυτού του άρθρου»*⁷⁷¹.

Εν συνεχεία, εκδίδεται ο Κανονισμός υπ' αρ. 24896/4.10.02 για την εκτέλεση του νέου νόμου, ο οποίος ουδέποτε εφαρμόζεται.

⁷⁶⁷ Το Ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο δίνει, πάντως, τον αριθμό των 990 κατειλημμένων. Σύμφωνα πάλι με άλλη πηγή (από τον τύπο) οι τουρκικές αρχές πήραν τον έλεγχο από περισσότερα από 100 ακίνητα ελληνικών ιδρυμάτων και σχεδόν 40 αρμένικων μέχρι το 2002, ενώ ο συνολικός αριθμός μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων ήταν, μεταξύ άλλων, 75 ελληνικά 52 αρμένικα και 19 εβραϊκά.

⁷⁶⁸ Να σημειώσουμε, εδώ, ότι: «The Jewish community has also been hit by the 'seized foundations' practice, although they rarely publicize their problems compared to other non-Muslim communities. According to the Legal Department of the Chief Rabbi's Office, 24 foundations of the Jewish Community have been included among 'seized foundations' because of "ceasing to serve a charitable and actual purpose."44 The dates and numbers of the decisions declaring 12 of these foundations as 'seized foundations' are known, but there are no records regarding the remaining 12. The first Jewish foundation was included among 'seized foundations' in 1974, and the last one in 1995 according to existing records» (βλ. «The Story of an Alien(ation): Real Estate Ownership Problems of non - muslim foundations and Communities in Turkey», op.cit., σελ. 19).

⁷⁶⁹ Άρθρο 4 του Νόμου 4771 της 3^{ης} Αυγούστου 2002, «Περί τροποποιήσεως ορισμένων Νομοθετικών Διατάξεων» (δημοσιευθείς στο υπ' αρ. 24841 φύλλο της Επίσημης Εφημερίδας της Κυβερνήσεως). Για το περιεχόμενο αυτού (Άρθρο 4, Α' εδάφιο) στα ελληνικά βλ. Παράρτημα.

⁷⁷⁰ Ibid.

⁷⁷¹ Βλ. αγγλική μετάφραση αυτού του εδαφίου στο: Oehring O., «Human Rights - Turkey on the Road to Europe - Religious Freedom?», op.cit., σελ. 11.

Η αλλαγή νομοθεσίας δημιουργεί αρχικά κάποιες προσδοκίες και για αλλαγή νοοτροπίας των αρχών. Ιδιαίτερα, ως προς την αναδρομική ακύρωση των συνεπειών της απόφασης του Yargitay (1974). Ωστόσο, η ανατρεπτική προθεσμία των έξι μηνών, η οποία εκπνέει την 9^η Μαρτίου 2003, κρίνεται ανεπαρκής, ενώ η πρόβλεψη περί αδείας του Υπουργικού Συμβουλίου πολύ περιοριστική. Οι μη μουσουλμανικές κοινότητες ενίστανται. Επιφανείς Τούρκοι νομικοί καταθέτουν δημοσίως τις αντιρρήσεις τους, τονίζοντας, ότι η νέα νομοθεσία παραβιάζει την αρχή της ισότητας του Συντάγματος και δεν ανταποκρίνεται καν στα δεδομένα της Λωζάνης, πόσο μάλλον στα ευρωπαϊκά πρότυπα. Κατόπιν και ευρωπαϊκών προτροπών, ψηφίζεται ο Νόμος 4778/02.01.03⁷⁷² (τέταρτο πακέτο μεταρρυθμίσεων), με το Άρθρο 3 του οποίου τροποποιείται εκ νέου η νέα παράγραφος του Άρθρου 1 του Νόμου 2762/1935 και ορίζεται, ότι α) τα ευαγή ιδρύματα δύνανται να αποκτούν ακίνητη περιουσία, προς εξυπηρέτηση των ευαγών σκοπών τους, κατόπιν αδείας της ΓΔΒ (η αρχική μορφή του νομοσχεδίου προέβλεπε και την παροχή γνώμης από τα Υπουργεία Εσωτερικών και Εξωτερικών), και β) ο τρόπος εφαρμογής του Άρθρου επαφίεται στην έκδοση Κανονισμού. Επίσης, η αρχική προθεσμία των έξι μηνών του Νόμου 4771/2002, για την υποβολή των αναγκαίων αιτήσεων από τα ιδρύματα, παρατείνεται κατά ένα έτος και λήγει την 9^η Φεβρουαρίου 2004.

Μια ουσιαστική διαφορά αυτού του νέου Κανονισμού υπ' αρ. 25003/24.01.2003⁷⁷³ από τον προηγούμενο, ο οποίος καταργείται ρητά (Άρθρο 9) είναι, ότι περιλαμβάνει κατάλογο μη μουσουλμανικών ιδρυμάτων (160 ιδρύματα, εκ των οποίων 67 είναι ομογενειακά). Στον κατάλογο αυτό, όμως, δεν περιλαμβάνονται τα κατελιμμένα από τη ΓΔΒ ιδρύματα, η κατάσταση των οποίων παραμένει αμετάβλητη, δηλαδή τελούν υπό τη διανοία κυρίου νομή της ΓΔΒ, η οποία τα διαχειρίζεται, εκποιεί ή ανταλλάσσει την περιουσία τους κατά την απόλυτη κρίση της.

Ο Κανονισμός του Ιανουαρίου 2003 ρυθμίζει τα της εγγραφής ακινήτων επ' ονόματι των ευαγών ιδρυμάτων, χωρίς να παραλείπονται και σκόπιμες ασάφειες. Προϋποθέτει την υποβολή αιτήσεως εκ μέρους του ενδιαφερομένου ιδρύματος, η

⁷⁷² Άρθρο 3 του Νόμου 4778 της 2ας Ιανουαρίου 2003 «Περί τροποποίησης ορισμένων Νομοθετικών Διατάξεων», δημοσιευθείς στις 11 Ιανουαρίου 2003 στο υπ' αρ. 24990 Φύλλο της Επίσημης Εφημερίδας της Κυβερνήσεως. Για το περιεχόμενο αυτού στα ελληνικά βλ. Παράρτημα.

⁷⁷³ Κανονισμός Υπουργείου Επικρατείας «Περί αποκτήσεως, διαχειρίσεως ακινήτων από τα μειονοτικά ευαγή Ιδρύματα και κατοχύρωσης των υπ' αυτών διαχειριζομένων ακινήτων» δημοσιευθείς την 24^η Ιανουαρίου 2003 στο ΦΕΚ 25003. Για το κείμενο του Κανονισμού στα ελληνικά βλ. Παράρτημα.

οποία αίτηση αξιολογείται και σε συνάρτηση των απόψεων «των ενδιαφερομένων Υπουργείων, Ιδρυμάτων και φορέων του δημοσίου, εφ' όσον παρίσταται ανάγκη»⁷⁷⁴.

Όπως αποδεικνύεται από τη μέχρι πρότινος εφαρμογή του, οι τουρκικές αρχές αποφάσιζαν, να εγγράψουν στο κτηματολόγιο, επ' ονόματι των ιδρυμάτων, ακίνητα, τα οποία έχουν σωρευτικά τρεις ιδιότητες: α) είναι καταγεγραμμένα στα Δηλωτικά του 1936, β) συνεχίζουν να τελούν υπό τη νομή των ιδρυμάτων μέχρι σήμερα και γ) στο Κτηματολόγιο, τα ακίνητα αυτά είναι ελλιπώς καταχωρημένα, με τη στήλη του ιδιοκτήτη κενή (*maliki aşik*)⁷⁷⁵.

Επί της ουσίας, δηλαδή, οι τουρκικές αρχές απλώς επανορθώνουν κάποιες «παραλείψεις» του παρελθόντος, όπερ είναι το μόνο «κέρδος» των ευαγών ιδρυμάτων από τις πρόσφατες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις. Η ελλιπής εγγραφή των ακινήτων στο κτηματολόγιο, με κενή τη στήλη του ιδιοκτήτη (*maliki aşik*), δεν είναι ένα τυχαίο ή μεμονωμένο γεγονός. Είναι συνειδητή πολιτική των τουρκικών αρχών, ήδη από τη δεκαετία του 1930, όταν καταρτίζεται το νέο κτηματολόγιο στην Κων/πολη, βάσει του Νόμου 2613/1934. Τούτο τεκμαίρεται και από την υπ' αρ. 20-3-127/3466 από 11^{ης} Νοεμβρίου 1934 Εγκύκλιο του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών, η οποία ζητά από τις αρμόδιες υπηρεσίες, κατά την καταγραφή των ομογενειακών ακινήτων, να αφήνουν τη στήλη του ιδιοκτήτη κενή. Την εγκύκλιο αυτή, όπως και άλλες μεταγενέστερες παρομοίου περιεχομένου, επικαλείται πολλές φορές η ΓΔΒ στην αλληλογραφία της με τα ομογενειακά ιδρύματα⁷⁷⁶.

Όμως, οι αρχές δεν επιστρέφουν τα απολεσθέντα μεταξύ 1936 και 1974 ακίνητα, ούτε εγγράφουν επ' ονόματι των ιδρυμάτων, όσα ακίνητα είναι εικονικώς εγγεγραμμένα σε Αγίους και φυσικά πρόσωπα. Επιπλέον, όλα τα κατελημμένα ιδρύματα εξαιρούνται του πεδίου εφαρμογής του νέου Κανονισμού, ενώ η ΓΔΒ δε δίδει καμμία απάντηση σε αιτήσεις, που αφορούν την ακίνητη περιουσία των ιδρυμάτων αυτών⁷⁷⁷.

Μία καινούρια προσπάθεια ήταν ο Νόμος 5555/2008 για τα Βακούφια, ο οποίος παρά όλες τις ανεπάρκειες και τα προβλήματα εισήγαγε κάποιες εξελίξεις υπέρ των μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων, αν και περιορισμένες και υπό προϋποθέσεις. Αυτός ο νόμος εστάλη πίσω από τον πρώην Πρόεδρο Ahmet Necdet Sezer για περαιτέρω εξέταση σε εννιά άρθρα. Ο Sezer έθεσε veto σε εννιά άρθρα,

⁷⁷⁴ Βλ. Άρθρο 6.

⁷⁷⁵ Βλ. Διακοφωτάκης Γ., *op.cit.*, σελ. 158.

⁷⁷⁶ *Ibid.*, σελ. 158 - 159.

⁷⁷⁷ *Ibid.*, σελ. 159.

περιλαμβανομένων των μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων, ισχυριζόμενος, ότι δίνοντας νέα δικαιώματα και προνόμια στα ήδη υπάρχοντα ιδρύματα θα παραβίαζε τη Συνθήκη της Λωζάνης, θεμελιώδεις αρχές της Δημοκρατίας, την απαγόρευση διακρίσεων, και θα ήταν ενάντια σε εθνικά συμφέροντα και δημόσιο όφελος. Ωστόσο, ο βασικός σκοπός του νόμου ήταν να θεμελιώσει εκείνα τα δικαιώματα στα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα, τα οποία παραβιάζονταν παρότι τους είχαν δοθεί από τη Συνθήκη Λωζάνης και το Τουρκικό Σύνταγμα και να δοθεί ένα τέλος στη διακριτική μεταχείριση αυτών των ιδρυμάτων. Η ιδέα, ότι με την εγγύηση νέων δικαιωμάτων και προνομίων στα ιδρύματα τα εγκαθιδρυμένα και ελεγχόμενα από Τούρκους πολίτες θα ήταν ενάντια στα εθνικά συμφέροντα και στο δημόσιο καλό είναι αρκετά εντυπωσιακή σημειώνει η μελέτη του TESEV⁷⁷⁸, επειδή καταδεικνύει πόσο βαθιά «μπαίνει» στα ανώτερα κλιμάκια του κράτους ο ψυχισμός διάκρισης, ο οποίος δέχεται τους μη - Μουσουλμάνους πολίτες ως «ξένους»⁷⁷⁹.

Το κύριο εμπόδιο στο Βακουφικό Νόμο απομακρύνθηκε, όταν ο Abdullah Gül διορίστηκε νέος Πρόεδρος τον Αύγουστο του 2007, όταν εξέπνεε η θητεία του Ahmet Necdet Sezer. Στις γενικές εκλογές στις 22 Ιουλίου 2007, το AKP έλαβε σχεδόν τις μισές από τις εθνικές ψήφους και το νέο Κοινοβούλιο άμεσα έφερε το νόμο στην agenda του και τον πέρασε το Φεβρουάριο του 2008 χωρίς να κάνει κάποια τροποποίηση στα άρθρα, που έθεσε βέτο ο Sezer. Ο Νόμος 5737⁷⁸⁰, ο οποίος εγκρίθηκε από τον νέο πρόεδρο Abdullah Gül τέθηκε σε ισχύ τον ίδιο μήνα. Ο κανονισμός αναφορικά με τη νόμο τέθηκε σε ισχύ, όταν δημοσιεύθηκε στην Official Gazette στις 27 Σεπτ. 2008. Παρ' όλα αυτά, στο Βακουφικό Νόμο εναντιώθηκε άλλη μία ξανά το Φιλελεύθερο Κόμμα Πολιτών και το Εθνικιστικό Κόμμα Πολιτών. Αυτά τα δύο κόμματα ζήτησαν από το Συνταγματικό Δικαστήριο, να καταργήσει το Βακουφικό Νόμο, ισχυριζόμενοι, ότι αυτός ο νόμος ήταν αντισυνταγματικός⁷⁸¹.

⁷⁷⁸ "The Story of an Alien(ation): Real Estate Ownership Problems of non - muslim foundations and Communities in Turkey", op.cit., σελ. 27.

⁷⁷⁹ Αυτός ο ψυχισμός σύμφωνα με τη μελέτη του TESEV, καταδείχτηκε ακόμα μια φορά με τα ακόλουθα λόγια του Sezer: "...with these arrangements, existing non-Muslim foundations will be given new rights and privileges that will provide them with economic and social power although there is no change in their nature, and their 'seized foundation' status will be removed and they will participate in the social life as legal entities representing new foundations, therefore, it is not possible to consider these arrangements to be in compliance with the Treaty of Lausanne, the constitutional principles that represent the fundamental principles of the Turkish Republic, the existing legal system, Article 10 of the Constitution, which prohibits discrimination, and with national interests and the public good." (βλ. ibid., σελ. 27).

⁷⁸⁰ Νόμος Βακουφίων 5737/20.02.2008 (No Φ. 092.22/1285). Για το κείμενο του Νόμου στα ελληνικά βλ. Παράρτημα.

⁷⁸¹ Το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν έχει βγάλει ακόμα απόφαση (Μάρτιος 2009) (βλ. ibid., σελ. 27).

Όπως ο Νόμος 5555, ο Βακουφικός Νόμος υπ' αρ. 5737 προέβλεπε περιορισμένο επανακαθορισμό κάποιων από τα δικαιώματα των μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων, τα οποία συστηματικά παραβιάζονταν από το 1960 παρόλο, που διατυπώνονται ευκρινώς στη Συνθήκη της Λωζάνης, στο Τουρκικό Σύνταγμα και στις διεθνείς επικυρωμένες, από την Τουρκία, συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ο νόμος δίνει τα ακόλουθα δικαιώματα στα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα: απόκτησης νέας περιουσίας, διάθεση υπάρχουσών, αντικατάσταση υπάρχουσών περιουσιών και δικαιωμάτων με άλλα περισσότερο χρηστικά υπό ορισμένες προϋποθέσεις (Άρθρο 12): να αναθέσουν σε ένα άλλο ίδρυμα της ίδιας κοινότητας ακίνητες περιουσίες, οι οποίες δε χρησιμοποιούνται για φιλανθρωπικούς σκοπούς ή να τις μετατρέψουν σε ακίνητα απόδοσης μισθωμάτων (Άρθρο 16): να συλλέξουν μετρητά και τρόπον τινά δωρεές και αρωγή από εθνικά και διεθνή ιδρύματα και οργανισμούς, προβλεπόμενου, ότι η ΓΔΒ είναι ενήμερη (Άρθρο 25): να ιδρύσουν οικονομικούς οργανισμούς και εταιρείες, προβλεπόμενου, ότι η ΓΔΒ είναι ενήμερη (Άρθρο 26). Η πιο σημαντική και ρηξικέλευθη αλλαγή είναι η επιστροφή κάποιων από των κατελιμμένων περιουσιών των μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων υπό μερικές προϋποθέσεις (Προσωρινό Άρθρο 7).

Παρά, όμως, αυτές τις εξελίξεις, ο νόμος αυτός δεν έφερε καμμία λύση στο πιο βασικό και επείγον πρόβλημα των μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων αλλά μάλιστα έφερε μια επιστροφή στην πρακτική των «κατελιμμένων ιδρυμάτων». Επιπλέον, καθιστά δυνατή μερικών μόνο από τις περιουσίες, που ελήφθησαν από το κράτος και δεν καθορίζει καμμία αποζημίωση για τις περιουσίες, που μεταφέρθηκαν σε τρίτα μέρη.

Καταρχάς, ο Νόμος υπ' αρ. 5737 δεν άλλαξε την πραγματικότητα, ότι τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα είναι υπό την «επιμέλεια» της ΓΔΒ, η οποία είναι μια δημόσια νομική οντότητα. Έγινε ακόμα πιο εύκολο να αναλάβει τη διαχείριση και τα περιουσιακά στοιχεία των μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων συμπεριλαμβάνοντάς τα μεταξύ των «κατελιμμένων ιδρυμάτων», που αντιπροσωπεύονται από τη ΓΔΒ και έχει γίνει μια νομική βάση για αυτές τις πρακτικές. Η πιο χειροπιαστή ένδειξη είναι το Άρθρο 7 παρ. 2⁷⁸². Αυτή η διευθέτηση δεν προέβλεπε για την επιστροφή της διαχείρισης και των περιουσιακών στοιχείων των μη - μουσουλμανικών βακουφίων,

⁷⁸² “Στα βακούφια τα οποία έχουν περιληφθεί μεταξύ των κατελιμμένων βακουφίων πριν από τη θέση σε ισχύ του παρόντος Νόμου και στα βακούφια τα οποία συγκαταλέγονται στα κατελιμμένα σύμφωνα με αυτό το Νόμο, δεν πραγματοποιείται ξανά εκλογή και διορισμός διευθυντή.”

τα οποία είχαν ληφθεί νωρίτερα από τη ΓΔΒ με τη συμπερίληψή τους μεταξύ των «κατελιγμένων ιδρυμάτων» και διασφάλισε τη συνέχεια της παράνομης και αυθαίρετης γραφειοκρατικής πρακτικής του ελέγχου των μη - μουσουλμανικών βακουφίων. Με άλλα λόγια το Κοινοβούλιο προσέφερε νομική και δημοκρατική νομιμοποίηση για μία παράνομη διοικητική πρακτική, η οποία είναι σημαντικά κατά παραβίαση του τουρκικού Συντάγματος και νόμων, καθώς επίσης και των διεθνών υποχρεώσεων της Τουρκίας υπό τις διεθνείς συνθήκες για ανθρώπινα δικαιώματα. Ως έχει αυτός ο νόμος παραβιάζει την αρχή ενός δημοκρατικού κράτους, το οποίο βασίζεται στο κράτος δικαίου. Ενώ, αναλαμβάνει τον έλεγχο της διαχείρισης και των περιουσιακών στοιχείων ενός επαρκούς αριθμού μη - μουσουλμανικών βακουφίων σε συμφωνία με την πρακτική των «κατελιγμένων ιδρυμάτων», η ΓΔΒ βασίστηκε στο Άρθρο 1 (δ) του Βακουφικού Νόμου 2762 (1935), ο οποίος ανακλήθηκε μετά από λίγο. Αυτό το άρθρο προβλέπει, ότι «τα ιδρύματα, που δεν εμπλέκονταν πλέον με φιλανθρωπικές δραστηριότητες είτε *de jure* είτε *de facto*» θα διαχειρίζονταν από τη ΓΔΒ. Παρόλο, που θεσπίστηκε για τα βακούφια, τα οποία υπήρχαν πριν την ισχύουσα ημερομηνία του Αστικού Κώδικα (4 Οκτ. 1926) η ΓΔΒ εφήρμοσε αυτό το Άρθρο σε μη - μουσουλμανικά βακούφια κατά παραβίαση της πρόθεσης του νομοθετικού σώματος. Σύμφωνα με αυτή την πρακτική, η οποία είναι ακόμα σε χρήση σήμερα, η απόφαση του εάν ή όχι ένα κατελιγμένο βακούφιο εμπλέκεται σε βακουφικές δραστηριότητες λαμβάνεται κατ' αποκλειστική διακριτική ευχέρεια της ΓΔΒ, χωρίς να βασίζεται σε κανένα νομικό κριτήριο ή απόφαση δικαστηρίων.

Ένα δεύτερο πρόβλημα με το Νόμο υπ' αρ. 5737 είναι η υιοθέτηση σε εφαρμογή της αρχής της αμοιβαιότητας⁷⁸³. Ωστόσο, μη - μουσουλμανικά ιδρύματα είναι νομικές οντότητες εγκαθιδρυμένες και διαχειριζόμενες από Τούρκους πολίτες σε συμμόρφωση με τον Τούρκικο νόμο. Είναι ενάντια στο δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων η αρχή της συμπερίληψης της αμοιβαιότητας σε ένα νόμο, που προσδιορίζει τα δικαιώματα και υποχρεώσεις των μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων. Ένα κράτος δε θα έπρεπε να προσδιορίζει τα δικαιώματα των πολιτών του με αναφορά στη στάση και πολιτικές άλλων κρατών. Η αρχή της αμοιβαιότητας δεν

⁷⁸³ Βλ. Άρθρο 2. Η αμοιβαιότητα (όπως είδαμε και ανωτέρω σε άλλες περιπτώσεις), είναι μια αρχή του διεθνούς δικαίου και ουσιαστικά δηλώνει, ότι ένα κράτος μπορεί να εγγυηθεί σε εκείνους τους πολίτες ενός άλλου κράτους, που ζουν στο έδαφος του πρώτου κράτους, εκείνα τα δικαιώματα και τα προνόμια, όπως εγγυώνται από το τελευταίο κράτος στους πολίτες του πρώτου κράτους, οι οποίοι διαβιούν μέσα στο έδαφος του τελευταίου κράτους.

εφαρμόζεται σε θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες, επειδή η Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών απαγορεύει την εισαγωγή αυτής της αρχής στην Εφαρμογή συμβάσεων με αντικείμενο τα ανθρώπινα δικαιώματα⁷⁸⁴. Επιπλέον είναι μια πρακτική διάκρισης και παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων για ένα κράτος, να εφαρμόζει την αρχή της αμοιβαιότητας σε κάποιους από τους πολίτες του, βάσει της θρησκείας τους και να τους απαρνείται κάποια δικαιώματα και προνόμια, που απολαμβάνουν άλλοι πολίτες και άρα είναι επομένως σε σύγκρουση με το Τουρκικό Σύνταγμα, τη Συνθήκη της Λωζάνης και την ΕΣΔΑ.

Ένα *τρίτο* πρόβλημα, το οποίο τίθεται από το Νόμο υπ' αρ. 5737 για τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα είναι η απαίτησή του για νέα ιδρύματα να βασίζεται και να λειτουργεί σε συμφωνία με τον Τουρκικό Αστικό Κώδικα (Άρθρο 5 παρ.2)⁷⁸⁵. Επιπλέον, οι μη - μουσουλμανικές κοινότητες αποτρέπονται από το να εγκαθιδρύσουν νέα ιδρύματα για το σκοπό της διατήρησης και υποστήριξης των κοινοτήτων τους με το Άρθρο 101 παρ. 4 του Αστικού Κώδικα, ο οποίος προβλέπει, όπως είδαμε ανωτέρω, ότι «ιδρύματα δεν μπορούν να εγκαθιδρυθούν για να υποστηρίξουν τα μέλη μιας ορισμένης φυλής ή κοινότητας». Όπως φάνηκε σε δικαστικές αποφάσεις του παρελθόντος, σημειώνει η μελέτη του TESEV, ο Αστικός Κώδικας ερμηνεύτηκε κατ' αυτό τον τρόπο. Ο νόμος προβλέπει, ότι νέα ιδρύματα θα ιδρυθούν σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα και αυτό, σύντομα, θα αποτρέψει τους μη - μουσουλμάνους από το να εγκαθιδρύσουν νέα ιδρύματα για το σκοπό της πλήρωσης θρησκευτικών, κοινωνικών και άλλων αναγκών των κοινοτήτων τους. Αυτός ο περιορισμός δεν είναι σε συμμόρφωση με το Άρθρο 11 της ΕΣΔΑ για την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, και το Άρθρο 33 του Τουρκικού Συντάγματος, και το δικαίωμα των μη - μουσουλμανικών κοινοτήτων να εγκαθιδρύουν και να διαχειρίζονται τους οργανισμούς τους, το οποίο το εγγυάται το Άρθρο 40 της Συνθήκης της Λωζάνης.

Γενικά ο νέος νόμος εισάγει έναν πολύ ευνοϊκό διακανονισμό με όρους ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι επιτρέποντας στα ιδρύματα, να εμπλέκονται σε διεθνείς δραστηριότητες και προσπάθειες συνεργασίας σύμφωνα με το σκοπό των δραστηριοτήτων τους. *Ωστόσο*, ο νόμος αυτός δε δίνει αυτό το δικαίωμα στα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα, επειδή τα ιδρύματα επιτρέπεται να εμπλέκονται σε διεθνείς δραστηριότητες, μόνο εάν αυτές αναφέρονται στις ιδρυτ. - καταστ. πράξεις τους.

⁷⁸⁴ Η Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών επικυρώθηκε στις 23 Μαΐου του 1969 και τέθηκε σε ισχύ στις 27 Ιανουαρίου 1980.

⁷⁸⁵ "The Story of an Alien(ation): Real Estate Ownership Problems of non - muslim foundations and Communities in Turkey", op.cit., σελ. 28.

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, όμως, τα μη - μουσουλμανικά ιδρύματα εγκαθιδρύθηκαν κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με αυτοκρατορικά διατάγματα και δεν έχουν ιδρυτ. - καταστ. πράξεις. Επομένως, δεν είναι δυνατόν, για αυτά να εκπληρούν αυτή τη νομική απαίτηση να εμπλέκονται σε διεθνείς δραστηριότητες. Αυτό, ως εκ τούτου εισάγει μια διακριτική μεταχείριση και είναι ασύμβατο με τη Λωζάνη, την ΕΣΔΑ, και το Τουρκικό Σύνταγμα.

Τέλος, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, αυτός ο νόμος κάνει πρόβλεψη για την επιστροφή *ορισμένων* από τα περιουσιακά στοιχεία των μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων, που κατελήφθησαν από το 1960 και επομένως εισάγει μια σημαντική εξέλιξη. Ωστόσο, ο νόμος δεν αντιμετωπίζει την επιστροφή όλων των περιουσιακών στοιχείων, που κρατήθηκαν από τη ΓΑΒ ή το Θησαυροφυλάκιο, μετά την ανάληψή τους από αυτά ή για πληρωμή αποζημίωσης για περιουσιακά στοιχεία, που μετεφέρθησαν σε τρίτα μέρη μετά την ανάληψή τους. Αυτό είναι ακόμα ένα σημαντικό πρόβλημα, το οποίο ο νόμος θέτει στα μη - μουσουλμανικά βακούφια⁷⁸⁶.

Αναφορικά, με τη νομολογία του σχετικού θέματος, θα σταθούμε σε ορισμένες αποφάσεις, ιδιαίτερα σημαντικές για τις μη μουσουλμανικές μειονότητες στην Τουρκία.

Με την απόφαση της Μεγάλης του Γένους Σχολής κ. Τουρκίας⁷⁸⁷ με ημερομ. 9 Ιανουαρίου 2007, το ΕΔΔΑ εξέδωσε απόφαση, ότι οι πολιτικές σχετικά με την ακίνητη περιουσία των μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων, και ιδιαίτερα η πρακτική της Δήλωσης 1936 ήταν παράνομες. Συγκεκριμένα, τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως εξής: Η Μεγάλη του Γένους Σχολή (ΜΓΣ) αποκτά με δωρεά τμήμα ακινήτου (1952) και ένα ακόμη τμήμα του ίδιου ακινήτου με αγορά (1958)⁷⁸⁸. Καταβάλλει όλους τους φόρους και εκδίδει τίτλους κυριότητας επ' ονόματί της. Το

⁷⁸⁶ Βλ. προσωρινό άρθρο 7. Επίσης Για μια ανάλυση του νόμου βλ. "The Story of an Alien(ation): Real Estate Ownership Problems of non - muslim foundations and Communities in Turkey", op.cit., σελ. 27 - 30, Oehring O., "TURKEY: What difference does the latest Foundations Law make?", F18News, 13 March 2008, pp. 1 - 5, στην ιστοσελίδα: www.forum18.org και Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ), «Ο νέος τουρκικός νόμος περί βακουφίων: Αντισυνταγματικός; Αντιμειονοτικός; Ή άλλη μια κίνηση αντιπερισπασμού για την ένταξη στην ΕΕ;», op.cit., σελ. 32 - 34.

⁷⁸⁷ «Μεγάλη του Γένους Σχολή κ. Τουρκίας», ("Affaire Fener Rum Erkek Lisesi Vakfi c. Turquie), (No. 34478/97), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 9.01.2007 (définitif 9/04/2007). Βλ. και Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ), «Απόφαση Σταθμός του Δικαστηρίου του Στρασβούργου για τα ελληνικά βακούφια στην Τουρκία», τ. 1, Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ) (διευθ.έκδ. Καθηγητής Περράκης Στ.), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, Ιανουάριος - Φεβρουάριος 2007.

⁷⁸⁸ Το γνωστό στην Κων/πολη ως Σιδερίδειο Μέγαρο.

1992, το Υπουργείο Οικονομικών (Hazine) ζητά την ακύρωση των τίτλων κυριότητας της ΜΓΣ και την επανεγγραφή τους επ' ονόματι των πρώην ιδιοκτητών. Ο δικαστικός αγώνας λήγει το 1996 και δικαιώνει το κράτος. Κύριο επιχείρημα του τουρκικού Δημοσίου είναι, ότι βάσει της προαναφερόμενης αποφάσεως του 1974, τα μειονοτικά ιδρύματα δεν μπορούν, να αποκτήσουν ακίνητα ή να δέχονται δωρεές, ει μη μόνο εάν τούτο ρητώς προβλέπεται στο Δηλωτικό του 1936. Το 1996, η ΜΓΣ προσφεύγει στο ΕΔΔΑ.

Το Δικαστήριο, λοιπόν, αποφαινεται, ότι υπάρχει εκ μέρους της Τουρκίας παραβίαση του Άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ (δικαίωμα στην απόλαυση ιδιοκτησίας) και καλεί την Τουρκία εντός τριών μηνών από την τελεσιδικία της απόφασης (9/04/2007) είτε να επιστρέψει την περιουσία της ΜΓΣ, είτε να της καταβάλει αποζημίωση ύψους 910.000 ευρώ.

Τελικώς η Τουρκία πλήρωσε αποζημίωση για τα ιδρύματα, που απαλλοτριώθηκαν και εδόθησαν σε τρίτους⁷⁸⁹.

Η ιστορική αυτή απόφαση, σύμφωνα με τη δικηγόρο Gülten Akan έγινε η «θανατική ποινή» για την απόφαση του Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου του 1974, το οποίο, όπως είδαμε ανωτέρω είχε πει, ότι η Δήλωση του 1939 ήταν σε συμμόρφωση με το Τουρκικό Σύνταγμα και τους νόμους⁷⁹⁰.

Λίγο αργότερα, μετά από αυτή την απόφαση, υποβλήθηκε η προσφυγή, το 1999 από το Ίδρυμα για το Αρμένικο Νοσοκομείο Surp Pırgıc του Yedikule, για την επιστροφή του παλαιού κτιρίου IGS στο Beyoğlu και ένα κτίριο στο Kadıköy, τα οποία ελήφθησαν από το Θησαυροφυλάκιο, κατά της Τουρκίας⁷⁹¹. Όταν τα μέρη αποφάσισαν, να επιλύσουν τη διαφορά φιλικά, μια δήλωση φιλικού διακανονισμού, υπεγράφη στις 27 Ιουνίου 2000 από τη διοίκηση του ιδρύματος και την κυβέρνηση. Παρόλο, που το ΕΔΔΑ σύστησε στην κυβέρνηση να πληρώσει 2.000.000 ευρώ, στο ίδρυμα, ως προϋπόθεση φιλικού διακανονισμού, η κυβέρνηση πρότεινε την επιστροφή των ακινήτων στο ίδρυμα αντί της πληρωμής. Έτσι, για πρώτη φορά το τουρκικό κράτος επέστρεψε ένα κατεϊλημμένο ακίνητο σε ένα μη - μουσουλμανικό ίδρυμα. Έξι μήνες μετά από αυτή την απόφαση, το Ίδρυμα για το Αρμένικο Νοσοκομείο Surp Pırgıc του Yedikule έκανε άλλη μία προσφυγή αιτούμενο την

⁷⁸⁹ Βλ. U.S. Department of State (Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor), "Turkey - International Religious Freedom Report 2008", *op.cit.*

⁷⁹⁰ Βλ. "The Story of an Alien(ation): Real Estate Ownership Problems of non - muslim foundations and Communities in Turkey", *op.cit.*, σελ. 32.

⁷⁹¹ "Foundation for the Armenian Surp Pırgıc Hospital in Yedikule v. Turkey", (No. 50147/99 και 51207/99), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 26.07.07 (friendly settlement).

επιστροφή ενός άλλου ακινήτου, που είχε μεταφερθεί στο Θησαυροφυλάκιο. Αυτή η περίπτωση επιλύθηκε, ξανά φιλικά, όταν η κυβέρνηση πρότεινε την επιστροφή του κατειλημμένου ακινήτου στο ίδρυμα⁷⁹². Η κυβέρνηση εκπλήρωσε τις αποφάσεις φιλικού διακανονισμού μέσα σε νόμιμη χρονική περίοδο τριών μηνών και επέστρεψε τα ακίνητα στα αντίστοιχα ιδρύματα.

Επιπλέον, εξαιρετικά σημαντική και ενδιαφέρουσα είναι η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Οικουμενικό Πατριαρχείο κ. Τουρκίας⁷⁹³, για το ιστορικό ορφανοτροφείο στη νήσο Πρίγκηπο, το μεγαλύτερο ξύλινο κτίριο στην Ευρώπη, ιδιοκτησίας του Πατριαρχείου, το οποίο παράνομα η Τουρκία κατέλαβε. Η ιστορία της κατάληψης του κτιρίου του Ορφανοτροφείου του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου στην Πρίγκηπο (Büyükađa) δείχνει, πόσο παράνομες και διακριτικές μπορεί να είναι οι κρατικές πολιτικές για τους μη - Μουσουλμάνους πολίτες. Τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως εξής. Το Πατριαρχείο αγόρασε το έδαφος του κτιρίου τον Ιανουάριο του 1902. Υπάρχει ένα πενταώροφο κυρίως κτίριο και ένα πρόσθετο διώροφο στα 23,255 τ.μ. γης, που βρίσκεται στο ύψος του ψηλότερου λόφου στην Πρίγκηπο. Στα 1903, ο Πατριάρχης έδωσε το δικαίωμα, χρήσης της περιουσίας στο Ορφανοτροφείο. Το 1935 ο Νόμος για τα Βακούφια αναγνώρισε επίσημα τη νομική ύπαρξη του Ορφανοτροφείου. Στα 1936, το ίδρυμα δήλωσε το κτίριο αυτό του Ορφανοτροφείου στη ΓΔΒ. Στα 1964, την περίοδο της κρίσης της Κύπρου το Ορφανοτροφείο εκκενώθηκε για λόγους ασφαλείας. Μετά, ωστόσο την εκκένωση, εγκαταλείφθηκε στη μοίρα του, ερειπωμένο. Η ΓΔΒ απέλυσε τη διαχείριση του ιδρύματος στα 1995, συμπεριέλαβε το ίδρυμα μεταξύ των «κατειλημμένων ιδρυμάτων» και ανέλαβε τη διαχείρισή του και τα περιουσιακά του στοιχεία. Το ίδρυμα ήγειρε αγωγή σε ένα διοικητικό δικαστήριο και αιτήθηκε την κατάργηση της απόφασης, αλλά η αίτηση του απορρίφθηκε και το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο ενέκρινε την απόφαση του προηγούμενου δικαστηρίου, το Νοέμβριο του 2003. Η ΓΔΒ κέρδισε την αγωγή, που έκανε στις 16 Μαρτίου 1999 για την ακύρωση της εγγραφής του Ορφανοτροφείου στο Πατριαρχείο και το διοικητικό δικαστήριο διέταξε την επανεγγραφή του κτιρίου στη ΓΔΒ, το Δεκέμβριο του 2002. Μία από τις αιτιολογίες της απόφασής του αυτής ήταν η αποτυχία του Πατριάρχη, να διατηρήσει το κτίριο, το οποίο ήταν ένα ιστορικό κτίριο διεθνούς εμβέλειας. Ωστόσο, το κτίριο

⁷⁹² “Foundation for the Armenian Surp Pırgic Hospital in Yedikule v. Turkey”. ΕΔΔΑ, Απόφαση της 14.12.2007 (friendly settlement).

⁷⁹³ «Οικουμενικό Πατριαρχείο κ. Τουρκίας» [“Affaire Fener Rum Patrikliği (Patriarcat Oecuménique) c. Turquie”], (No. 14340/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 8.07.2008.

δεν είχε αφεθεί ερευπωμένο από το Πατριαρχείο, του οποίου το δικαίωμα κατοχής στο κτίριο αγνοήθηκε ολοκληρωτικά από τη ΓΔΒ, αλλά ήταν το κράτος, που απέτυχε να επισκευάσει το κτίριο και δεν επέτρεψε αυτό, να επισκευαστεί. Το Σεπτέμβριο του 2003 η Απόφαση ακυρώθηκε από ανώτερο δικαστήριο για διαδικαστικούς λόγους, αλλά στη δεύτερη απόφασή του με ημερομ. Φεβρουαρίου 2004, το διοικητικό δικαστήριο, ακόμα μια φορά διέταξε την ακύρωση της εγγραφής. Εγκρίνοντας αυτή την απόφαση, το Ανώτερο Ακυρωτικό Δικαστήριο καταπιάστηκε με τους όρους της νομικής ερμηνείας της Δήλωσης του 1936. Το Ανώτερο Ακυρωτικό Δικαστήριο, το οποίο ενέκρινε την κατάληψη αρμένικων ιδρυμάτων ισχυριζόμενο, ότι δεν ήταν δηλωμένες, το 1936 εφύρε μια άλλη λύση στην περίπτωση, που η εν λόγω περιουσία ήταν ήδη δηλωμένη το 1936. Το Ανώτατο Δικαστήριο διέταξε, ότι το Πατριαρχείο δεν είχε κανένα δικαίωμα στην ακίνητη περιουσία, επειδή ήταν δηλωμένο από το Ίδρυμα του Ορφανοτροφείου και όχι από το Πατριαρχείο το 1936.

Παρ' όλα αυτά, αυτή η «δημιουργική» νομική ερμηνεία του εθνικού δικαστηρίου απερρίφθη στο ΕΔΔΑ. Το Δικαστήριο, στο σκεπτικό του σχολίασε, ότι δεν υπήρχε αμφιβολία, ότι η περιουσία, που αποτελείτο από το κτίριο και τη γη αγοράστηκαν από το Πατριαρχείο και, ότι ακόμα και αν το Πατριαρχείο ανέθεσε την περιουσία σε ένα ίδρυμα της κοινότητας για συγκεκριμένο σκοπό, πάντα θεωρείτο ο κύριος νομής της περιουσίας. Επιπλέον, καμμία ένσταση δεν εγήρθη ενάντια στη νομική κατοχή του Πατριαρχείου

στο κτίριο και τη γη κατά τη διάρκεια των 33 χρόνων ανάμεσα στο 1964, όταν το κτίριο του Ορφανοτροφείου εκκενώθηκε, και το 1997, όταν το ίδρυμα περιλήφθηκε μεταξύ των «κατειλημμένων ιδρυμάτων». Επιπλέον, το Ίδρυμα του Ορφανοτροφείου, το οποίο είχε το δικαίωμα, να χρησιμοποιήσει την περιουσία στα 1903, ποτέ δεν ισχυρίστηκε, ότι το κτίριο ανήκε σε αυτό. Αυτός ο ισχυρισμός έγινε «εκ μέρους του ιδρύματος» από τη ΓΔΒ, δηλαδή από το κράτος βασιζόμενο στη Δήλωση του 1936.

Το ΕΔΔΑ, τελικώς, ισχυρίστηκε, ότι ακόμα κι αν υποθέσει κανείς, ότι η αποστέρηση της περιουσίας ήταν προβλεπόμενη από το νόμο και εξυπηρετούσε ένα σκοπό δημόσιας αναγκαιότητας, το Δικαστήριο εκτιμά, ότι η δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στην προστασία της περιουσίας και στις απαιτήσεις του δημοσίου συμφέροντος παραβιάστηκε και, ότι ο προσφεύγων υπέστη ένα βάρος ιδιαίτερο και υπερβολικό. Έτσι, το ΕΔΔΑ, απεφάνθη, ότι η Τουρκία παραβίασε το δικαίωμα του

Πατριαρχείου στην ιδιοκτησία καταλαμβάνοντας το κτίριο του Ορφανοτροφείου. Συγκεκριμένα, ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 1 Πρωτοκόλλου 1⁷⁹⁴.

Η απόφαση του ΕΔΔΑ απεκάλυψε, πόσο παράνομη ήταν αυτή η πρακτική της ΓΔΒ και πόσο μακριά θα μπορούσε να πάει το τουρκικό κράτος, διαστρεβλώνοντας το νόμο, με σκοπό να καταλάβει περιουσίες μη - μουσουλμανικών ιδρυμάτων.

Τέλος, μια πρόσφατη απόφαση, που έφτασε στο ΕΔΔΑ σχετικά με μια εκκλησία στην Τένεδο, κατειλημμένη από τη ΓΔΒ καταδεικνύει τη νομολογιακή πρακτική, που ξεκίνησε με τα βακούφια των μη - μουσουλμανικών μειονοτήτων στην Τουρκία. Έτσι, πρόκειται για την υπόθεση Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfi c. Turquie (No 2)⁷⁹⁵. Το ίδρυμα αυτό, που ανήκει στην Ορθόδοξη Χριστιανική Εκκλησία Κοιμήσεως Θεοτόκου Μποσκαντά (Τένεδος), αποτελεί ίδρυμα, με βάση τον τουρκικό νόμο, με έδρα την πόλη Τσανάκαλε και το καταστατικό του είναι σύμφωνο με τους κανονισμούς της Συνθήκης της Λωζάνης για τα ιδρύματα των θρησκευτικών μειονοτήτων. Η υπόθεση αφορά τη μη δυνατότητα του ιδρύματος να έχει περιουσία και γη στο όνομά του, η οποία και του ανήκει για πολλά χρόνια, καθώς είναι καταχωρημένη στο όνομά του, στα τουρκικά υποθηκοφυλάκια. Το ίδρυμα ισχυρίστηκε ότι διαθέτει από δωρεές ή άλλες πράξεις τρία οικόπεδα των 3.792,54 τ.μ, 2.251,72 τ.μ και 2219,69 τ.μ., καθώς και κτίριο 37,82 τ.μ., που λειτουργεί ως παρεκκλήσι.

Το Μάιο του 1991, το τουρκικό κτηματολόγιο αναδιοργανώθηκε και η γη μοιράστηκε σε περισσότερα οικόπεδα, το καθένα με νέο νούμερο καταγραφής. Ωστόσο, το ίδρυμα δεν υπέβαλε εντός του προβλεπόμενου χρόνου δήλωση ακίνητης περιουσίας, όπως προέβλεπε ο νόμος 2762 για τα ιδρύματα στην Τουρκία. Κατά συνέπεια, στο σχετικό κατάλογο δεν υπάρχει καμία αναφορά στο όνομα του ιδιοκτήτη των σχετικών ακινήτων, παρόλο που ειδικοί, αλλά και αυτόπτες μάρτυρες επιβεβαίωσαν ότι το ίδρυμα ήταν ο μοναδικός και νόμιμος ιδιοκτήτης των.

Καθώς πέρασε η προθεσμία των 30 ημερών για την προσβολή του νέου κτηματολογίου χωρίς να υποβληθεί καμία ένσταση, το σχετικό σχέδιο κτηματολογίου επικυρώθηκε ως τελικό.

⁷⁹⁴ Ibid., παρ. 92.

⁷⁹⁵ "Affaire Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfi c. Turquie (No 2)", (No. 37639/03, 37655/03, 26736/04 και 42670/04).

Τη διετία 2001-2002 το ίδρυμα άσκησε προσφυγή στα τουρκικά δικαστήρια για να ξαναεγγράψει τους τίτλους στην εν λόγω γη. Τα δικαστήρια αποφάσισαν μεταξύ άλλων ότι στο ίδρυμα, ως νομικό πρόσωπο, «δεν μπορεί να του αναγνωριστεί δικαίωμα ιδιοκτησίας επί πραγματικής περιουσίας με μη θεμιτό τρόπο, αφού δεν συμπλήρωσε την αίτηση που απαιτούσε ο νόμος 2762». Το ίδρυμα έχασε την υπόθεση και τα δικαστήρια διέταξαν περαιτέρω να περιέλθει στο κράτος η αμφισβητούμενη, κατά τα τουρκικά δεδομένα, περιουσία.

Τελικώς, το ΕΔΔΑ έκρινε, ομόφωνα ότι υπάρχει παραβίαση του Άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου 1, της ΕΣΔΑ για την προστασία της περιουσίας, και καταδίκασε την Τουρκία για την άρνηση των τουρκικών δικαστηρίων να εγγράψουν στο κτηματολόγιο την ακίνητη περιουσία του εν λόγω Ιδρύματος της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας «Κοίμηση της Θεοτόκου», επιδικάζοντας, μάλιστα, 100.000 ευρώ ως αποζημίωση και 5.000 ευρώ για δικαστικά έξοδα.

Να σημειώσουμε, εδώ, ότι πέραν του ΕΔΔΑ και πολλά όργανα και θεσμοί σε διεθνές κι ευρωπαϊκό επίπεδο, προτρέπουν την Τουρκία να λύσει το θέμα των βακουφίων, των μη - μουσουλμανικών μειονοτήτων, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις ετήσιες Εκθέσεις της, ο Επίτροπος του ΣτΕ, η ECRI, ο Ειδικός Εισηγητής της (πρώην) ΕΑΔ, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση με την Επιτροπή Νομικών Υποθέσεων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων⁷⁹⁶ κλπ.

⁷⁹⁶ Βλ. ενδεικτικά: Η Επιτροπή ωθεί τις τουρκικές αρχές “*resolve the question of the registration of places of worship and the question of the mazbut properties confiscated since 1974, which must be returned to their owners or to the entitled persons or, where the return of the assets is impossible, to provide for fair compensation*” [“Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)”], (draft resolution), op.cit., παρ. 19.5] και την επίκαιρη Έκθεση του 2008 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα βακούφια:

“*With respect to property rights, the Law on foundations was adopted in February 2008. This Law was first voted by Parliament in November 2006, but was subsequently vetoed by the then President Sezer. The Law addresses a large number of issues faced by religious communities, mainly over management and acquisition of property. In particular, under the Law, community foundations can own property and manage it without prior permission. Foundations can establish companies and commercial bodies and can participate in existing companies with a view to achieving their objectives and generating income. Non-Muslim community foundations can register in the Land Registry, under their names, immovable property which is either entered in their 1936 declarations, under figurative or fictitious names or was purchased by or bequeathed or donated to community foundations after their 1936 declarations but registered under the name of the testator or of the donator or of the Treasury or of the Directorate-General for Foundations because of restrictions on owning property. Donations of immovable property to foundations cannot be seized or mortgaged. Properties which are no longer used, wholly or in part, for their original purpose, can be transferred to another foundation of the same community, leased or have their use changed. The Directorate-General for Foundations issued a Circular in May 2008 that deals with the process of restitution of properties of non-Muslim foundations registered under figurative or fictitious names, or in the name of the Treasury or the Directorate General for Foundations. An implementing regulation was published in the Official Gazette in*

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Καταληκτικά, διαπιστώνουμε, καταρχάς, το προοδευτικό των προβλέψεων της Συνθήκης της Λωζάνης δεδομένης της εποχής της και των επικρατουσών πολιτικών συνθηκών, αλλά και τη διαχρονικότητα της αξίας της, όταν, οι ίδιες οι μειονότητες επικαλούνται την ισχύ και την εγκυρότητά της, αφού την προτάσσουν ανελλιπώς, επί παραδείγματι, οι μη μουσουλμανικές μειονότητες της Τουρκίας, για την προστασία των κάθε λογής ιδρυμάτων τους, για την απόλαυση αστικών, πολιτικών και θρησκευτικών ελευθεριών, ή η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης αναφορικά με την εκπαίδευση και το θέμα εκλογής των Μουφτήδων της και διαχείρισης των βακουφίων αυτής. Τα ίδια τα κράτη (Ελλάδα και Τουρκία) έχουν αποφασίσει, ότι αυτή η Συνθήκη, τα δεσμεύει με αμοιβαίες υποχρεώσεις και ακόμη και σήμερα, όπως φαίνεται σε όλες τις Εκθέσεις στα διεθνή κι ευρωπαϊκά όργανα και θεσμούς επικαλούνται τις διατάξεις της και αντίστοιχα, τα θέματα, που ανακύπτουν σε σχέση με αυτήν και αντίστοιχα και τα ευρωπαϊκά όργανα και οι θεσμοί την αναφέρουν πάντα σε σχέση με ιδιαίτερα ζητήματα.

Κατά δεύτερον, παρατηρούμε από την άλλη, τη μεγάλη εξέλιξη του διεθνούς δικαίου, αναφορικά με τις μειονότητες, από την εποχή της Συνθήκης της Λωζάνης έως σήμερα και την, ως εκ τούτου, ανάγκη για προσαρμογή στα νέα δεδομένα.

September 2008. However, the Law addresses neither the issue of properties seized and sold to third parties nor that of properties of foundations that were fused before the adoption of the new legislation. In addition, implementation will be crucial to attaining its objectives. On 8 July 2008, the ECtHR decided on the claim of the Ecumenical Patriarchate that had been deprived of its property acquired in 1902 and dedicated to a specific use in 1903 via the Foundation of the Büyükkada Greek Orphanage for Boys. The applicant alleged, in particular, that by ordering registration of its real estate in the name of the orphanage, under the management of the State Directorate-General for Foundations, the domestic courts had breached its right to peaceful enjoyment of its property. The Court held that the Turkish authorities were not entitled to deprive the owner of its property without providing for appropriate compensation, and that there had been a violation of the ECHR. Problems encountered by Greek nationals in inheriting and registering property continue to be reported, in particular as regards, inter alia, the application by the Turkish authorities of the amended Land Registry Law. With respect to that issue, the ECtHR held that there had been a violation of Article 1 of Protocol 1 (peaceful enjoyment of possessions) to the ECHR and ordered either the return of the property or the financial compensation of the applicants" ... "Overall, adoption of the Law on foundations has been a welcome step forward. However, implementation of the Law will be crucial (η υπογράμμιση δική μας). The outstanding issues also need to be addressed. Finally, the quality of the dialogue between the authorities and the communities concerned will be instrumental in creating an environment conducive to achieving progress" (βλ. "Turkey 2008 progress report 2008", op.cit., σελ. 23 - 24.)

Έτσι, για παράδειγμα, από απλή απόλαυση αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων του Άρθρου 39, φτάνουμε να μιλάμε σήμερα, για δικαίωμα ατομικού αυτοπροσδιορισμού των μειονοτήτων, αλλά και «συλλογικού» στα δικαιώματα, που έχουν την έννοια της «από κοινού» άσκησής τους και δεν μπορούν να ασκηθούν διαφορετικά (πχ. ελευθερία συνεταιρίζεσθαι), με τις αντίστοιχες καταδικαστικές αποφάσεις στο ΕΔΔΑ. Το διεθνές δίκαιο σε αυτό τον τομέα (αυτοπροσδιορισμός) έχει προχωρήσει με μεγάλες δρασκειλές και αναρωτιόμαστε, εφ' όσον τα διεθνή κείμενα (βλ. ΔΑΣΕ Κοπεγχάγης παρ. 32, Σύμβαση - Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες, Άρθρο 3 παρ. 1) αλλά και η νομολογία του ΕΔΔΑ, είναι τόσο προοδευτικά, γιατί, να μην μπορεί και το κράτος (εν προκειμένω η Ελλάδα), να απαγκιστρωθεί από απαρχαιωμένες φοβικές αντιλήψεις και αγκυλώσεις του παρελθόντος, ότι η μειονότητα, δύναται να καταστεί δούρειος ίππος για επεκτατικές βλέψεις της γείτονος, που δε βοηθούν σε καμμία περίπτωση στην εμπέδωση αξιών, όπως η δημοκρατία, ο πλουραλισμός και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η Ελλάδα οφείλει να προχωρήσει δυναμικά σε αυτό τον τομέα, και να αναγνωρίσει στη μειονότητα το δικαίωμα, να αυτοπροσδιορίζεται ως επιθυμεί, διότι μόνο έτσι θα αποκτηθεί η αμοιβαία εμπιστοσύνη και θα ενσωματωθεί εν τοις πράγμασι η μειονότητα της Θράκης στην Ελλάδα. Ωστόσο, φυσικά, ταυτόχρονα, πρέπει το ελληνικό κράτος, με πολιτικές, να φροντίζει να αναδεικνύονται και οι άλλες δύο ομάδες της μειονότητας (Πομάκοι και Αθίγγανοι), οι οποίοι έχουν και αυτοί δικαίωμα ετεροπροσδιορισμού σε σχέση με τους Τούρκους, αφού η ταυτότητά τους δεν είναι τουρκική και δεν επιθυμούν, να προσδιορίζονται ως Τούρκοι.

Αλλά και σε θέματα εκπαίδευσης, λόγου χάρη, αναφορικά με τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, όπου ενώ η Συνθήκη της Λωζάνης στο Άρθρο 41 μιλά για παροχή εκπαίδευσης στην ίδια γλώσσα μόνο στα δημοτικά σχολεία, σήμερα η Ελλάδα παρέχει στη μουσουλμανική μειονότητα, ευκαιρία εκπαιδύσεως στη γλώσσα της και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, κι αυτό είναι λογικό, διότι ο κόσμος και η κοινωνία εξελίσσεται, ως εκ τούτου και το πνεύμα και το γράμμα μιας Συνθήκης πρέπει να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα. Επιπλέον, η Ελλάδα, στο πλαίσιο της καλύτερης ενσωμάτωσης της μειονότητας με τον υπόλοιπο πληθυσμό, έχει εισάγει, τελευταία, και την εκμάθηση της γλώσσας των τουρκικών στα ελληνικά σχολεία της Θράκης.

Επιπλέον, αναφορικά με συγκεκριμένα ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας της μουσουλμανικής μειονότητας, η Λωζάνη είναι πλέον, θα λέγαμε, ξεπερασμένη.

Συγκεκριμένα, η εφαρμογή των δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων του Μουφτή - Ιεροδικαστή, ο οποίος δικάζει βάσει του ιερού μουσουλμανικού νόμου, πρέπει, όπως αναφέρουν και όλοι οι διεθνείς και ευρωπαϊκοί οργανισμοί στις Εκθέσεις τους για την Ελλάδα, να καταργηθούν και να παραμείνει μόνο θρησκευτικός ηγέτης της μειονότητας. Πράγματι, ο απαρχαιωμένος θεσμός της Σαρίας εκτός του, ότι έρχεται σε αντίθεση με το ελληνικό Σύνταγμα και τους νόμους παραβιάζει κάθε έννοια ανθρωπίνων δικαιωμάτων και σύγχρονου διεθνούς δικαίου. Δε νοούνται στον 21^ο αιώνα, οι γάμοι από προξενιά και μάλιστα με ανηλίκους.

Όσον αφορά στην ελληνική μειονότητα στην Τουρκία, και τα θέματα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, κυρίως το θέμα της νομικής προσωπικότητας, πρέπει οι Τούρκοι να σταματήσουν να προτάσσουν ως νομική βάση τη Λωζάνη, η οποία θεωρείται, πλέον ξεπερασμένη, αν αναλογιστούμε το σύγχρονο διεθνές δίκαιο και μάλιστα την πλούσια επ' αυτού νομολογία του ΕΔΔΑ.

Μια άλλη παρατήρηση, που θα μπορούσαμε να κάνουμε, αν συγκρίνουμε τις δύο μειονότητες, είναι η ποσοτική και ποιοτική διαφορά τους, επομένως, και τα ίδια προστατευόμενα δικαιώματα αλλάζουν μορφή και υπόσταση. Αυτό συμβαίνει, γιατί σε αντίθεση με την ακμάζουσα αριθμητικά μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, η ελληνική μειονότητα στην Κων/πολη, Ίμβρο και Τένεδο έβαινε και βαίνει συνεχώς μειούμενη, με τη χρησιμοποίηση διαφόρων τακτικών ή πολιτικών εκ μέρους της τουρκικής κυβέρνησης, η οποία κατάφερε να εκδιώξει ή να εξοντώσει το ελληνικό μειονοτικό στοιχείο, το οποίο ήταν πάντοτε ακμάζον και πλούσιο σε αντίθεση με το φτωχή και χαμηλότερου επιπέδου μορφωτικοκοινωνικού, είναι η αλήθεια, μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Για παράδειγμα, ενώ από τη μία - μουσουλμανική μειονότητα- μιλάμε για δημιουργία μειονοτικών νηπιαγωγείων ή έλλειψη παιδείας των καθηγητών (ΕΠΑΘ), στην Ίμβρο, για παράδειγμα, απαγορεύεται ως σήμερα, το ουσιαστικό δικαίωμα της χρήσης της ελληνικής γλώσσας στην εκπαίδευση, ή η Θεολογική Σχολή της Χάλκης παραμένει κλειστή. Δηλαδή, από τη μία, ζητάμε θετικά μέτρα τη στιγμή, που από την άλλη πλευρά δεν έχουμε καθόλου δικαιώματα σε ορισμένες περιπτώσεις. Το ίδιο ισχύει και με τις θρησκευτικές ελευθερίες. Ενώ, από τη μία υπάρχει το αίτημα της εκλογής μουφτή και διαχειριστικών επιτροπών βακουφίων, από την άλλη (Τουρκία) έχουμε υφαρπαγή και κατάληψη ολόκληρων περιουσιών των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, φυσικά με απόλυτη απώλεια ελέγχου στα ιδρύματά τους. Φυσικά, ούτε λόγος για δικαιώμα

αυτοπροσδιορισμού για τις μη μουσουλμανικές μειονότητες στην Τουρκία, τη στιγμή, που μέχρι πρότινος παραβιάζονταν βασικά αστικά και πολιτικά δικαιώματα.

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα, είναι η περίφημη *ρήτρα αμοιβαιότητας*. Αυτή προσδιορίζεται στο Άρθρο 45 της Λωζάνης και ακολουθείται πιστά. Ενώ αρχικά αυτή είχε θετική έννοια, με σκοπό την προστασία των μειονοτήτων και από τις δυο πλευρές, στην πορεία οι κυβερνήσεις Ελλάδας - Τουρκίας τη χρησιμοποίησαν με αρνητική έννοια, προσδίδοντάς της πολιτική χροιά. Για παράδειγμα, μετά τα γεγονότα της Κύπρου, τη δεκαετία του '60, η Τουρκία ως αντίποινα προς την Ελλάδα έλαβε εξεχόντως αρνητικά μέτρα απέναντι στην ελληνική μειονότητα (βλ. απελάσεις '64, άρνηση απόκτησης άλλων περιουσιακών στοιχείων και κατάληψη περιουσιακών στοιχείων ιδρυμάτων κλπ), αλλά και η Ελλάδα με διάφορες διοικητικές πρακτικές δυσκόλεψε τη ζωή των μουσουλμάνων της Θράκης. Ακόμα και στο θέμα της εκπαίδευσης, λόγω της αμοιβαιότητας, και της αναγκαστικής ανταλλαγής εκατέρωθεν συγγραμάτων υποχρεούντο οι μουσουλμάνοι της Θράκης, να λαμβάνουν εγχειρίδια χαμηλής ποιότητας ή να τα λαμβάνουν με χρονοκαθυστέρηση, στα μέσα της χρονιάς. Πρέπει, τελικά να καταλάβουν τα δύο κράτη, ότι με τη διατήρηση αυτής της κακώς εννοούμενης αμοιβαιότητας, τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν μπορούν μεταβάλλονται. Η φύση τους είναι αδιαίρετη και οικουμενική και δεν μπορούν, να τροποποιούνται ανάλογα με τους καιρούς και τις εκάστοτε πολιτικές συνθήκες.

Ακόμη, πρέπει η Ελλάδα αναφορικά με το θέμα εκλογή ή διορισμός του θρησκευτικού ηγέτη της μειονότητας, του Μουφτή, να συνεργαστεί άμεσα με τη μειονότητα, για να βρεθεί μια συμβιβαστική λύση. Εμείς εναρμονιζόμαστε με την άποψη της Εθνικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία προτείνει το διορισμό, αλλά με υποψήφιους, που προτείνει απ' ευθείας η μειονότητα. Εφόσον, βέβαια, ο Μουφτής απολέσει την ιδιότητά του να δικάζει βάσει του μουσουλμανικού νόμου - Σαρία. Συναφές ζήτημα είναι και η υποχρέωση της χώρας να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ περί μουφτηδών, ίσως με τη συμβιβαστική λύση, που προαναφέραμε, αλλά και με τις πρόσφατες αποφάσεις περί δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού, διότι τέτοιες αποφάσεις προσβάλλουν το κύρος της χώρας διεθνώς και δε συνάδουν με τις διεθνείς νομικής φύσης υποχρεώσεις, που έχει λάβει η χώρα διεθνώς.

Στο ίδιο πλαίσιο, οφείλουν και η Ελλάδα και η Τουρκία να επικυρώσουν *bona fide* τα δύο προοδευτικά κείμενα για τις μειονότητες του ΣτΕ, ήτοι τη Σύμβαση - Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες και τον EXHMG.

Τέλος, πρέπει να καταλάβουν και οι δύο χώρες, ότι με πρακτικές μειωτικές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (βλ. πχ. βακούφια στην Τουρκία, Οικουμενικό Πατριαρχείο, κλείσιμο Θεολογικής Σχολής της Χάλκης ή στην Ελλάδα άρνηση του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού) δε βοηθούν στην ενσωμάτωση της μειονότητας στην πραγματικότητα του κράτους και άρα στη διατήρηση ομαλών ειρηνικών και απρόσκοπτων σχέσεων συμβίωσης. Η ενσωμάτωση, με διάφορες αντίστοιχες πολιτικές, πρέπει να είναι το ουσιαστικό και βαθύ μέλημα των δύο χωρών απέναντι στις μειονότητές τους.

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

- ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ:

- Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης (ΔΔΔΔ)

«Ερμηνεία της Σύμβασης μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας αναφορικά με την Αμοιβαία Μετανάστευση» ("Interpretation of the Convention Between Greece and Bulgaria Respecting Reciprocal Emigration"), Series B, No. 17, PCIJ, (1930).

«Γνωμοδότηση σε Ορισμένα Ερωτήματα που προκύπτουν από την Εφαρμογή του Άρθρου 4 της Πολωνικής Συνθήκης για τις Μειονότητες» ("Advisory Opinion on Certain Questions Arising Out of the Application of Article 4 of the Polish Minorities Treaty"), Series B, No. 7, PCIJ, (1923).

«Δικαιώματα Μειονοτήτων στην Άνω Σιλεσία» ("Minorities Rights in Upper Silesia"), Series A, Judgment No. 12, PCIJ, (1928).

«Γνωμοδότηση σχετικά με τα Μειονοτικά Σχολεία στην Αλβανία» ("Advisory Opinion regarding Minority Schools in Albania"), Series A/B, No. 64, PCIJ, (1935).

- ΕυρΕΔΑ - ΕΔΔΑ

«Αχμέτ Σαδίκ κ. Ελλάδα» ("Ahmet Sadik v. Greece"), (No. 46/1995/552/638), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 15.11.1996.

«Εμίν και άλλοι κ. Ελλάδα» ("Emin et autres c. Grèce"), (No. 34144/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.03.2008 (Demande de renvoi devant la Grande Chambre en cours).

«Κάμπελ και Κόζανς κ. Ην.Βασιλείου», ("Campbell and Cosans v. the United Kingdom"), ΕΔΔΑ, (No. 7511/76; 7743/76), Απόφαση της 25.02.1982.

«Κοκκινάκης κ. Ελλάδα» ("Kokkinakis v. Greece"), ΕΔΔΑ, (No. 14307/88), Απόφαση της 25.05.1993.

«Κύπρος κ. Τουρκίας» ("Cyprus v. Turkey"), ΕυρΕΔΑ, (No. 24781/94), Απόφαση της 4.06.1999.

«Κύπρος κ. Τουρκίας» ("Cyprus v. Turkey"), ΕΔΔΑ, (No. 25781/94), 10 Μαΐου 2001.

«Μπεκίρ Ουστά και άλλοι κ. Ελλάδα» ("Bekir - Ousta et autres c. Grèce"), (No. 35151/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 11.10.2007 (définitif 11.01.2008)

«Μανουσάκης κ. Ελλάδα» ("Manoussakis v. Greece"), ΕΔΔΑ, (No. 18748/91), Απόφαση της 26.09.1996.

«Μεγάλη του Γένους Σχολή κ. Τουρκίας», ("Affaire Fener Rum Erkek Lisesi Vakfi c. Turquie), (No. 34478/97), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 9.01.2007 (définitif 9/04/2007).

«Μεχμέτ Αγκά κ. Ελλάδας» (“Mehmet Agga v. Greece”) (No. 2), (No. 50776/99 και 52912/99), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 17.10.2002.

«Μεχμέτ Αγκά κ. Ελλάδας» (“Mehmet Agga v. Greece”) (No. 3), (No. 32186/02), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 13.07.2006.

«Μεχμέτ Αγκά κ. Ελλάδας» (“Mehmet Agga v. Greece”) (No. 4), (No. 33331/02), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 13.07.2006.

«Μητροπολιτική Εκκλησία Βεσσαραβίας και Άλλοι κ. Μολδαβίας» (“Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova”), ΕΔΔΑ, (No. 45701/99), Απόφαση της 13.12.2001.

«Οικουμενικό Πατριαρχείο κ. Τουρκίας» [“Affaire Fener Rum Patrikliği (Patriarcat Oecuménique) c. Turquie”], (No. 14340/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 8.07.2008.

«Ραΐφ Ογλού κ. Ελλάδας» (“Raif Oglu v. Greece”), (No. 33738/96), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.06.2000.

«Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κ. Ελλάδας» (“Tourkiki Enosi Xanthis et autres c. Grèce”), (No. 26698/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.03.2008 (définitif 29.09.2008)

«Σκέντερ κ. Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας» (“Skender v. Former Republic of Macedonia”), ΕΔΔΑ, (No. 62059/00), Απόφαση της 22.11.2001.

«Σχετικά με Ορισμένες Πλευρές των Νόμων για τη Χρήση των Γλωσσών στην Εκπαίδευση στο Βέλγιο κ. Βελγίου», (“Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium” - *Belgian Linguistics Case*), ΕΔΔΑ, (No. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64), Απόφαση της 23 Ιουλίου 1968.

“Affaire Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfi c. Turquie (No 2)”, (No. 37639/03, 37655/03, 26736/04 και 42670/04).

“Biserica Adevarat Ortodoxa Din Moldova and Others v. Moldova”, (No. 952/2003), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.02.2007.

“Foundation for the Armenian Surp Pırgıç Hospital in Yedikule v. Turkey”, (No. 50147/99 και 51207/99), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 26.07.07 (friendly settlement).

“Foundation for the Armenian Surp Pırgıç Hospital in Yedikule v. Turkey”, ΕΔΔΑ, Απόφαση της 14.12.2007 (friendly settlement).

«X κ. Αυστρίας» (“X v. Austria”), (No. 8142/78), ΕυρΕΔΑ, Απόφαση της 10.10.1979.

«Σερίφ κ. Ελλάδας» (“Serif v. Greece”), (No. 38178/97), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 14.12.1999.

«Σιδιρόπουλος και Άλλοι κ. Ελλάδας» (“Sidiropoulos and Others v. Greece”), ΕΔΔΑ, (No. 26695/95), Απόφαση της 10.07.1998.

«Καθολική Εκκλησία Χανίων κ. Ελλάδας» (“Canea Catholic Church v. Greece”), ΕΔΔΑ, (No. 25528/94), Απόφαση της 16.12.1997.

“Gorzelic and others v. Poland”, (No. 44158/98), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 17.02.2004, παρ. 92.

“Hasan and Tchaush v. Bulgaria”, ΕΔΔΑ, (No. 30985/96), Απόφαση της 26.10.2000,

“Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark”, (No. 5095/71; 5920/72; 5926/72), ΕΔΔΑ, 7 December 1976

“The Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia”, (No. 72881/01), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 5.10.2006.

-ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Ελλάδα

ΣτΕ 2756/1983 (Δ' Τμήμα) - Ασφαλιστική προστασία των ομογενών κατά τις διατάξεις των Ν.Δ. 4378/1964 και 4377/1964

ΑΠ 208/1991 - Υπόθεση Σαδίκ

ΕφΘρ 31/2002 - Τουρκική Ένωση Ξάνθης

ΑΠ 1097/2007 (16.05.2007) - Περί ιερού μουσουλμανικού νόμου

-Πολιτιστικός Σύλλογος Τούρκων Γυναικών Ροδόπης:

ΠρωτΚομ146/2001

ΕφΘρ 23/2003

ΑΠ 586/2005

-Υπόθεση Σερίφ:

ΑΠ 1723/80

Τουρκία

Ολ.Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου (Yargıtay) - 8 Μαΐου 1974 (αρ.δικ.1971/8 - 20)

- ΠΡΑΞΕΙΣ ΔΙΕΘΝΩΝ/ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ & ΘΕΣΜΩΝ

Γενικά για Μειονότητες:

A more secure world: our shared responsibility, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change (Follow - up to the Outcome of the Millennium Summit), General Assembly Resolution A/RES/59/565, UN, adopted at 59th Session, 2 December 2004.

CAHMIN, “Proposal concerning the Preliminary Draft Framework Convention for the Protection of National Minorities”, CAHMIN (94) 14 Rev., 1994, Article 7 bis.

Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DHMIN), “Activities of the Council of Europe in the Field of the Protection of National Minorities”, DH-MIN(2005)003, CoE, Strasbourg, 15 April 2005.

Council Directive 2000/43/EC, Implementing the Principle of Equal Treatment Between Persons Irrespective of Racial or Ethnic Origin Council Directive, EU, 29 June 2000.

"Explanatory Report of the Protocol No.12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms",

(<http://www.humanrights.coe.int/Prot12/Protocol%2012%20and%20Exp%20Rep.htm>)

General Comment No. 13, "The Right to Education", (Art. 13), Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/1999/10, (Twenty-first session), UN, 8.12.1999

([http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/ae1a0b126d068e868025683c003c8b3b?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/ae1a0b126d068e868025683c003c8b3b?Opendocument))

General Comment No. 18, "Non - discrimination", (Art. 26), Human Rights Committee, CCPR, (Thirty - seventh session), UN, 10.11.1989,

([http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/3888b0541f8501c9c12563ed004b8d0e?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/3888b0541f8501c9c12563ed004b8d0e?Opendocument))

General Comment No. 22, "The right to freedom of thought, conscience and religion", (Art. 18),

Human Rights Committee, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, (Forty - eighth session), UN, 30.07.1993.

General Comment No. 23 (50), "The Rights of Minorities", (Art. 27), Human Rights Committee, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, (Fiftieth session), UN, 8.04.1994,

([http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/fb7fb12c2fb8bb21c12563ed004df111?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/fb7fb12c2fb8bb21c12563ed004df111?Opendocument)).

"On the Council of Europe Commissioner of Human Rights", Resolution 99/50, adopted by the Committee of Ministers at its 104th Session, CoE, 7 May 1999,

(<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=458513&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679>).

Prevention of discrimination and protection of minorities, Sub - Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities Resolution 1994/4, UN, adopted at 19 August 1994.

Recommendation 1134(1990) on the rights of minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 1 October 1990,

(<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta90/EREC1134.htm>)

Recommendation 1177(1992) on the rights of minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 5 February 1992,

(<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta92/EREC1177.htm>)

Recommendation 1201(1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights, Parliamentary Assembly, CoE, 1 February 1993,

(<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta93/EREC1201.htm>)

Recommendation 1134(1990) on the protection of the rights of minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 31 January 1995,

(<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta95/EREC1255.htm>)

Recommendation 1285(1996) on the rights of national minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 23 January 1996,
(<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta96/EREC1285.htm>).

Recommendation 1300(1996) on the protection of the rights of minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 25 June 1996,
(<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta96/EREC1300.htm>)

Recommendation 1492(2001), Rights of national minorities, Parliamentary Assembly, CoE, 23 January 2001,
(<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta01/EREC1492.htm>).

“Report of the Conference on Security and Cooperation in Europe Meeting of Experts on National Minorities”, CSCE, Geneva, 19 July 1991,
(<http://www.religlaw.org/interdocs/docs/cseemtgexpnatmin1991.htm>)

Resolution 1115 (1997), Setting up of an Assembly committee on the honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe (Monitoring Committee), Parliamentary Assembly, EU, 29 January 1997,
(http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta97/ERES1115.htm#P1_25)

Resolution 217 C (III), “Fate of Minorities”, 10.12.1948.

Resolution ResCMN (2002) 9 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by the United Kingdom, Committee of Ministers, CoE, adopted at 799th meeting, 2002.

Rights of persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities, Commission on Human Rights Resolution 1995/24, UN, adopted at 3 March 1995.

Steering Committee for Human Rights (CDDH), “Final Activity Report of the CDDH for the Attention of the Committee of Ministers”, CDDH (93) 22, 1993.

Sub – Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, “Report of the Sub – Commission (1950)”, UN Doc. E/CN.4/358 (1950).

“The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities and Explanatory Note, The Foundation on Inter-Ethnic Relations, OSCE, Hague, 1996.

-Μουσουλμανική Μειονότητα Θράκης

“Comments of the Greek Government on the report of the Independent Expert on Minority Issues following her visit to Greece, Gay McDougall Geneva, 6 March 2009”, Human Rights Council, A/HRC/10/G/5, 10 March 2009.

"Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Greece", Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), CERD/C/304/Add.119, UN, 27.04.2001.

"Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Greece", Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/1/Add.97, UN, 7.06.2004.

"Concluding Observations/Comments of the Human Rights Committee: Greece", Human Rights Committee, CCPR/CO/83/GRC, UN, 25.04.2005!

"Consideration of reports submitted by states parties under article 44 of the convention - Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece", Committee on the Rights of the Child, CRC/C/15/Add.170, UN, 2 April 2002.

"Consideration of reports submitted by states parties under Article 40 of the Covenant", (ICCPR), Human Rights Committee, Initial report, Greece, CCPR/C/GRC/2004/1, 15 April 2004.

"Concluding Comments of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Greece", Committee on the Elimination of Discrimination against Women, CEDAW/C/GRC/CO/6, UN, 2 February 2007.

"Consideration of reports submitted by states parties under Article 40 of the Covenant - Initial Report Greece", Human Rights Committee, CCPR/C/GRC/2004/1, UN, 15 April 2004.

"Follow up report on the hellenic republic (2002 - 2005), Assessment of the progress made in implementing the recommendations of the Council of Europe Commissioner for Human Rights (for the attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly)", Commissioner for Human Rights, CommDH(2006)13, CoE, Strasbourg, 29 March 2006.

"Follow - up Report on the Hellenic Republic (2002 - 2005), Assessment of the progress made in implementing the recommendations of the Council of Europe Commissioner for Human Rights (For the attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly)", Commissioner for Human Rights, CommDH(2006)13, CoE, Strasbourg, 29 March 2006.

"Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)", (draft resolution), adopted by the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Parliamentary Assembly, CoE, Strasbourg, 24 March 2009, (Rapporteur :Michel Hunault), (<http://assembly.coe.int/ASP/APFeaturesManager/defaultArtSiteView.asp?ID=843>).

"Report by Mr Alvaro Gil - Robles, Commissioner for Human Rights on his visit to the Hellenic Republic 2 - 5 June 2002 (for the attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly)", Office of the Commissioner for Human Rights, CommDH(2002)5, CoE, Strasbourg, 17 July 2002.

"Report by Thomas Hammarberg Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (CoE), Following his visit to Greece on 8 - 10 December 2008 (Issue reviewed: Human rights)", Office of the Commissioner for Human Rights, CommDH(2009)9, CoE, Strasbourg, 19 February 2009.

"Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention - Nineteenth periodic reports of States parties due in 2007- Addendum Greece", (Advance Unedited Version),

Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), CERD/C/GRC/19, UN, 3 April 2008.

“Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall, Addendum: Mission to Greece (8 - 16 September 2008), (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development)”, Human Rights Council, A/HRC/10/11/Add.3, UN, 18 February 2009.

Resolution ResDH(2005)88 concerning judgments of the European Court of Human Rights concerning the conviction of Muslim leaders in violation of their freedom of religion:- Serif against Greece, judgment of 14 December 1999 (final on 14 March 2000), - Agga No. 2 against Greece, judgment of 17 October 2002 (final on 17 January 2003), adopted by the Committee of Ministers (940th Meeting of the Ministers’ Deputies), CoE, 26.10.2005.

«Δεύτερη Έκθεση για την Ελλάδα της 10ης Δεκεμβρίου 1999», Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), CRI (2000)32, ΣτΕ, Στρασβούργο, 27 Ιουνίου 2000.

“Η κατά χώρα μέθοδος προσέγγισης της ECRI: Έκθεση για την Ελλάδα”, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), CRI (97) 52, Strasbourg, 1997..

Σύσταση υπ’ αρ. VIII της CERD: Interpretation and application of article 1(1) and (4) (identification with a particular racial or ethnic group)”, 22.08.1990.

«Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα της 5ης Δεκεμβρίου 2003», Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), CRI (2004)24, ΣτΕ, Στρασβούργο, 8 Ιουνίου 2004.

-Ελληνική μειονότητα Τουρκίας

“Comments by the Government of the Republic of Turkey to the concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination”, Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/TUR/CO/3/Add.1, 17.03.2009.

“Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination - TURKEY (Advanced Unedited Version)”, Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/TUR/CO/3/Add.1, 4.03.2009.

Gross A., “Gökçeada (Imbros) and Bozcaada (Tenedos): preserving the bicultural character of the two Turkish islands as a model for co-operation between Turkey and Greece in the interest of the people concerned (Res 1625/2008 - Doc 11629)”, CoE, Parliamentary Assembly, Legal Affairs and Human Rights Committee, 27 June 2008.

“Interim report on Elimination of all forms of religious intolerance and discrimination based on religion or belief, by Abdelfattah Amor, Special Rapporteur (visit to Turkey, 2000)”, Commission on Human Rights, A/55/280/Add.1, UN, 11.08.2000.

“Report by Mr Alvaro Gil - Robles, Commissioner for Human Rights, on his visit to Turkey 11 - 12 June 2003”, Commissioner for Human Rights, CommDH(2003), CoE, 15 19.12.2003.

“Third report on Turkey”, adopted on 25 June 2004, ECRI, 2005(5), Strasbourg, 15 Febr. 2005.

“Turkey 2008 Progress Report”, Commission of the European Communities, SEC(2008)2699, EU, Brussels, 5.11.2008.

“Turkey 2007 Progress Report”, Commission of the European Communities, SEC(2007)1436, EU, Brussels, 6.11.2007.

“Turkey 2006 Progress Report”, Commission of the European Communities, SEC(2006)1390, EU, Brussels, 8.11.2006.

-ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ/ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΑ/ΔΙΑΚΗΡΥΞΕΙΣ

Additional Protocol to the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints, CETS No. 158, CoE, Strasbourg, 9.XI.1995, (<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/158.htm>).

“Charter of Paris for a New Europe”, CSCE, Paris, 19 - 21 November 1990, (http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_en.pdf).

“Concluding Document of the Vienna Meeting 1986 of Representatives of the Participating States of the Conference on Security and Co - operation in Europe, held on the Basis of the Provisions of the Final Act Relating to the Follow - up to the Conference”, CSCE, Vienna, 1989, (<http://www.fas.org/nuke/control/osce/text/VIENN89E.htm>).

“Concluding Document of the Madrid Meeting 1980 of Representatives of the Participating States of the Conference on Security and Co - operation in Europe, Held on the Basis of the Provisions of the Final Act Relating to the Follow - up to the Conference”, CSCE, Madrid, 6 September 1983, (<http://www.fas.org/nuke/control/osce/text/MADRI83E.htm>).

Convention against Discrimination in Education, UNESCO, eleventh session, Paris, 14 Dec. 1960, (http://www.unesco.org/education/pdf/DISCR1_E.PDF).

Convention on the Rights of the Child, adopted by General Assembly resolution 44/25, UN, 20 Nov. 1989, entry into force 2 Sept. 1990, (<http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>).

“Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE”, CSCE, Copenhagen, 5 - 29 June 1990, (http://www.osce.org/documents/odihr/1990/06/13992_en.pdf).

“Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE”, CSCE, Moscow, 10 Sept. - 4 Oct. 1991, (http://www.osce.org/documents/odihr/1991/10/13995_en.pdf).

“European Charter for Regional or Minority Languages”, CETS No. 148, CoE, Strasbourg, 5.XI.1992, (<http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm>).

“European Charter for Regional or Minority Languages - Chart of Signatures and Ratifications”,

(<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=8&DF=&CL=ENG>).

European Social Charter, CETS No. 035, CoE, Turin, 18.X.1961,
(<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/035.htm>).

European Social Charter (revised), CETS No. 163, CoE, Strasbourg, 3.V.1996,
(<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm>).

“Explanatory Report of the Protocol No.12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”,

(<http://www.humanrights.coe.int/Prot12/Protocol%2012%20and%20Exp%20Rep.htm>).

“Final Act of the Conference on Security and Co - operation in Europe”, CSCE, Helsinki, 1 August 1979, (http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf).

Framework Convention for the Protection of National Minorities, CETS No. 157, CoE, Strasbourg, 1.II.1995,
(<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm>).

“Framework Convention for the Protection of National Minorities - Chart of Signatures and Ratifications”, CETS No. 157, CoE, Strasbourg, 1.II.1995,

(<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=157&CM=&DF=&CL=ENG>).

“Helsinki Document 1992, The Challenges of Change”, CSCE, Helsinki, 9 - 10 July 1992,
(http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/4046_en.pdf).

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ΑΕΟΚΠ/ΜΑ), International Covenant on Civil and Political Rights (ΑΕΑΠΔ) and Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, General Assembly Resolution 2200 (XXI), UN, adopted at 21st Session, 16 December 1966, entered into force on 3 January 1976.

International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, General Assembly Resolution 2106 (XX), UN, adopted at 20th Session, 21 December 1965, entered into force on 4 January 1969.

Millennium Declaration, General Assembly Resolution A/RES/55/2, UN, adopted at 55th Session, 2 September 2000.

“Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, CoE, CETS No. 177, Rome, 4.XI.2000,

(<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/177.htm>).

“Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms - Chart of Signatures and Ratifications”, ibid., entry into force: 01.04.2005,

(<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=177&CM=8&DF=3/30/2009&CL=ENG>).

“Report of the Conference on Security and Cooperation in Europe Meeting of Experts on National Minorities”, CSCE, Geneva, 19 July 1991,

(<http://www.religlaw.org/interdocs/docs/csceamtgexpnatmin1991.htm>).

UN Declaration on the Rights of Persons belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, General Assembly Resolution 47/135, UN, adopted at 47th Session, 18 December 1992, UN Doc. A/RES/47/135,
(<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/076/55/IMG/N9307655.pdf?OpenElement>)

UN Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, General Assembly Resolution 36/55, UN, adopted at 36th Session, 25 November 1981, UN Doc. A/RES/36/55,
(<http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/406/81/IMG/NR040681.pdf?OpenElement>).

Vienna Declaration and Programme of Action, adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993, UN, (<http://www2.ohchr.org/english/law/vienna.htm>).

Vienna Declaration, Committee of Ministers, CoE, adopted at 9 October 1993, (<https://wed.coe.int/ViewDoc.jsp?id=621771&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>).

Χάρτης Θεμελιωδών Ελευθεριών της ΕΕ, 2000/C 364/01, ΕΕ, 18 Δεκεμβρίου 2000.

- ΑΛΛΕΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ/ΜΕΛΕΤΕΣ/ΤΥΠΟΣ

Αδάμ Κ., «Ιδιωτικά σχολεία αποφάσισαν οι Πομάκοι», Ελευθεροτυπία, 9.07.2005.

«Εκθεση προς τη Συνάντηση για την Επισκόπηση της Υλοποίησης των Συμφωνιών του ΟΑΣΕ για Θέματα Ανθρώπινης Διάστασης: Ελλάδα», Διεθνής Ομοσπονδία Ελσίνκι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (IHF), Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι (ΕΠΣΕ) και Ελληνική Ομάδα για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων (ΕΟΔΜ), Βαρσοβία, 17 - 27 Οκτωβρίου 2000 στην ιστοσελίδα:

http://www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/articles/ihf_osce_2000_report_greece.htm.

«Γιατί διαφώνησε με το νόμο περί βακουφίων ο Αχμέτ Χατζηοσμάν [ολόκληρη η τοποθέτησή του στη Βουλή]», 18.01.2008 στην ιστοσελίδα:
<http://www.xronos.gr/minority/detail.php?ID=38601>.

«ΕΛΛΑΔΑ, ΜΑΚΡΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΦΩΤΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΤΗΤΑΣ: Τα δικαιώματα των αλλοδαπών και των μειονοτήτων παραμένουν στο ημίφως, Διεθνής Αμνηστία, ALL INDEX: EUR 25/016/2005, 5 Οκτωβρίου 2005.

«Η απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας βάσει του πρώην Άρθρου 19 ΚΕΙ και η διαδικασία επανάκτησής της», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), Αθήνα, 30 Οκτωβρίου 2003.

«Απόφαση για τους δι' αντιπροσώπου τελούμενους μουσουλμανικούς γάμους στην Ελλάδα», ΕΕΔΑ, Αθήνα, 7 Μαΐου 2003.

«Απόφαση με θέμα: Η τέλεση γάμων ανήλικων παιδιών από τον Μουφτί στην Ελλάδα», ΕΕΔΑ, Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 2005.

«Απόφαση σχετικά με το ζήτημα της ιατροφαρμακευτικής και νοσοκομειακής περίθαλψης για τους ανιθαγενείς, μέλη της μειονότητας της Θράκης και άλλων ειδικών κατηγοριών αλλοδαπών», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), Αθήνα, 9 Φεβρουαρίου 2006.

Κτιστάκης Γ., «Ο Ιεροδίκης, η Σαρία και η μειονότητα της Θράκης (Ανεπίτρεπτοι αναχρονισμοί εις βάρος ελλήνων πολιτών: μια ελληνική πρωτοτυπία)», αρχείο KEMO, 1.06.2007, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>.

Κτιστάκης Γ., «Ο Μουφτής, η Σαρία και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Θεοκρατία ή κράτος δικαίου στη σύγχρονη Ελλάδα)», KEMO, 1.12.2006, σελ. 1 - 11, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>.

«Προτάσεις για θέματα θρησκευτικής ελευθερίας - Ιδίως ζητήματα συμμόρφωσης με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», ΕΕΔΑ, Αθήνα, 1 Μαρτίου 2001.

Σύλλογος Κων/πολιτών, «1923 - 1998, 75 Χρόνια Παραβιάσεων της Συνθήκης της Λωζάνης από την Τουρκική Δημοκρατία», (Εκθεση προς Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων και Αμύνης της Βουλής των Ελλήνων), Αθήνα, 1998.

«Συνάντηση για την Επισκόπηση της Υλοποίησης των Συμφωνιών του ΟΑΣΕ για Θέματα Ανθρώπινης Διάστασης, Θέμα Ημερήσιας Διάταξης: Εθνικές Μειονότητες», (Δήλωση της Ελληνικής Αντιπροσωπείας για τη Μουσουλμανική Μειονότητα στη Θράκη, Βαρσοβία, 24 Οκτωβρίου 2000 - 'Πλήθος - Όνομα'), δικαιωματικά (ηλεκτρονική επιθεώρηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα), τεύχος 10, Ιανουάριος 2001, στην ιστοσελίδα: http://www.greekhelsinki.gr/dikaioimatika/10/articles/art_30.html

Τσιτσελίκης Κ., «Βακουφικές Περιπέτειες», αρχείο KEMO, 4.03.2008 στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>

Τσιτσελίκης Κ., «Για το όνομα των μειονοτικών συλλόγων της Θράκης», αρχείο KEMO, 6 Μαΐου 2008, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>

Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονότητα της Θράκης», αρχείο KEMO, 13 Οκτωβρίου 2003, σελ. 1 - 2, 1, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>

Τσιτσελίκης Κ., «Η τουρκο - μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης - Θεσμοί και οργανωτικές δομές της μειονότητας», αρχείο KEMO, 15.2.2006, σελ. 1 - 7, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>

Τσιτσελίκης Κ., «Η Συνθήκη των Αθηνών (1913) στην προκρούστεια κλίνη: Ένα κλασσικό ζήτημα διεθνούς δικαίου και η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην Ελλάδα (ΣτΕ, 1333/2001, Τμήμα Γ')», αρχείο KEMO, 17.02.2002, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>

Τσιτσελίκης Κ., «Η τουρκο - μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, Θεσμοί και οργανωτικές δομές της μειονότητας», αρχείο KEMO, 15.02.2006, σελ. 1 - 7, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>

«Υποσχέσεις χωρίς Ιθαγένεια», Ελευθεροτυπία, 6 Μαρτίου 2004, 'Ανευ Προθέσεως Παλιννοστήσεως', στην ιστοσελίδα www.iospress.gr.

Κιτσέλικης Κ., «Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως Ιεροδίκη - Με αφορμή την Απόφαση 5/2000 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θηβών», αρχείο KEMO, 17.02.2001, σελ. 1 - 13, την ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>.

Κουρργείο Εξωτερικών - Υπηρεσία Ενημέρωσης, «Μουσουλμανική Μειονότητα Θράκης», Αθήνα, Ιούνιος 1999, <http://www.hri.org/MFA/foreign/musmingr.htm>).

«Φέρνετε στη Βουλή ένα θνησιγενές νομοσχέδιο για τα Βακούφια αν δεν τροποποιηθεί», κει ο Τσετίν Μαντατζή [Η τοποθέτηση του Μουσουλμάνου Βουλευτή του ΠΑΣΟΚ]», 02.2008 στην ιστοσελίδα: <http://www.xronos.gr/minority/detail.php?ID=38888>

«Destroying Ethnic Identity: The Turks of Greece», Human Rights Watch (A Helsinki Watch report), August 1990.

de A., «Commentary to the UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National Ethnic, Religious, and Linguistic Minorities», UN Doc. E/CN.4/Sub.2/AC.5/2001/2.

Kurban D. - Hatemi K., «The Story of an Alien(ation): Real Estate Ownership Problems of muslim foundations and Communities in Turkey», Tesev (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Küdler Vakfi - Turkish Economic and Social Studies Foundation) Publications, March 2009, την ιστοσελίδα: www.tesev.org.tr

«The Turks of Western Thrace – Greece», Human Rights Watch (A Helsinki Watch Report), 1999.

Kitselikis K., «The shariatic courts of Greek Thrace and the ‘principle of reciprocity’ regarding minorities in Turkey and Greece», αρχείο KEMO, 9.02.2006, pp. 1 - 10, σελ. 2 - 3, την ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>.

U.S. Department of State (Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor), «Turkey - International Religious Freedom Report 2007», Sept.14, 2007.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση (Βιβλία - Άρθρα)

Αλεξανδρής Α., «Η συνδιάσκεψη της Λωζάνης και η οικουμενική διάσταση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως: η σημασία του Πρακτικού της 10ης Ιανουαρίου 1923», σελ. 253 - 294 στο *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Οικονομία του Γένους (Επιστημονική Διημερίδα υπό την αιγίδα της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου)*, εκδ. Άδελφότης Οφφικιάλων του Οικουμενικού Πατριαρχείου «Παναγία η Παμμακάριστος», Αθήνα, 2007.

Αλεξανδρής Α., «Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1923 - 1954» στο Αλεξανδρής Α., Βερέμης Θ., Καζάκος Π., Κουφουδάκης Β., Ροζάκης Α. Χ., Τσιτσόπουλος Γ., *Οι ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923 - 1987*, (συλλογ. έργο), εκδ. Γνώση (σε συνεργασία με το Ελληνικό Ίδρυμα Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής), Αθήνα, 1991.

Αλιβιζάτος Ν., «Έχουν οι μειονότητες το δικαίωμα να αυτοπροσδιορίζονται;», *Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ - Revue Hellénique des droits de l' homme)*, No. 35, 2007.

Κονιδάρης Μ. Ι., *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο στο σύγχρονο κόσμο, προβλήματα και προοπτικές, Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων*, Αθήνα, Φεβρ. 2000.

Κοτζάμπαση Α., «Οικογενειακές έννομες σχέσεις Ελλήνων Μουσουλμάνων» [επισκόπηση - μελέτη προς το Κέντρο Ερευνών για τα Θέματα Ισότητας - Κ.Ε.Θ.Ι.], Θεσσαλονίκη, 2001.

Κοττάκης Μ., *Θράκη: Η μειονότητα σήμερα*, εκδ. Λιβάνη - Νέα Σύνορα, Αθήνα, 2000.

Κτιστάκης Γ., *Θρησκευτική Ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2004.

Κτιστάκης Γ., *Ιερός Νόμος του Ισλάμ και Μουσουλμάνοι Έλληνες Πολίτες (Μεταξύ Κοινοτισμού και Φιλελευθερισμού)*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2006.

Κωστόπουλος Τ., «Η σκοτεινή πλευρά της νεοελληνικής ιστορίας: Η στέρηση ιθαγένειας (1926 - 2003), Σύγχρονα Θέματα, τ. 83, 2003.

Μαγγανάς Α., *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου)*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2002.

Μέκος Ζ., *Θράκη, Συνιστώσες του Μειονοτικού Προβλήματος*, εκδ. Ηρόδοτος/Δικηγορικός Σύλλογος Ροδόπης, Αθήνα - Κομοτηνή, 1995.

Μηναΐδης Σ., *Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική έννομη τάξη*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1990.

Μπαλτσιώτης Λ. - Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης: νομικό καθεστώς, προβλήματα και προοπτικές» στο Δραγώνα Θ. - Φραγκουδάκη Α. (επιμ.), (συλλογ. έργο), *Πρόσθεση όχι αφαίρεση, πολλαπλασιασμός όχι διαίρεση (Η μεταρρυθμιστική παρέμβαση στην εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης)*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2008.

Μπαλτσιώτης Λ. - Τσιτσελίκης Κ., *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης (Συλλογή Νομοθεσίας - Σχόλια)*, (ΚΕΜΟ), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2001.

Μπεκιαρίδης Γ., «Οι Μουφτήδες ως θρησκευτικοί ηγέται των μουσουλμάνων της περιφέρειάς των και ως δημόσιαι αρχαί, Αρμενόπουλος, τ. 12, Δεκέμβριος 1973.

Νάσκου - Περράκη Π., «Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με την προστασία της Θρησκευτικής Ελευθερίας στην Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)*, τ. 4, 1999, σελ. 785 - 814.

«Νόμος 3647 της 27/29/2.2008. Διοίκηση και διαχείριση των Βακουφίων της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Δυτική Θράκη και των περιουσιών τους. (Α37)», *Κώδικας Νομικού Βήματος*, τόμος 56, τεύχος 2 (Φεβρ. - Μάρτ.) 2008.

Ντιλέκ Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες (τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας 6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, εκδ. βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2006.

Οι παραβιάσεις της Συνθήκης της Λωζάνης, έκδοση του Συλλόγου Ιμβρίων - Κων/πολιτών - Τενεδίων και Ανατολικοθρακών Θράκης (β' έκδ.), Κομοτηνή, 1993.

Οκτέ Φ., *Varlık Vergisi - ο ληστρικός νόμος του φόρου περιουσίας των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης [μετάφραση από την τουρκική γλώσσα]*, εκδ. Ηρόδοτος - Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, Θεσσαλονίκη - Αθήνα, 1988.

Παναγιωτίδης Μ. Ν., *Μουσουλμανική Μειονότητα και Εθνική Συνείδηση*, έκδ. Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ν. Έβρου, Αλεξανδρούπολη, 1995.

Παναγιωτίδης Μ. Ν., *Το μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδος*, εκδ. Γνώμη, Αλεξανδρούπολη, 1996.

Περράκης Στ., *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* (τόμ Α'), (β' έκδ. αναθεωρημένη με συμπλήρωμα), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003.

Ρευμιάτης Μ., *Η συρρίκνωση του ελληνισμού (Μειονότητα και αρθρογραφία)* (βιβλίο δεύτερο), Κομοτηνή, 1985.

Σγουρίδης Π., *Θράκης Προβληματισμοί στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2000.

Σισιλιάνος Λ. Α., «Η Προστασία των Μειονοτήτων στην Ευρώπη: Συλλογικές Όψεις Ατομικών Δικαιωμάτων» στο Μπρεδήμας Α. - Σισιλιάνος Λ. Α., (διεθ. έκδ.), *Η Προστασία των Μειονοτήτων: Η Σύμβαση - πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, (Πρακτικά Συνεδρίου που οργάνωσαν το ΙΜΔΑ και το Συμβούλιο της Ευρώπης, 9 - 10 Μαΐου 1996)*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1997.

Σκόρδας Α., «Η μειονοτική ταυτότητα: από το σύστημα της Συνθήκης της Λωζάνης στο σύστημα του Συμβουλίου της Ευρώπης» στο Μπρεδήμας Α. - Σισιλιάνος Λ. Α., (διεθ. έκδ.), *Η Προστασία των Μειονοτήτων: Η Σύμβαση - πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, (Πρακτικά Συνεδρίου που οργάνωσαν το ΙΜΔΑ και το Συμβούλιο της Ευρώπης, 9 - 10 Μαΐου 1996)*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1997.

Σολταρίδης Α. Σ., *Η ιστορία των μουφτειών της Δυτικής Θράκης*, εκδ. «Νέα Σύνορα» - Λιβάνη, Αθήνα, 1997.

Σπαθάρη Αур., *Ο ιδιαίτερος προσωπικός θεσμός του ελληνορθόδοξου τούρκου υπηκόου (Άρθρο 42 Συνθήκης Λωζάννης) - Η νομική κατάσταση του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Αθήνα, 1947.

Συρίγος Α., *Σχέσεις Ελλάδος - Τουρκίας: Από τη Λωζάνη έως σήμερα*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών [Πανεπ. Σημειώσεις], Αθήνα, 2004.

Τενεκίδης Γ., *Ίμβρος και Τένεδος - Ιστορία - Νομικό Καθεστώς - Σύγχρονη Πραγματικότητα*, Θεσσαλονίκη, 1986.

Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ), «Απόφαση Bekir - Ousta/Ελλάδα», τ. 7 - 8, Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ) (διεθ. έκδ. Καθηγητής Περράκης Στ.), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, Ιανουάριος - Απρίλιος 2008.

Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ), «Απόφαση Σταθμός του Δικαστηρίου του Στρασβούργου για τα ελληνικά βακούφια στην Τουρκία», τ. 1, Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ) (διεθ. έκδ. Καθηγητής Περράκης Στ.), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, Ιανουάριος - Φεβρουάριος 2007.

Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ), «Ο νέος τουρκικός νόμος περί βακουφίων: Αντισυνταγματικός, Αντιμειονοτικός, Η άλλη μια κίνηση αντιτερισπασμού για την ένταξη στην ΕΕ;», τ. 7 - 8, Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης (ΕΚΕΚΔΑΑΔ) (διευθ. έκδ. Καθηγητής Περράκης Στ.), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, Ιανουάριος - Απρίλιος 2008.

Τσιτσελίκης Κ., «Η θέση του Μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη - Η νομική απροσδιοριστία ως παράγοντας της θρησκευτικής ελευθερίας των μουσουλμάνων της Θράκης» στο *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*, Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), εκδ. Κριτική - ΚΕΜΟ, Αθήνα, 1999.

Τσάτσος Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμ. Β', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1993.

Τσιτσελίκης Κ., «Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου (Το μουφτεϊακό ζήτημα σε νέα βάση;)», ΔτΑ, Νο. 8, 2000.

Τσιτσελίκης Κ., «Ο κανόνας δικαίου ως έκφραση εθνικής ιδεολογίας. Αδιέξοδα της νομικής αντιμετώπισης των μειονοτήτων στην Ελλάδα» στο *Επιστημονικό Συμπόσιο - Μειονότητες στην Ελλάδα* (7 - 9 Νοεμβρίου 2002), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), 2004.

Τσιτσελίκης Κ., *Το διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, [διδ. διατριβή], εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1996.

Τσιτσελίκης Κ., «Υποθέσεις Σαδίκ κατά Ελλάδας ενώπιον των οργάνων ελέγχου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», ΕΕΕυρΔ, τ. 3, 1997.

Τρουμπέτα Σ., *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους Μουσουλμάνους της Θράκης*, (ΚΕΜΟ: σειρά μελετών, υπεύθ. σειράς: Τσιτσελίκης Κ. - Χριστόπουλος Δ.) εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2001.

Υπουργείο Εξωτερικών, *Πράξεις Υπογραφείσαι εν Λαζάννη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24^η Ιουλίου 1923*, έκδ. Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1923.

Χιδίρογλου Π., *Οι Έλληνες Πομάκοι και η σχέση τους με την Τουρκία*, εκδ. Ηρόδοτος (β' έκδ.), Αθήνα, 1989.

Χρηστίδης Σ., «Οικονομικός Εθνικισμός στα χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Φόρος Περιουσίας στην Τουρκία: Η οικονομική αφαίμαξη των μειονοτήτων», σελ. 283 - 330 στο *Ακαδημία Αθηνών, Νεοελληνικά Ιστορικά (τόμος πρώτος)*, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008.

Χρηστίδης Χ., *Τα Σεπτεμβριανά (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955) - Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, Στεφανίδης Δ. (επιμ.) Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα, 2000

Ayhan Aktar, «Το πρώτο έτος της ελληνοτουρκικής ανταλλαγής πληθυσμών: Σεπτέμβριος 1922 - Σεπτέμβριος 1923» στο Τσιτσελίκης Κ. - Χριστόπουλος Δ., (υπεύθ. σειράς), *Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών - Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης* - (συλλογ. έργο), εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2006.

Ξενογλώσση (Βιβλία - Άρθρα)

- Γενικά για μειονότητες

Akgönül S.(ed), *Reciprocity, Greek and Turkish Minorities, Law Religion and Politics*, Istanbul Bilgi University Press, İstanbul, 2008.

Alexandris A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek – Turkish Relations 1918 – 1974*, έκδ. Center for Asia Minor Studies, Athens, 1983 (α' έκδ.) και 1992 (β' έκδ.).

Bokatola I., "La Déclaration des Nations Unies sur les Droits des Personnes appartenant à des minorités nationales ou ethniques, religieuses et linguistiques, RGDIP, 1993, pp. 745 - 765.

Capotorti F., "Are Minorities entitled to Collective International Rights?" στο Dinstein Y., (ed.), *The Protection of Minorities and Human Rights*, Nijhoff, Dordrecht, 1992.

Capotorti F., *Study on the Rights of persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, United Nations, Study Series No. 5, New York, 1991, (UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1).

Curie I., "Minority Rights: Culture, Education and Language" in Chaskalson et al (eds.), *Constitutional Law of South Africa*, Juta, Kenwyn, 1999, loose – leaf («τετράδια»), pp. 35.1-35.35.

De Varennes Fernand, *A Guide to the Rights of Minorities and Language*, Constitutional & Legal Policy Institute, Hungary, 2001.

Eide A., "International Cooperation for Group Accommodation through Minority Protection: A Review of Standard Setting and Institution Building at Regional and Global Levels", *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 13, 2006, pp. 153 - 170.

Eide A., "Possible ways and means of facilitating the peaceful and constructive solution of problems involving minorities", UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1993/34.

Eide A., "The Framework Convention in Historical and Global Perspective" στο Weller M.(ed.), *The Rights of Minorities in Europe (A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities)*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Eide A. and Letschert R., "Institutional Developments in the United Nations and at the Regional Level", *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 14, 2007, pp. 299 - 332.

Eide A., "The role of the UN Working Group on Minorities", in *Minority Issues Handbook: Mechanisms for the Implementation of Minority Rights*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2004.

Gilbert G., "The Burgeoning Minority Rights Jurisprudence of the European Court of Human Rights", *Human Rights Quarterly*, Vol. 24, 2002, pp. 736 - 780.

Hadden T., "The United Nations Working Group on Minorities", *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 14, 2007, pp. 285 - 297.

Wright J., "The OSCE and the Protection of Minority Rights", *Human Rights Quarterly*, No. 1, Feb. 1996, pp. 190 - 205.

-Μουσουλμανική Μειονότητα Θράκης - Ελληνική Μειονότητα Κων/πολης

Aghnides Th., *The Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the Light of the Treaty of Lausanne*, εκδ. Aghnides Th., 1964, New York.

Boussiakou I. K., "The Educational Rights of the Muslim Minority under Greek Law", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe (JEMIE)*, Issue 1, 2007, pp. 1 - 25

Boussiakou I. - K., "The Legal Status of the Muslim Minority in Western Thrace: Efficacy of the Present Regime in the Light of Current International Human Rights Law", [διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο του Kent, Canterbury για το βαθμό 'Doctor of Philosophy in Law'], 2003.

Elçin M. - Gökacti M. A., "Discussions and Recommendations on the future of the Halki Seminary", Tesev Publications, Istanbul, 29.12.2006.

Christopoulos D. & Tsitselikis K., "Legal Aspects of religious and linguistic otherness in Greece Treatment of minorities and homogeneis in Greece: Relics and challenges", *History and Culture of South Eastern Europe*, Vol. 5, 2003, pp. 81 - 93, σελ. 82 [και στο αρχείο KEMO (Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων), (<http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>), με ημερομ. 1.02.2003, σελ. 1 - 13].

Oehring O., "TURKEY: What difference does the latest Foundations Law make?", F18News, 13 March 2008, pp. 1 - 5, στην ιστοσελίδα: www.forum.18.org

Pollis A., "The State, the Law, and Human Rights in Modern Greece", *Human Rights Quarterly*, Vol. 9, 1987, pp. 587 - 614.

Stavros S., "Citizenship and protection of minorities" στο Featherstone K. και Ifantis K. (επιμ. έκδ.), *Greece in a Changing Europe: Opportunities and Constraints*, Manchester University Press, Manchester - N. York, 1996.

Tsitselikis K., "The clause of reciprocity on minority protection between Greece and Turkey: Legal and political aspects regarding the Turkish/Muslim minority of Greece" στο Akgönül S. (ed), *Reciprocity, Greek and Turkish Minorities, Law Religion and Politics*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul, 2008.

Tsitselikis K., "The Pending Modernisation of Islam in Greece: From Millet to Minority Status", *Südosteuropa*, Vol. 55, No. 4, 2007, pp. 354 - 372 [και στο αρχείο KEMO (Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων), (<http://www.kemo.gr/index.php?sec=archive>), με ημερομ. 17 Φεβρουαρίου 2008.

<u>Ιμβρος - Τένεδος</u>	σελ. 200
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ:	
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ	
6.Γ.1. Οικουμενικό Πατριαρχείο.....	σελ. 202
α) Η άρνηση της οικουμενικότητας του Πατριαρχείου.....	σελ. 204
β) Η πατριαρχική εκλογή - αδυναμία ανανεώσεως και εκπαιδεύσεως του κλήρου	σελ. 208
γ) Η άρνηση νομικής προσωπικότητας.....	σελ. 211
6.Γ.3. Περί Μη Μουσουλμανικών Ευσχών Ιδρυμάτων (Βακουφίων)	σελ. 220
<u>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	σελ. 240
<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</u>	σελ. 245

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τηλ. 210 - 92 01 001

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

25 ΝΟΕ. 2014

